יסודות 2

ברכב (בְּרֹב) רִכְבִּי אֲנִי עָלִיתִי מְרוֹם הָרִים יַרְכְּתֵי לְבָנוֹן ; וְאֶכְרֹת קוֹמַת אֲרָזָיו, מִבְחוֹר בְּרֹשָׁיו.

מלכים ב׳, י״ט 23

יסודות

עיונים בחקר ההיסטוריה של צה"ל

גיליון 2 - צה"ל בלבנון

דצמבר 2020 המחלקה להיסטוריה

YESODOT

The Journal of the IDF's History Department

Volume 2 – December 2020

IDF in Lebanon

Editor: Brig. Gen. (Res.) Dr. Yigal Eyal

צבא ההגנה לישראל - אמ"ץ-תוה"ד

המחלקה להיסטוריה

עורך ראשי: תא"ל (במיל') ד"ר יגאל אייל

מערכת: עמרי אדומי, ד"ר זאב אלרון, ד"ר אהד לסלוי, אל"ם (במיל') בעז זלמנוביץ'

עריכה לשונית: ספי שפר וקרן כהן

תוכן העניינים

הקדמה 7
יגאל אייל, ראש המחלקה להיסטוריה

מגרילה ל"צבא גרילה" ובחזרה... הלחימה על נקודות התורפה 9
יגאל אייל

"הקרב על המים" - סיכול פרויקט ההטיה בלבנון 1964-1965 37
יניב פרידמן

כיבוש צור במלחמת של"ג...59
אלון קדיש

יחידות חי"ר חטיבתיות במבצע "שלום הגליל": ארגון לקרב ושימוש ביכולות ייעודיות.....67
זאב אלרון

מבצע "ענבי זעם" 85
אהד לסלוי

ארגון חזבאללה (1982-2000)... 101
שאול שי

שיחות ישירות מול תיווך והסדרים מוסכמים מול צעדים חד-צדדיים........................... 121
שמעון גולן

צה"ל ואזור הביטחון בשנים 1985-2000 – תפיסה, היערכות ופעילות........................... 140
חוה מודריק עברוני

הקדמה

"שלום העבר אינו מבטיח שלום גם בעתיד"[1]

לבנון - על הריה, שלגיה וארזיה הקסומים, חופיה המוזהבים ועדותיה רבות-הפנים - הייתה לאירופה של המזרח התיכון שעשירי הארץ, יהודים וערבים, נהגו לבלות בה את חופשתם, ללמוד במוסדותיה המערביים היוקרתיים ולסחור עימה. במשך שנים רבות נראה היה כי הגלים הסוערים עד מאוד שעברו על שכנותיה מצפון, ממזרח ומדרום לא הציפו את חופיה, כביכול ביקשו הארצות השכנות לשמור על פיסת הארץ המיוחדת הזו ללא פגע – מעין מקלט לימים סוערים.

הפסוק המאיים הידוע - "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָי מִצָּפוֹן תִּפָּתַח הָרָעָה עַל כָּל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ"[2] - נתפס שנים רבות כאזעקת שווא; מעין הערכת מודיעין עתידית שאין לה אחיזה במציאות ההווה.

כל זה השתנה באבחת חרב באפריל 1975 עם פרוץ מלחמת האזרחים, והתעצם עם פלישת הצבא הסורי ביוני 1976, בעימות הסורי-פלסטיני, ובהמשכו - בעימות הסורי-נוצרי. רצף העימותים היה מעבר ליכולת ההתמודדות של לבנון והביא להתערערות המערכת השלטונית כפי שהייתה מוכרת עד אז. כל עדה שחששה לגורלה פעלה להתחמש וליצור בריתות עם גורמי כוח מחוץ ללבנון (כדוגמת המרונים עם ישראל).

תהליך הפיכתה של לבנון לבסיס ריכוז הכוח החמוש למאבק מול ישראל החל עוד קודם לכן, כאשר מדינות ערב הגדילו לעשות ואישרו את מפעל ההטיה של מקורות נהר הירדן, מתוך כוונה לייבש את ישראל, כמו גם את הקמת אש"ף כמוביל המאבק, והסכמה שלבנון תהיה מושבם של הארגונים הפלסטיניים עם גירושם של אלה מירדן; כך, למורת רוחה ובשל אוזלת ידה, הפכה ארץ הארזים לבסיס צבאי חמוש הן לארגונים הפלסטיניים והן בסיס האימונים של ארגונים שונים שנטלו חלק במהפכה העולמית לשחרור לאומי. כך, בעל כורחה, איבדה לבנון את השליטה בריבונותה והפכה למדינת חסות הן של סוריה והן של אש"ף.

מבחינת ישראל, על אדמתה של שכנתה מצפון חנו שני צבאות זרים שפעלו כנגדה ואיימו ישירות על קיומה; לאחר מלחמת "שלום הגליל", שבה גורש אש"ף והזרוע הצבאית שלו הצש"ף (צבא השחרור הפלסטיני) מלבנון, והצבא הסורי יצא מביירות לדמשק, לא חזר השקט ללבנון, ועל אדמתה העקובה מדם צמחו ועלו ארגוני גרילה וטרור דתיים קיצוניים (אמל וחזבאללה) שראו בצה"ל פולש זר שיש להילחם בו ולגרשו מארצם בכל האמצעים.

המחלקה להיסטוריה באמ"ץ-תוה"ד חקרה את המאבקים, המבצעים והמלחמות שניהל ועדיין מנהל צה"ל בלבנון. חלק מהמחקרים פורסם בציבור הרחב (למשל, שמעון גולן, **של"ג בלבנון**, מודן ומשרד הביטחון, 2017; שמעון גולן, **מִבֵּירוּת לאזור הביטחון**, מודן ומשרד הביטחון, 2019; המחלקה להיסטוריה, **הקרב בסולטאן יעקוּב**, מודן ומשרד הביטחון, 2020), ואחרים יתפרסמו בעתיד. בשל מרכזיותה של לבנון במפת האיומים המסכנים את ישראל, ובשל עיסוקו הרב של צה"ל בזירה זו, בחרנו להקדיש את הגיליון השני של כתב העת "יסודות" לציון התקופה שבה צה"ל שהה ונלחם על אדמתה של לבנון, מיוני 1982 עד ליציאתו ממנה במאי 2000, והמשך העימות במאפיינים שונים לאחריה.

---

[1] יגאל אייל, האינתיפאדה הראשונה, דיכוי המרד הערבי על-ידי הצבא הבריטי בארץ ישראל 1936-1939, מערכות, 1998 (מהדורה חדשה ומעודכנת: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2020), עמ' 24. מראי המקום לפי המהדורה הראשונה.

[2] ירמיהו, א 14.

תודה לכותבים ולחוקרים הנכבדים על מאמציהם ותרומתם לכתב העת; לספי שפר ולקרן כהן על העריכה הלשונית; לעמרי אדומי על מאבק העריכה, ולמשה אסולין ראש היחידה להוצאה לאור במשרד הביטחון, שבזכותו "יסודות" יוצא לאור.

דצמבר 2020

תא"ל (במיל') ד"ר יגאל אייל
ראש המחלקה להיסטוריה בצה"ל

מגרילה ל"צבא גרילה" ובחזרה...[1] הלחימה על נקודות התורפה

יגאל אייל[2]

"Historically, great powers have fought small wars and counter- insurgencies badly. They do not lose them so much as they fail to win them".[3]

"אין לקטול זבובים בפטיש כבד".[4]

מבוא

באזור שהצבא שלט בו ישב שעון על גזע עץ לוחם גרילה עייף מימים של תצפיות ומעקבים אחר כוחות האויב; חובש כובע ישן וממורט, חולצה מרופטת ומכנסיים מלוכלכים, ובין ברכיו אחז רובה סער קלצ'ניקוב; לצווארו משקפת, ועל גופו מעין חגור שנראה כי נתפר ביד ובו תחובים ארבע מחסניות לרובהו ורימוני יד. האיש העייף שתה מים ממימייתו, החזיר אותה לתרמיל, בדק את נשקו כמה פעמים, קם ונבלע לתוך החשכה. בתוך 40 דקות הקבוצה שלו, שמנתה 15 לוחמי גרילה כמוהו, תטמין מוקשים, תשכב במארב מוכנה לתקוף שיירה צבאית שתגיע, בעוד קבוצה אחרת תכין את המרגמה לירות לעבר המוצב הצבאי הסמוך, כדי למנוע תגבור. **קרוב לוודאי שזה טבעה של לחימת הגרילה בעולם המודרני.**

64 שנים עברו מאז נשא הרמטכ"ל משה דיין את נאום ההספד לרועי רוטנברג, איש נחל עוז שנרצח מהמארב, ואשר הוא וחבריו נשאו "את שערי עזה הכבדים"; 20 שנה עברו מאז יצא צה"ל מלבנון (2000), ו־38 שנה חלפו מאז נלחם צה"ל בפעם האחרונה מול צבא סדיר (1982); אבל הרבה מאוד שנים קודם לכן, מאז נזקק החלוץ הראשון לחרוש את חלקתו ורובהו על כתפו, וארגוני הביטחון של טרום־המדינה ואף אחרי הקמתה הבינו כי כדי להמשיך ולבנות את הבית בארץ ישראל יהיה צורך להגן עליו - אנו נלחמים בצורת הקרב גרילה בכל זירות הלחימה (דרום, מרכז וצפון).[5] מטרת מאמר זה להצביע על אבני דרך בהתפתחות ההיסטורית של לוחמה זו, ועל השפעותיה על צבאות ועל מדינות.

בהתפתחות הלוחמה - הגרילה היא צורת קרב עתיקת יומין שקדמה ללוחמה המודרנית, ובמהלך ההיסטוריה לבשה ופשטה צורה, יש לראותה כענף בלוחמה המהפכנית,[6] ולה השפעה מרחיקת לכת על אומות ועל עולמות. מלחימה "פשוטה" ברמה הטקטית היא הייתה בשלוש המאות האחרונות למשפיעה ברמה האסטרטגית.[7] מכאן השם שניתן לה - "מלחמה קטנה"[8] - ראוי שייבחן. השם נטבע בתקופת נפוליון בספרד: "לא קרבות ולא התנגשויות הם שהתישו את הצרפתים, כי אם ההטרדה המתמדת מצד אויב בלתי נראה, אשר, אם נערך מרדף לצודו, נעלם בתוך העם שמתוכו הופיע מחדש מייד לאחר מכן בעוצמה מחודשת. האריה

---

[1] מעגל ההתקוממות: טרור, גרילה, צבא גרילה, טרור, וחוזר חלילה.

[2] תא"ל (מיל') ד"ר יגאל אייל, היה ראש המחלקה להיסטוריה בצה"ל בשנים 1999-1993 ובשנים 2020-2016.

[3] Robert. M. Cassidy, "Why Great Powers Fight Small Wars Badly", *Military Review*, September-October 2002.

[4] יצחק שדה (על וינגייט), מה חידש פלמ"ח, טאקטיקה בהגנה, ספרית פועלים, 1950, עמ' 45.

[5] ראו גם: אהוד עילם, צה"ל מול הגרילה והטרור, מערכות, מודן, 2019.

[6] לוחמה מהפכנית: התקוממות עממית; טרור וגרילה שלהם השפעות פוליטיות, מדיניות, חברתיות, דתיות ועוד. ראו גם: דויד גלולה, תצפית "לחימה נגד התקוממות – תיאוריה ומעשה", אמ"ץ-תוה"ד, אוגוסט 2011, עמ' 19-16.

[7] Jean De Bloch, *The Future of War*, Boston The World Peace Foundation, 1914, Copyright, 1899.

[8] בספרדית Guerra פירושה "מלחמה" ו-Guerrilla פירושה "מלחמה קטנה"; ראו גם: קפטן ב"ה לידל הארט, "מלחמת גרילה הלכה ומעשה", מערכות, 153, יולי 1963 (להלן: לידל הארט, מלחמת גרילה הלכה ומעשה): "תת מלחמה, הממזגת (בתרכובות שונות) תעמולה, טרור ומלחמת חבורות".

שבאגדה, שעונה עד מוות על ידי יתוש, נותן תמונה נכונה של הצבא הצרפתי".[9] זו הייתה הדוגמה לחיקוי, ומלחמות הגרילה שאחריה היו הפירוש המעשי שלה; חלקן התפתחו ל"מלחמות גדולות". המלחמה של מאו דזה דונג הייתה כמהפכה ברוסיה, והלחימה הצרפתית - ובעיקר הלחימה האמריקאית בווייטנאם שהושפעה ממנה - שינתה את צרפת ובעיקר את אמריקה. כך גם הלחימה של הסובייטים באפגניסטאן שבה הפסידו, וגם לחימת האמריקאים שם נגד הטליבאן שבה ניצחו ו...הסתבכה.[10] כך גם הלחימה של ארה"ב בעיראק, של ישראל בלבנון, בעזה וביהודה ושומרון, ובמקומות נוספים ברחבי העולם; עימותים ששאבו ועדיין שואבים את מֵרב הכוח הצבאי, הכלכלי, הפוליטי והחברתי של הארצות המעורבות בהם.

"המרד [מבחינה היסטורית] התבסס לא רק על הרגש הטבעי, אלא גם על שכל בריא, על היגיון מדיני או על מדיניות הגיונית. הרגש הוליד את הגבורה; ההיגיון יצר את האסטרטגיה; האסטרטגיה הבטיחה את הניצחון".[11]

זה סוג לוחמה המאופיין לא רק בסגנונו אלא אף בייעודו – **לשנות מצב קיים ולכפות הסדר מדיני, חברתי ופוליטי**. ההצלחות הדרמטיות של לחימת הגרילה באות לידי ביטוי ביכולת לערער מעצמות וצבאות סדירים, כדוגמת מסע ההתעוררות והמרד שלאחריו של השבטים הערביים במדבריות ערב שאותו הפיח לורנס נגד האימפריה העותמאנית;[12] מסע הלחימה והמהפכה של מאו בסין; הגרילה של הו צ'י מין וגיאפ, שמוטטה את דרום וייטנאם והעמיקה את הסתבכותה של ארה"ב בבוץ הספוג מדם עד ליציאתה;[13] הגרילה הכפרית והעירונית שהמאיסה את השליטה הצרפתית רבת־השנים באלג'יריה; אפגניסטן שסיבכה במהלך ההיסטוריה

---

[9] אלוף (מיל') יהושפט הרכבי (עורך) ואמנון רובינשטיין (עורך משנה), על הגרילה, מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1971 (להלן: הרכבי ורובינשטיין, על הגרילה), עמ' 126. בספרד ניתן לראות את תחיית הגרילה המודרנית כצורת לחימה מקובלת. במקום גלותו באי סנט הלנה, הכריז נפוליון כי "המורסה הספרדית" היא שחיסלה אותו, וניתן לראותה כתחילת המפנה להתפרקותה של האימפריה, שסופה היה במסע המלחמה הכושל ברוסיה ובקרב ווטרלו. ההבדל הגדול מהמלחמות הקודמות של נפוליון היה ברצון ובנחישות של האזרחים הספרדים להילחם. הם שנאו מאז ומעולם זרים, חשו עצמם קשורים למונרכיה שאותה סילק נפוליון, וחששו מהרס הכנסייה הספרדית. רגשות אלה היו המשפיע הגדול על גיבוש תנועת הגרילה הספרדית, בנכונות לסכן את חייהם בלחימה נגד "הצבא הגדול" המהולל ועטור הניצחונות של נפוליון.

[10] שון ניילור, יום שלא טוב למות בו, המעבדה התפיסתית, משרד הביטחון, 2008: "הם למדו שהמוג'הידין תמיד חשבו ושאפו לשלוט בשטח הגבוה, והסתירו את הארטילריה שלהם בקרקעית הערוצים. בהבינם כיצד המוג'הידין לחמו והגנו על עצמם בעבר, המפעילים קיוו להבין מכך את ההשלכות על הטאליבן ואל־קאעידה, וכיצד והיכן ימקמו אנשי הגרילה את המארבים ואת הנשק הכבד שלהם"; ראו גם: ידיעון מכון חץ, 7 ביולי 2019; "המלחמה שלא מדברים עליה", מאמר מערכת של ניו יורק טיימס 11 במאי 2019: "העימות באפגניסטאן מידרדר והולך וממשל טראמפ אינו רוצה לדבר על כך. בתקיפה שבוצעה על ידי הטאליבן בקאבול, בירת אפגניסטן, לפני שבועות אחדים, נהרגו חמישה אנשים לפחות, ויותר מעשרים נפצעו. קל להסתייע במטאפורות לתיאור הלחימה באפגניסטאן – ביצה, תהום, סלע שחייבים לגלגל אותו לנצח במעלה הרי הינדו־כוש. ג'ון סופקו, המפקח הכללי המיוחד לשיקומה של אפגניסטאן, אמר לטיימס בחודש מאי, כי ההחלטה שהתקבלה באחרונה בממשל טראמפ - להפסיק את חשיפתם של נתונים חשובים על המלחמה – גודלו של הטאליבן, למשל, ומספר הנפגעים הנתונות לשליטתו – כמוה כ'כיבויו של לוח הניקוד בתחרות ספורט, ואז לטעון שלכיבוש שער או לעבירה חמורה אין חשיבות'".

[11] דבריו של מנחם בגין מצוטטים אצל: יגאל אייל, מאינתיפאדה למרד 1939-1947, השלטון והצבא הבריטי בארץ־ישראל, האקדח, הפצצה והמוקש היהודי, מלצר, 2007 (להלן: אייל, מאינתיפאדה למרד), עמ' 130.

[12] תומס אדוארד לורנס, שבעה עמודי חוכמה – חגיגת נצחון, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2006 (להלן: לורנס, שבעה עמודי חוכמה): "כדי לאחד אנשים מעין אלה, נדרשו קריאת קרב ודגל ממקור חיצוני וגורם זר שינהיג אותם, אדם שעליונותו חייבת להיות מבוססת על רעיון שיהיה בלתי הגיוני, בלתי ניתן לערעור, בר הבחנה, שהחוש הטבעי יוכל לקבלו והתבונה לא תמצא בסיס רציונאלי לאשרו או לדחותו".

[13] הארולד מור וג'וסף גאלוויי, חיילים היינו וצעירים! – יא־דראנג: הקרב ששינה את המלחמה בווייטנאם, צה"ל – המכללה הבין-זרועית לפיקוד ומטה, המכון לחקר הטקטיקה והפעלת הכוח, 2006; H.R. McMaster, *Dereliction of Duty*, Harper Collins, 1998; גנרל נגואיין גיאפ, מפקד צבא צפון וייטנאם בשתי מלחמות נגד מעצמות מערביות, צרפת וארה"ב, ובשתיהן ניצח. בריאיון שהעניק יריבו האמריקאי, גנרל ויליאם וסטמורלנד, למגזין "ג'ורג'" בשנת 1998, הוא הביע זלזול מוחלט בכישוריו הפיקודיים של יריבו המר, מפקד צבא הצפון: "למרות שגיאפ קיבל אימון מקצועי בלוחמה זעירה (גרילה), הוא התעקש לנהל מתקפות גדולות שבהן איבד לוחמים רבים. הוא בעצמו הודה בתחילת 1969 שאיבד כחצי מיליון חיילים. עם זלזול כזה בחיי אדם אפשר אמנם להפוך ליריב קשה, אבל לא לגאון צבאי. מפקד אמריקאי שהיה מאבד לוחמים בצורה כזאת, לא היה נשאר בתפקיד יותר מכמה שבועות".

המודרנית (מהמאה ה־19) את בריטניה,[14] ברה"מ וארה"ב; הלחימה נגד בריטניה בהודו; המלחמה האמריקאית השנייה בעיראק; היוונים נגד הגרמנים;[15] קסטרו בקובה;[16] הקתולים באירלנד;[17] הערבים והיהודים נגד המנדט הבריטי בארץ ישראל; הפלסטינים ביהודה ושומרון ובעזה; הפלסטינים והארגונים השיעיים בלבנון נגד ישראל[18] ומדינות נוספות. אלה הביאו להבנה ולתפיסה כי התמודדות של **קהילות "חלשות" מול חזקות,** המבקשות לשנות את הסדר המדיני[19]־חברתי־דתי הקיים היא אפשרית, וכי הלוחמה המהפכנית על צורותיה השונות היא דרך הפעולה המועדפת־נבחרת, חליפית ללחימה הקונוונציונלית והגרעינית.

כלומר קהילות המבקשות להגיע להישגים פוליטיים באמצעות כוח, יבחרו בטרור ובגרילה כדרך פעולה־שיטה או טכניקה[20] השואפת להתגבר על טכנולוגיה ועל עוצמה צבאית ולנסות לסדוק את החוסן הלאומי של אויביה;[21] ועם התחזקותה והצלחתה של ההתקוממות, להעדיפה כדרך פעולה **נבחרת, בהתאמה ובהקשר לנסיבות,**[22] שמטרתה לצמצם את מרכיב הא-סימטריה בין הארגון הצבאי למחצה לבין צבאה של המדינה הריבונית.

לוחמת גרילה הרתיעה צבאות סדירים, בייחוד כאשר היא נוהלה בידי מצביאי גרילה "טבעיים" כדוגמת יהודה המכבי ("איש גיבור ובן חיל מנעוריו, הוא יהיה לכם לראש במלחמה",[23] כמו גם הפנייה אל גדעון החובט

---

[14] במאי 1919 נפתחה מלחמת אנגליה-אפגניסטאן השלישית, אולם ההנהגה האנגלית הגיעה למסקנה כי המלחמה אינה עונה על צרכיה הלאומיים, ובמהרה הוכרז על הפסקת אש, וב־8 באוגוסט 1919 בריטניה הגדולה הכירה בעצמאות אפגניסטאן. ב־8 בנובמבר 1921 נחתם הסכם ידידות סובייטי-אפגאני, וב־31 באוגוסט 1926 נחתם הסכם אי־התקפה בין שתי המדינות.

[15] ב־6 באפריל 1941 פלש צבא גרמניה הנאצית ליוון וליוגוסלביה מבסיסו בבולגריה. ב־27 באפריל נכנסו כוחות גרמניים לאתונה. בתחילה הכיבוש לא היו הפרעות רבות לכוח הכובש, אולם עם הימשכותו החלו להיווצר ביוון קבוצות התנגדות שנלחמו מלחמת גרילה בגרמנים. קמו כמה קבוצות התנגדות, אלו השתיים הבולטות ביותר: קומוניסטים - ELAS Ethnikos Laikos Apelevtherotikos Stratos; ודמוקרטים־לאומנים - EDES Ethnikos Dimokratikos Ellinikos Syndesmos. שתי הקבוצות נלחמו נגד הכובש הגרמני ובינן לבין עצמן על ההגמוניה ביום שלאחר השחרור. כ־50,000 אזרחים יוונים נהרגו במלחמה. השיקום מהמלחמה וממלחמת העולם החל באיחור, ויוון פיגרה במשך שנים במדדים הכלכליים מול מדינות אירופה המערבית. במישור המדיני, ההשלכות היו חמורות אף יותר. המלחמה החלישה מאוד את המערכת הפוליטית ביוון, ויסודות הדמוקרטיה התערערו. יוון המודרנית סבלה בהמשך מתהפוכות פוליטיות רבות וממעורבות המעצמות הגדולות בה, שהביאו בסוף שנות השישים שלטון דיקטטורה על העם היווני.

[16] היתרונות של קסטרו על הממשלה: בסיס הגרילה בהרים – השטח כמכפיל כוח; מורל הגייסות גבוה משל הצבא (מלחמה בעד שכר לעומת מלחמה בעד מטרה); מנהיגות; תקשורת אוהדת; סלחנות (כלפי חייליו של הרודן בטיסטה ובני עמו של קסטרו) שיצרה לקסטרו דימוי של אוהד העם.

[17] הגרילה העירונית והכפרית, שנמשכה עשרות שנים וגבתה מחיר דמים, הצליחה להביא בסופו של דבר להסכם שלום, אף על פי שלא ניתן לכנותו ניצחון או הכרעה, אלא פשרה רוויה בדם, וניתן לראות בו את ההישג המרבי שניתן היה להשיג.

[18] ההתקוממות הפלסטינית (אינתיפאדה) ("גאות ושפל") ב־1987 וב־2000 (כולל מבצע "חומת מגן"). ראו גם: זאב שיף ואהוד יערי, אינתיפאדה, שוקן, 1990.

[19] להשיג שחרור, חירות, אמנסיפציה.

[20] בעיקרה, מתבססת על עקרון פעולת "פגע וברח", הנובע מחולשה־הישרדות. ראו גם: גיא אביעד, "בניין הכוח של ארגון חזבאללה בין השנים 2006-2009, אבני יסוד ומגמות לעתיד", INSS צבא ואסטרטגיה, כרך 1, גיליון 3, דצמבר 2009 (להלן: אביעד, בניין הכוח של ארגון חזבאללה), עמ׳ 4. עימאד מורנייה, אשר נהרג ב־12 בפברואר 2008 בדמשק בהתנקשות בחייו, היה מפקד הזרוע הצבאית של חזבאללה ועסק גם בתכנון ובביצוע פעולות טרור; ראו גם: שאול שי, ציר הרשע, איראן, חיזבאללה והטרור הפלסטיני, המרכז הבינתחומי - הרצליה, 2003 (להלן: שי, ציר הרשע), עמ׳ 71-73; ראו גם: יובל נח הררי, "טרור מהו? מימי־הביניים ועד למאה העשרים ואחת", זמנים 108, סתיו 2009: "מנקודת מבט צבאית אי־אפשר אפוא להגדיר על־פי זהותם של מפעיליו או של קורבנותיו [...] טרור הוא אסטרטגיה צבאית שבמרכזה הטלת פחד, ולא פגיעה פיסית. את האסטרטגיה הזו מאמצים כמעט תמיד גורמים שחולשתם ממילא אינה מאפשרת להם לפגוע פגיעה פיסית באויב".

[21] התשה: ירי טילים, מרגמות ופעולות פעולות גרילה וטרור בעורף האויב, ויצירת המשוואה: העורף = חזית.

[22] Martha Crenshaw (Editor), *Terrorism in Context*, Pennsylvania State University Press, 2001, p. 3.

[21] ספר המקבים א׳, ב: "ויהי כי זקן מתתיהו וקרבו ימיו למות ויקרא אל בניו ויאמר אליהם"; ראו גם: אורי מילשטיין, "קרב אמאוס", האומה 166, 18 בדצמבר 2006; ספר המקבים א׳, ג 27, ד 25; יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים, מוסד ביאליק, 1944-1963, 1978, 1985, עמ׳ 298-312; אריה שמואלביץ (עורך), זירת קרב, קרבות הכרעה בארץ-ישראל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2007, עמ׳ 89; אברהם מלמט, "גדעון והלחימה במדיין", היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשכ"ח.

חיטים בגת - "ה' עמך, גיבור החיל",[24] הו צ'י מין וגנרל גיאפ בווייטנאם; לורנס איש ערב[25] ומאו בסין;[26] פידל קסטרו וצ'ה גווארה בקובה; מנהיגי השבטים באפגניסטאן במלחמתם נגד הפלישה הסובייטית לארצם; מנהיגי מלחמת העצמאות האמריקאית;[27] וינגייט[28] ומפקדי הפלמ"ח[29] והמחתרות בארץ ישראל.

בשל הישענותה על שטח ועל אוכלוסייה, הגרילה - הבוחרת בניידות, חמקנות והיעלמות, ביזור, תחבולה, הונאה, הפתעה והימנעות מקרבות הכרעה - מהווה "סטייה" מכללי המלחמה המוכרים. בשל היעדר מרכזי כובד (או שהם אינם גלויים ומובנים),[30] הפכו מסעות המלחמה של הצבאות הסדירים־המקצועיים נגד הגרילה לאתגר צבאי מהמעלה הראשונה. צבאות שביקשו לנצח באותה צורת קרב חויבו להשתנות ולהשתחרר מכבלים תורתיים, ובעיקר לשנות את אופן החשיבה, הפעולה והארגון כדי להפוך על פיו את הסדר הקיים.[31]

למרות ההצהרה הדרמטית על השפעתה של הגרילה שהביאה רבים וטובים להטיל ספק ביכולתה של מדינה, בדגש על דמוקרטיה, לנצח את אותה,[32] כדוגמת דבריו של הנרי קיסינג'ר בעת מלחמת וייטנאם - "הגרילה מנצחת אם אינה מפסידה".[33] דבריו אלה של מזכיר המדינה האמריקאי דאז טומנים בחובם עולם שלם של מדיניות, אינטרסים, תפיסת עולם, חוק, דעת קהל והשלכות חברתיות ופוליטיות; וגם תפיסה כיצד יש להפעיל את הכוח בצורת לחימה זו.[34] אולם לגרילה הלא משתנה והלא מסתגלת היו גם כישלונות כבדים אל מול צבא לומד ומשתנה,[35] המשנה את צורת פעולתו ומשפיע על המציאות הביטחונית.[36] אולם ההצלחה קשורה גם

---

[24] שופטים, ו' 11–13.

[25] מאמרו של לורנס איש ערב על הגרילה במהדורת 1929 של אנציקלופדיה בריטניקה: "לרוע מזלו של הכותב הוטל עליו לנהל את המערכה כראות עיניו, ובהיותו חסר הכשרה במלאכת הפיקוד חיפש להבין את המהלכים על בסיס השוואתם לתיאוריות הצבאיות המוכרות מלימודיו בעבר".

[26] טל טובי, גרילה והמלחמה נגדה, מורשתו הצבאית של מאו, כרמל, 2010. מאו דזה דונג העלה על הכתב את ניסיונו ואת לקחיו מהלחימה המהפכנית בסין. כתביו הפכו לתורת לחימה אוניברסלית ומקור לחיקוי ולמידה (משנה סדורה) לארגוני גרילה מהפכניים ברחבי העולם.

[27] Anthony James Joes, *Resisting Rebellion*, The University Press of Kentucky, 2004, pp. 1-3. ראו גם: G.W. Greene, *Life of Nathanael Greene*, Cambridge, 1871, p. 167. מהן האיכויות הנדרשות ממנהיג גרילה? הדוגמה מונחת בדמותו של פרנסיס מריון, הידוע בכינויו "שועל הביצות", מנהיג גרילה במלחמת העצמאות האמריקאית, שעליו כתב נתנאל גרין, אחד מארבעת הגנרלים של הצבא הקונטיננטלי באותה מלחמה: "בכל איכויותיו הוגשמו תכונות הפרטיזן – ערנות, זריזות, פעילות, אנרגיה, אומץ, חוסר פחד, שליטה עצמית ומשמעת עצמית גבוהה. לעולם ערני ופעיל, מהיר תפיסה, חמקן, דבק ברדיפה אחר אויביו, נחוש וחסר רחמים, ולמרות זאת - אינו עריץ וצמא דם כלפי שבוייו. סך כל יכולותיו במצבי לחץ קיצוניים הצדיקו את כינויו 'שועל הביצות'".

[28] שלומי שטרית, ראשונים להעז, פלגות הלילה המיוחדות של אורד וינגייט, ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, 2017, עמ' 49-66; משה גבעתי, ויהי מה, מאיר הר־ציון חייו ופועלו, עמותת הר־ציון, כנרת, זמורה, דביר, 2019, עמ' 90.

[29] להרחבה ראו: יצחק שדה, מה חידש פלמ"ח, טאקטיקה בהגנה, ספרית פועלים, 1950.

[30] דגלס מקגרגור, השתנות תחת אש, פו"ם, המכון לחקר הטקטיקה, משרד הביטחון, 2007 (להלן: מקגרגור, השתנות תחת אש), עמ' 101. ראו שם: המערכה על קוסובו, עמ' 103-108.

[31] להרחבה ראו: לסטר גראו ומיכאל גראס, המלחמה הסובייטית באפגניסטן, מערכות, 2005; אייל, מאינתיפאדה למרד; המחלקה להיסטוריה-תוה"ד, לחימת גרילה – הלחימה הסובייטית באפגניסטן, לקחי מפקדים, 1995.

[32] Martin Van Creveld, *The Changing Face of War*. *Lessons of combat from the Marne to Iraq*, Random House, 2007. לדברי ון קרפלד, אם התקשורת מבטאת את הדמוקרטיה, רבים נוטים להאשים אותה ב"חוסר פטריוטיות" כאשר היא מציגה את המלחמה בצורה מגמתית, ו"דמוקרטיה" בדיוק כמו "תקשורת" הפכו כתירוץ לכישלון, בייחוד במלחמה זו שבה בפעם הראשונה ראו האמריקאים בשידור ישיר מעל מסכי הטלוויזיה בבתיהם ללא עריכה וללא צנזורה את המלחמה "האמיתית".

[33] Henry Kissinger, The Vietnam Negotiations, *Foreign Affairs* 47, January 1969, p. 214; Van Creveld, *The Changing Face of War*; לדברי ון קרפלד על דברים אלה: "במידה רבה זה נכון לכולם: לבנים או שחורים, שמרנים או מודרניים, סוציאליסטים או קפיטליסטים. זה נכון גם לגבי אמריקאים יראי אל וגם לקהילות אתאיסטים. זה נכון אפילו לגבי הנאצים היהירים, צמאי הדם והגזענים".

[34] כמקרה בוחן: ההתלבטות הבריטית כיצד יש להפעיל את הכוח במאבק נגד הצבא האירי הרפובליקני, האַיי־אָר־אֵי בצפון אירלנד, תוך בחינה והתלבטות (ותסכול) מתמדת אל מול החוק, השתנות לאור הנסיבות, ניסוי וטעייה, הליכה על הסף, הכלה וענישה. ראו גם על המלחמה באלג'יריה: אליסטר הורן, מלחמה פראית לשלום, מערכות, 1989.

[35] Van Creveld, *The Changing Face of War*.

[36] יגאל אייל, האינתיפאדה הראשונה, הטרור הפנימי הפלסטיני, מערכות, 1998 (להלן: אייל, האינתיפאדה הראשונה); על המלחמה בצ'צ'ניה ראו: יגיל הנקין, ננצח או שניעלם, תולדות מלחמת צ'צ'ניה הראשונה 1994-1996, מערכות, 2007 (להלן: הנקין, ננצח או שניעלם); במבצע "חומת מגן" ביהודה ושומרון, מארס-מאי 2002, הצליח צה"ל לעצור את פעילות הטרור, בדגש על מתאבדים, שיצאה

בתעמולה: מאו בסין, גיאפ בווייטנאם, קסטרו וצ'ה גווארה באמריקה הדרומית, אוסאמה בן לאדן ואל־קאעידה,[37] מהבולטים בנביאי[38] הגרילה ומבשריה, כמו גם חזבאללה, דאעש[39] ואחרים, הבינו היטב את מה שגנרל ריצ'רד קלוטרבאק ביטא במילים: "מצלמת הטלוויזיה היא כמו נשק השוכב ברחוב. כל אחד מהצדדים יכול לקחת ולהשתמש בו. אם ממשלות יבינו זאת ויעודדו את הפקידים, השוטרים והחיילים לסייע לתקשורת, להשיב על שאלות, יהיה זה יעיל יותר מכל צנזורה או שליטה ממשלתית שיוטלו, ואשר כולם ינסו וגם יצליחו לאגוף אותה".[40]

התעמולה היא המשפיע הגדול על התודעה של החברה ברמה הלאומית,[41] ו"עשיית נפשות" היא המגייס הפנימי הטוב ביותר.[42] מאז הפך העולם ל"כפר גלובלי", ארגוני הגרילה והטרור עושים שימוש רב בתעמולה, בגיוס ובהפעלת פעילים באמצעות הרשת, ורואים בה הלכה למעשה עקרון לחימה ואמל"ח לכל דבר.[43]

הגרילה כדרך פעולה היא נשקם של החלשים, הכבושים נגד כובשיהם: הספרדים נגד נפוליון; הבורים בדרום אפריקה נגד האימפריה הבריטית; הסינים נגד היפנים; הטיבטים נגד הסינים; הווייטנאמים נגד הצרפתים והאמריקאים; הפלסטינים נגד ישראל; האפגאנים נגד הסובייטים והאמריקאים. המכבים נקטו שיטות אלה נגד היוונים, תושבי בריטניה הקדמונים נגד צבאות יוליוס קיסר, הצ'צ'נים נגד הרוסים, האלג'ירים נגד הצרפתים, האינדונזים נגד היפנים, והערבים והיהודים נגד האימפריה הבריטית, ועוד.

אך שיטות של גרילה ננקטו גם בידי קהילות שהתמרדו נגד משטרים מקומיים מושחתים כדוגמת הפיליפינים,[44] קסטרו נגד משטרו של בטיסטה בקובה, הטופאמארוס באורוגוואי, הסנדיניסטים בניקרגואה נגד שלטון העריצות של סומוסה ועוד. מכאן, "האפשרות של תנועות מחתרת להתנגד לשלטון באמצעות הפעלת כוח, תלויה בקיומם של גורמים נפגעים ונחושים בתוך **האוכלוסייה**, שמסיבות שלטוניות־פוליטיות, אתניות, לשוניות, מעמדיות, דתיות או שוני קהילתי אחר, עשויים להירתם ולסייע לתנועת התנגדות כזאת; כמו גם רשות

משטחי איו"ש - על ידי פעילות התקפית אשר היוותה שינוי מגמה ביחס לגישתו בשנים שעברו. דיכוי הטרור הפלסטיני ברצועת עזה בשנות השבעים של המאה ה־20; המבצעים נגד דאעש בעיראק, שהביאו לקריסתו. גנרל גיאפ זיהה לקראת סוף 1967 כי הגרילה סיימה את תפקידה, ואם צפון וייטנאם תמשיך בסוג זה של לחימה היא תפסיד במלחמה, בעיקר בשל התאוששות האמריקאים שסיגלו דרכי לחימה חדשות (מסוקים וניידות אווירית) ואמל"ח מתקדם. ראו גם: טל טובי, "הניסיון הבריטי במלחמות נגד גרילה: מלאיה וקניה כמקרי מבחן", מערכות 402, אוגוסט 2005 (להלן: טובי, הניסיון הבריטי במלחמות נגד גרילה).

[37] שאול שי, הג'יהאד שלא נגמר... המג'יהאדין, הטליבאן ובן לאדן, המכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור, המרכז הבינתחומי, הרצליה, 2002 (להלן: שי, הג'יהאד שלא נגמר), עמ' 131. ראו גם: Mark Owen, *No Easy Day, The Navy Seal Mission That Killed Bin Laden*, Penguin Books, 2013; שלמה גזית, פתאים במלכודת: 30 שנות מדיניות ישראל בשטחים, זמורה ביתן, 1999.

[38] חלקם, כגווארה, נחשבים נביאי שקר של הגרילה.

[39] בינג ווסט, ללא תהילה, עיראק - המערכה על פלוג'ה, המעבדה התפיסתית - משרד הביטחון, 2009 (להלן: ווסט, ללא תהילה), עמ' 228-229.

[40] Clutterbuck, R., *Living with Terrorism*, London, 1975.

[41] כמו גם חזבאללה. על המלחמה בלבנון נאמר: "מלחמה זו תילמד בכל האקדמיות הצבאיות בעולם כצורה חדשה של מלחמה הדורשת הגדרות חדשות וחסרות תקדים בנוגע לצורת הלחימה בה ולדרך בה יש להשיג ניצחון", מתוך: Molly Moore, "Israelis Confront New kind of war", *The Washington Post*, August 9, 2006, p. a11; דוגמה נוספת לכך היא הפירוש הניתן לתוצאות מלחמת לבנון השנייה, 2006. במלחמת וייטנאם, למרות ההצלחה האמריקאית לבלום את מתקפת הטט של צפון וייטנאם ב־1968, גברו והתעצמו הקריאות, ההפגנות והמאבק להשיב את הבנים הביתה. הצפון הצליח במערכת הסברה מתוחכמת להציג את הכישלון כניצחון, כולל פרסום תמונות של ההשתלטות על השגרירות האמריקאית, ונציגי השלטון תיארו זאת באירוניה: "הו צ'ה מין ניצח את המלחמה בקמפוסים". מאורעות אלה השפיעו ב־31 במארס 1968 על הנשיא ג'ונסון להפסיק את ההפצצות בצפון וייטנאם, ולא להציג את מועמדותו לתקופת נשיאות נוספת.

[42] רוברט תומפסון, שלטון ומרדנות – לקחי מלאיה וויטנאם, מערכות, 1967 (להלן: תומפסון, שלטון ומרדנות), עמ' 22.

[43] הגיוס באמצעות הרשת הפך ל"לשכת הגיוס" הגדולה מכול והגיע לרמת מיומנות גבוהה של כל ארגוני הטרור והגרילה המוכרים היום (אל־קאעידה, דאעש, חמאס, חזבאללה ועוד). גיוס והפעלה דרך ובאמצעות הרשת הם דרך הפעולה שחייבה את ארגוני המודיעין להשתנות בכל הקשור לניתוח ולאיסוף מידע, צורך שגבר לאחר פיגועי 11בספטמבר 2001 בארה"ב.

[44] המחתרת האסלאמית המורוס (Moros) בדרום הפיליפינים ראתה עצמה נציגת המיעוט המוסלמי המבקש להשתחרר מעול הממשל הנוצרי. המרד ושיטותיו הם דוגמה להתעוררות האסלאמית בארצות רבות, שהצמיחה תנועות רצחניות גם בפיליפינים עצמה כתנועת אבו סאייף; ראו גם: "נחתם הסכם מסגרת לכינון אוטונומיה מוסלמית בדרום הפיליפינים", הארץ, 15 באוקטובר 2015.

שלטונית מרכזית חלשה שאינה מסוגלת לספק ביטחון, צדק, שליטה ויציבות כלכלית ופוליטית עקבית על פני הארץ".[45]

הצורך לשלב את מאמצי הצבא הסדיר נגד פולש זר עם מלחמת גרילה[46]

גרילה "משרתת" רעיונות ומשתפת פעולה עם אוכלוסייה, עם מדינת חסות ועם צבא סדיר. בשל היכרותה עם הארץ ועם אוכלוסייתה, יחד עם התמחותה במבצעי חבלה ופשיטה, או בשל אינטרסים[47] - הפכה הגרילה בעת הצורך את הסיוע לכוחות צבא סדירים למאפיין נוסף של צורת הלחימה הזו. ראינו זאת בלחימת מאו נגד היפנים, או הווייט מין נגד הצרפתים והווייטקונג ככוחות הקדמיים של צבא צפון וייטנאם נגד המשטר הפרו־אמריקאי בדרום וייטנאם, ונגד הצבא האמריקאי עצמו; כמו גם הפרטיזנים בברה"מ ובבלקן במלחמת העולם השנייה. גנרל אל־חריס נסוטיון, שפיקד על דיוויזיית ההלם של הצבא הלאומי האינדונזי, הגדיר זאת כך: "רק באמצעות הצבא הסדיר אפשר להביא את המלחמה לידי הכרעה סופית, ובאמצעות מתקפה אסטרטגית ניתן להביס את כוחותיו של התוקפן [...] הגרילה מסייעת לצבא הסדיר להשיג הכרעה זו על ידי מלחמת התשה, ועל ידי הקזת דמו של האויב בכל מקומות הימצאו".[48]

מאז ערערה לחימת הגרילה את הרעיון הטמון בקומוניזם - כי רק מלחמות העממיות-לאומיות הן בלתי מנוצחות ויובילו למהפכה[49] - לא היה זה מפתיע להיווכח כי עם סיומה של המלחמה הקרה והסרת האיום הגלובלי, לא אבד הכלח על מלחמות הגרילה, אלא להפך. ברור שקריסתן של אידאולוגיות והתפוגגותה של תחרות מסוכנת בין מעצמות־על לא הפחיתו במאום את העימותים בעולם השלישי, ולא בעולם שבו לא הושגו פתרונות מדיניים, ולא בעולם שבו קיימים פערים אדירים בין עניים לעשירים, ולא בעולם שבו הדת מבקשת לשנות סדרי עולם ושלטון. המאה ה־21 הביאה עימה שינוי: כמעט שפסקו המלחמות הקומוניסטיות לשחרור לאומי,[50] אך לחימת הגרילה לשחרור לאומי על רקע אחר לא פסקה, ואף התרחבה: מקולומביה לאלג'יריה, מנפאל לטורקיה, מסרילנקה לסודאן, קשמיר וקוסובו, צ'צ'ניה, עיראק וסוריה, לבנון, רצועת עזה והגדה המערבית וישראל. התנגשויות הגרילה בקשמיר העמידו את פקיסטאן והודו לא אחת לפני עימות גרעיני, והאפשרות של השתלטות חוזרת של הטליבאן על אפגניסטאן וההשפעות על שכנתה עלולה אף להחמיר את הסכנה הזאת.[51]

---

[45] Anthony James Joes, *Resisting Rebellion*, p. 4.

[46] מסקנתו של אנגלס מופיעה אצל: יהודה ואלך, תורות צבאיות, התפתחותן במאות ה־19 וה־20, מערכות, 1977, עמ' 249.

[47] כדוגמת מעורבות חזבאללה בלחימה בסוריה לצד משטר אסד הנתמך בידי איראן; מעורבות שגבתה מחיר כבד מהארגון (כ־3,000 הרוגים ומספר גדול של פצועים).

[48] הרכבי ורובינשטיין, על הגרילה, עמ' 56-57; אל"ם (במיל') שמואל סמו ניר, העימות המוגבל, תוה"ד (פרסום פנימי), יולי 2002. על פי סמו, הוגעה = התשה.

[49] בתשובות לשאלות העריך מומחה סובייטי את מצב המלחמות הלאומיות וסיכוייהן: "האם קיימת סבירות למלחמות כאלה? כן, יש. האם מרד מסוג זה צפוי להתרחש שנית? כן. מה גישתו של המרקסיזם לסוג כזה של מלחמות? המרקסיזם רואה אותן בחיוב, מאחר שהן מכוונות נגד משטרים מושחתים, ראקציונרים, ונגד קולוניאליזם. הקומוניסטים תומכים בלב חפץ וללא הסתייגות רק במלחמות מסוג זה".

[50] להרחבה ראו: תומפסון, שלטון ומרדנות.

[51] ידיעון מכון חץ, 7 ביולי 2019; "המלחמה שלא מדברים עליה", מאמר המערכת של ניו יורק טיימס, 11 במאי 2019; שי, הג'האד שלא נגמר...;

T Ben Tarnoff, "Weaponised AI is coming. Are algorithmic forever wars our future?,*The Guardia* , October 2018
"ביום השנה ה-17 לפיגועי 11 בספטמבר 2001 חל גם ציון דרך חדש: כוחות אמריקאיים נמצאים כל כך הרבה זמן באפגניסטאן, עד שתינוק אשר נולד אחרי הפיגועים כבר מבוגר דיו להילחם שם. בחורים אלה יכולים לשרת בשישה מקומות אחרים שבהם ארה"ב נמצאת במצב מלחמה מוצהר, שלא לדבר על 133 מדינות שבהן כוחות מיוחדים ביצעו משימות רק במחצית הראשונה של 2018. מתברר שהמלחמות של 11 בספטמבר נמשכות ללא קץ".

קבוצות אתניות רבות - כמו הבאסקים, הצ׳צ׳נים, הקשמירים, הכורדים, הפלסטינים, השיעים בלבנון, האויגורים בסין, המורוס בפיליפינים ואחרים – ממשיכות לדרוש מדינה עצמאית או זכויות מיוחדות, ולהילחם על כך.

רבים שנולדו והתבגרו בתקופת המלחמה הקרה נטו לראות בגרילה דבר הלקוח מהמשנה הקומוניסטית; אולם במהלך ההיסטוריה - מלוכנים, שמרנים, לאומנים ותנועות אחרות, כולל ובעיקר דתיות, היו מעורבות בלוחמת גרילה. עם התנועות האלה ניתן למנות את מרידתו של יהודה המכבי (165 לפנה״ס), וֶרקינגטוריקס והגאלים נגד רומא (52 לפנה״ס), ואת העימות הספרדי עם רומא (170 לפנה״ס), כאשר הספרדים נקטו טקטיקה של גרילה שבה היו מיומנים מאוד.

מכאן, לוחמת גרילה איננה תופעה אידאולוגית־פוליטית ייחודית לתקופה או למקום ולתרבות מסוימת. זו שיטת לחימה העונה על החֶסֶר הקלאוזביצי: **אם לקהילות** הייתה יכולת להעמיד צבא סדיר־מקצועי־חמוש ומאומן היטב כדי להשיג את מטרותיהן הפוליטיות, הדתיות ועוד, הן היו מעדיפות **הכרעה מאשר התשה.** כלומר **הבחירה** בסוג הלוחמה חשוב ומהותי לעיתים כמו הלחימה עצמה.

״אתה לא יכול לבחור את שדה הקרב שלך אלוהים עושה זאת בשבילך; אבל אתה יכול לקבוע את הנורמות במקום בו נורמה מעולם לא נקבעה״.[52]

אז מהי הגרילה?

מאחר שבימי קדם הייתה הלחימה בעיקרה בין כוחות לא סדירים ובשיטה של לוחמה לא סדורה, הייתה הגרילה **למוגדרת** רק לאחר שהתפתחה הלוחמה הסדורה. קלאוזביץ,[53] לדוגמה, סיווג שנשא את הכותרת ״**לוחמת העם**״. הדוגמה להצלחה שהוא ראה לנגד עיניו הייתה ספרד. מבחינתו, הגרילה היא **הגנה** ברמה האסטרטגית.[54]

קלאוזביץ מנה חמישה תנאים כלליים להצלחתה של הגרילה:[55]

1. יש לערוך את המלחמה בפנים הארץ בלבד (לחימה בקווים פנימיים).
2. לא ניתן להכריע בה על ידי מכה ניצחת אחת.
3. זירת הלחימה חייבת להשתרע על פני שטח ארץ גדול.
4. האופי הלאומי חייב לתמוך בצורת לחימה זו (אוכלוסייה – הלחימה הפרטיזנית[56]).
5. על השטח הטופוגרפי להיות מתאים.

[52] Crane Nathalia, "The Singing Crow and Other Poems", from *The Colors*, 1926.
[53] סא״ל דיויד סולומון, ״קלאוזביץ, העם החמוש והלוחמה הזעירה״, מערכות 411, פברואר 2007 (להלן: סולומון, קלאוזביץ).
[54] המלחמה בספרד סייעה לקלאוזביץ לגבש את דעתו, לפיה הגרילה היא אחד ממאפייני קרב ההגנה. במכללה הגרמנית שבה לימד (1811-1810) קורס בשם ״מלחמה קטנה״, הוא טען כי גם הפרוסים חייבים לנקוט אותה במלחמה נגד נפוליון, למרות הקורבנות האזרחיים הצפויים (פרי מסעות נקם).
[55] סולומון, קלאוזביץ.
[56] פעילות הפרטיזנים הצליחה לשבש ולהטריד את הגרמנים. ב־14 במאי 1941 פרסם וילהלם קייטל את ״צו השיפוט הצבאי״, אשר נתן גושפנקה לפשעי המלחמה של הוורמאכט נגד האוכלוסייה האזרחית בארצות הכיבוש, תחת האצטלה של לוחמה בפרטיזנים. במסגרת זו ביצעו הן כוחות הוורמאכט והן כוחות אֶס־אֶס מעשי טבח באוכלוסייה האזרחית. על פי הוראותיו של קייטל, יש ״לחסל ללא רחמים״ את ההתנגדות האזרחית ולהשתמש ב״אמצעים קיצוניים עד השמדתם״. הצו היה מנוגד לחוקי המלחמה ואיפשר לגרמנים לנהל ״קרב השמדה״ תחת כסות של לוחמה בפרטיזנים. חיילים גרמנים שוחררו מאחריות אישית לפשעים שביצעו. משמעות הפקודה ״לעקור מן השורש״ את העומד נגד הוורמאכט הייתה גם רצח יהודים. ב־8 ביולי 1941 אמר היינריך הימלר בשיחה עם אנשי אֶס־אֶס בביאליסטוק: ״כל יהודי נחשב לפרטיזן באופן עקרוני״. בשנת 1942 הוסלמה רמת האלימות בין הפרטיזנים לוורמאכט, שהתחיל לרצוח גם את מי שנחשבו ״מסייעים לפרטיזנים״ או חשודים ככאלה. יתרה מזו, מכיוון שעברה כמעט שנה מאז קרא סטלין לפעולות פרטיזנים נגד הגרמנים (ביולי 1941) ועד לתקופה שבה התארגנו יחידות פרטיזנים אפקטיביות, ניתן לומר שהייתה ״לוחמה נגד פרטיזנים ללא פרטיזנים״ ברבים מן המקרים.

לכן הוא קבע כלל:[57]

> מכאן שפעולותיהן המבצעיות של קבוצות הגרילה חייבות להצטמצם לדקירות, פשיטות ומארבים, כמו גם להגן על נקודות חשובות להן. ביחסי הכוחות - על הגרילה להציב כאסטרטגיה לוחם אחד נגד 10; אך כטקטיקה - 10 לוחמים אל מול לוחם אחד של האויב.

המעבר מלוחמה סדירה למלחמת גרילה בלט במלחמה הספרדית. שם, הקרב הסדור האחרון של הספרדים היה ב־19 בנובמבר 1809 (אוקאנה), ולאחר אותו יום נמהר עבורם, הם עברו ללחימה היחידה ה"טבעית" שעמדה לפניהם - הגרילה. המעבר מצביע על התמוטטות השלטון המרכזי והמעבר לפריפריה ועל חוסר ברירה: הם בחרו בנשקו של החלש אך הנחוש להילחם.

האויב, הצבא הגדול (La Grande Armée) של נפוליון, ידע להביס צבאות בקרב סדור; שם באו לידי ביטוי כל יתרונות המצביאות של נפוליון והצבא המאומן והמצויד שלו. בפעם הראשונה ניצבו המצביא המהולל וצבאו המנצח מול הדילמה המאפיינת את הא-סימטריות בלחימה שבין צבא לגרילה: **באין יעדים ובאין אויב סדור - אין יכולת להביא לידי ביטוי את הצבא העצום ועתיר הניסיון.**[58]

בשלהי המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20 נערכו עימותים בין האימפריה הבריטית למתיישבים הבורים,[59] שהקימו רפובליקות עצמאיות בדרום אפריקה וביקשו לשמר את עצמאותן מול שאיפות ההתפשטות הבריטיות. בדומה לספרדים, בחרו המתיישבים בנשק הגרילה מול האנגלים; זאת, רק לאחר שהובסו בקרב סדור, ולמרות מחיר הלחימה הכבד.[60]

בלוחמת גרילה יש בעיית **מינוח**:[61] **היכן בדיוק למקם אותה?** יש הממקמים אותה למעלה, בין המלחמה הרגילה למלחמה הטוטלית. אולם בין צורות הקרב המוכרות, הניסיון ההיסטורי מצביע כי הגרילה משתייכת לצורת הלחימה "עימות מוגבל" אף שמסיבות רבות, ובעיקר "היעלמותה" (הזמנית?) של המלחמה הקונוונציונלית, מדינות וצבאות מתייחסים אליה כאל מלחמה סימטרית לכל דבר (האויב העיקרי). מכאן שהיא קודמת, מלווה או מזנבת אחרי סיומה של המלחמה הרגילה (עיראק, לבנון, ארץ ישראל ווייטנאם).

כאשר אין בהירות נוצרים מושגים,[62] וריבוי מושגים יוצר בלבול. מאחר שלמושגים ולהגדרות יש חשיבות רבה בזיהוי התופעה, בהבנתה ובהתמודדות עימה, **רצוי להמעיט בהם**. גם מדינת ישראל "חוטאת" ומשתמשת במונחים שונים בעיקר בשל מניעים פוליטיים. הכרנו מסתננים, חבלנים וכיו"ב; לא נתקלנו **בלוחמי חופש, לוחמי גרילה** וכיו"ב, מאחר שמושגים אלה מבטאים התייחסות **ומסר פוליטי־מדיני.** אולם על צבא להתייחס אל הכוחות הפועלים נגדו על פי קנה מידה מקצועי בלבד.

---

[57] הנקין, ננצח או שניעלם, עמ' 13; שם מצטט המחבר את ההיסטוריון מרטין ון קרפלד בספרו "השתנות המלחמה" מ־1991: "היקום הקלאוזביצי הופך במהירות מיושן ואינו יכול יותר לספק לנו מסגרת מתאימה להבנת המלחמה". מאחר שתפיסת שטח ושליטה בו היא אחת ממהויות המלחמה, והדרך להמשכה באמצעים מדיניים, לפיכך, על פי ון קרפלד, מתקיימות מלחמות שאין להן כל קשר לטריטוריה, כגון: מלחמות של שנאה אתנית, מלחמות על יבולים, מלחמות דת; כולם סוגי סכסוכים שהתאוריה הצבאית של קלאוזביץ אינה מסוגלת להסביר נכוחה.

[58] הגרילה בספרד ריתקה כ־300,000 חיילים צרפתים, שלא הצליחו לדכאה.

[59] מתיישבים־איכרים שמוצאם בהולנד, צרפת וגרמניה, פרוטסטנטים באמונתם, שהתיישבו בדרום אפריקה החל במאה ה־17.

[60] במלחמת הבורים השנייה (1902-1899), המעבר ללחימת גרילה התבצע לאחר שהאימפריה הבריטית השתלטה על שטחי הבורים. היחידות הבוריות, שכונו קומנדו, הסבו אבדות כבדות לאנגלים, ואלה גמלו בפשעי מלחמה נגד האוכלוסייה.

[61] הרכבי ורובינשטיין, על הגרילה, עמ' 24-26.

[62] לידל הארט, מלחמת גרילה הלכה ומעשה, עמ' 25: "תת מלחמה, הממזגת (בתרכובות שונות) תעמולה, טרור ומלחמת חבורות [...] 'מלחמה אפורה', 'מלחמה בין השמשות', 'המלחמה החתרנית'" וכיו"ב.

לשם המחשת ריבוי המושגים, אנו מכירים: **לוחמת גרילה, מלחמת גרילה, מלחמת גרילה מהפכנית, לוחמת פרטיזנים ולוחמה זעירה. אנו מכירים גרילה הגנתית**[63] כדוגמת הלחימה הספרדית בנפוליון, האינדיאנים נגד המתיישבים האמריקאים, האמריקאים נגד הבריטים במלחמת העצמאות של ארה״ב, הבורים נגד הבריטים (1902-1899), האתיופים נגד האיטלקים, הפרטיזנים באירופה נגד הגרמנים,[64] הלחימה בארץ ישראל, בצ׳צ׳ניה, באפגניסטאן ובלבנון.

אנחנו מכירים גרילה במגמה התקפית (משולבת גם בהגנתית) – לורנס איש ערב, מאו בסין, החמאס והג׳יהאד האסלאמי בעזה, חזבאללה בלבנון והחות׳ים בתימן. אנחנו מכירים את השילוב בין **גרילה לטרור כפי שהדבר בא לידי ביטוי בגרילה העירונית**. הניסיון האוניברסלי מוכיח, כי ארגון גרילה פונה לטרור (בייחוד העירוני) המנוגד לתפיסתו האידאולוגית, הטקטית והאסטרטגית בעת מצוקה הנובעת מחוסר סובלנות ומחוסר הצלחה לקדם את מטרותיו; או מכיוון שהוא נרדף ונמצא בסכנה קיומית ומאבד את האמון בקרב האוכלוסייה המשתפת, לדעתו, פעולה עם אויביו.[65]

הפער העצום במושגים ובפירושם ביחסים שבין מדינה לארגון גרילה-טרור אידאולוגי, דתי, פוליטי או מדיני צבאי למחצה - מקורו בכך שרווח והפסד אינם נמדדים בערכים מדינתיים ומוסריים אוניברסליים. מכאן, כאשר מדינה בוחנת את הנזקים שנגרמו לאויב ומשליכה זאת כתמונת ראי על עצמה, קיים סיכוי סביר שתטעה בפירוש ובהבנת לקחיו של האויב. כתוצאה מכך עלולה הערכת המצב שלה להתבסס על הנחות יסוד שגויות. אם נוסיף לכך חשדנות הדדית קיצונית – התוצאה תהיה החרפה הדדית של הפעולה הצבאית.

האבולוציה של הגרילה

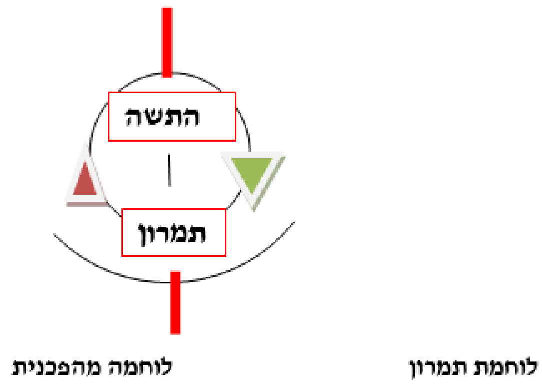
התפתחות נוספת של הגרילה היא בשילוב הגנה והתקפה, או במעבר מהגנה להתקפה כחלק מלחימת הגרילה הכוללת. מכאן שאופי הלחימה טמון בגורמים הבאים:

1. אופי הארץ (עצמאות בארץ כבושה, קהילה בתוך מדינה וכיו״ב; תמיכת האוכלוסייה).
2. בחירת היעדים הפוליטיים (מהפכה, ״מגן הארץ״, בשורה מהפכנית).
3. הגאוגרפיה.
4. אופי הפעולות (מקום, נפח, כמות, ניידות, עוצמה והפתעה).

הצלחות לוחמת הגרילה הביאו לשינוי בתפיסת המלחמה, ולרצף התורות נוספה תורת הלוחמה המהפכנית. על פי ריצ׳רד סימפקין, השואב את השראתו ממאו, מלחמת התמרון/ניידות והלוחמה המהפכנית מתלכדות בקוטב הנגדי לרצף ההתשה.

[63] הרכבי ורובינשטיין, על הגרילה, עמ׳ 26-27.
[64] עמר ברטוב, צבאו של היטלר, דביר, 1998, עמ׳ 69, 81.
[65] אייל, האינתיפאדה הראשונה; ראו גם: אמ״ץ-תוה״ד, תצפית - הלחימה במרחב עירוני צפוף, הקרב על מוסול – מבצע ״מהלומת העיט״, 2018.

רצף ההתשה והתמרון[66]

מאפייני הלוחמה הזעירה[67]

בשנת 1937, בעת המלחמה בין סין ליפן, גייס מאו דזה דונג את התנועה שלו למלחמה משותפת יחד עם אויבו הגדול – צ׳יאנג קאי שק. הוא טבע את העיקרון: ״יש שלושה אופני־שיתוף בין מלחמת־הגרילה ובין מבצעי הצבא הסדיר: השיתוף האסטרטגי, השיתוף המערכתי והשיתוף הטקטי. התפקיד שממלאות פעולות הגרילה בעורף האויב, בכללותן, במגמה להחליש את היריב, לרתק את כוחותיו ולפגוע בדרכי האספקה שלו, ההתלהבות שהן מעוררות הן בקרב החיילים הסדירים ובאוכלוסיית המדינה כולה – כל אלה יחד מהווים את הסיוע הניתן למבצעי הצבא הסדיר ע״י פעולות גרילה בקנה מידה אסטרטגי״.[68] דוגמה לכך ראינו במהלך המלחמה בווייטנאם, בפעולותיו של לורנס איש ערב במלחמת העולם הראשונה, ועם סיום המלחמה בעיראק של סדאם חוסיין, כאשר הגרילה והטרור הסוניים והשיעיים שחקו עד דק את הישגי הניצחון האמריקאי.[69] בשנים שלאחר מלחמת העצמאות, הקים וטיפח הצבא המצרי את קבוצות הגרילה, הפדאיון הפלסטיני, מתוך מטרה לחדור לישראל, לבצע פעולות גרילה וטרור ולאסוף מודיעין. בכך הפכו המצרים את השאיפה של ערביי ארץ ישראל להשיב לעצמם את מה שנגזל מהם במלחמה, ובה בעת להתיש את צה״ל במשימות ביטחון שוטף, לפעולות שישרתו אותם במלחמה עתידית מול ישראל.[70]

בשל כך צורת הקרב גרילה היא דרך פעולה לבנות כוח צבאי (״צבא גרילה״) ואזורים ״משוחררים״.[71]

[66] ריצ׳רד סימפקין, מרוץ אל העתיד, מערכות, 1999, עמ׳ 381-383.
[67] לידל הארט, מלחמת גרילה הלכה ומעשה, עמ׳ 25: ״המושג ׳מלחמה זעירה׳ הוגדר ברורות עוד לפני כ־110 שנה ע״י קלאוזביץ, כשלנגד עיניו היו הגרילה בספרד ב־1808-1813, והפרטיזנים בפרוסיה ב־1812 – אלה ואלה נגד הכובש של צרפת״.
[68] ואלך, מאו, כתבים נבחרים, כרך II, הוצאת עמיקם 1957, עמ׳ 282.
[69] The U.S. Army and the Battle for Baghdad, *Lessons Learned – And still to be Learned*, Rand corporation, 2019.
[70] דוד טל, תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, המרכז למורשת בן־גוריון, 1998; מוטי גולני, תהיה מלחמה בקיץ, מערכות, 1997, עמ׳ 15-24, ציטוט מתוך הספר, עמ׳ 31, דברי דיין בתגובה למבצע ״חץ שחור״, 28 בפברואר עד 1 במארס 1953: ״כך הגיב צה״ל על חשבון ארוך שהיה לנו עם המצרים״.
[71] לדוגמה: הקמת הצש״ף – צבא השחרור הפלסטיני שפעל נגד ישראל וכנגדו פעל צה״ל בירדן במבצע ״תופת״ (כראמה) 1968, ובלבנון (אליו עבר מירדן ב־1970), במבצע ״ליטאני״ 1978, ובמלחמת ״שלום הגליל״ 1982.

"יחידות הגרילה, בבצען משימות קונקרטיות רבות, כגון מעשי חבלה וערעור העורף, צריכות להצטמצם בקרבות התשה [...] כאשר התנאים יהיו כשרים לכך (עליהן) להשמיד את כוחות האויב, כדי להביא להתשתם".[72]

גרילה היא דרך לחימה א־סימטרית לשני הצדדים הלוחמים, אך קשה במיוחד לארגון הגרילה. דרושה מידה רבה של הניעה (מוטיבציה), נחישות ותמיכה כדי להמשיך ולהילחם; ואלה הבולטים בהם:

1. תמיכת האוכלוסייה הכפרית והעירונית.
2. היכולת לקיים מלחמה ממושכת (מנהיגות, לוחמים, אמל"ח, התחדשות עתודות).
3. פטריוטיות – אידאולוגיה - עילה.

בלחימת הגרילה אנו מבחינים בשתי מגמות מרכזיות: **פגיעה** ביריב ו**הימנעות** מלהיפגע. במילים אחרות: לוחמים, מודיעין ותכנון, יכולת תמרון, ניידות, תחבולה, ריכוז כוחות לנקודת התקיפה, הפתעה והימנעות מקרבות אבודים הם תנאים הכרחיים לפגיעה בכוחות האויב ולהישרדות.[73]

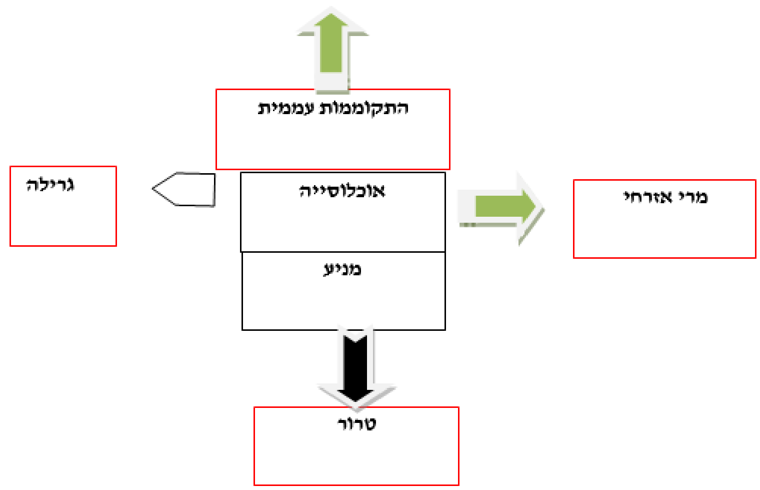
בשל חולשותיה הטבעיות מול האויב המוצהר שלה, שואפת הגרילה כדרך פעולה להימנע מלהגיע לקרב **הכרעה** מול האויב שנגדו היא נלחמת.[74] כאמור, בכך נעוץ ההבדל העמוק בין לחימת גרילה למלחמה קונוונציונלית: אין סימטריה בדרכי ההתמודדות. אולם כסייג, הארגון משתנה כאשר פני המלחמה משתנים. דוגמה לכך היא נסיגת צה"ל מרצועת הביטחון כאשר הסתיימה הלחימה השלישית על דרום לבנון (2006), וחזבאללה נאלץ בתוקף ההסכמים (החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1701 מ־12 באוגוסט 2006) לוותר על השטח, אולם הוא דבק ביעדיו האידאולוגיים, הפוליטיים והמדיניים.[75] הארגון המשיך לראות בישראל אויב, וכדי לתת תוקף למטרותיו ולהתאימן לנסיבות החדשות, הוא נאלץ לשנות את מבנהו מקצה אל קצה.[76]

גרילה וטרור

מעגל הטרור, הגרילה וההתקוממות העממית

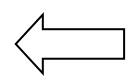
---

[72] הרכבי ורובינשטיין, על הגרילה, עמ' 203.
[73] לורנס, שבעה עמודי חוכמה, עמ' 172: "למורדים הפעילים היו המעלות של שמירה על חשאיות ושליטה עצמית והתכונות של מהירות, סיבולת ועורקי אספקה עצמאיים".
[74] שם. כדבריו של לורנס איש ערב: "המלחמה הערבית צריכה להיות מלחמת אי־מגע - להכיל את האויב באמצעות השקט המאיים של מדבר ענק ולא מוכר, ולא לחשוף את עצמם עד רגע ההתקפה. התקפה זו תכוון לא נגד אנשיו כי אם נגד חֲמָרָתו, היא לא תחפש לפגוע בעוצמתו העיקרית או בתורפותיו, אלא בפריט החומרה הנגיש ביותר".
[75] חוות שבעא וסיוע לפלסטינים.
[76] אביעד, בניין הכוח של חזבאללה, עמ' 15-18.

מקרא:

תמיכה מלאה

תמיכה חלקית

יש מניע (יכולת) – אין צורך בתמיכה מלאה

הגרילה שונה בדרך כלל **מהטרור** ביעדים ובמאפייני הפעולה. תמצית לוחמת הגרילה היא לפגוע בצבא האויב; לחפש נקודות תורפה כגון מוצבים מבודדים, שיירות, פעולות צבאיות החוזרות על עצמן (שגרה: תנועה בצירים קבועים, תרגולות קבועות, מארבים במקומות נצפים וכיו"ב), לפעול נגדם במטרה לגרום נפגעים, להטיל מורא ולשבש את קווי האספקה (רצועת הביטחון בדרום לבנון, עיראק, אפגניסטאן, אלג'יריה, צ'צ'ניה).

הניסיון ההיסטורי מצביע כי אויב הגרילה הוא הצבא או הזרוע הביצועית המרכזית של השלטון (כמו משטרה), ואילו הטרור אינו בוחל ביעדיו האזרחיים, ומטרתו לשבש את סדרי החיים, לזרוע מוות ופחד בלב האוכלוסייה האזרחית ולתקוע טריז בין השלטון לאזרחיו ובאמצעותו לקדם מטרות פוליטיות, חברתיות או דתיות. לאזור הפעולה של הגרילה יש משמעות רבה. הטרור הוא בדרך כלל עירוני והגרילה על פי רוב בוחרת כשטח פעולה את האזור הכפרי (פני השטח ככלי נשק).[77]

אולם תנועות גרילה נוטות לפנות אל **דרך הטרור** כאשר הן נמצאות במצוקה קיומית.[78]

[77] לנושא הגרילה העירונית הוקדש פרק נפרד.
[78] שי, ציר הרשע, עמ' 67-73.

"אין שאלות לגבי הטרור, הכול ברור. יהיה טרור היה טרור".[79]

<u>טרור:</u> פעולה אלימה של קבוצות קטנות המכוונת באופן מודע **להפחדה**. לפיכך, המאפיין העיקרי של טרור - נקיטת אלימות לצורך הפחדה והטלת אימה על הרוב כיעד הפעולה, באמצעות פגיעה בחפים מפשע. המאפיין העיקרי של טרור הוא גם המבדיל המרכזי בין טרור לגרילה: בטרור יש הפרדה בין קורבנות האלימות ליעדי האלימות. בגרילה, קורבנות האלימות הם חלק מיעדי האלימות (באי כוחו של השלטון). המטרה המרכזית של טרור היא, כאמור, הפחדה, הטלת אימה ושיבוש מהלך החיים הרגילים; המטרה העיקרית של גרילה היא התשת כוח הרצון ושחיקת הנחישות של האויב.

"כאשר יצאתי להרוג את רס"ן איוון טומבס, יצאתי להרוג לובש מדים של ה־UDR. מה שתוכנית הטלוויזיה הראתה בבתינו, הבהיר לי שאתה לעולם לא יכול להרוג לובש מדים, אתה יכול להרוג רק יצור אנוש. היה עליי להתעלם מתכונותיו ומאיכויותיו האנושיות של איוון טומבס כדי להיות מסוגל להרוג אותו. כאשר ראיתי בתוכנית את משפחתו, ראיתי שצניעותו ומידותיו הטובות שרדו עמם. אנשים נחמדים אלה חיזקו בי את התקווה לעתידה של הארץ הזו שלי. אני אשא עמי עד יום מותי את הסבל שגרמתי להם – ולקרובים אחרים של קורבנותיי. אני מצטער מעומק ליבי על חלקי בכל אותן מיתות".[80]

"**הטרור**, תמיד מביס את עצמו; לכן – ההגיון של האסטרטגיה הוא לחלוטין חסר תועלת, בניסיון להבין את הטרור. שלא כמו **בגרילה,** מלחמה סדירה, מהפכה, הפיכה – וכל צורה אחרת של שימוש בכוח, המיועד להשגת מטרה – הטרור אינו אלא צורה אלימה של ביטוי עצמי או הגדרה עצמית, מעין גרפיטי הכתוב בהרס ובדם, רציונלי כמו תעמולה באמצעות המעשה [...] אך אין הוא יכול להשיג ניצחון, בשום צורה: לא כניעת אויבו, לא כיבושו הפיזי, ולא ויתורים שנסחטו ממנו. להפך: הטרור סופו לפגוע ביעד, אשר הטרוריסטים טוענים כי הוא התכלית שלהם; ההבדל הוא רק במידת הנזק, למן תדמית ציבורית פגומה קשות ועד חיסול בוטה. התוקפים ב־11 בספטמבר היו איסלאמיסטים, אשר מאמינים בשימוש בכוח כדי להמיר את דתן של ארצות שלמות אל האיסלאם; לכן – האידיאולוגיה האיסלאמיסטית היא אשר תשלם את מחיר הטרור שלהם, בתבוסה והשפלה".
אדוארד לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, 2002

לחימה במרחב האורבני

"The worst policy is to attack cities. Attack cities only when there is no alternative".[81]

---

[79] רא"ל משה יעלון, דיון מטכ"ל 2003.

[80] Eamon Collins, *Killing Rage*, London, 1997. איימון קולינס נולד ב־1954 באירלנד למשפחה שחיה דורות באזור קמלו ליד ניורי. הוא עזב את האַיי־אַר־אֵי, שם שירת כמתנקש, לאחר המאורעות המתוארים בספרו. לאחר פרסום הספר והראיונות בטלוויזיה, המשיך איימון לחיות באזור הלאומני של ניורי ודיבר בגלוי על אלימות הארגון ועל השלום השביר בצפון אירלנד. הוא נרצח בשעות המוקדמות של 27 בינואר 1999, בשעה שטייל עם כלביו סמוך לביתו. ראו גם הביקורת על ספרו: גרי מוריארטי, אייריש טיימס, 28 בינואר 1999. ספרו של איימון קולינס הוא הדין וחשבון ההרסני ביותר שיש בידינו על שהתרחש בתוך שורות האַיי־אַר־אֵי במהלך שנות "המאבק המזוין". קולינס חשף את הבנליות, הבורות והאכזריות החולנית של אנשים קטנים, שהאירועים הצמיחו. פינטן או'טול, האינדיפנדנט של יום ראשון, 31 בינואר 1999: "אם יש שם בחוץ מהפכנים יושבי כורסה שעדיין מאמינים שהאַיי־אַר־אֵי הוא צבא שחרור הנלחם עבור חופש בשמם של הקתולים הרומים המדוכאים של צפון אירלנד, עבורם הספר הזה יהיה מכה קשה על הראש". פיננשיאל טיימס: "מקור ביטחוני בכיר תיאר את הספר 'להרוג בזעם' כספר החשוב ביותר על שיטות טרור שהתרחשו באולסטר, יותר מדור [...] הוא מתאר את האַיי־אַר־אֵי כארגון אכזרי, פנטי, שמעשי הרצח שלו הם ללא הבחנה כשל קנאים כיתתיים צרי אופקים".

[81] *The Art of War by Sun Tzu* Griffith, 1982, p. 78

"המרחב האורבני הוא המקום בו - יותר מבכל צורת קרב אחרת - מיטשטשת הזהות בין הגרילה לבין הטרור".[82]

"בסופו של דבר, לוחמי אל-קאעידה והטליבאן התפזרו ונמוגו באזורים הכפריים".[83]

"זו הייתה צורת קרב חדשה, שהתנהלה כולה על חורבות החיים האזרחיים".[84]

לדברי קרלוס מרגילה, איש הגרילה העירונית הוא מי ש"מכיר היטב את השדרות, את הרחובות, את הסמטאות, את מוצאיהם ומבואותיהם של המרכזים העירוניים, את השבילים וקיצורי הדרך, את המגרשים הריקים, את המעברים התת־קרקעיים, את הצנרת ומערכות הביוב. [הוא] עובר דרך שטחים לא מקובלים וקשים, שאינם מוכרים למשטרה, במקומות שניתן להפתיע אותה במארבים קטלניים או ללכוד ולשבות אותם בכל רגע".[85]

העולם המודרני הפך לעולם של ערים גדולות, והנדידה מהכפר אל העיר היא תופעה עולמית. לאחר שקיעתה של רומא, נדרשו 500 שנה כדי שעיר שאוכלוסייתה של עיר כדוגמת לונדון תגיע למיליון נפש. בשנת 1900, כ־5% מאוכלוסיית העולם התגוררו בערים שגודלן מעל 100,000 תושבים; בשנת 2000 המספרים האלה גדלו ב־45%. התפוצצות והתגודדות האוכלוסייה בערים, מרביתן באזורים המפותחים פחות על פני כדור הארץ. 60% מ־400 ויותר ערים שמספר תושביהן עולה על מיליון נפש, נמצאים בעולם השלישי.[86]

המגמה של הצרת בסיס המהפכה ממלחמת מעמדות ללוחמת גרילה, מהתקוממות מזוינת מרובת משתתפים כמהפכה של מאו, לגרילה מהפכנית מעוטת משתתפים כקסטרו, גווארה, דאעש ואל־קאעידה – מגיעה לשיאה ברעיונות של גרילה עירונית. החל בשנות הארבעים של המאה ה־20, בשל הסלידה של האוכלוסייה מהטרור ללא הבחנה, הייתה הגרילה העירונית למושג מכובד; זו צורת מאבק הנתפסת כלחימה ישירה על מקורות הכוח הנמצאים בעיר, גם בשל כישלונה של המהפכה הכפרית הרחוקה ממוקדי הכוח, מתשומת ליבה של התקשורת ובשל כך מליבם של מקבלי ההחלטות. בעיר נמצאים אותם גורמים שיבינו את משמעות המהפכה וגם ייטלו בה חלק – האינטלקטואלים, הצעירים, העניים והחולמים על השינוי. בעיר, האויב הוא המשטרה ולעיתים (במקרי חירום) הצבא, ולכן זה לא גרילה נטו – הגדרת המאבק נעה בין גרילה לטרור. ובאין הבחנה בין היעדים, ושמירה קפדנית פחות על "טוהר" הלחימה – ההגדרה קרובה יותר לטרור.[87] בשל סיבות אלה בחר גם הלח"י את העיר

---

[82] יגאל אייל, הרצאה.

[83] מקגרגור, השתנות תחת אש, עמ' 81-82, "מה אנחנו למדים? מודעות מושלמת היא אשליה מסוכנת. זיהוי והנחתת מהלומות על ריכוזי כוחות יבשה גדולים ונייחים ברמה המערכתית הם דבר אחד; אבל גילוי, איתור ותקיפה של כוחות יבשה ניידים ומפוזרים ברמה הטקטית הם דבר אחר לגמרי".

[84] אנטוני ביוור, סטלינגרד, יבנה, 2000, עמ' 123; Kilckullen David, *Out Of the Mountains, The Coming Age of the Urban Guerrilla*, U.K. 2015.

[85] קרלוס מרגילה (1911-1969), קומוניסט מהפכן, איש הגרילה העירונית מברזיל, מנהיג תנועת ALN (Acao Libertadora Nacional). נהרג ב־4 בנובמבר 1969 במהלך שוד בנק בסאו פאולו. מרגילה פירט את שיטותיו בתוך "המדריך לגרילה עירונית" - *The Mini Manual of Urban Gurilla Warfare*, אשר כתב.

[86] Sharon Camp, *Cities: Life in the World's Largest Metropolitan Areas*, Washington, 1990.; בין הערים הגדולות ניתן למנות היום את מנילה בפיליפינים עם 11.5 מיליון תושבים, ג'קרטה באינדונזיה עם כ־19 מיליון תושבים, קראצ'י בפקיסטאן עם יותר מ־13 מיליון איש בעיר קולקטה (כלכותה לשעבר) בהודו, סאו פאולו בברזיל עם כ־14 מיליון תושבים, מומביי בהודו עם כ־20 מיליון תושבים ומקסיקו סיטי עם כ־19.5 מיליון תושבים.

[87] מבצעים נגד התקוממות, כרך א, עמ' 34-36; במרד באירלנד הטרור היה עירוני, ובנוסף למשטרה ולצבא הבריטי, פעלו גם האַיי־אַר־אֵי והמחתרת הפרוטסטנטית נגד האוכלוסייה. ראו גם: אדוארד לוטוואק, אסטרטגיה של מלחמה ושלום.

כמקום המאבק, ויצחק שמיר קרא לצורת הלחימה של הארגון "גרילה עירונית";[88] שם מכובד יותר מטרור, ויש בו גם מידה רבה של צדק.

ארגוני הגרילה הדרום־אמריקאיים ראו בעיר את מושבם של המדכאים וגם מרכז של תקשורת, כלכלה ותשומת לב עולמית. בשל כך הפכה הגרילה העירונית לשופר המהפכני – דרך לעורר את האוכלוסייה, ולאמצעי החשוב ביותר במאבק בשלטון. לדעתם, כפרדוקס, אנשים העומדים בפני איום ממשי על אובדן הסדר האזרחי, יתגייסו לכל ארגון שייראה להם מתאים להחזרת החוק והסדר וישחרר אותם מהתוהו שנוצר. העיר מושכת את תשומת הלב הלאומית והבין־לאומית.

כך פעלו ופועלים המתקוממים נגד ארה"ב בעיראק,[89] כך פעלו היהודים נגד הבריטים ברחובות תל אביב, ירושלים וחיפה;[90] כך פעלו הפלסטינים בשכם,[91] ג'נין, חברון, ירושלים, בית לחם, רפיח, עזה ומחנות הפליטים. מכאן הגרילה־טרור העירונית הייתה לנושאת הדגל האסטרטגי של המהפכה־שינוי.

מהי, למעשה, משמעותה של הבשורה הזאת: "בעולם ההופך עירוני יותר ויותר, צפוי כי הצבאות והמשטרה ימצאו עצמם נלחמים בערים".[92] ההתפתחות הזאת מצביעה כי העתיד שייך ללוחמת הגרילה העירונית.

הוגה הדעות של הגרילה העירונית היה המהפכן הברזילאי קרלוס מרגילה. "ספר הכיס של סוכן הגרילה העירונית" שכתב היה לספר חובה למהפכן העירוני.[93] לדעתו, מהפכן חייב לדעת הכול, מכימיה (להכנת מטעני נפץ) ועד לרפואה, לחטוף דיפלומטים ואנשי צבא, להשתלט על תחנות רדיו, לצלוף כדי לפגוע באנשים; והכול כדי לעורר הד נרחב.

לתפיסתו, המשמעות של הטרור הפרובוקטיבי ברורה: כל מהפכן חייב להכיר את הדרכים המובילות אל המהפכה ולהיות נחוש לפעול על פיהן – "המטרה מקדשת את האמצעים". עבור מרגילה, הטרור העירוני היה אמצעי לגייס את האוכלוסייה שתצבור עוצמה ותגדל; וכך, בסופו של דבר, תקום חברה מהפכנית שתתפוס את השלטון.[94]

"אנשי חיל הרגלים הגרמנים תיעבו את הלחימה מבית לבית. הלחימה בשטח סגור מטווח קצר, ששברה את כל המוסכמות הצבאיות בדבר גבולות וממדים, גרמה להם לאבד את הכיוון מבחינה פסיכולוגית".[95]

הלחימה במרחב האורבני היא מצורות הקרב הקשות, המורכבות והקטלניות ביותר,[96] הן מבחינת האבדות בנפש והן מבחינת הנזק לרכוש. בשל התרחבות העיור והיותן של הערים מרכזים כלכליים, מרכזי שלטון ומרכזי אוכלוסייה המנקזים אליהם תשומת לב רבה - הלחימה בהן מעסיקה צבאות רבים בעולם: הלקחים שנלמדו מהלחימה במדריד במלחמת האזרחים (1936), דרך הלחימה בערים במלחמת העולם השנייה; בייחוד מוכר הקרב־מערכה בסטלינגרד שנמשך כשנתיים וחצי;[97] כיבוש ירושלים, עכו וטבריה בידי הצבא הבריטי במהלך

[88] להרחבה ראו: אייל, מאינתיפאדה למרד, עמ' 123.
[89] ונגד צבא עיראק המשתקם, יחד כוחות כורדיים (פשמרגה), וכוחות אמריקאיים במערכה נגד דאעש, כדוגמת מוסול.
[90] אייל, מאינתיפאדה למרד.
[91] עיר מבצר, לחימה בקסבה – שכם כמקרה מבחן, צה"ל, הוצאה פנימית.
[92] Olga Oliker, *Russia's Chechen Wars, 1994-2000: Lessons for Urban Combat*, Rand, 2001.
[93] ראו: הערה 83 לעיל.
[94] שלמה גולדמן עוגן, טרור בין מיתוסים למציאות, רסלינג, 2019, עמ' 22-23: "המטרה של הטרור לעולם תהא פוליטית [...] סוג המטרה הפוליטית אינו רלוונטי להגדרת הארגון כארגון טרור אלא רק יעדי התקיפה שלו – האזרחים הלא לוחמים".
[95] ביוור, סטלינגרד, עמ' 123.
[96] מטענים, מכוניות תופת, מתאבדים, חטיפות, הוצאות להורג, צליפות.
[97] אמ"ץ-תוה"ד, תצפית, לחימה במרחב אורבני – מערכת סטלינגרד, מאי 2009. החוברת מרכזת מבחר גדול של מקורות (כולל רוסיים) על המערכה.

״המרד הערבי״;[98] לחימת צה״ל בירושלים במלחמת ששת הימים ובעיר סואץ במלחמת יום הכיפורים; לחימת צה״ל בערים ובמחנות הפליטים ביהודה ושומרון בפעילות הבט״ש, באינתיפאדה הראשונה (1987), ובייחוד במבצע ״חומת מגן״, כאשר הלחימה במחנה הפליטים בג׳נין בלטה מעל כולם; הלחימה במבצע ״של״ג״ בערים צור[99] ובביירות; הלחימה בבינת ג׳בייל במלחמת לבנון השנייה והלחימה של האמריקאים נגד ההתקוממות בעיראק ובייחוד בבגדאד,[100] בפלוג׳ה[101] וברמאדי; הרוסים בגרוזני בירת צ׳צ׳ניה;[102] הלחימה בדאעש במוסול שבעיראק;[103] הלחימה הצרפתית בעיר אלג׳יר, ועוד.

ההשתלטות האורבנית על שטחים נרחבים בעולם המודרני ״מבטיחה״ כי זו תהיה גם לחימת העתיד.[104]

הערים, העיירות, הבתים, הרחובות, הסמטאות, מערכת הביוב, הגגות, המרתפים, מחנות הפליטים, הקסבות הם המקלט ושדה הקרב העיקרי של הגרילה והטרור העירוני. לוחמי הגרילה שואפים לנצל את יתרונות היכרותם עם השטח הבנוי כדי להכיל, לכלוא ולהשמיד את האויב. הלחימה האורבנית מקנה יתרונות ליריב בשל הקרבה למוקדי ההשפעה ואפקט ההשפעה המיידי. הלחימה בגרילה־טרור אורבני מציבה דילמות קשות בפני הכוח הלוחם. אך כוח מאומן, מצויד, מונהג (פו״ש) ומודיעין נייד ופועל ברציפות, מפעיל תעמולה-לוחמה פסיכולוגית, תחבולה והפתעה ונחוש - יכריע את האויב. העיר היא גם המטרה של ״צבא הגרילה״, לשם מכוונים הטילים ארוכי הטווח, שלפגיעתם יש השפעה תודעתית מיידית ועמוקה.

באלג׳יריה, ״טרור עירוני היה מרכיב חשוב יותר מאשר ההתקוממויות באזורים הכפריים״,[105] ומאמצי הצבא הצרפתי להתמודד עם התופעה הזאת באמצעות עונשים קולקטיביים הביאו להתגייסות האוכלוסייה המקומית נגדם. זו אחת הסיבות לפרוץ המרד של 1958 ולהתמוטטות הרפובליקה הצרפתית הרביעית.[106] כך היה גם בקולומביה, כאשר ארגון הגרילה פאר״ק שלט על אזורים אזרחיים רבים וכפה עליהם משטר של טרור. באל סלוודור, תנועת הגרילה אֶף־אֶם־אֶל־אֶן שהייתה לימים למפלגת השלטון[107] פעלה במודע כדי לגרום לנפגעים מבין האזרחים כאשר הטמינה מוקשים סמוך לאזורים מיושבים, השליכה מטעני נפץ לבתי קפה וכיו״ב. פעולות אלה

---

[98] אייל, האינתיפאדה הראשונה, עמ׳ 418-421.

[99] אלון קדיש, כיבוש צור, המחלקה להיסטוריה – תוה״ד, 1982; יסודות 2, 2020.

[100] Linda Robinson, *Tell Me How This ENDS, General David Petraeus and the Search for a Way out* of *Iraq*, U.S. 2008; H. David Petraeus, "Multi-National Force-Iraq Commander's Counterinsurgency Guidance", *Military Review*, Sep.-Oct. 2008.

[101] ווסט, ללא תהילה. הקרבות בעיר הסונית שמרדה בשלטון העיראקי המתהווה ובאמריקאים שכבשו את עיראק של סדאם חוסיין, התנהלו לסירוגין, עד להחלטה להכריע את העיר בנובמבר 2004. בקרב שנערך בין 8 ל־20 בנובמבר נטלה חלק דיוויזיית המרינס הראשונה, שהסתייעה בכוחות מיוחדים ויחידות נוספות. המערכה שהכניעה את העיר תוארה (בידי האמריקאים) כקרב ״הטוב ביותר מאז מלחמת העולם השנייה״.

[102] הנקין, ננצח או שניעלם.

[103] אמ״ץ-תוה״ד, תצפית - הלחימה במרחב עירוני צפוף. כוחות הביטחון העיראקיים בסיוע כוחות אמריקאיים שחררו את מוסול, העיר השנייה בגודלה בעיראק, ובירתה של דאעש שבה הכריז על הקמת ״המדינה האסלאמית בעיראק״. הלחימה האכזרית על העיר נמשכה תשעה חודשים.

[104] אמ״ץ-תוה״ד, זרקור היסטורי - ״גיאות ושפל״ מול ״אינתיפאדת אל־אקצה״ עימות מוגבל א־סימטרי במרחב אורבני, פברואר 2001.

[105] Paul-Marie De La Gorce, *The French Army: A Military-Political History*, N.Y. 1963, P. 448.

[106] Anthony James Joes, *From the Barrel of a Gun: Armies and the Revolution*, Washington, DC, 1986.

[107] הארץ, 17 במארס 2009: ״ניצחונה שלשום של מפלגת השמאל FMLN בבחירות לנשיאות אל סלוודור, שם קץ לעשרים שנות שלטון הימין במדינה. מאוריסיו פונס, כתב טלוויזיה לשעבר, הכריז על עצמו כמנצח לעיניהם של פעילי המפלגה שצמחה מתוך ארגון גרילה לשעבר. ׳זה הלילה המאושר בחיי׳, אמר פונס, ׳ואני גם מקווה שזה יהיה ליל התקוות הגדולות של אל סלוודור׳״.

הביאו לחילוקי דעות ולפיצול בתוך שורותיה של תנועת הגרילה. כך פעלו ארגוני המחתרות בארץ ישראל נגד הצבא והשלטון הבריטי, כך פעלה תנועת חזבאללה באמצעות שלוחותיה בחו"ל (ארגנטינה).[108]

רצחנות כאמצעי לחימה

ארגון הגרילה העירוני הרצחני מכולם היה הווייטקונג (ממשיכיו הרצחניים עד מאוד היו החמר רוז' בקמבודיה, אל־קאעידה ופעולותיו בארה"ב ובמדינות רבות אחרות, דאעש בעיראק ושלוחותיו ברחבי המזרח התיכון; בוקו חראם באפריקה; האַיי־אַר־אֵי באירלנד ובאנגליה[109]). מתחילת מלחמת וייטנאם הפעילו המתקוממים טרור נגד אזרחים כאחת משיטות הפעולה הקיצוניות העיקריות שלהם. במטרה להטיל את מרותם על שאר התנועות הלאומיות - סילוק אויבים מהדרך הייתה השיטה המועדפת על הקומוניסטים בווייטנאם.[110] ב־1965 הם רצחו אלפי נושאי משרות מקומיים ומורים.[111] ההישענות הזאת על טרור הייתה "שכלול" בשיטות שהבדילו בין צפון וייטנאם לבין מורם הרוחני – מאו דזה דונג.[112] החידוש השני היה מלחמת התעמולה ושטיפת המוח הנרחבת שהם הפעילו אל מול מדינות דמוקרטיות כצרפת וארה"ב.[113]

התגובה האמריקאית לתוכנית הרצחנית של הווייטקונג, שהתעצמה ב־1970, הייתה בתוכנית נגד רצחנית משלה: תוכנית פניקס (The Phoenix Program), כאשר מזכיר ההגנה מקנמרה דיבר על "הגדלת הכוחות נגד-גרילה שלנו בשיעור של מאה וחמישים אחוז".[114] תוכנית פניקס הייתה מהתוכניות היומרניות ביותר שהפעילה ארה"ב בווייטנאם, ודאי גם השנויה ביותר במחלוקת, והיא זכתה לביקורות נוקבות ביותר כבר במהלך המלחמה. הייתה זאת תוכנית רחבת היקף להריסת התשתית הפוליטית, הצבאית והלוגיסטית של הווייטקונג בדרום וייטנאם. תשתית זו הוגדרה כלוחמים, מפקדים וקאדרים פוליטיים של הווייטקונג, וכן אנשים שנחשדו בסיוע לווייטקונג ואשר סיפקו מודיעין, מחסה, טיפול רפואי ומזון ליחידות הלוחמות. מכלול זה הוגדר "(VCI) Viet Cong Infrastructure" - היינו: "מסייעי וייטקונג".

"פניקס" הייתה למעשה תוכנית חיסול שפעלה כמעט ללא מגבלות[115] תחת מעטה חוקתי בעייתי – החוקה החדשה של דרום וייטנאם שארה"ב אימצה. אמנם לסיכולים יש תקדימים היסטוריים: המחתרות פעלו כך בארץ ישראל נגד שלטון המנדט, הבריטים הפעילו תוכניות מסוג זה במלאיה ובקניה כנגד המאו מאו[116] ולא עשו זאת בארץ ישראל; הצרפתים פעלו כך באלג'יריה; וכך גם פועלת ישראל כאשר גורמי הביטחון מבצעים

---

[108] בשנות התשעים של המאה ה-20 ספגה הקהילה היהודית בארגנטינה מכות קשות ביותר, שיצרו מציאות מורכבת, שעימה היא מתמודדת גם היום. המכה הראשונה הייתה הפיגוע בשגרירות ישראל בבואנוס איירס, והשנייה - פיגוע שהרס את בניין מרכז הקהילה היהודית בבואנוס איירס (AMIA) ב־17 במארס 1992. בפיגוע בשגרירות נהרגו 29 ישראלים וארגנטינאים. חזבאללה טען כי הפיגוע בוצע בתגובה לחיסולו של עבאס מוסאווי. ב-18 ביולי 1994, בפיגוע תופת במבנה מרכז הקהילה היהודית, נהרגו 86 ארגנטינאים, יהודים ונוצרים. מאחורי הפיגועים עמד כנראה עימאד מורנייה, ראש הזרוע הצבאית של חזבאללה, אשר חוסל בפברואר 2008 בדמשק.

[109] ראו הערה 78 לעיל.

[110] Joseph Buttinger, *Viet Nam: A Dragon Embattled*, N.Y. 1967, P. 408.

[111] Bernard B. Fall, *The Two Viet Nams*, N.Y. 1967; Jeffrey Race, *War Comes to Long An*, University of California, 1972

[112] מאו לא היה "צמחוני" בעצמו והאמין ש"כוח פוליטי צומח מתוך קנה הרובה". הדבר בלט לאחר הניצחון במהפכה וכינונה של סין העממית: טיהור המפלגה, הוצאות להורג של "בוגדים ברעיון המהפכני" ומהפכת התרבות הרצחנית.

[113] Douglas Blaufarb, *The Count insurgency Era: United States Doctrine and Performance 1950 to the Present*, N.Y. 1977, PP. 12-13.

[114] לידל הארט, מלחמת גרילה הלכה ומעשה.

[115] Andrade Dale, *Ashes to Ashes, The Phoenix* Program, *Vietnam War*, 1990, pp. 41-43.

[116] טובי, הניסיון הבריטי במלחמה נגד גרילה. ארגון המאו מאו ("החנית הבוערת") פעל בקניה נגד האזרחים הזרים והשלטון הבריטי בשנים 1952-1956. הבריטים, שראו בהתקוממות פעולה ישירה נגד המתיישבים הלבנים־בריטים, ניצלו את היקפה הקטן ואת ריכוזה הטריטוריאלי ופעלה לבידודו, ובדומה למלאיה ריכזו מאמץ בהפרדת האוכלוסייה מהמורדים. המרד היה אכזרי משני הצדדים. ראו גם: Peter Forbath and William Colby, *Honorable Men: My Life in the CIA*, N.Y.,1978, p. 268.

"סיכולים ממוקדים" נקודתיים הנעשים תחת מגבלות חוקיות ומוסריות ברורות.[117] מכאן נראה, כי "'פניקס" הייתה תוכנית החיסולים האינטנסיבית והגדולה ביותר שהופעלה אי־פעם על ידי מדינה דמוקרטית.[118]

במהלך 1968 נוטרלו למעלה מ־15,000 אנשי וייטקונג, ובשנת 1969 נוטרלו למעלה מ־19,000. במהלך שנות הפעלתה הביאה התוכנית ל"נטרולם" של יותר מ־81,000 תומכי הווייטקונג ומתוכם חוסלו יותר מ־26,000. התוכנית פגעה פגיעה קשה ביכולת הווי־סִי־אַיי, אך לא חיסלה אותה.[119]

היו שראו בתוכנית פגיעה[120] בקודש הקודשים - מהותה של ארה"ב כפי שראו אותה מייסדיה; היינו, תוכנית שבהפעלתה בוצעו פשעים נגד האנושות ואף רצח עם.[121]

אם כך, כיצד נלחמים בגרילה מבלי להפעיל תוכנית רצח?

"אסור למנהיגי הגרילה, הטרור וההתקוממות העממית להכתיב את המנגינה שלצליליה ירקדו הגייסות".[122]

"תפקיד הצבא להכריח את האויב להתגונן, אסור לאפשר לו לשבת במנוחה ולתכנן מבצעים חדשים [...] יש להשאירו במצב מבוכה מתמשך, תוהה היכן ובאיזה היקף תונחת המכה הבאה".[123]

לדעת פילדמרשל ברנרד מונטגומרי,[124] יש לקבוע בבירור את מטרות המלחמה – מה רוצים להשיג ביעד הסופי (זה לקח חשוב בכל מלחמה). הלקח השני – להסיק מסקנות ולהגשים אותן.[125]

לדברי מנהיגי ברה"מ שתמכו בצפון במלחמת וייטנאם, "מלחמת גרילה תפקידה להביא לידי מהפכה קומוניסטית, שהיא דרכו של העם הנלחם לשחרור לאומי".[126]

מהם התנאים להצלחת פעולה נגד גרילה? זו בעיה צבאית ופוליטית־מדינית־אזרחית כאחת. יש קשר הדוק בין הלחימה הצבאית למעשה המדיני. מאחר שבסוגי לחימה אלה קיים מרכיב אידאולוגי, אוכלוסייה אזרחית, מעשה מדיני... וזיכרון היסטורי - השלטון חייב לקבוע את דרכי הפעולה לכוח הצבאי ואת גבולות הפעלת הכוח.

---

[117] "הסיכול הממוקד", הלחימה בטרור של הפדאין, 1955-1956 - זרקור היסטורי, המחלקה להיסטוריה – תוה"ד, אוגוסט 2001. הריגתו של מוסטפה חאפז, ראש "מודיעין פלסטין" ברצועת עזה, נחשבה לסיכול הממוקד הראשון של כוחות הביטחון במדינת ישראל; ראו גם: בג"ץ 769/02 הוועד הציבורי נגד העינויים בישראל נגד ממשלת ישראל, הידוע בשם בג"ץ הסיכולים הממוקדים, מ־14 בדצמבר 2006, שבו נקבעו התנאים שבהם מדינת ישראל רשאית לבצע סיכול ממוקד של פעילי טרור.

[118] Douglas Blaufarb, *The Count insurgency Era: United States Doctrine and Performance 1950 to the Present*, N.Y.1977.

117 טל טובי, "לידתו של עוף החול – ההיסטוריוגרפיה של 'תכנית פניקס' והשינוי בחברה האמריקאית כלפי מלחמת וייטנאם", היסטוריה 13, שבט תשס"ד (להלן: טובי, לידתו של עוף החול), עמ' 78. החוקרת פרנסיס פיצג'רלד, שחקרה את התוכנית סמוך מאוד למועד סיומה, מוכיחה כי צוותי "פניקס" קיבלו למעשה רישיון להרוג כל מי שנחשד כפעיל של הווייטקונג.

[119] לדעת החוקר האמריקאי טד סזוק, "פניקס" הייתה קודם כול יוזמת רצח (murderous enterprise) וייצגה, ללא ספק, את כל הרע שבמעורבות האמריקאית בווייטנאם. החוקר ויליאם בלום טוען, כי 85% מהווייטנאמים שהשתייכו לווייטקונג, בכל רמה שהיא, מצאו את מותם. רובם נרצחו עוד בכפריהם או שעונו למוות בבתי הכלא, וזאת מבלי שזכו למשפט הוגן. James W. Trullinger, *Village at War – An Account of Conflict in Vietnam*, Stanford University Press, 1994, pp. 93, 172-173.

[120] נוספת – אינדיאנים; עבדות.

[121] טובי, לידתו של עוף החול.

[122] יש לפעול על פי תוכנית, שלא הייתה בידי האמריקאים בעיראק, מאחר שלא התכוננו לשלב השהייה. הם לא למדו ולא יישמו לקחים שלהם עצמם, כמו גם לקחים אוניברסליים. ראו: The U.S. Army and the Battle for Baghdad, *Lessons Learned – And still to be Learned*, Rand corporation, 2019.

[123] התו"ל הבריטי.

[124] מפקד דיוויזיה 8 בצפון הארץ במהלך המרד הערבי; גיבור מלחמת העולם השנייה ורמטכ"ל הצבא הבריטי לאחריה (במהלך "המרד היהודי").

[125] אייל, מאינתיפאדה למרד, עמ' 305. "לכל בעלי הדרגות צריך להיות מובן כי היהודים זרקו את הכפפה בפנינו, ולכן אנחנו חייבים להביס ולרסק לעד את ארגוניהם המזוינים והלא חוקיים". לדעתו של מצביא המלחמה, "רק אמצעים אלה ימנעו חזרה של המציאות הנוכחית".

[126] משה דיין, יומן וייטנאם, דביר, 1977, עמ' 33.

קיימים שני מצבי יסוד מהפכניים: כאשר הגרילה פועלת ונלחמת בתוך שטחה של הארץ (לדוגמה, האינתיפאדה 1936, 1987 ו־2000; קולומביה, עיראק, אפגניסטאן), או שהיא מטרידה את המדינה מחוץ לגבולותיה (תימן, דרום לבנון, רצועת עזה), דבר שמעמיד את השלטון בפני דילמות מורכבות, צבאיות ומדיניות: לכבוש שטח ריבוני, להישאר בו עד שייכון הסדר ולהסתכן (בוודאות גבוהה) במלחמת התשה כאשר הגרילה או הטרור יחדשו את פעילותם (הטליבאן באפגניסטאן); או לבחור בדרך פעולה המחייבת לצאת למבצעי עונשין במטרה להקטין או לחסל (זמנית) את מרכיבי האיום עד להסדר מדיני (לדוגמה, מבצע "צוק איתן" ברצועת עזה, 2014).

מטרתן של המשימות בלחימה נגד-גרילה היא לעקר את מרכיבי היסוד שעל פיהם פועלת הגרילה:

1. הכרעה צבאית של כוחות הגרילה, ובכך - ביטול עקרון היסוד של הגרילה: שרידות (לדוגמה, מלאיה, מבצע "חומת מגן").
2. הפרדה או בידול הגרילה מן **האוכלוסייה**.[127]
3. **3.** ביסוס מחדש של סמכות המדינה־הממשלה, ופיתוח **סדר חברתי** וכלכלי הוגן ובר קיימא.[128]
4. **4.** הגנה ושמירה מהידרדרות צבאית ואזרחית כאחת עד להסדר מדיני (מבלי להיגרר לפעולות ענישה שיפנו את האוכלוסייה כנגד "משחרריה").

במלחמת העולם הראשונה נלחמו הטורקים במרד הערבי כאילו עמד מולם צבא, ולא השכילו להבין את מהותו. כדברי תומס אדווארד לורנס: "**התורכי טיפש ויאמין שהמרד הוא מוחלט, כמו המלחמה, וינסה לטפל בו באנלוגיה של מלחמה מוחלטת**".[129]

אכן, הלחימה נגד־גרילה מחייבת התייחסות שונה משל מלחמה קונוונציונלית רגילה המתנהלת לפי דפוסים. הניסיון ההיסטורי מוכיח כי רק שילוב של נחישות וגמישות צבאית,[130] חוכמה מדינית ורגישות אזרחית יוביל אל הניצחון.[131]

בשלבים הראשונים למרי הקומוניסטי במלאיה (1950-1948) לא נשקפה סכנת דיכוי בשל חוסר ערנות של השלטון. היו בו מאפיינים דומים למרידות אחרות (כמו בארץ ישראל ובאירלנד): השגת נשק על ידי תקיפות של תחנות משטרה, תקיפת תחנות תקשורת, זריעת בהלה והגברת חוסר האמון בין השלטון לאוכלוסייה. השלטון נטה לייחס לפעולות אלה פן פלילי ולא לאומי. המטרה הפוליטית של המתקוממים הייתה לקנות שליטה על האוכלוסייה; המטרה הצבאית הייתה לנטרל את הכוחות המזוינים של הממשלה ולהחלישם.[132] הזרוע הצבאית של הגרילה הייתה כפופה לזרוע הפוליטית. הגרילה פעלה מתוך האוכלוסייה, ובשל כך זו לא שיתפה פעולה עם השלטונות. בכך השיגה הגרילה את ניצחונה הראשון שסלל את הדרך להישגים הבאים. הפעילות מתוך

---

[127] תעמולה־תודעה וסיוע כלכלי שהגרילה אינה יכולה לספק. במוסול, בתחילה התייחס דאעש לאוכלוסייה ברגישות והציג לאזרחים חלופה שלטונית נסבלת. עם הידרדרות מצבו הצבאי, החל הארגון להתעמר באוכלוסייה האזרחית והחיל עליה אמצעי ענישה כבדים ואכזריים, כולל הוצאות להורג ללא משפט. בכך הוא איבד את תמיכתה.

[128] פעולות לשיקום אזרחי כגון: פתיחת עסקים, מרפאות, שיקום דרכים ובתי ספר; פעילות נראית לעין שיש בה בשורה לאוכלוסייה, בשיתוף גורמים אזרחיים מקומיים בתוכנית ובביצועה.

[129] לורנס, שבעה עמודי חוכמה, עמ' 194: "טיפשותם תהיה בעלת בריתנו משום שהם ישאפו להחזיק, או להאמין שהם מחזיקים, עד כמה שיותר במחוזותיהם הקודמים. גאווה זו במורשת האימפריאלית שלהם תחזיק אותם במצבם המגוחך הנוכחי – אגפים בלא חזית".

[130] הכולל: השתנות ארגונית, אמל"ח והתאמת שיטות הפעולה לשטח ולאויב.

[131] להרחבה ראו: אלון קדיש, "כיבוש העיר צור 1982", יסודות 2, 2020.

[132] טובי, הניסיון הבריטי במלחמות נגד גרילה. טובי מחלק את המלחמה במלאיה לארבע תקופות: שלב הפתיחה – 1950-1948: הגרילה במתקפה וזוכה להצלחות, הפקת לקחים ותחילתו של שינוי; תוכנית בריגס (המפקד הבריטי בתקופה זו): 1952-1950; תוכניות להפרדה בין המורדים לאוכלוסייה - 1954-1952: שלב המלחמה הפסיכולוגית תחת פיקודו של גנרל טמפלר; השלב הסופי (עד 1960) – חיסול עיקר התשתית הקומוניסטית במלאיה, ולמעשה חיסול המרד.

האוכלוסייה מנעה מכוחות הממשלה דריסת רגל מודיעינית ואחרת בשטחים אלה. בשלבים אלה השלטון מתוסכל, מאבד את סבלנותו מחוסר היכולת להשיג מודיעין ותוצאות ומתעמר באוכלוסייה, ובכלל זה בכל חשוד שנתפס. כדי לצאת ממעגל חוסר היכולת וחוסר המעש, מתחיל השלטון במבצעי "חיפוש וטיהור" שיטתיים שלא על פי מודיעין, ויהיה נכון לכנות אותם "מבצעי חיפוש וטיהור תוקפניים" – המשלבים סריקה באש ומעצרים, חלקם שרירותיים. התוצאה: בשל מעשי אכזריות ואבדות של חפים מפשע, מייצרים מבצעים אלה תעמולה שכנגד והופכים "מסע גיוס באמצעות דיכוי". בהגיע שלב הגרילה לשיאו, נמצא כי בפני המורדים שלוש חלופות:

הדרך הראשונה: מעבר ממלחמת גרילה מקומית למלחמה ניידת חמושה (צבאי למחצה), כאשר כוחות הממשלה פזורים ברחבי הארץ במגננה.

הדרך השנייה: פשוטה יותר ונכונה יותר - הפעלת לחץ קבוע על ידי פעולות גרילה, מבלי להגיע לקרבות הכרעה גדולים כדוגמת **דיין ביין פו**,[133] שאמנם היה ניצחון צבאי ותודעתי של הווייט מין אשר חרג מעקרון הגרילה שלא להגיע לקרב הכרעה, אולם בפני מנהיגי צפון וייטנאם עמדה הזדמנות טקטית להגיע להישג אסטרטגי באִבחה אחת, שלא ניתן היה להחמיצה.[134]

הדרך השלישית היא פיתוח של השנייה. כאשר אין אפשרות להניע את הממשלה למשא ומתן ולהפסקת אש, יש לרפות את ידיה באמצעות הגברה של פעולות הגרילה ולאלץ יותר ויותר בני כפרים לחפש מקלט בערים, ובכך להעמיס על הממשלה בעיות נוספות.

הארגונים המתנגדים לשלטון מנצלים את המצוקה כדי לפגוע ולהפר את החוק ואת הסדר האזרחי באמצעות פעולות גרילה וטרור. כפרדוקס, רבות מפעולות אלה - שנועדו לכאורה להיעשות בשם האוכלוסייה הנאנקת תחת המצב - כוונו נגד אזרחים חפים מפשע, כדי להוכיח כי הממשלה איבדה את היכולת להגן על אזרחיה. כך פעל הווייטקונג, כאשר בשנת 1965 פוצצה השגרירות האמריקאית בלב המעוז האמריקאי והדרום־וייטנאמי בסייגון ובמסעדה צפה. לכאורה, המטרה הייתה לפגוע באמריקאים, אך בפועל ההרוגים היו וייטנאמים.[135] כך היה גם בגרוזני - כאשר הרוסים הפציצו את העיר ללא הבחנה, הם הרגו רוסים רבים שיושבו בצ'צ'ניה בתקופת סטלין, כמו גם במדינות כיבוש אחרות.

בחרנו להביא לידיעת הקוראים את המרד ודיכויו במלאיה, ולוּ רק בשל העובדה כי פעולות הממשלה והצבא לדיכויו נעשו כתוצאה מהפקת לקחים ממרידות אחרות ברחבי האימפריה הבריטית (הדועכת), בייחוד מ"המרד היהודי" בארץ ישראל, 1939-1947; "**במלאיה הם למדו 'לאכול מרק עם סכין**'".[136] שלא כפעולותיהם בארץ ישראל, הבריטים הבינו כי זו מערכה שיש לפעול בה בשילוב ובשיתוף של כל גורמי הכוח והשלטון; לפעול בשיטות של "מקל וגזר" הפוליטי והכלכלי, להפעיל שיטות תעמולה אגרסיביות ולמצוא שיטות פעולה מודרניות, עתירות טכנולוגיה ונחישות להשיג הישגים צבאיים.

במלאיה יישמו הבריטים את כל מה שלא עשו בארץ ישראל – הפרידו בין המתקוממים לאוכלוסייה, יצאו ממגננה להתקפה, נטלו את היוזמה ורדפו את האויב, והשאירו אותו במצב מתמיד של אי־ודאות. האם התנאים

---

[133] קרב דיין ביין פו (Diên Biên Phu) בין הצבא הצרפתי לווייט מין התחולל ב־1954 ונמשך כחודשיים. הוא הביא לתבוסה מוחצת של הצבא הצרפתי, לנסיגתו מצפון וייטנאם ולשיחות שהובילו ליציאתו הסופית מווייטנאם. בדיין ביין פו הצניחו הצרפתים כ־11,000 חיילים. מולם ניצב גנרל גיאפ, שזכה לתהילה בזכות הניהול המבריק של הקרב: שילוב של עקרונות הגרילה והלחימה הסדירה.

[134] במידה רבה בזכות יהירותם של הצרפתים.

[135] 12 אמריקאים ולמעלה מ־40 וייטנאמים הרוגים.

[136] אייל, מאינתיפאדה למרד, עמ' 506-507. ראו גם בעמ' 373: "לחימה במרד אינה מסודרת, היא איטית ודומה לאכילת מרק עם סכין".

הפנימיים והחיצוניים של מלאיה וארץ ישראל היו דומים? **לא באל"ף רבתי!** אך ניתן לקשור ביניהן בהיבטים רבים, בייחוד כאשר השלטון שם עמד בפני קריסה, ומפקדים ו־500 שוטרים מנוסים הוחשו מארץ ישראל למלאיה. אולם ההבדל המהותי והעמוק בין ארץ ישראל למלאיה היה בעובדה שהטרוריסטים במלאיה היו ברובם קומוניסטים מבני המיעוט הסיני, שלא היו אהודים על המלאים, ואילו "המרד היהודי" בארץ ישראל צמח, כדברי מנחם בגין, "**מן האדמה**".[137]

בשנת 1948 הוכרז מצב חירום במלאיה. תנועת הגרילה מנתה כ־5,000 איש, ואפשר למצוא הקבלות בפעולותיה למה שהתרחש בווייטנאם ב־1960. באותו זמן כללו כוחות הממשלה כ־21,000 איש, יתרון של חמישה לאחד. בשנת 1951 נאמדה עוצמת הגרילה בלמעלה מ־10,000 איש, והיא נתמכה על ידי כ־50,000 איש. בתקופה המכרעת בראשית שנות החמישים הגיע היחס עד 12 לאחד, ובשיאו היה 25 לאחד. המהלומה שהטיל השלטון בחסות בריטית הייתה בשנים 1954-1952. בפרק זמן זה נשברה עוצמתה הארגונית והצבאית של הגרילה הקומוניסטית הסינית. אנשיה איבדו את תמיכת העם (בשל היותם מיעוט), והניסיון הבריטי בארץ ישראל, בכל הקשור לאיסוף מודיעין, בא לידי ביטוי במלאיה. כאשר המרד מצליח, אין שיתוף פעולה בין השלטון לאוכלוסייה ואין מודיעין; אולם כאשר המרד נכשל, המודיעין זורם אל השלטונות ומאפשר ליזום ולבצע מבצעים נקודתיים, ולסכל מתקפות של האויב.[138] הגרילה איבדה נשק במהירות רבה יותר מאשר הממשלה, וארגונה הפוליטי־חתרני נעקר משורש. השינוי, בייחוד בכל הקשור לאיסוף ולעיבוד מודיעין למבצעים, איפשר לבריטים להעריך את מועד מתן העצמאות לשנת 1957 ולהחיל שיטת בחירות כלל־ארצית לממשלה המלאית, אשר הוקמה בשנת 1955 בראשות טונקו עבדול רחמן.

כיצד מכניעים מרד אם וכאשר מזהים אותו? הרצוי הוא למגרו בשלביו הראשוניים - שלב ההתעצמות החתרני, "הגחלים הלוחשות" - לפני היכנסו לשלב הגרילה. הדבר אינו פשוט, מאחר שממשלה מתעלמת, בדרך כלל, מסימנים כאלה ומדחיקה את הטענה-עובדה כי קיים חוסר שביעות רצון משלטונה; אם תעשה זאת, תכיר קבל עם בעובדה כי נכשלה במעשיה.[139]

במלאיה פעלו שני כוחות ממשלה עיקריים: הצבא והמשטרה. כבר למדנו כי הבריטים הפיקו את לקחי המרד הערבי והמרד היהודי;[140] 3,000 שוטרים היו סדירים ולמעלה מ־30,000 נוטרים.[141] הנוטרים היו מקומיים שהגנו על הכפרים, החוות והמחצבים, ונטלו חלק במבצעים התקפיים. הצבא פעל כסיוע לשלטון האזרחי ולא במקומו. כך נמשך שלטון החוק (לא הוכרז משטר צבאי), שהביא ליציבות פוליטית. כמו כן פעלו כוחות הלם ניידים עם שליטה טריטוריאלית הדוקה. שליטה זו הושגה על ידי חלוקת זירת הקרב לאזורים והצבת יחידות ניידות ונייחות באותם אזורים. יחידות אלה פעלו הן להגנת האזור והן בתפקידי משטרה אזרחית. לעומתם, מוקמו כוחות ההלם בריכוז והיו בעלי ניידות גבוהה. לחיל האוויר היו שני תפקידים: הראשון שבהם - הובלה, החל בהצנחת גדודים וכלה בפינוי פצועים. המסוק היה אחד הנכסים הגדולים למימוש היתרון הזה. הוא "דילג" במהירות כוחות מעל שטח שאינו עביר למתקדמים ברכב או ברגל; שימש בתפקידי קישור, פינוי נפגעים - אלמנט מורלי חשוב. התפקיד השני היה סיוע טקטי לכוחות הנמצאים בלחימה. לדוגמה, יש הטוענים כי לו חלק גדול

137 שם, עמ' 506-507.

138 אייל, האינתיפאדה הראשונה, עמ' 476; ראו גם: טובי, גרילה והמלחמה נגדה סיכול המתקפה הגדולה האחרונה של הקומוניסטים בפברואר-אוגוסט 1951.

139 הבריטים הדחיקו ולא האמינו שלקהילה או לעם הנמצאים תחת חסותם יהיו שאיפות לאומיות משל עצמם וכי הם יתמרדו נגד שלטונם, הנתפס בעיניהם נאור ומיטיב. כך היה בהודו, כך היה גם בארץ ישראל, וכך התנהגו הצרפתים באלג'יר.

140 אייל, מאינתיפאדה למרד, עמ' 506-507.

141 אייל, האינתיפאדה הראשונה, עמ' 268: "לדברי הנציב העליון: 'כוח חמוש שיהיה מסוגל להתמודד עם כל התקפה ערבית, וישחרר שוטרים וחיילים בריטים לתפקידים אחרים'".

מהמסוקים בווייטנאם היו מתפנים לחלוקת משכורת לכוחות המקומיים (הדרום־וייטנאמיים) שלא קיבלו אותה במשך שישה חודשים, היה הדבר משפר את המורל ומונע שוד של חיילים, שהגביר את הקרע בין השלטון לאזרחיו. במלאיה גם אזרחים סייעו בפעולות פשוטות אלה שערכן המורלי גבוה מסכום המשכורת. מובן שלחיל האוויר, כנשק הפתעה, הייתה השפעה רבה בממד הפסיכולוגי, שמנע ריכוז כוח של האויב והגביר את תחושת הנרדפות שלו.

במלאיה הבינו הבריטים (ניסיון ולימוד לקחים) כי **סוד כוחה** של הגרילה הוא למעשה **חולשתה**, והדבר מכתיב את דרכי פעולתה. בשל כך עליה לשמור על היוזמה, לתקוף מטרות נבחרות ולהשתמט מקרבות הכרעה. מכאן, על השלטון להפעיל כוח שיכפה עליה לעבור למגננה, לגרום לה לאבד את היוזמה, להתפזר ולהשקיע מאמץ גדול בהישרדות. מכך מובן שעל הכוחות לאמץ רבות משיטות הלחימה של הגרילה, ולהעביר את הלחימה לשטח פעולתו של האויב (כפי שפעל וינגייט בארץ ישראל ובבורמה), אל **האזורים** המאוכלסים, בסיסי הגרילה ודרכי התקשורת של הגרילה. כדי למשוך ולשמר לצידם את האוכלוסייה – שעל תמיכתה הצדדים נלחמים - אימצו הבריטים את שיטת היישובים המבוצרים ("חומה ומגדל"), שנועדו להגן על התושבים, לקטול במורדים, לשמור על המאחז ולא לזנוח אותו בסיום הלחימה. שיטה זו אומצה בווייטנאם – ונחלה כישלון.[142]

הפעלת כוחות סדירים בלוחמה שאינה סדירה היא בעיה קשה. קצרה היריעה מלפרט את עומק השוני בין הלוחמות האלה ואת עומק השינוי התודעתי והמקצועי הדרוש למדינה ולכוחות הביטחון שלה כדי להסתגל למצב החדש. צבא, מסורתית, נועד להילחם באויב הדומה לו במידה רבה מאוד; כלומר מתקיים "דו־שיח" כוחני שניתן להעריכו ולהתכונן אליו. ואילו בלוחמת גרילה מתקיימת א-סימטריה בכל הקשור בכוחות האויב, במטרות ובשיטות הפעולה, שמציבה קשיים להערכה על פי דפוסי חשיבה תורתיים "רגילים". כדי להתמודד עם הגמישות המבצעית של הגרילה שדפוסי פעולתה אקראיים, וגם יזומים ומתוכננים היטב כאחד, קיים צורך לשינוי בארגון, באימון, בשיטות הפעולה, בתורת הלחימה (תו"ל), באמל"ח, בתודעה ובנחישות. לדוגמה: לוחמי האֶף־אֶל־אֶן האלג'ירים טענו כי ניסיונם הצבאי של חבריהם ששירתו בצבא הצרפתי היה לעיתים חיסרון בלוחמת הגרילה. לוחמי גרילה (לפחות בתחילת הדרך) נלחמים באופן טבעי־בסיסי; לעומתם, חיילים סדירים פועלים על פי תרגולות צבאיות, לעיתים נוקשות, המחייבות פעולה על פי אמות מידה (תורת לחימה) שנלמדו, תורגלו והוטמעו, והיה קושי להשתחרר מהן. כמו כן, תעמולה בידי השלטון על ניצחונות בקרבות מול הגרילה היא אמצעי חשוב בלחימה מולו. כל פגיעה בגרילה פוגעת ברוח הלוחמים ובמורל האוכלוסייה התומכת. מכאן שלוחמה פסיכולוגית (ל"פ) היא חלק אינטגרלי של הלחימה, ואינה חובה כפויה.

לדוגמה: במלחמת העולם השנייה נקטו הפרטיזנים הסובייטים והיוגוסלבים שיטות אלה, וכך גם הצרפתים נגד גרמניה במלחמת 1870 ("הפרנק טירר" – הצלפים האזרחים שזינבו במאסף של הצבא). במהלך נובמבר 1870 נעלם הצבא הצרפתי תחת דהירתם של הכוחות הפרוסיים, והמאבק הפך למאבק של פליטי המלחמה, אלה שנשארו חמושים זינבו בגייסות הפרוסיים. הצליפה הייתה לנשק של הגרילה, בייחוד העירונית. ההיסטוריון ג'ון אליס מדגיש לקח זה כשהוא דן בשדות הקרב העירוניים של מלחמת העולם השנייה:

> שטח המחייה הטבעי [...] של הצלפים נמצא בשטחים בנויים, וגם כאשר הוחרבו כפר או עיר בפצצות ובפגזים, העניקו גלי החרבות [...] מסתור משובח יותר, מכיוון שכל

[142] מצביע על כך שפתרון אשר הצליח במקום שבו האוכלוסייה תמכה בשלטון אינו מתאים למקום שבו האוכלוסייה אינה מזדהה עם הממשל ועם יעדיו.

> עוד הבניין עומד על תילו הוא עלול להתמוטט על האנשים המצויים בו, אבל לאחר שנחרב גם הארטילריה מסוגלת להשאיר עליו רק רושם מועט. בעובדה זו נתקלו בעלות הברית שוב ושוב.[143]

במאה ה־20, ובייחוד במאה ה־21, הפכה הגרילה מצורת קרב הגנה לצורת קרב התקפה; כלומר, מְמַזֵּב ומטריד לכוח מאורגן הפועל בשיטות צבאיות למחצה לסילוקו של כובש זר או שלטון מושחת, וכאמצעי לתפוס את השלטון ולחולל מהפכה. מכאן הגרילה נעשית אסטרטגיה של יצירה מהפכנית; כלומר השטח, האוכלוסייה, האמל״ח והטכנולוגיה הופכים - בניגוד לטרור - למרכיבים חשובים יותר.

סיכום?

הקתולים והפרוטסטנטים באירלנד חיים בתחושה עזה של היותם קורבנות של ההיסטוריה. וכל עוד כל קהילה חיה בתחושה שנעשה לה עוול, הן יכולות לעשות שימוש **בהיסטוריה כדי להצדיק את פעולות ההווה**. לכן המרכיב ההיסטורי (הדתי והפוליטי) הוא כה חזק בסכסוך האירי כמו גם בסכסוך בין ישראל לפלסטינים.[144]

הרצון של עם, קהילה, עדה לנסות ולהגשים את שאיפותיהם הלאומיות, הפוליטיות, החברתיות, הדתיות והטריטוריאליות עומד בבסיס הקיום האנושי. הניסיון ההיסטורי מצביע כי הרצון הזה אינו מאבק חד־צדדי, מאחר שמנגד ניצבים עמים וקהילות המבקשים לשמור על עצמאותם המדינית־חברתית־פוליטית־דתית, ואותה הם שומרים כקניין וכזכות היסטורית שאליהם הגיעו לאחר תיקון עוול היסטורי משלהם. כלומר תיקון עוול היסטורי אחד עלול, בדרך כלל, לגרום עוול היסטורי אחר, ואת זה מבקשים עַם־קהילה לתקן באמצעות מאבק אלים בין **זכות לזכות**, הנמשך לעיתים דורות רבים.[145]

מדינת לבנון היא פסיפס של עדות[146] השונות בתכלית זו מזו, שהחיבור ביניהן תלוי על חבל דק של השלמה דרוכה עם המציאות ועם אינטרסים,[147] תוך שמירה על עצמאות קהילתית ו״התבצרות״ בטריטוריה שהתנחלו בה, בתקווה ובחשש שזו לא תיגזל מהן.

עליית מפלגת הבעת׳ לשלטון בסוריה במארס 1963 סימלה, הלכה למעשה, את התהום שנפערה מתחת לשלווה היחסית שממנה נהנתה לבנון.[148] מייד לאחר מכן נוספו עליית אש״ף[149] על מפת המאבק בישראל והשימוש באדמת לבנון כבסיס לפעולות כנגד ישראל; עוד קודם לכן, מסוף שנות השישים, התבסס הפתח[150] למרגלות החרמון - בסיס גרילה שכונה (על ידי ישראל) ״הפתחלנד״, ומשם פעלו המחבלים הפלסטינים נגד

---

[143] ג׳ון אליס, ״לוחמים - החיילים שבחוד החזית״, מערכות, תשמ״ג, 1982, עמ׳ 75.

[144] וכמעט בכל מקום על פני כדור הארץ: בבלקן, באסיה, באפריקה, באמריקה הדרומית, באירופה, במזרח התיכון ועוד. ראו גם: Palestine Royal Commission Report, Peel Commission Report, Cmd. 5479, London, July 1937; ממסקנות הוועדה: ״המהומות שפרצו בפלסטינה [א״י] ביום 19 באפריל 1936 היו תולדה של ריב בין הלאומיות הערבית והלאומיות היהודית; דימינו כי נמצא ׳שתי אומות הנלחמות אחת ברעותה בחיקה של מדינה אחת ויחידה, אך לא דימינו כי נמצא תהום כה רחבה ביניהן, או קרע שאיחויו כה קשה [...] הרי הוא ביסודו ריב בין זכות לזכות׳״.

[145] כך ראו זאת האנרכיסטים במאה ה־19: ״מאז ומעולם אנשים, קבוצות וקהילות שראו עצמם מקופחים, ניסו לערער על החוקיות והלגיטימיות של השלטון באמצעות אלימות המכוונת לפגוע בנציגיו, לכרסם ביוקרתו, להציג את חולשתו, ובכך להשפיע על קהל יעד גדול בהרבה מסך כל קורבנותיו״; ראו גם: אורי בן־אליעזר, מלחמה במקום שלום, מודן, 2019.

[146] העדות הללו התחמשו יחד עם תהליך אובדן השלטון המרכזי וחולשת הצבא הלבנוני.

[147] אינטרסים כלכליים, פוליטיים ומדיניים.

[148] מפלגת הבעת׳ התנגדה לקיומה של לבנון עצמאית. המפלגה גדלה באחדות העולם הערבי וראתה בלבנון הנוצרית נטע זר. היא התנגדה גם למשטר הכלכלי של לבנון, שהתבסס על יוזמה חופשית ואי־התערבות ממשלתית, לעומת הריכוזיות שכפה משטר הבעת׳ על סוריה. סכנה נוספת הייתה נעוצה בתמיכת סוריה בבעיה הפלסטינית ועידודם של הפלסטינים לבצע פעולות נגד ישראל משטחה ומשטח ירדן. את ההובלה למאבק הזה נטל אש״ף. ראו: סא״ל ראובן אבי־רן, ״העימות האלים בין סוריה למיליציות הנוצריות בלבנון, שורשיו, מאפייניו ומגמותיו לעתיד״, מערכות 267, 1979 (להלן: אבי־רן, העימות האלים בין סוריה למיליציות הנוצריות בלבנון).

[149] תאריך הקמתו מאי 1964, בעקבות ועידת הפסגה הערבית הראשונה שהתכנסה בקהיר ב־13-16 בינואר 1964.

[150] שנת ייסוד התנועה – 1959.

ישראל בחסות האוכלוסייה ופני השטח.[151] באפריל 1975 הסתבך המצב בלבנון עוד יותר עם פרוץ מלחמת האזרחים, והתעצם עם פלישת הצבא הסורי ביוני 1976 בעימות הסורי-פלסטיני, ובהמשכו - בעימות הסורי-נוצרי.[152] רצף העימותים היה מעבר ליכולת ההתמודדות של לבנון והביא להתערערות המערכת השלטונית כפי שהייתה מוכרת עד אז. כל קהילה שחששה לגורלה פעלה להתחמש וליצור בריתות עם גורמי כוח מחוץ ללבנון (כדוגמת המרונים עם ישראל[153]).

במציאות המיוחדת, ועל בלימה זו, הקהילה השיעית, שעד למלחמת האזרחים נחשבה הקהילה המקופחת והנחותה – "חוטבי העצים ושואבי המים" של לבנון[154] - הבינה כמו קהילות אחרות כי השלטון המרכזי לא יגן עליה כבעבר, וכי מעמד וזכויות מחייבים כוח, והקימה מיליציה חמושה – אמל.[155]

בתבונה פוליטית ומתוך הבנה עמוקה של כללי המשחק הפנים־לבנוניים, לא התעמתה הקהילה השיעית (בתחילה) ישירות עם השלטון של לבנון ועם קהילותיה, אלא ביקשה לצבור כוח ולהשיג לגיטימיות באמצעות **שליח - האוכלוסייה השיעית בדרום לבנון** - ולהגן עליה מפני אש"ף המאיים על ביטחונה. לדוגמה, ב־1982 בעת מלחמת "שלום הגליל" ("של"ג") קידמו נציגי הארגון באהדה את פני כוחות צה"ל, כהערכה על שחרורם מעולם של הפלסטינים.

ההידרדרות הפנים־לבנונית התעצמה עם התבססות אש"ף בלבנון (לאחר סילוקו מירדן בשנת 1970), מבצע "ליטאני" במארס 1978 נגד ארגוני הטרור של אש"ף ויצירת חיץ ביטחוני בין ישראל ללבנון. שיאה של ההידרדרות היה עם כניסת הצבא הסורי ללבנון בעקבות מלחמת האזרחים, הפלישה של צה"ל ב־1982, סילוק ערפאת ואש"ף לתוניס, נסיגת סוריה מביירות ותבוסת הנוצרים[156] לאחר נסיגת צה"ל לקו נהר האוולי[157] בספטמבר 1983; ולאחר החלטת ממשלת ישראל בינואר 1985 על היערכות מחדש של צה"ל בלבנון[158] והקמת אזור ביטחון במאי 1985. מהלכים אלה לֻוו בפעולות כמעט בו זמניות של הארגונים הפלסטיניים ששבו להתבסס בלבנון לאחר פינוי כוחות ערפאת מביירות ב־1983. הם נעו בעקבות צה"ל הנסוג (אין ריק בשדה הקרב) והתארגנו במסגרות גדודיות. בשנת 1986 היו להם שבע מסגרות גדודיות. הפעילות הפלסטינית הפרה פעם נוספת את האיזון הפנים־לבנוני, אלא שהפעם נוסף "שחקן (חמוש) חדש" - הקהילה השיעית ואמל שעקבו בדאגה רבה אחר ההתפשטות הפלסטינית, וגמלה בהם ההחלטה שלא לאפשר חזרה למצב שלפני 1982. כך החל מאבק על השליטה

---

[151] ב־1974 חלה החרפה בפעילות הארגונים הפלסטיניים נגד ישראל. באפריל רצחו הפלסטינים 16 מתושבי קריית שמונה, ובמאי נרצחו 24 תלמידים בבית ספר במעלות על ידי חוליה שחדרה מלבנון.

[152] אבי־רן, העימות האלים בין סוריה למיליציות הנוצריות בלבנון.

[153] לדוגמה, הקשרים של צה"ל עם קציני צבא נוצרים, והשיא ביחסים היה עם פתיחת מעבר "הגדר הטובה", וכפרים נוצריים בדרום לבנון החלו להתנתק מהשלטון המרכזי. בשלהי 1976 נשלח רס"ן חדאד לדרום לבנון על ידי מפקד הצבא הלבנוני, כדי לארגן כוח צבאי שיושתת על קצינים וחיילים נוצרים. הקשר התהדק לאחר מבצע "ליטאני" במארס 1978 והוקם אד"ל (אזור דרום לבנון). כך נוצר אזור החיץ (buffer zone) הנוצרי, כאשר ישראל מסייעת לנוצרים בכול.

[154] ראובן ארליך, בסבך הלבנון, מדיניותן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל, 1918-1958, מערכות, 2000, עמ' 999: "ההתעלמות הכמעט מוחלטת מהעדה השיעית, שנתפשה כעדה מדוכאת וחסרת כוח פוליטי, שלא ניתן להפיק ממנה תועלת ממשית".

[155] פואד עג'מי, האימאם הנעלם, מוסא אל־צדר והשיעה של לבנון, עם עובד - אפקים, 2006.

[156] בידי הדרוזים וסילוקם של הנוצרים מהרי השוף.

[157] צה"ל שהה בקו זה עד יוני 1985; מיוני 1985 ועד מאי 2000 צה"ל שהה באזור הביטחון; ב־17 במאי 1983 הגיעה ישראל לחתימת הסכם שלום עם ממשלת לבנון, אולם היה זה הסכם קצר מועד שהתגלה כחסר כל משמעות. ממשלת האחדות הלאומית שהוקמה בישראל ב־13 בספטמבר 1984 קבעה לעצמה מטרה, שנוסחה בקווי היסוד שהוצגו לפני הכנסת ה־11, להביא לנסיגת צה"ל מלבנון "תוך הבטחת שלום ישובי הצפון". להרחבה: גולן, שמעון, מבירות לאזור הביטחון : קבלת ההחלטות בפיקוד העליון מהיציאה מבירות עד לנסיגה לאזור הביטחון (ספטמבר 1982-מאי 1985), משרד הביטחון - ההוצאה לאור ומודן, 2019.

[158] בהחלטת הממשלה 291 מיום 14.1.1985 נקבעו שלושה שלבים: בשלב א' יפנה צה"ל בגזרה המערבית את מרחב צידון וייערך במרחב הליטאני-נבטיה. בשלב ב' ייערך צה"ל בגזרה המזרחית במרחב חצביה. בשלב ג' ייערך צה"ל לאורך קו הגבול הבין־לאומי ויקיים אזור ביטחון שבו יופעלו כוחות צד"ל לצד כוחות צה"ל.

בין אמל לפתח־אש״ף – ״מלחמת המחנות״. העימות הסתיים בספטמבר 1987 בהסכם שביתת נשק שהיה כולו הישג לאש״ף. הלחימה חשפה את חולשת ארגון אמל.

הכוח הצבאי שצברה התנועה השיעית הפיח בה את העוז לפנות נגד הקהילה הנוצרית, נגד הכוחות הזרים שנפרסו בביירות ונגד צבא לבנון, עד כדי השתלטות על חלקים ממערב ביירות הנוצרית. זו הביאה להתערבות צבא לבנון, שכבש מידי מיליציית אמל את השטחים שהחזיקה בהם. עם תום מלחמת המחנות נגד אש״ף, החל המאבק על הנהגת העדה השיעית מול הארגון השיעי שזה מקרוב הוקם – **חזבאללה** (״אנשי האל״ או ״מפלגת האל״[159]), והתאמת הכלל שלפיו האיום על ארגון קיצוני אך פרגמטי הוא מידי ארגון קיצוני עוד יותר, פונדמנטליסטי, חזבאללה.

כל עוד שלט אמל בדרום לבנון, התקשה חזבאללה להרחיב את תחומי השפעתו. אנשי אמל פעלו נגדו, החרימו נשק ומנעו פעילות התקפית כנגד ישראל. כתוצאה מכך החלו חילופי האשמות בין הארגונים; חזבאללה נקט את נשק ״יום הדין״ והאשים את אמל בשיתוף פעולה עם ישראל.

התחרות בין שני הארגונים על ליבה ונפשה של האוכלוסייה השיעית ועל השליטה הצבאית בדרום לבנון הביאה, בסופו של דבר, לעימות פיזי ביניהם באפריל 1988 באזור נבטיה, שהסתיים במארס 1989. לאחר מכן המשיכו שני הארגונים להתחרות באמצעות הפניית מאמציהם כנגד צבא דרום לבנון (צד״ל) וצה״ל.

אם לא ניתן לפעול נגד צה״ל - אפשר לפעול נגד נקודת התורפה[160] שתחת חסותו – צד״ל. הדבר אילץ את צה״ל לחזק את יכולת העמידה של צד״ל, ובה בעת לנסות ולשמור את המעורבות הישראלית מוגבלת ונשלטת - כל עוד ״אזור הביטחון ממלא את ייעודו המרכזי שהוא שמירה על שלום הצפון״.[161] השינוי במציאות אילץ את חזבאללה לחפש דרכי פעולה אחרות, דבר שהוכיח כי העיקרון המנחה את הארגון הוא פשוט: לפעול**!** כלומר עליו להוכיח יכולת לנהל מאבק מזוין, דבר שחייב גמישות מבצעית ובחירת יעדים ואמצעים מותאמים ליכולת.[162]

הדבר בא לידי ביטוי ב״מלחמת המטענים״ ובירי על המוצבים נגד נוכחות צד״ל וצה״ל באזור הביטחון. פעילות זו התגברה מ־1991, וגם קטלניותה; הדבר הביא - באיטיות, בעקביות ובנחישות - להתחזקותו של הארגון ולשיפור דרכי הפעולה שלו. מגמה זו גברה עם חיסולו של מנהיג הארגון עבאס מוסאווי בידי מסוקי חיל האוויר בפברואר 1992, ועלתה מדרגה שנה מאוחר יותר, השנה שבה **הופר שלום הגליל**.[163]

הדומיננטיות המתחזקת של הארגון, הפסקת העימות בינו לבין אמל, התמיכה החיצונית מאיראן שזיהתה היטב הזדמנות להגשים את האידאולוגיה שלה באמצעות שליח,[164] פעילותו המגוונת בקרב האוכלוסייה והגברת

---

[159] שי, ציר הרשע, עמ׳ 67-73; בשנת 1985 ניסח הארגון את מגילת העצמאות״ שלו המגדירה את הייעוד, החזון והמטרות. לדוגמה: ״להיאבק בנוכחותה של ישראל באופן שלא יוגבל רק להוצאתה מלבנון, אלא יכוון לחיסולה ולהשלטת האסלאם בירושלים [...] לאחר נסיגת צה״ל מלבנון (במאי 2000), הגדיר הארגון מחדש את יעדיו והעמיד בראשם את שחרור חוות שבעא ואת הסיוע למאבק הפלסטיני.״

[160] לורנס, שבעה עמודי חוכמה, עמ׳ 193: ״מטרתנו האסטרטגית האמיתית הייתה לחפש את החוליה החלשה ביותר, ולהפעיל רק עליה לחץ, עד שהזמן ימוטט את השרשרת כולם״; ראו גם: עילם, צה״ל מול הגרילה והטרור, עמ׳ 202.

[161] דוד טל, מדיניות הביטחון השוטף ברצועת הביטחון 1985-1993, המחלקה להיסטוריה – תוה״ד, נובמבר 2000, עמ׳ 120, 134-141.

[162] שם. המעבר למארבי מטענים כמרכיב פיגוע עיקרי, ובה בעת שיפור יכולת הפעולה הטקטית וירי מנגד - ירי טילי נ״ט ומרגמות.

[163] מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה: במהלך השנה הניח הארגון כ־130 מטענים; ירה כ־170 מטל״רים-פצמ״רים לעבר אזור הביטחון ו־17 לעבר ישראל; תקף 269 פעמים סיורים ומוצבים, שבהם נהרגו תשעה מחיילי צה״ל וחייל צד״ל אחד. מוצב שומריה העליון, שהוחזק בידי צד״ל, הותקף ב־19 במאי 1992 על ידי כ-40 אנשי חזבאללה. מ״פ המוצב ועוד שלושה חיילי צד״ל נלקחו בשבי, וחייל נהרג. בהתקפה נהרגו שלושה מהתוקפים.

[164] חזבאללה, שאימץ את עקרונות המהפכה האסלאמית של ח׳ומייני וממשיכי דרכו, נשען על סיוע איראני מסיבי בנשק, בכסף, אימון ויועצים. הסיוע וההישענות על מדינה או גורם אחר הוא מרכיב מהותי בלוחמת הגרילה. כך סייעו האנגלים לגרילה הספרדית נגד נפוליון; כך סייעו מדינות המערב למוג׳הידין במלחמתם נגד הסובייטים באפגניסטאן.

התלות ההדדית ביניהם, השימוש בתעמולה כאמל״ח,[165] וכאמור השיפור הצבאי־מבצעי כתוצאה מתהליך פנימי של הפקת לקחים מתמשך ונועזותו בפעילות נגד צה״ל וצד״ל[166] - הגבירו בהתמדה את יוקרתו בקרב האוכלוסייה השיעית. כך, בדומה לעקרונות שאפיינו תנועות גרילה רבות - השילוב של פעילות חברתית (דעווה) ודתית (גיוס הנפשות), חיזוק ואִגבור המניע־עילה, שיפור היכולת הצבאית הנשען על אזורים בטוחים וחסינים היו התנאי להמשך הפעילות הצבאית ולהבטחת השרידות.

התוצאות ולקחי ההתנגשויות בין צה״ל לחזבאללה במהלך שנות העימות באזור הביטחון בדרום לבנון חייב את שני הצדדים להתאים עצמם למציאות המבצעית המשתנה. הלקח המשמעותי של חזבאללה מעימותים אלה אל מול פעילותו ההתקפית של צה״ל,[167] ובייחוד לאחר יציאת צה״ל מאזור הביטחון (מאי 2000) ולאחר מלחמת לבנון השנייה (יולי-אוגוסט 2006), היה כי הגרילה כשיטת הפעולה הצבאית העיקרית אינה מספקת את המענה ההגנתי וההתקפי הדרוש אל מול המטרות שאותן הארגון הגדיר לעצמו.[168] מכאן, כבחירה ״טבעית״, התחיל הארגון בבניית כוח צבאי (״צבא גרילה״) עם היגיון מדינתי, במטרה לייעל את הפעילות הצבאית.[169] עיקרו היה כוח התקפה והגנה על פי חלוקה טריטוריאלית, כוח מחץ, כוחות תומכי לחימה, מודיעין כבסיס לקבלת החלטות ברמה הטקטית והאסטרטגית ולסיכול; שליטה (פיקוד ושליטה - פו״ש), כוח אש גדול בדגש על כמות גדולה של טילים ארוכי טווח שנועדו לפגוע בעורף האזרחי שהוא גם העורף האסטרטגי של מדינת ישראל, ובכך לערער את החוסן האזרחי שלה.[170] ובנוסף, טרור כפעילות משלימה בעת מצוקה או כנקמה,[171] מיגון ותמרון רב-ממדי.[172] כאמור, כל זאת כדי להגן על האזורים ה״משוחררים״ ולשמר את אחדות המטרה, כפי שהדבר היה בסין, בווייטנאם, במלאיה ובקובה, ועדיין מתקיים בלבנון, ברצועת עזה, בעיראק ובאפגניסטאן.

כך, בסיס גרילה או אזור ״משוחרר״ הוא מקום שלא יסולא בפז עבור כל ארגון גרילה כדוגמת חזבאללה. הארגון, שפילס את דרכו בדם ובאש ובזריעת אידאולוגיה לא מתפשרת, הפך לארגון הדומיננטי המאיים על האיזון השביר בתוך לבנון.[173] הוא מוביל את המאבק המזוין נגד ישראל ומשרת כמוצב הקדמי במפת האינטרסים של איראן באזור, תוך העצמת כוחו הצבאי,[174] הפוליטי, החברתי והדתי. הארגון ומנהיגיו הם פניה של הקהילה השיעית בלבנון וכלפי העולם כולו.[175]

---

[165] ״אל-מנאר״ – תחנת הטלוויזיה של חזבאללה הוקמה ב־1990, ויחד עם תחנת הרדיו ״נור״ היא מהווה חלק ממכלול גדול ורב־השפעה של אמצעי תעמולה של הארגון.

[166] ב־17 בפברואר 1986 נשבו שני חיילי ״גבעתי״, יוסף פינק ורחמים אלשייך, לאחר מארב של חזבאללה; כמו כן התגברו פיגועי התופת, בייחוד ב״שער פטמה״ הצמוד למטולה, וגרמו לאבדות בקרב חיילי צה״ל. בצד״ל היו באותה עת כ־1,500 לוחמים מאורגנים במסגרת חטיבתית, כאשר המפח״ט נמצא במרג׳ עיון.

[167] לדוגמה: מבצע ״דין וחשבון״ מ־25 עד 31 ביולי 1993; מבצע ״ענבי זעם״ מ־11 עד 27 ביולי 1996, ורבים אחרים.

[168] כ״מגן [אוכלוסיית] הדרום״ והפעילות כנגד פלישה ישראלית ללבנון.

[169] גנרל גיאפ, המצביא הצפון־וייטנאמי, זיהה לקראת סוף 1967 כי הגרילה סיימה את תפקידה, ואם הצפון ימשיך בסוג זה של לחימה הוא יפסיד במלחמה (בעיקר בשל התאוששות האמריקאים, שסיגלו לעצמם דרכי לחימה חדשות ואמל״ח מתקדם). הוא החליט לעבור למלחמת הכרעה, שתסחוף את תושבי הדרום להתקוממות עממית.

[170] ירי על העורף ויצירת תחושה של חוסר ביטחון וחוסר אמון של האוכלוסייה בשלטון.

[171] טרור בין־לאומי: ב־17 במארס 1992 ביצע חזבאללה פיגוע נגד השגרירות הישראלית בבואנוס איירס בירת ארגנטינה, כנקמה על חיסולו של עבאס מוסאווי מזכ״ל הארגון בידי צה״ל.

[172] העברת הלחימה לשטחו של האויב, בין השאר באמצעות פיתוח מערכת מנהור.

[173] ראו (לדוגמה): המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, ״המשבר בלבנון – חיזבאללה לא יוותר״, 23 באוקטובר 2019, מאת אל״ם (במיל׳) ז׳ק נריה: ״מאז האביב הערבי אנו כבר רואים בגל שביעי של הפגנות ברחובות לבנון. הפעם הגל הנוכחי הוא שונה מאחר והוא חוצה גבולות... הוא חוצה עדות...״.

[174] ובנוסף, יצירת מרכזי כובד בעל כורחם, מאחר שהשימוש בטכנולוגיה יוצר פרצות ביכולת המידור שהוא ״סם החיים״ בלחימת גרילה.

[175] ראו: הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006, ועדת וינוגרד, מלחמת לבנון השנייה, דין וחשבון סופי (2008), (להלן: דוח ועדת וינוגרד), עמ׳ 255: ״חזבאללה זהו ארגון תת־מדינתי, המכיל מאפייני עשייה פוליטית, אזרחית, טרוריסטית וצבאית. הוא מונע על ידי אידיאולוגיה דתית, הנשענת על אוכלוסייה שיעית עם מצוקות חברתיות עמוקות; נתמך על ידי גורמי כוח כסוריה ובעיקר איראן; משלב בתוכו יכולות של צבא, גרילה וטרור, הנשענים על רמה גבוהה ביותר של מידור והסתרה״.

בעידן של לוויינים מאַפְּנים וחודרי רשתות, טילים מדויקים, כלי טיס בלתי מאוישים (כטב״מים), מטוסים, רחפנים, מסוקים, רובוטים וצבאות מקצועיים ניידים ומשוריינים - ניתן להעריך, לכאורה, כי לגרילה יהיה קושי לשרוד מלחמה מודרנית. אולם המוג׳הידין באפגניסטאן שרד בהתקפות של הצבא הסובייטי המודרני והביא לנסיגתו משם; הווייטקונג שרד בהתקפות של הצבא האמריקאי המודרני והביא לנסיגתו משם; אל־קאעידה, ארגון ללא מולדת, הצליח לשרוד לאורך זמן רב מתקפות של הצבא האמריקאי המודרני ובעלי בריתו; דאעש[176] – גם הוא ארגון ללא מולדת – הצליח לשרוד לאורך זמן רב מתקפות של הכורדים, העיראקים, האמריקאים, הרוסים וצבאות אחרים. **החות׳ים**, ארגון הגרילה־טרור השיעי־זיידי הפועל בתימן, שורד מתקפות סעודיות; וכך גם חזבאללה – ארגון עם מולדת - ששרד למרות העליונות הצבאית והטכנולוגית של ישראל.[177]

אל מול העליונות הטכנולוגית של אויביה, חיפשה הגרילה חלופות:[178] להרחיב את החזית מול אויביה ולהקים בסיסי גרילה ומקלט במדינות שכנות (כדוגמת חזבאללה בסוריה,[179] המוג׳הידין האפגאני בפקיסטאן והווייטקונג בקמבודיה ובלאוס) ולבנות אזורים בטוחים בתוך שטחים מאוכלסים (עיראק, אפגניסטאן, סוריה, עזה ולבנון). כדי לגשר על הפער הטכנולוגי הא־סימטרי ולנסות ליצור הרתעה, מצטיידים הארגונים באמל״ח ובטכנולוגיה מודרנית הנמצאת על המדף או שניתן לקבלה ממדינה הנותנת חסות ואף לייצרם באופן עצמאי.

כדי להמשיך במאבק המהפכני, סביר להניח שדבקות בעקרונות **הגרילה** של מאו שעל פיהם לוחמיה משולים לדגים והאוכלוסייה למים, והיא רואה אותם פועלים (״שוחים״) באווירה פוליטית וסוציו־אקונומית שתבטיח כי לא ״יטבעו״, משמעותה: אם תשכיל הגרילה ליצור מערכת יחסים הדדית, הוגנת ואמינה עם האוכלוסייה,[180] שתבטיח קבלה וגם זרימה של לוגיסטיקה, אנשים, תמיכה כספית ופוליטית ונשק (ממדינה תומכת); מודיעין אמין הדרוש לגרילה כדי לתכנן, להפתיע ולפגוע באויב; ודבקות בעקרונות לוחמת הגרילה הראשון והאחרון: **שרידות ופגיעה באויב**,[181] שמהם צומחים העקרונות כולם, עשויים להבטיח כי היא תשרוד מלחמה מודרנית.

מכאן ניתן להבין כי המעבר מגרילה ל״צבא גרילה״[182] מציין את סיומה של ״אגדה״; ומלחמה ״קטנה״ וא־סימטרית הפכה בעידן שלאחר המלחמות הגדולות לצורת קרב סימטרית, אשר בלעדיה אין תוחלת קיומית לרעיונות הנשגבים של ההתקוממות. אולם היכולת של צבא גרילה מודרני המוגבל בהיקפו (משאבים, כוח אדם ואמל״ח) והמייצר נקודות תורפה רבות, להחזיק מעמד בלחימה לאורך זמן היא בעייתית. למרות זאת, אם צבא הגרילה **לא ישרוד** מתקפה מודרנית, והרעיון המהפכני־המניע **לא יקרוס** יחד עימו, **והחוסן** של האוכלוסייה

---

[176] ״המדינה האסלאמית״, דאעש - הוקמה ביוני 2014 ונפלה במארס 2019. עשרות אלפי המוסלמים ואחרים נענו לקריאתו של החליף בעיני עצמו אבו בכּר אל־בגדאדי, ללחום בשורותיה נגד הכופרים, ואלה שנשארו בחיים נותרו ללא מקלט וללא המולדת שהובטחה להם. אולם יש להניח כי הקריאה להמשיך במלחמת הקודש, בכל האמצעים, תמצא אוזן קשבת. בגדאדי חוסל ב־26 באוקטובר 2019 בידי כוחות מיוחדים של צבא ארה״ב. הארגון הודיע כי מינה לו יורש.

[177] במהלך שהות צה״ל באזור הביטחון, ובעיקר במלחמת לבנון השנייה; ראו גם: אביעד, בניין הכוח של ארגון חזבאללה.

[178] כולל אמל״ח מודרני.

[179] הארגון נמצא בסוריה, סמוך לגבול עם ישראל ברמת הגולן; תחילה הגיע כסיוע למשטר אסד ב״מלחמת האזרחים״, ובהמשך ניצל את שהותו שם כבסיס לפעולותיו נגד ישראל ברמת הגולן ובצפון ישראל; בכך ניסה לפתוח חזית שנייה, שתערב את סוריה בעימות עם ישראל וגם את איראן ורוסיה. ראו גם: רון בן ישי, ״חיסול מסתורי ותקיפה ליד הגבול. קרב בלימה נגד חיזבאללה בסוריה״, ynet, 24 ביולי 2019.

[180] לדוגמה: רווחה, שירותים רפואיים, חינוך ועוד.

[181] מאו קבע שלושה שלבים למלחמת הגרילה: שלב הנסיגה האסטרטגית, שבו הגרילה נמצאת בראשית דרכה וחלשה; האויב נהנה מעליונות: הוא מתקדם, והגרילה נסוגה, חומקת מהתמודדות חזיתית ומסתפקת בהטרדה־התשה; שלב התיקו האסטרטגי, שבו האויב הולך ומותש והגרילה הולכת ומתחזקת, עד שנוצר איזון אסטרטגי. זה שלב המעבר; שלב המתקפה האסטרטגית שבו הגרילה משתנה איכותית ועוברת ללחימה קונוונציונלית באמצעות הקמת צבא סדיר, כדי להשיג הכרעה. מאו האמין כי ״זה הרוצה לתפוס את כוחה של המדינה ולשמור עליו ברשותו חייב לקיים צבא חזק״. שלבים אלו באים לידי ביטוי ברמה הטקטית באופן הבא: האויב מתקדם – אנחנו נסוגים; האויב עוצר – אנחנו מציקים-מטרידים; האויב מתעייף - אנחנו תוקפים; האויב נסוג – אנחנו רודפים.

[182] אייל, האינתיפאדה הראשונה, עמ׳ 438: בעיניו של מונטגומרי, (בנובמבר 1938) ״הצבא הבריטי בארץ־ישראל נמצא במצב מלחמה עם צבא מורדים (Rebel Army) [...] צבא המרד לובש מדים בשעת פעולה – ובסיומה, חוזר ולובש בגדים אזרחיים״.

יישמר והיא תמשיך **לתמוך** במאבק - היכולת לעבור מצבא גרילה לגרילה ולטרור (מעגל ההתקוממות) היא מהירה יותר מיכולתו של צבא־מדינה להשתנות.[183]

בקצה אחד של העולם, עמוק בבטן האדמה, שורה של מחשבים מוזנים ומזינים "ים" של נתונים הזורמים אליהם מלוויינים, ממטוסי ריגול לסוגיהם, ממודיעין אנושי, אלקטרוני ואחר. אנשי צבא ומודיעין ספונים על המסכים בחדרים ממוזגים, מחפשים רמז להימצאותו של אויב מסוכן כדי לסכל את כוונותיו. במקום אחר, עדיין עמוק בבטן האדמה, טכנאים ומהנדסים בודקים בזהירות ובגאווה את הטילים המוצבים על כנם, מוכנים לשיגור כדי לפגוע במטרה רחוקה. בשדות התעופה, על מסלולי ההמראה, ממתינים מטוסי קרב להזנקה, ומסוקים ובהם יחידות קומנדו ממתינים לקריאה.

האויב המסוכן: מחלקה של לוחמי גרילה מצוידת בטילי נ"ט מתקדמים, מכשירי קשר מאובטחים, משקפות ראיית לילה, רובים אוטומטיים. הם לבושים בבגדי הסוואה, עוטים שכפ"צים וחובשים קסדות מודרניות, שוהים בתוך מנהרה וממתינים לאות לצאת ולתקוף ולהשמיד את המטרה שנקבעה להם, ואם יתאפשר - לקחת עימם שבויים. בבונקר מאחור צפה מפקד גדוד הגרילה במסך שלפניו על היעד ועל האזור כפי שצולם מהרחפן הגדודי, מורה בידו לקצין הקישור ליחידת הטילים והמרגמות הכבדות להיות מוכן. עם יציאת המחלקה מהמנהרה יחל ירי מסיבי של יחידות האש, כדי להסוות את יציאת הלוחמים ללחימה ולמנוע מהאויב לאתרם. קרוב לוודאי שגם זה טבעה של לחימת הגרילה בעולם המודרני.[184]

[183] מקגרגור, השתנות תחת אש, עמ' 293-294; "ההפעלה של זרוע יחידה – עוצמה אווירית ועוצמת טילים – אפשרה לאל־קעידה להסתגל".

[184] דוח ועדת וינוגרד, עמ' 388: "יחד עם זאת, אין למעט בחשיבות העובדה שהמהלך שנועד לשנות את תדמית המלחמה וליצור הפגנת כוח ויתרון של צה"ל על גודלו וציודו והעליונות האווירית המוחלטת שלו בזירה על פני לוחמי גרילה נחושים וערוכים היטב - לא השיג את מטרתו. הדבר הצל לא רק על תוצאות המלחמה ועל תחושת השבר של הציבור. הוא עורר שאלות עמוקות וקשות לגבי הנחות היסוד של פעולת צה"ל, שחובה שתיבחנה מחדש".

״הקרב על המים״ - סיכול פרויקט ההטיה בלבנון 1965-1964

יניב פרידמן[1]

מבוא

בדיון ההיסטורי העוסק בהתמודדותה של ממשלת לוי אשכול הראשונה (1966-1963) עם אתגרי הביטחון, מצוי בקדמת הבמה, ובמידה רבה של צדק, ״הקרב על המים״ - הסיכול הישראלי של פרויקט הטיית מעיינות החצבאני והבניאס - כדוגמה להצלחה אסטרטגית־מערכתית. באמצעות הפעלת כוח מדודה, בארבע פעולות בלבד (17 במארס, 13 במאי ו-12 באוגוסט 1965 וב־14 ביולי 1966) הצליחה ישראל לבלום את הניסיון הערבי להטות את מימי הנחלים המובילים מים לירדן ולכינרת. המהלך הערבי נבלם במחיר נמוך יחסית: ישראל נמנעה מהידרדרות למלחמה לא רצויה, מצרים לא משכה את כוחותיה מתימן, וחיל השריון אף פיתח בהדרגה יכולת מרשימה ברמה הטקטית, שבאה לידי ביטוי בירי טנקים תלול מסלול.

אולם מן הדיון והכתיבה הללו נעדרה התייחסות רחבה יותר לזירה חשובה נוספת, שבה הצליחה ישראל לסכל פרויקט דומה, כמעט ללא הפעלת כוח - הזירה הלבנונית.[2] במאמר זה אבחן את התמודדותה של ממשלת אשכול עם האתגר אשר ניצב בפניה, עת החלה לבנון בעבודות להטיית מימי החצבאני. אראה כיצד התפתחה הגישה הישראלית כלפי ההטיה מלבנון, אציג את מהלכיה של ישראל בזירה הצבאית והמדינית, ואסכם בהתבוננות אל ההווה ולעבר העתיד.

תוכנית ג׳ונסטון, ועידות הפסגה הערביות והפעלת המוביל הארצי - מחלוקות והסדרי מים בין ישראל לשכנותיה, 1964-1953

שאלת המים במזרח התיכון הייתה תמיד סוגיה כבדת משקל. האקלים המדברי של מדינות רבות באזור – ישראל, ירדן ומצרים - הפכו אותה לנושא פוליטי ואף צבאי. בשנת 1953 ביקשה ישראל לשאוב חלק ממי הירדן הזורמים בשטחה ולהעבירם לנגב הצחיח במסגרת מוביל המים הארצי. תלונות סוריות, ובעיקר לחץ אמריקאי, הובילו אותה לקבל את תוכניתו של אריק ג׳ונסטון, שליחו המיוחד של נשיא ארה״ב דווייט אייזנהאואר, לחלוקת מים באזור – תוכנית אשר הוכרה על ידי ישראל וירדן (באופן לא רשמי) בעוד הסורים התנגדו לה – ולשנות את נקודת היציאה של המוביל מגשר בנות יעקב לאזור הכינרת.[3] במסגרת התוכנית חולקו מי הירדן

---

[1] יניב פרידמן הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה״ל ודוקטורנט בחוג להיסטוריה של עם ישראל בבית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל אביב. המאמר מבוסס על פרק מעבודת הדוקטורט שלו, ״יחד ולחוד - ממשלת אשכול הראשונה ושריה נוכח בעיות הביטחון של ישראל 1966-1963״, בהנחייתו של פרופ׳ מוטי גולני. המחבר מבקש להודות לד״ר דן שיפטן, ד״ר מאיר פינקל, ד״ר אהד לסלוי, ד״ר שמעון גולן, ד״ר עידו הכט, מר שמואל ברונפלד, סא״ל רווה גלילי, רס״ן איתי חימיניס ומר עומרי אלעד, על הערותיהם למאמר. תודה מיוחדת לגברת ספי שפר על העריכה הלשונית.

[2] חוקרים אשר עסקו בתקופה הקדישו חלק קטן מן הכתיבה לנושא הטיית המים מלבנון. ראו למשל: עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה!: צה״ל וממשלת ישראל בדרך לממשלת ששת הימים, 1967-1963, מערכות, 2004 (להלן: גלוסקא, אשכול), עמ׳ 113-96. בתוך החלק העוסק בעימות עם סוריה סביב מפעל ההטיה, מקדיש גלוסקא עמודים מעטים בלבד ללבנון; אביחי כהן, גבולות ההרתעה: פעולות התגמול ומדיניות ההרתעה בעשור השני לקיומה של מדינת ישראל, רסלינג, 2016, עמ׳ 185-184 (להלן: כהן, גבולות); משה שמש, ״המאבק הערבי על המים נגד ישראל 1967-1959״, עיונים בתקומת ישראל 7, 1997, עמ׳ 148-141 (להלן: שמש, המאבק); ארנון סופר, נהרות של אש – המאבק על המים במזרח התיכון, עם עובד והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 1992, עמ׳ 153-150 (להלן: סופר, נהרות של אש); שמעון גולן, ״המאבק על מי הירדן״, בתוך: אבשלום שמואלי, ארנון סופר, נורית קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1983, עמ׳ 862-853.

[3] ארכיון מפלגת העבודה, 2-011-1953-26, ישיבת סיעת מפא״י בכנסת, ״דברי מאיר ארגוב״, 28.10.1953; שם, ״דברי משה שרת״, 10.11.53; שם, 2-3-1955-70, הוועדה המדינית של מפא״י, 4.6.1955.

והירמוך בין ישראל (375 מיליון מ״ק), ירדן (720 מיליון מ״ק), סוריה (132 מיליון מ״ק) ולבנון (39 מיליון מ״ק), והיא שימשה בסיס להתנהלותה של ישראל בשאלת חלוקת המים באזור.[4]

כעשור לאחר ההסדרה היחסית של חלוקת המים, שוב גאה המתח סביב נהר הירדן. פרויקט מוביל המים הארצי של ישראל עמד על סף סיומו, והזרמה ניסיונית הייתה אמורה להיערך במחצית השנייה של שנת 1964. מתוך הבנה, וכחלק מהלקח של שנת 1953, ביקשה ישראל לזכות במימונה ובגיבויה של ארה״ב לבניית המוביל ולהפעלתו, בעיקר בכל האמור לקטע הצפוני שלו, באזור הכינרת. גיבוי אמריקאי כזה ניתן לישראל, והדבר אף לווה בהבטחה לתמוך בה אם יהיה עליה להפעיל כוח צבאי למול סוריה.[5] עם זאת ביקשה ארה״ב מישראל כי הפעלתו של המוביל תיעשה בצנעה וללא פרסום רב.[6]

הגישה הישראלית לקראת הפעלת המוביל הארצי הייתה שלובה ברגישות ובנחישות. מן הצד האחד, הפעלתו הוצנעה מתוך רצון שלא לדחוק את מדינות ערב לתגובה צבאית נגדה,[7] ומן הצד האחר, הייתה נחישות רבה בכל הנוגע למימושו של הפרויקט ולהגנה עליו.

יעקב הרצוג, סגן המנהל הכללי של משרד החוץ, טען כי מדינות ערב מבינות כי ישראל מבקשת להצניע את תחילת הפעלתו של המוביל, כדי לא להביכן בזירה הפנימית והבין־ערבית ולהימנע מהתגרות מיותרת בהן. הרצוג גם העריך כי מצרים וירדן אינן מעוניינות להיגרר לעימות צבאי עם ישראל בשל סוגיית המוביל. אבא אבן, סגן ראש הממשלה, חיזק את דבריו של הרצוג על אודות עניינה של ישראל בשמירה על עמימות: ״אינני מעלה על הדעת כי ראש עיריית טבריה יחתוך איזה סרט ושתנגן תזמורת״.[8]

לצורך כך הטילה הצנזורה איפול על פרסומים הקשורים להפעלת המוביל ולניסויים הנערכים בו, וגורמים רשמיים ישראליים נדרשו להימנע מציון עובדת הסכמתה של ירדן למתווה חלוקת המים שנקבע בתוכנית ג׳ונסטון. בישיבה שקיים ראש הממשלה סוכם: ״משרד החוץ יקבע ׳קומיסר׳ לענייני המוביל שיבדוק כל הודעה לפני פרסומה״;[9] ואף נקבעה תוכנית הסברה לקראת הפעלתו.[10]

הצד האחר של הגישה הישראלית היה יצירת תחושה ברורה בצד הערבי, ובמידה לא פחותה גם בקרב מדינות המערב, כי ישראל תהיה נחושה עד מאוד בכוונתה להשלים את הקמתו של מפעל המוביל הארצי, להפעילו ולהגן עליו. בתחילת יוני 1964 עדיין לא זרמו המים בצינורות המוביל, ועל כן נדרשה ישראל להצהיר על מדיניותה יותר מאשר להפעיל כוח כדי לממשה; אולם המסר הישראלי היה ברור, עקבי וחד: לא נאפשר לערבים לפגוע במפעל המוביל הארצי; ובהמשך, נסכל כל ניסיון הטיה של מקורות המים.[11]

---

[4] סופר, נהרות של אש, עמ׳ 146.

[5] ארכיון המדינה (להלן: א״מ), פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי אברהם הרמן״, 11.8.1963; ״מבט רגוע על אזור תוסס״, מעריב, 15.3.1963; ״העבודה במוביל – לפי התוכנית״, למרחב, 17.4.1963.

[6] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי אבא אבן״, 19.11.1963. אבן הדגיש כי התיאום של ישראל עם ארה״ב בסוגיית המים מתחיל עוד בשנות החמישים בתוכנית ג׳ונסטון, וכך גם בנוגע לפרויקט המוביל. ראו: א״מ, א-7/ 7938, מכתב מאת מנהל לשכת סגן ראש הממשלה אל יעקב הרצוג, 30.12.1963.

[7] א״מ, א-4/ 7934, מוביל המים הארצי, ״דברי לוי אשכול ויצחק רבין״, 27.10.1963.

[8] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי אבא אבן ויעקב הרצוג״, 19.11.1963.

[9] א״מ, פ-4/ 4905, מפעל הירדן – סיכום התייעצות בלשכת רה״מ ב־27.10.63, 31.10.1963.

[10] א״מ, פ-7/ 4879, סיכום ישיבת ועדת ההסברה שהתקיימה ב־21.10.63, 23.10.1963.

[11] א״מ, א-9/ 7933, שיחתו של מר ל. אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון עם העיתונאי שייקה בן פורת מהעיתון ידיעות אחרונות, ״דברי לוי אשכול״, 13.1.1964; א״מ, ג-1/ 6262, נאום מדיני בכנסת, ״דברי לוי אשכול״, 12.10.1964; א״מ, ג-2 /6262, סיום התרגיל של חטיבת ״גולני״, ״דברי לוי אשכול״, 21.1.1965. בנאום אמר אשכול לחיילי ״גולני״: ״בעצמי הייתי חייל רגלים [...] אינני יכול להתפאר יותר מידי בקריירה הצבאית שלי״; יוסי גולדשטיין, אשכול – ביוגרפיה, כתר, 2003, עמ׳ 510. ריבוי ההתבטאויות הפומביות של אשכול על אודות סיכול אפשרי של ישראל את פעולות הערבים כנגד מפעל המוביל, הובילו לביקורת עליו בתוך הממשלה. ראו: א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי זרח ורהפטיג״, 8.9.1963.

למרות הגישה הישראלית שביקשה, כאמור, להצניע את הפעלתו הקרבה של המוביל הארצי, לא שקטה הזירה הישראלית-סורית. העימותים בין שתי המדינות, בנוסף לשאלת המים, נסובו סביב סוגיית האזורים המפורזים, והשיט והדיג בכינרת. האזורים המפורזים היו שטחים ממערב לגבול הבין־לאומי אשר לא הוגדרה לגביהם ריבונות מפורשת, ונאסרה כניסת כוחות צבא אליהם. שטחם הכולל היה 65,000 דונם והם חולקו לשלושה: האזור המפורז הצפוני, האזור המפורז המרכזי והאזור המפורז הדרומי. החיכוך בין ישראל לסוריה היה סביב מימוש הריבונות באותם אזורים ובעיבוד השטחים החקלאיים שבתחומם. בתחילת כהונתה של ממשלת אשכול, יוני 1963, כבר הייתה חלוקה בפועל של שטחים אלו; אולם ישראל ביקשה לממש, באמצעות עיבוד בפועל של השטח, את ריבונותה עד לקו הגבול הבין־לאומי; הסורים, לעומת זאת, ביקשו לדחוק את קו הגבול מערבה ולהשתלט על שטחים שהיו שייכים לישראל מבחינה משפטית, וזאת באמצעות שליחת רועים ועדרים אליהם ועימות צבאי.[12]

למעשה, בסופה של שנת 1963 ובתחילת 1964 התבססה מציאות שבה התעמתו ישראל וסוריה על השליטה והריבונות באזורים המפורזים, בשעה שברקע מצוי מועד הפעלתו הצפוי של המוביל הארצי.[13] הדבר הביא לכך שישראל מיתנה את תגובתה הצבאית נוכח הפעילות הסורית כנגדה. כך היה, למשל, לאחר הרג שני חברי כורזים ב־19 באוגוסט 1963, וחדירה אווירית של שישה מטוסי מיג סוריים לאזור מנחמיה.[14] החלטתו של אשכול לפנות אל המסלול הדיפלומטי ולהגיש תלונה באו״ם קשורה גם לתאריך הפעלת המוביל הארצי המתקרב, וחשש שלו, של שרת החוץ גולדה מאיר ושל סגן ראש הממשלה אבא אבן, כי הערבים ינצלו עימות שולי זה על מנת לסכל את פרויקט המוביל.[15]

כאמור, בראש המחנה הערבי שביקש לסכל את כוונתה של ישראל להטות את מי הירדן התייצבה סוריה. המניע לקיצוניותה מצוי היה לא רק באיבה בסיסית למדינה היהודית אלא גם, ואולי בעיקר, בעימות פנים־ערבי בינה לבין מצרים, שנסוב על השאלה מי אשם בפירוקה של הקהילה הערבית המאוחדת (קע״ם), האיחוד אשר התקיים בין שתי המדינות בשנים 1961-1958.

כך נוצר מצב, שבו הדרישה הסורית לחיסול בכוח של מפעל המוביל הארצי הייתה כלי אשר באמצעותו היא ביקשה לפגוע בתדמיתה של מצרים, ובעיקר ביוקרתו של מנהיגה – גמאל עבד אל־נאצר – ולהוכיח לעולם הערבי

---

[12] במסמך אשר כותרתו ״דרכים ושטחי עיבוד״, העוסק בהתפתחות דרכי הביטחון ושטחי העיבוד בגבול סוריה ובגזרת לטרון בשנים 1964-1958, מציינים המחברים כי סלילת דרכים ועיבוד שטחים באזורים המפורזים הובילו להרחבת השטחים שבריבונות ישראלית. ראו: ארכיון צה״ל (להלן: א״צ), 176/546/1967, דרכים ושטחי עיבוד, ללא תאריך; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי צבי צור״, 11.6.1963; ארכיון יד לוי אשכול (להלן: אי״א), פ-4/ 4793, נאום בטקס הסיום של מחזור העשור בפו״ם, ״דברי לוי אשכול״, 31.8.1964. בנאום אמר אשכול: ״פועלת כאן מגמה ברורה של שלטונות דמשק [...] להפוך את העובדה הצבאית של אזורים מפורזים בגבול לעובדה מדינית של הזזת גבול ישראל מערבה״; גלוסקא, אשכול, עמ׳ 83-79.

[13] בהערכה אשר כתב מזכיר המדינה דין ראסק לנשיא לינדון ג׳ונסון ב־16 בינואר 1964, הוא מנה את הסוגיות אשר עשויות ״ליצור מתח״ בנוגע למעמדה וליכולת ההשפעה של ארה״ב במזרח התיכון. הסוגיה הראשונה והמורכבת ביותר הייתה: ״התגובה הערבית להטיית הירדן על ידי ישראל״. שאר הנושאים היו הפוטנציאל הגרעיני של ישראל לאחר השלמת הכור בדימונה, עתידם של הפליטים הפלסטינים ושל אונר״א, האיום הנשקף מחימושים מתקדמים ועימות בין ממשלות ערביות וחברות נפט. ראו: Foreign Relations of the United States (FRUS), *Arab-Israeli Dispute, 1964–1967*, Volume XVIII Memorandum from Secretary of State Rusk to President Johnson, 16.1.1964.

[14] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי יצחק רבין״, 20.8.1963; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי יצחק רבין״, 21.8.1963.

[15] א״מ, א-4 /7934, פגישה של ראש הממשלה לוי אשכול עם עורכי עיתונים בקשר למתיחות בגבול סוריה, בהשתתפות סגן הרמטכ״ל יצחק רבין, ״דברי לוי אשכול״, 20.8.1963. בפגישה ביקש אשכול מעורכי העיתונים לא לפרסם מהדורות מיוחדות על התקרית, כדי למנוע חרדה בציבור הישראלי. בנוסף, הוא ביקש מהם לא לפרסם כתבות אוהדות על גנרל אד בול, ראש מטה המשקיפים של UNTSO. אשכול הסביר כי בול נוהג בהגינות רבה כלפי ישראל, והוא חושש מפרסום כתבות אוהדות לו בעיתונות הישראלית העלולות לפגוע בו בעולם הערבי; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול וגולדה מאיר״, 20.8.1963; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי אבא אבן״, 20.10.1963.

כי היא היחידה אשר פועלת נגד מדינת ישראל. למעשה, ביקשה סוריה לגרור את מצרים לעימות צבאי עם ישראל, עימות אשר ייערך סביב סוגיית המים.[16]

אולם נאצר - אשר היה מודע היטב לרצונה זה של סוריה, והיה שקוע במלחמת האזרחים בתימן[17] - ביקש להפעיל את כל כושר התמרון הפוליטי שלו כדי להתחמק מן הכוונה הסורית לגרור אותו לעימות עם ישראל, ובד בבד לשמר את תדמיתו כמנהיג העולם הערבי.[18] הפתרון היה כינוס כלל־ערבי – ועידת ראשי מדינות הליגה הערבית - שבמסגרתו ישיג נאצר פסק זמן מהעימות עם סוריה, יימנע מעימות עם ישראל ואף יצליח לכפות את הקו המדיני השקול שלו על כלל מדינות ערב.[19]

ועידת הפסגה הערבית הראשונה התכנסה בקהיר ב־13-16 בינואר 1964, ובסיומה התקבלו שלוש החלטות מרכזיות: להטות את מקורות הירדן, להקים את הארגון לשחרור פלסטין (אש״ף) ולהקים מפקדה ערבית מאוחדת (מפע״ם). הפסגה והחלטותיה היו הצלחה מדינית של נאצר, אשר עלה בידו לכפות את עמדתו על כלל מדינות ערב ובעיקר על סוריה. ההחלטה על הטיית המים הייתה, בפועל, דחיית העימות הצבאי עם ישראל ומעבר לפעולה ארוכת טווח, אשר עיקרה אמור לצאת אל הפועל על אדמת סוריה.[20]

וכך, בעוד מצרים וסוריה עסוקות במאבקים ביניהן, התקדם פרויקט המוביל הארצי לקראת השלמתו. ישראל הקפידה כי הצנזורה על פרסומים בנושא תישאר בתוקפה, בעיקר בנוגע למועד ההפעלה המשוער אשר נדחה מאפריל למאי.[21] עם זאת, הוחלט כי יש להכין לכך את הציבור הישראלי, ו״הרסן״ על הפרסומים הפנימיים שוחרר מעט. גם הסמנטיקה הפכה כלי להעברת המסר הישראלי, לאחר שוועדת ההסברה הנחתה כי אין לעשות שימוש במושג ״הטיית הירדן״, מאחר שישראל איננה מטה אותו אלא עושה שימוש במים העוברים בשטחה, ויש להכניס לשיח את המסר: ״ישראל שואבת מים מהירדן למטרות השקיה״.[22]

ב־28 במאי 1964 הופעלו המשאבות בכינרת, ומים החלו זורמים בתעלת המוביל הארצי דרומה. למרות הפעלה זו אשר כבר לא ניתן היה להסתירה, המשיכה ישראל לנסות ולצמצם את ההד הציבורי והפומבי של הזרמת המים, וביקשה להמשיך ולקיים מדיניות זהירה.[23] וזאת למרות ההערכה שרווחה בישראל, כי אין בהפעלת המוביל סכנת מלחמה קרובה עם מדינות ערב.[24]

התגובה לא איחרה לבוא בדמות ועידת הפסגה השנייה של מנהיגי מדינות ערב באלכסנדריה, ב־5-11 בספטמבר 1964. מטרת הפסגה הייתה לבחון את מימוש החלטותיה של ועידת הפסגה הראשונה, והוחלט בה על הקמת כוח צבאי ערבי מאוחד ועל בניית תוכנית מפורטת להשגת המטרה - חיסול מדינת ישראל. כמו כן אושרה התוכנית להטיית יובלי הירדן,[25] אשר עיקריה היו הטיית מימי החצבאני והבניאס. התוכנית התבססה על הטיית החלק העליון של החצבאני לליטאני באמצעות מנהרה. החלק התחתון של החצבאני יועבר באמצעות תעלת

---

[16] אייל זיסר, ״בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה״, עיונים בתקומת ישראל 8, 1998, עמ׳ 216.

[17] א״מ, א-8/ 7934, מסיבת עיתונאים מסורתיים, ״דברי לוי אשכול״, 29.11.1963.

[18] אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, ספרית פועלים, 1994, עמ׳ 185.

[19] א״צ, 579/1356/1988, סקירת מודיעין מיוחדת – נאום נאצר בפורט סעיד, דבריו על תגובות הערבים להטיית מי הירדן, 25.12.1963. בסקירה נאמר: ״הנאום משמש אישור נוסף לעמדה המצרית כי בעיית המים איננה ניתנת כיום לפתרון צבאי וכי על הערבים לפעול לכך בדרכים אחרות [...] כיום הצעתו של נאצר לכנס ועידת פסגה ערבית היא בגדר תמרון אופייני לו – ׳זריקת כדור׳ לעבר שליטי ערב האחרים״; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי גולדה מאיר״, 29.12.1963.

[20] כהן, גבולות, עמ׳ 150.

[21] א״צ, 176/847/1962, פרוטוקול של ישיבת מטכ״ל, ״דברי יצחק רבין״, 15.4.1964.

[22] א״מ, פ-7/ 4879, סיכום ישיבה של ועדת ההסברה מיום 6.1.64, 8.1.1964.

[23] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי משה דיין״, 31.5.1964. באותו הזמן שהה אשכול בביקור בארה״ב.

[24] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי גולדה מאיר״, 18.2.1964; א״מ, א-4/ 7931, סקירה על ביקורו של שר העבודה באוסטרליה ובניו זילנד, ״דברי יגאל אלון״, 11.6.1964.

[25] א״מ, א-4/ 7931, הצהרת הסיכום של ועדת הפסגה, 11.9.1964; גלוסקא, אשכול, עמ׳ 98.

הטיה אל מעיינות הבניאס אשר בסוריה. כך יימנעו מישראל 53% מן המים אשר מקורם בירדן העליון. מהבניאס יובלו המים בתעלה אשר תאחד את שני הנחלים המוטים – דרך רמת הגולן הסורית – אל הירמוך, וייאגרו בסכר מוחייבה אשר בירדן. משם הם יובלו אל תעלת הע'ור הירדנית.[26]

"הקרב על המים" ויחסי ישראל-לבנון

ההערכה הישראלית לא העניקה סבירות גבוהה למימושה של תוכנית ההטיה הערבית. בדצמבר 1963, בדיון בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת אשר עסק בתגובות אפשריות של הערבים להפעלת מוביל המים הארצי, העריך שמעון פרס, סגן שר הביטחון, כי לערבים שלוש אפשרויות תגובה: מלחמה, חבלה והטיה. פרס טען כי סיכויי המלחמה אינם גבוהים, ובאשר להטיה ערבית הוא המעיט בהיתכנות הטכנית והכלכלית של הערבים לבצע מהלך כה מורכב.[27] גולדה מאיר החזיקה בתפיסה דומה, ובדיון ממשלה אמרה: "לדעת האנשים שלנו אין להתייחס ברצינות להטיית מי הירדן".[28] גם הערכת אגף המודיעין (אמ"ן), לאחר ועידת הפסגה הערבית השנייה בנובמבר 1964, נטתה להמעיט ביכולתן של מדינות ערב להוציא את תוכניתן אל הפועל.[29]

אולם הערכות לחוד ומציאות לחוד. לקראת סופה של שנת 1964 התברר כי הסורים מקדמים את תוכנית ההטיה בקצב מהיר יותר מכפי שהעריכו בישראל. לא רק זאת, תקריות אש סביב האזורים המפורזים[30] וסביב דרך הפטרולים הצמודה לתל דן העלו את גובה הלהבות בזירה זו. בשתי התקריות הללו, ב־3 וב־13 בנובמבר 1964, ערך צה"ל סיורים בגזרת תל דן הנתונה למחלוקת עם הסורים. הסורים פתחו באש, ובתגובה ירו טנקים של צה"ל על המוצבים הסוריים; בתקרית השנייה אף הופעל חיל האוויר.[31]

ישראל הבינה בראשית שנת 1965, כי סוגיית ההטיה הערבית לא רק שאינה עומדת לרדת מן הפרק, אלא היא הופכת להיות אחד האתגרים הביטחוניים המרכזיים שלה. הדילמה אשר עמדה לנגד עיניה של ישראל הייתה מוכרת לה מן העבר: כיצד שומרים על האינטרס הישראלי מן הצד האחד, ומן הצד האחר – כיצד נמנעים מהידרדרות לכדי מלחמה לא רצויה. מאחר שישראל החליטה שהיא מסכלת בכוח את תוכנית ההטיה הערבית, נשאר לה לקבל את גיבויה המדיני של ארה"ב להפעלת הכוח, ובה בעת לבחור את השיטה המבצעית אשר תביא לידי ביטוי את האיזון בין סיכול למלחמה.[32] השיטה אשר נבחרה בסופו של דבר הייתה פעולה צבאית מוגבלת, אשר תיעשה באמצעות פגיעה בציוד ההטיה.[33] הגיבוי האמריקאי לישראל הגיע לאחר סבב שיחות עם אוורל הרימן ורוברט קומר, שליחי ארה"ב למזרח התיכון. במסגרת השיחות איתם הקפידה ישראל להדגיש את נחישותה להגן על מפעל המוביל הארצי ולסכל את מפעל ההטיה הסורי. גם דבריו של הרמטכ"ל יצחק רבין לשני השליחים האמריקאים במהלך סיור אוויר למול אזור ההטיה הסורית, כי ישראל יכולה לפגוע במפעל הסורי

---

[26] סופר, נהרות של אש, עמ' 152.
[27] א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי שמעון פרס", 17.12.1963, ישיבת בוקר.
[28] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 16.2.1964.
[29] גלוסקא, אשכול, עמ' 98.
[30] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 11.10.1964; א"צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי חיים בר־לב", 12.10.1964; א"מ, א-5 / 7935, הסתננות – סקירה וסיכום חודשי אוקטובר 1964, נובמבר 1964.
[31] א"צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 9.11.1964; א"צ, 1493/922/1975, תקריות אש בגזרה הסורית, ללא תאריך; א"צ, 2/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 16.11.1964; כרמית גיא, בר־לב – ביוגרפיה, עם עובד וספרית פועלים, 1988, עמ' 112.
[32] א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי לוי אשכול", 2.3.1965. אשכול אמר בנוגע להטיה: "סוריה עושה מה שהיא עושה על אדמתה ועדיין היא לא הגיעה למים [...] נכון שאמרתי שמים זה דם, ואינני חוזר מדברי אלה, אבל לא אמרתי שמחר נצא למלחמה. צריך לדעת מה, מי, מתי".
[33] א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 18.1.1965; א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 8.3.1965.

מבלי לחצות את הגבול - דברים אשר נתקבלו בשתיקה על ידי האמריקאים - חיזקו את התחושה כי למעשה נתונה לישראל הרשות לפעול בכוח צבאי.[34]

וכך, לאחר שהתקבלה ההחלטה לפעול, ניתן הגיבוי האמריקאי לכך ונבחרה הדרך הצבאית לביצוע, נותר למצוא את העילה לפגיעה בציוד ההטיה הסורי. ברור היה לישראל כי פעולה ישירה אל מול הפרויקט הסורי, למרות הגיבוי של ארה״ב, תערום עליה קשיים בזירה הבין־לאומית ואף תעמיד את הסורים בפני החובה להגיב בשל הפגיעה במעמדם הבין־ערבי. לכן עשתה ישראל שימוש בלחימה שהתנהלה מעת לעת באזורים המפורזים ליצירת קרקע נוחה יותר לפעולה צבאית.[35] עדות מאוחרת בחודש למתווה הישראלי של שימוש בתקריות גבול לפעולה צבאית כנגד ההטיה ניתנה בפגישה של אשכול עם פיליפ טלבוט, עוזר מזכיר המדינה האמריקאי למזרח התיכון. טלבוט העלה את החשש הערבי כי ישראל מבקשת להרחיב את שטחה, ואשכול ענה כי אין לישראל צורך ״בכיבושים טריטוריאליים״, וכי היא אינה מתכננת מלחמה בהקשר בעיית המים. אשכול הוסיף ואמר כי הוא מבין את עמדתה של ארה״ב אשר מתנגדת למלחמת מנע, מצד אחד, אולם מן הצד האחר איננה שוללת את הרעיון של ״normal shooting״ אשר מתבצע באזורי הגבול בין ישראל לבין סוריה. טלבוט הביע את התנגדות ארצו לגישה זו, ואשכול הגיב וענה: ״It will be done (i.e., Israel would do some shooting)״.[36]

ב־15 במארס נשלח טרקטור ישראלי לעבד חלקה חקלאית אשר לא עובדה זמן רב באזור כורזים אף שהייתה בשטח ישראלי. הסורים פתחו באש, וישראל השיבה אש ארטילרית.[37] יום לאחר מכן המשיכה ישראל בעיבוד השטח, הסורים פתחו באש פעם נוספת, ומן הירי נהרג מפעיל הטרקטור. ב־17 בחודש יצא לדרכו סיור צה״לי באזור תל דן. הסורים שוב פתחו באש, אולם הפעם היה צה״ל מוכן לכך. טנקים השיבו אש לעבר מקורות הירי וירו לעבר כלים הנדסיים אשר עבדו על תוואי תעלת ההטיה. שמונה טרקטורים סוריים נפגעו, והסורים נצרו את אישם. לאחר הפעולה, מתוך רצון להשאיר לסוריה מרחב תמרון, טענה ישראל כי התקרית אינה אלא תגובה לירי סורי, ואין מאחוריה כוונה לסיכול תוכנית ההטיה.[38]

בעוד ישראל וסוריה מחליפות ביניהן מהלומות, החלה גם הזירה הלבנונית להתעורר לחיים. כאמור, עוגן מרכזי בתוכנית ההטיה הערבית נעוץ היה בלבנון ובפעולותיה; ללא הטיה של מימי החצבאני לסוריה, היא הייתה מאבדת מרכיב מרכזי ומשמעותי מעוצמתה. על כן, אך טבעי היה כי ישראל סימנה את סיכול ההטיה מלבנון כאחת ממטרותיה הראשוניות.[39] אולם בעוד תגובתה לעימות עם סוריה קיבלה גיבוי ותמיכה מערביים, הרי שלמשטר הלבנוני היו קשרים רבים במערב, בעיקר בצרפת ובארה״ב.[40] לא רק זאת, גם מערכת היחסים בין ישראל לבין לבנון הייתה שונה במהותה ממערכת היחסים בין ישראל לסוריה. בקרב רבים מבין אנשי הצבא

---

[34] גלוסקא, אשכול, עמ׳ 105.

[35] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי יצחק רבין״, 21.3.1965.

[36] FRUS, *Arab-Israeli Dispute, 1964–1967, Volume XVIII*, Telegram from the Embassy in Israel to the Department of State, 23.4.1965.

[37] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר־לב״, 15.3.1965.

[38] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי יצחק רבין״, 21.3.1965; א״מ, ח״צ-10/ 2650, מברק, 18.3.1965.

[39] אי״א, פ-1/ 4881, מברק מאת המשרד בוושינגטון לירושלים – הטיות, 5.1.1965; להבנה כי ההטיה מלבנון היא האיום המיידי ביותר היו שותפים גם האמריקאים. במברק אשר נשלח לשגרירות ארה״ב במצרים, והכיל מכתב מהנשיא ג׳ונסון לנשיא מצרים נאצר, נכתב בסעיף 12: "Most immediate threat to peace is prospective Lebanese action to begin to divert Jordan tributaries to Syria". ראו: FRUS, *Arab-Israeli Dispute,* 1964–1967, Volume XVIII, Telegram From the Department of State to the Embassy in the United Arab Republic, 18.3.1965.

[40] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי גולדה מאיר״, 6.4.1965; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי ולטר איתן״, 18.5.1965. איתן אמר בדיון: ״צרפת אוהבת את לבנון כמעט כמו שהיא אוהבת את ישראל, אולי יותר [...] כל פגיעה בלבנון, כולל כל פגיעה ישראלית בלבנון, תהיה דבר חמור מאוד בעיני צרפת. פגיעה רצינית או פגיעה כלשהיא בסוריה – זה דבר אחר לגמרי, זה לא מעניין אף אחד״.

והמדינאים בישראל מצויה הייתה ״התסמונת הסורית״ – אותו כעס מצטבר כלפי סוריה והתנהגותה בסכסוך הישראלי-ערבי, והרצון להשיב לה על כך[41] - כמכתיב מסוים של ההתנהלות בין המדינות. המצב עם לבנון היה מורכב הרבה יותר, אולם מסיבות אחרות. קשריה של מדינת ישראל עם לבנון, ראשיתם עוד בשנת 1946 בחיבור בין הסוכנות היהודית לעדה הנוצרית (מרונית), והמשכם בסיוע למשטרו של כמיל שמעון במאבקו מול ניסיון ההפיכה של תומכי נאצר. בה בעת התנהלו קשרים בלתי רשמיים בין תושבי דרום לבנון לבין ישראל, והגבול בין שתי המדינות היו שקט יחסית; ודאי בהשוואה לגבול הסורי ואף הירדני.[42]

אל כלל השיקולים הללו נוספה העובדה כי ישראל ידעה שלבנון, ולאמיתו של דבר גם סוריה, אינן חורגות מהקצבת המים אשר ניתנה להן על פי תוכנית ג׳ונסטון.[43] למעשה, לא התנגדה ישראל שכל מדינה תיקח את חלקה בתוכנית ג׳ונסטון (אף כי לא הכירו בה רשמית), אלא טענה - ועל כך היא זכתה לגיבוי גם מארה״ב: ״כל מדינה יכולה לקחת לעצמה באופן אינדיבידואלי – כמות מים המגיעה להם על פי ג׳ונסטון, אבל לא לעשות קומונה עם מדינות אחרות, אלא כל מדינה ומדינה לחוד״.[44] כלל הגורמים הללו הביאו לכך שבניגוד לעוצמת הלהבות אשר אפיינו את העימות הישראלי-סורי, היה יחסה של ישראל אל לבנון חיובי הרבה יותר, ובשל כך גם בעל רסנים כבדים יותר על הפעלת כוח.

כבר לאחר ועידת הפסגה הערבית הראשונה, ברור היה ללבנון כי היא תידרש ליכולת תמרון פוליטית רבה – ישירות מול ישראל, בזירה הבין־ערבית ואל מול לחצן של מדינות המערב התומכות בה, בעיקר צרפת וארה״ב. ההחלטה העקרונית של לבנון הייתה להשהות, ככל הניתן, את התחלת העבודות ולעכב את ביצוען, מתוך רצון לאזן בין החשש מהוקעה על ידי מדינות ערב כבוגדת בעניין הערבי, מן הצד האחד, לבין הפחד מתגובה צבאית ישראלית ואף מחוסר נחת מערבי, מן הצד האחר.[45]

למן הרגע הראשון היה לישראל בהיר, כי לבנון איננה רוצה לקיים את חלקה בתוכנית ההטיה וכי היא מבקשת להתחמק מכל מפגש, תכנון ובוודאי ביצוע בשטח של התוכנית.[46] בנובמבר 1964 עדיין לא התחילו הלבנונים בעבודות משמעותיות בשטח,[47] והמבנה היחיד שהוחל בהקמתו היה מבנה צבאי שנועד, לטענתם, להגן על אזור ההטיה בחצבאני; אולם למעשה הוא נועד למשוך זמן ולאפשר להם לטעון באוזני המצרים כי הם מבצעים את חלקם בתוכנית.[48] למרות ההבנה הישראלית כי הלבנונים ״גוררים רגליים״, המשיכו מטוסי חיל האוויר לצלם את גזרת ההטיה בלבנון, וכמובן בסוריה. סיורי מודיעין נשלחו גם הם לאזורים הללו, מתוך רצון להביא עדויות נוספות מן השטח על ההתקדמות של מפעל ההטיה, לעזור בבניית מתווה מבצעי אפשרי ולסייע בהכנת הקרקע הדיפלומטית והבין-לאומית לפעולה צבאית.[49]

---

41 איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה, ידיעות אחרונות, 1987, עמ׳ 96-97.
42 ראובן ארליך, בסבך הלבנון 1918-1958, מערכות, 2000, עמ׳ 249; אייל זיסר, ״ניפוצן של אשליות, העדה המרונית ומדינת ישראל - מגעים וקשרים ראשוניים״, עיונים בתקומת ישראל 6, 1996, עמ׳ 47-50.
43 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 17.1.1965.
44 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי גולדה מאיר״, 7.2.1965.
45 א״צ, 49/708/1968, האיום הערבי בהטיית יובלי הירדן, 24.2.1964; כהן, גבולות, עמ׳ 184; לבנון החלה באותה תקופה להקים מפעל מים ליצירת תחנת כוח להפקת חשמל על נהר הליטאני. המפעל היה בשיתוף הבנק העולמי וארה״ב, ויש להעריך כי היא גם חששה שתמיכה שלה בפועל בתוכנית ההטיה תחבל במפעל זה. ראו: א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי אבא אבן״, 2.2.1964.
46 א״צ, 176/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר־לב״, 3.2.1964; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי גולדה מאיר״, 18.2.1964; כך, למשל, התחמקה לבנון בתואנה טכנית מפגישה במצרים שיועדה לכלל הרמטכ״לים הערבים. ראו: א״צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי דוד כרמון״, 26.10.1964.
47 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי אבא אבן״, 1.11.1964.
48 א״צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי דוד כרמון״, 1.11.1964.
49 א״צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר־לב״, 12.10.1964; א״צ, 178/847/1962, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי יצחק רבין״, 28.12.1964; א״צ, 601/1356/1988, תקריות בצפון – פגישת אשכול ורבין, 3.1.1965.

בתוך כך, החשש הלבנוני מתגובה ישראלית תקיפה קיבל אישוש לאחר התקרית ב־13 בנובמבר 1964, שבה הפעילה ישראל את חיל האוויר ופגעה בציוד ההטיה הסורי. ההנחה בלבנון הייתה כי בנוסף למטרות הפגיעה בסוריה, הייתה גם כוונה ישראלית סמויה בהפעלת חיל האוויר – הפחדה והרתעה של לבנון לבל תיכנע ללחצים הערביים להתחיל במפעל ההטיה.[50]

דיפלומטיה ואיומים - התחלת מפעל ההטיה הלבנוני והמענה הישראלי

בעוד ישראל הבינה כי מפעל ההטיה בסוריה מתקדם בקצב מעורר דאגה, היא המשיכה להעריך, ובצדק, כי הלבנונים יצליחו במדיניות המסמוס שלהם ולא יבצעו מהלכים משמעותיים בשטח. לדברי ראש אמ״ן אלוף אהרון יריב, לא זו בלבד שהלבנונים עומדים לפי שעה בלחץ המצרי והסורי ונמנעים מן ההטיה, פעולת חיל האוויר בתל דן גרמה להם להבין שני דברים נוספים חשובים, אשר חיזקו אצלם את התחושה כי מדיניות ההשהיה שלהם נכונה: ראשית, ישראל רצינית בכוונתה למנוע את ההטיה; ושנית, חולשתו של העולם הערבי, שכן ישראל פעלה כנגד סוריה ואף מדינה ערבית לא נקטה צעד לעזרתה. המלצתו של יריב הייתה, כי ישראל תמשיך בלחציה על ממשלת לבנון, וכמובן על מדינות המערב, בסוגיה.[51]

הלבנונים, מצידם, המשיכו במגמת ההסברה וההרגעה. בשיחות עם גורמים מדיניים זרים טען שר החוץ הלבנוני, כי העובדה שחלק מפרויקט ההטיה מיועד להתבצע על אדמת לבנון דווקא משרתת את האינטרסים הישראליים והמערביים, מאחר שהשליטה על התקדמות העבודות תהיה בידיים לבנוניות, ולא סוריות או אחרות.[52]

אולם גם יכולת התמרון הלא מבוטלת של לבנון החלה להתפוגג. מייד לאחר ועידת הפסגה הערבית השנייה הופעל לחץ מצרי כבד על לבנון, ועל נשיאה החדש שארל חילו, להתחיל בהטיה.

ב־9 בינואר 1965 התכנסו בקהיר ראשי הממשלות הערבים ודנו בדרכים לקדם את פרויקט ההטיה, ובאופן פרטני עסקו בפועלה של לבנון. בשל הלחץ הגובר התחייבה לבנון להתחיל לפעול, ובתחילה להציב משאבות במעיין הווזאני – ממקורות החצבאני – לצורך הטיית המים לבניאס ולירמוך, ואף התקבלה החלטה בפרלמנט הלבנוני הנוגעת לכך. עם זאת, לבנון הצליחה להשאיר לעצמה מרווח תמרון באמצעות העלאת טענות וסייגים.[53]

בנקודת הזמן הזו הבינה ישראל כי היא נדרשת לאזן בין אילוצים שונים. מן הצד האחד, ברור היה לה כי היא אינה יכולה לעבור בשתיקה על החלטת הפרלמנט הלבנוני להציב משאבות במעיין הווזאני, והיא מחויבת לשמר ולמנף את חששם של הלבנונים מפעולה צבאית ישראלית.[54] מן הצד האחר, היא קראה נכון את האיתותים הלבנוניים כי גם בנכונותם זו - להתחיל בעבודות בשטח - מצוי מרווח תמרון רחב. בנוסף, ישראל השכילה להבין גם כי הרמת קול צעקה פומבית וגדולה כעת תהיה בגדר רוח גבית לתומכי ההטיה בעולם הערבי, אשר יאמרו: הינה ההטיה קורמת עור וגידים ואף פוגעת בישראל. על כן ביקשה ישראל בשלב זה לוודא את תמיכת המערב

[50] א״צ, 4/4/2016, סקירת מודיעין מיוחדת – תקרית דן והשתקפותה במדינות ערב, 27.11.1964.
[51] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי אהרון יריב״, 11.1.1965.
[52] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 17.1.1965.
[53] א״מ, פ-1 /4881, משרד החוץ – לשכת המנהל הכללי, מכתב שבועי כללי מס׳ 9, 20.1.1965; א״מ, פ-2/ 4881, המצב בשאלת הטיית המים על ידי לבנון, ללא תאריך.
[54] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי אהרון יריב״, 1.2.1965.

בה – צרפת וארה״ב – לשמור על פרופיל ציבורי נמוך בהקשר הלבנוני, ובה בעת לעשות שימוש ביחסיה עם הצרפתים והאמריקאים כדי להעביר אזהרה לממשלת לבנון.[55]

אולם לשימוש במדינות המערב הייתה מטרה נוספת. מעבר להסתייעות ביכולות התיווך והעברת המסרים שלהם ללבנון, ביקשה ישראל ליצור אצלם חשש אמיתי כי למרות האיפוק שהיא גוזרת על עצמה, לא לאורך זמן רב היא תהיה מוכנה לסבול את הפעילות מעבר לגבולה הצפוני; לכן, אם ברצונן למנוע פעולה צבאית ישראלית, עליהן להפעיל מכבש לחצים כבד על הלבנונים. ישראל אף ביקשה להכין באמצעות דיאלוג זה עם צרפת, בריטניה וארה״ב את הקרקע המדינית לפעולה צבאית אפשרית, בבחינת ״ראו שניסינו לפתור זאת קודם בדיפלומטיה״.[56]

דוגמה לכך ניתן למצוא גם בפגישת ראש הממשלה אשכול עם פרופ׳ הנרי קיסינג׳ר.[57] בשיחתם הדגיש אשכול כי ברור לישראל שלבנון אינה רוצה בהטיה. בתשובה לאמירתו של קיסינג׳ר - ״מתארים אותך [אשכול] כנוטה יותר לשלום״ - השיב ראש הממשלה כי הוא מנסה, אולם אם יבקשו הערבים להטות את המים - מדובר ״בדם בעורקי ישראל״, וכי היא תראה בכך פגיעה בגבולותיה. בהמשך ביקש קיסינג׳ר לברר אם המערב תומך בעמדה הישראלית, שלפיה אם יטו הערבים את המים – תיאלץ ישראל להילחם. אשכול ענה שהוא מקווה כי המערב יעמוד בהבטחתו. קיסינג׳ר המשיך וטען שכדי למנוע את מפעל ההטיה, ישראל ״תצטרך להתקיף״. על כך ענה אשכול: ״אולי. כך יתפתח. הם יתחילו לבנות מתקנים, ננסה להורסם. בפשטות״; והוסיף וטען כי קיים גיבוי של נשיא ארה״ב לדרך פעולה זו. בנקודה זו ביקש אשכול לברר אם קיסינג׳ר שותף להערכתו בדבר הגיבוי של ג׳ונסון לפעולות ישראליות כאלו. קיסינג׳ר ענה כי הנשיא האמריקאי הוא ״loyal״, ואפשר לסמוך על הבטחותיו.[58]

התגברות עבודות ההטיה בלבנון

בתחילת מארס 1965 החלו הלבנונים להכשיר תוואי לתעלה אשר אמורה הייתה להוביל את מימי החצבאני לסוריה (ואדי שריד),[59] וזאת בנוסף למשאבה אשר מוקמה במעיין הווזאני.[60] ישראל הבינה כי עדיין קיים פער בין המעשה הלבנוני לבין ביצועה בפועל של תוכנית ההטיה. הלבנונים טענו כי הם אמנם נכנעו ללחץ של נאצר

---

[55] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי לוי אשכול״, 26.1.1965. בדבריו סיפר אשכול כי מטרתה של ישראל להמשיך ולהמעיט בהצהרות הנוגעות להטיה, וזאת על מנת שלא לעודד את הערבים במעשיהם; אולם גם הוא לא עמד לעיתים במטרה זו והשמיע הצהרות על שימוש בכוח לסיכול ההטיה. כך היה בכנס בטבריה, שם אמר: ״מוטב שיזהרו שכנינו על הגבולות ויזכרו ראשיהם, כי לא נהסס להשתמש בכוחנו, כדי למנוע את גזלת מי הירדן השייכים לארץ הזאת״. ראו: א״מ, ג-2/ 6262, תקציר טבריה – ליומן קולנוע, 19.1.1965; א״מ, פ-1/ 4881, בקשת ראש הממשלה לאזהרה אמריקנית בלבנון, 22.1.1965.

[56] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי גולדה מאיר״, 31.1.1965; א״מ, פ-2/ 4881, תוכניות הערבים להטיית יובלי הירדן: ראשי פרקים להסברה, 7.3.1965. במסמך נכתב: ״לפעולות ההסברה יש שלוש מטרות: 1) הוקעת החבלה והתוקפנות שבפעולות אלו 2) רכישת תמיכה בינלאומית לתגובה מצידנו 3) גיוס דעת קהל ולחץ בינלאומיים לביטול תוכניות אלו מראש״; א״מ, א-1/ 7929, פגישת אשכול-וילסון, 25.3.1965; לאחר פגישתו עם וילסון העריך אשכול כי קיימת הסכמה שבשתיקה מצד בריטניה שישראל תפעיל כוח צבאי במטרה לסכל את פרויקט ההטיה, אולם יש לשמר הסכמה זאת חשאית: ״אין לדבר על זה הרבה, וביחוד – וזאת אמרתי בליבי, אתם, שהסתבכנו אתכם בעניין סיני״. ראו: א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 5.4.1965; בזמן ביקורו של אשכול בבריטניה, הוא נאם בפני הפדרציה הציונית הבריטית, ושם חזר על כוונתה של ישראל לסכל את הטיית מי הירדן. ראו: א״מ, ג-2/ 6262, נאום ראש הממשלה אשכול בפני הפדרציה הציונית הבריטית, 28.3.1965.

[57] פרופ׳ הנרי קיסינג׳ר שימש באותה התקופה, בנוסף לעבודתו בהארוורד, יועץ למחלקת המדינה האמריקאית ואף יועץ מיוחד בנושאי מדיניות חוץ לנשיא ארה״ב לינדון ג׳ונסון. ראו:
https://www.biography.com/political-figure/henry-kissinger;
https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1973/kissinger/biographical/; עם זאת, בספרו ציין קיסינג׳ר כי עד לשנת 1969 ביקר בישראל ״שלושה ביקורים פרטיים חטופים״. ראו: הנרי קיסינג׳ר, שנותיי בבית הלבן, עידנים וידיעות אחרונות, 1980, עמ׳ 365. כך או כך, נראה כי הייתה חשיבות רבה בקיומה של הפגישה, וניתן להעריך במידה רבה של ודאות, כי תוכנה של השיחה הועבר לאחר מכן לגורמי ממשל אמריקאים בכירים. ייתכן שהדבר אף נעשה בברכתו של אשכול, כחלק מרצונו לשמור על ערוץ מסרים ותקשורת נוסף עם נשיא ארה״ב.

[58] א״מ, א-1/ 7934, יומן רה״מ - פגישה עם פרופ. ה. קיסינג׳ר, אלוף ע. [עוזי] נרקיס, סא״ל שמאי, 28.1.1965.

[59] א״מ, פ-2/ 4881, משרד החוץ: הטיות-לבנון, סיכום הפעולות עד 29.7.65, ללא תאריך.

[60] א״צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך; א״צ, 421/695/1969, דו״חות הטיה, 28.2.1965, 14.3.1965, 30.3.1965; א״מ, פ-2/ 4881, המצב בשאלת הטיית המים על ידי לבנון, ללא תאריך.

ומיקמו את המשאבה, אך לא יחברו אותה לתעלה המובילה מים. אולם חששה של ישראל היה כי לאחר מיקומה של המשאבה יגבר הלחץ על לבנון להפעילה; ובכל מקרה, ישראל הניחה שאין לסמוך על הבטחותיה של לבנון, וכי אל מול התגברות העבודות בשטח יש להפעיל לחץ כבר כעת, בעיקר אל מול המערב.[61]

כאמור, ב־17 במארס פגעה ישראל בציוד ההטיה הסורי; אולם כמו בתקרית תל דן ב־13 בנובמבר 1964, גם הפעם, בשעה שפעלה למול סוריה היא חשבה על השלכות אפשריות על לבנון. ישראל ראתה בהתחלת עבודות ההטיה בלבנון מועד ראוי להתחיל בסיכול כלל פרויקט ההטיה;[62] ויותר מכך, היא העריכה כי לפעולותיה נגד סוריה בכלל, ובפרט הפעולה ב־17 במארס, ישנן השפעות מרתיעות על כוונתה של לבנון לפעול.[63] בדיון בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת חזר ודיבר אשכול על הסחבת הרגילה של לבנון ועל קשריה עם צרפת, והדגיש את רצונו להימנע מלפתוח חזית שלישית אל מול לבנון בנוסף לעימות המתעצם עם הסורים ולמתח מסוים עם הירדנים בגזרת ירושלים. אשכול אף אמר באותו דיון, כי הפעולות הישראליות אל מול הסורים מתקבלות בברכה בלבנון.[64]

במוקד המאמצים הדיפלומטיים של ישראל הייתה צרפת. באמצע חודש מארס נפגשה שרת החוץ גולדה מאיר עם עמיתה הצרפתי מוריס קוב דה־מירוול, ושמעה ממנו כי ארצו מגבה את ישראל בפעולותיה. שר החוץ הצרפתי אף הבטיח להעביר ישירות לנשיא לבנון חילו, בפגישתם בהמשך החודש, את התביעה הישראלית להימנע מהמשך עבודות ההטיה. מאיר ביקשה לנצל את פעילותה של ישראל נגד סוריה כדי לגרום למדינות המערב להעביר אזהרה ללבנון, כי עליה לכלכל את מעשיה בתבונה לבל ייפול בחלקה גורל דומה אם תמשיך בהטיה. בד בבד עם המאמץ הדיפלומטי הזה, חשוב היה לישראל לשמר גם את אמינותה בקרב מדינות המערב בדבר כוונתה להפעיל את צבאה למען סיכול ההטיה. ישראל הבינה כי הנכונות של צרפת ושל ארה״ב להפעיל לחץ משמעותי על לבנון קשורה ישירות לרמת האמינות שהן מייחסות לנחישותה להפעיל כוח צבאי.[65]

אולם לדעת ישראל, אמינות זו נפגעה דווקא בשל חלק מצעדי המערב. בישיבת מרכז מפא״י התלוננה מאיר, כי למרות חששו של המערב מפעולה ישראלית, הוא מעביר ללבנון מסרים שלפיהם הוא מזהיר את ישראל לבל תעשה שימוש בכוחה צבאי. לדבריה, הדבר פוגם באמינות האיום הישראלי, ובמקום לקרב פתרון אשר לא יכלול הפעלת כוח ישראלית, מדרבנות האמירות הללו את הלבנונים – הסבורים כי המערב ירסן את ישראל – להמשיך בפעולתם, ובשל כך הן עלולות להביא אותה דווקא לעשות שימוש בכוח צבאי.[66]

בעקבות המשך העבודות הלבנוניות נדרשה ישראל לחשב את מעשיה. ההחלטה הייתה כי יש להמשיך בלחץ המדיני על מדינות המערב ועל לבנון, ובו־בזמן להכין את התנאים המבצעיים למקרה שתידרש פעולה צבאית. כך היה אשכול נכון לקבל את המלצת המערב להמתין ״חודש־חודשיים״ עם המהלכים הצבאיים, ובה בעת

---

[61] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי גולדה מאיר״, 2.21965. בדיון זה הבחינה מאיר בין הרצון של ישראל לזכות באישור ארה״ב וצרפת למהלכים בסוגיית המים, לבין חוסר רצון ישראלי מובהק להביא את הנושא לדיון באו״ם ולכך שלארגון תהיה דריסת רגל בסוגיה; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי גולדה מאיר״, 7.2.1965.

[62] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי יצחק רבין״, 8.3.1965.

[63] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי דוד אלעזר״, 8.3.1965; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול ויצחק רבין״, 21.3.1965; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי יצחק רבין״, 23.3.1965.

[64] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי לוי אשכול״, 23.3.1965.

[65] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי גולדה מאיר״, 28.3.1965; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי גולדה מאיר״, 6.4.1965.

[66] אי״א, פ-1/ 4848, פרוטוקול של מרכז מפא״י, ״דברי גולדה מאיר״, 27.4.1965; אבא אבן, סגן ראש הממשלה, החזיק בדעה דומה: ״אבן [...] חלק על התובנה הבסיסית של ההודעות המערביות התכופות שהמערב מתנגד לשימוש בכוח״. ראו: אי״א, פ-2/ 4881, מברק מאת לשכת סגן ראש הממשלה, 25.4.1965.

המשיכה ישראל בביצוע סיורי מודיעין ובסיורי מבצעים בגזרות הסוריות והלבנוניות.[67] הרמטכ״ל רבין חשב אחרת. כבר בתחילת ינואר 1965 הוא העריך כי אין מוצא לבד מהתנגשות צבאית על המים, ובחודש מארס הוא הגיש לאשכול תוכנית לפעולה צבאית מוגבלת נגד לבנון; אולם אשכול דחה את התוכנית וביקש להמשיך בנתיב המדיני.[68]

אחד הגורמים המרכזיים אשר הטילו רסנים רבים על הפעלת הכוח נגד לבנון היה המשא והמתן המתקדם עם ארה״ב על ״מזכר ההבנה האסטרטגי״.[69] המזכר כלל התחייבות אמריקאית לביטחונה של ישראל, מכירת טנקים ומטוסי קרב בתמורה להתחייבות ישראלית שלא להיות הראשונה אשר תכניס נשק גרעיני למזרח התיכון, והסכמתה למכירת נשק אמריקאי לירדן. מזכר ההבנות האסטרטגי נחתם ב־10 במארס 1965, ומעבר להיות המשא ומתן והחתימה עליו מרסן מרכזי של ישראל, הוא סיפק לה את הבסיס להתעצמות צבאית ולעוצמה מדינית לשנים הבאות.[70]

כאמור, מוקד המאמץ המדיני כּוּון כלפי לבנון וצרפת. בשל היחסים המיוחדים בין שתי המדינות, בחר אשכול לפנות באיגרת אישית סודית אל הנשיא חילו. האיגרת אשר הועברה על ידי שליח צרפתי הכילה אזהרה להימנע מהמשך פעולות ההטיה. אשכול אף הציע לקיים מפגש חשאי בינו לבין נשיא לבנון על מנת ללבן את הנושאים אשר במחלוקת. אמנם חילו לא דחה לחלוטין את דברי אשכול, ודיווחו של השליח הצרפתי מן הפגישה היה חיובי, אולם חששו של אשכול היה כי נותרו בעינם המתח והסכנה לישראל מתוכנית ההטיה, ולמערכת היחסים בין ישראל לבין לבנון.[71]

---

[67] א״א, פ-4/ 4813, ראה״מ – קבוצה של מנהיגי מגבית ומלווה, ״דברי לוי אשכול״, 22.4.1965. בשיחה כינה אשכול את ארה״ב ובריטניה ״אחינו הגדולים״, חזר על תמיכת ארה״ב בפרויקט מוביל המים הארצי והדגיש שוב את נכונותה של ישראל למנוע את הטיית המים, אך לא בדרך של מלחמה: ״כאשר אני אומר ׳נצטרך להילחם׳ - אמרתי באנגליה - לא נקח 100 אלף איש ונכבוש את סוריה״; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 25.4.1965. בדיון התייחס אשכול לביקורו של עוזר מזכיר המדינה למזרח התיכון פיליפ טלבוט במצרים, לבנון וישראל. בפגישה עם טלבוט אמר אשכול כי ישראל אינה רוצה מלחמה ואינה מבקשת לכבוש את דמשק, אבל תמנע את ההטיה. טלבוט, בתגובה, רמז כי ארה״ב לא תעמוד לצד ישראל אם זו תפעל בכוח בעניין המים, ואשכול ענה: ״אנחנו נעשה זאת, לא נתן לקחת מים [...] זה בכספכם, לא עשינו בעניין זה שום צעד בלעדיכם״; בריאיון לעיתון של מפלגת אחדות העבודה ״למרחב״ הדגיש אשכול את כוח ההרתעה של ישראל המיועד למנוע מלחמה, ״אולם אם תבוא – יעמוד לנו כושר ההדיפה וההגנה שלנו״. ייתכן שהדגשת סוגיית ההרתעה וההגנה קשורה ברצונו של אשכול להרגיע את חששות המערב מפני מלחמת מנע ישראלית בשל העימות על המים. ראו: א״מ, א-2/ 7929, ראיון ל״למרחב״, 26.4.1965; גם בראיון למגזין ״LIFE״ חזר אשכול על עמדתו, שלמרות המאבק על המים אין סכנת מלחמה. ראו: א״מ, א-10/ 7932, יומן ראה״מ, שיחה עם העורך מנהל של ״LIFE״, ללא תאריך, כנראה 10.5.1965; בקרב גורמים בממשל האמריקאי התקבעה הנחה כי למרות הערכה מקצועית-טכנית של גורמי מקצוע ישראלים ושל גורמים במשרד החוץ הישראלי, כי אין היתכנות גבוהה למימוש פרויקט ההטיה הערבי, עדיין מצויה בצה״ל ובקרב תומכי ״הקו הנוקשה״ במשרד החוץ הישראלי ההנחה, כי ״פעולה מקדימה״ כנגד התוכנית היא הפתרון. המסמך האמריקאי מציין כי הציבור הישראלי אף ״קנה את הרעיון״. ראו: FRUS, *Arab-Israeli Dispute, 1964–1967*, Volume XVIII, Memorandum from the Director of the Office of Near Eastern Affairs (Davies) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Talbot), 5.3.1965; א״מ, א-2/ 7929, יומן ראש הממשלה – פגישה עם מר בנימין כהן, יועץ מיוחד למשלחת רה״מ באו״ם, לשעבר, ״דברי לוי אשכול ובנימין כהן״, 28.4.1965; א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר־לב״, 3.5.1965.

[68] לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי, מבחר תעודות מפרקי חיי (1969-1895), ארכיון המדינה, עורכת הסדרה: ימימה רוזנטל, ערכו וכתבו מבואות: ארנון למפרום וחגי צורף, 2001, עמ׳ 472; יוסי גולדשטיין, רבין - ביוגרפיה, שוקן, 2006, עמ׳ 96; בהערכת המודיעין הלאומית של ארה״ב נכתב כי גובר הסיכוי לעימות צבאי ישראלי-ערבי, וקיימת אפשרות לפעולה מקדימה ישראלית כנגד תוכנית ההטיה. עם זאת העריכה ארה״ב, כי ישראל תבקש בתחילה להרתיע את מדינות ערב באמצעות שילוב של ״מהלכים דיפלומטיים ותודעתיים אשר מטרתם לנתק את לבנון וירדן מהשתתפות פעילה במפקדה הערבית המשותפת ומתוכנית ההטיה״. ראו: FRUS, *Arab-Israeli Dispute, 1964–1967*, Volume XVIII, National Intelligence Estimate, 10.3.1965.

[69] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 1.8.1965.

[70] א״מ, א-2/ 7935, מזכר ההבנה, 10.3.1965.

[71] א״א, פ-2/ 4881, מברק מאת השגרירות בפריז אל משרד החוץ בירושלים – איגרת רה״מ לחילו, 30.4.1965.

בשל כך ביקש אשכול לנצל את פגישתו הצפויה של הנשיא הצרפתי שארל דה־גול עם נשיא לבנון חילו ב־8 במאי 1965, ושלח אליו איגרת דיפלומטית אשר ביקשה את עזרתו בשכנוע חילו שלא להיכנע ללחץ המצרי, להיצמד לכמות המים הנתונה ללבנון במסגרת תוכנית ג'ונסטון ולחדול מפעולות ההטיה.[72]

בפגישה בינו לבין חילו תמך דה-גול בעמדה הישראלית באורח ברור ואף נזף בחילו על נסיעתו לקהיר בטרם הגיע לפריז.[73] לאחר מכן, באיגרת התשובה לאשכול, הדגיש דה־גול את הצורך בשמירת השלום במזרח התיכון, את הזכות הנתונה לעמים באזור, בייחוד לישראל, לעשות שימוש במשאבי הטבע לצורך פיתוחם הכלכלי והחברתי, ואת חשיבות השמירה על השלמות והעצמאות של כל מדינות האזור.[74]

אקורד צורם ביחסי ישראל-צרפת ליווה את חילופי האיגרות. בשל הרצון להשפיע על המדיניות הצרפתית בשאלת לבנון, הוחדרה, ככל הנראה על ידי ישראל, ידיעה לעיתונות הצרפתית על אודות האיגרת אשר שלח אשכול לדה־גול. הדבר עורר כעס מסוים בקרב חוגי משרד החוץ הצרפתי, אשר הביעו פליאה על היעדר הדיסקרטיות מצד ישראל.[75]

במקביל למאמץ הדיפלומטי של ישראל בצרפת ואל מול לבנון, לא נרגע השטח. לאחר הפגיעה בציוד ההטיה ב־17 במארס, הרחיקו הסורים את הכלים ההנדסיים שלהם כ־5 ק״מ מן הגבול עם ישראל, ולאחר הפסקה קלה המשיכו בעבודות פילוס תוואי התעלה מול משמר הירדן.[76]

אי לכך, בוועדת השרים לענייני ביטחון הביעו אשכול, רבין, שר העבודה יגאל אלון וסגן שר הביטחון שמעון פרס חשש, בשל הזמן הרב יחסית שעבר מאז הפגיעה האחרונה של ישראל בציוד ההטיה וההשלכה השלילית של כך על הרתעת סוריה ולבנון. הם טענו כי לרצון של ישראל להוכיח פעם נוספת את נחישותה לסכל את ההטיה נוספה הזדמנות מבצעית שבה - למרות המרחק הרב יחסית מן הגבול - עדיין היו מצויות עבודות ההטיה הסוריות בטווח ירי הטנקים הישראליים, וכי בכל מקרה עדיף לסכל את התוכנית בראשיתה מאשר לחכות ולפעול רגע לפני השלמתה.[77]

שלושה שרים התנגדו להצעה לפעול נגד סוריה: מאיר, אשר חששה מפעולה בזמן שמתקיימים מגעים בין ישראל לבין צרפת; זלמן ארן שר החינוך, אשר התנגד לפעולה בגלל המגעים המדיניים עם גרמניה; ושר הפנים והבריאות משה חיים שפירא. כאשר עלתה שאלת ההטיה בלבנון, התנגדה מאיר לפעולה ישראלית נגדה, וכך גם אשכול ואלון. רק פרס הביע תמיכה בפגיעה בלבנון.[78] בשל היעדר הכרעה בישיבת ועדת השרים, כינס אשכול ישיבת ממשלה מיוחדת שבה ביקש לאשר את הצעת הצבא ליזום עימות עם הסורים על מנת לפגוע בציוד ההטיה. בסיומה של הישיבה, על אף התנגדותה של מאיר, ועל חודו של קול אחד, אושרה ההצעה לפגוע בציוד ההטיה הסורי – מבצע ״פטיש״.[79]

---

[72] א״א, פ-2/ 4881, איגרת ראש הממשלה לנשיא דה-גול, 2.5.1965.
[73] א״א, פ-2/ 4881, מברק משגרירות ישראל בצרפת אל משרד החוץ בירושלים, 11.5.1965; אנשי משרד החוץ בפריז נדרשו לאחר שיחת חילו-דה־גול להגביר ערנות ולאתר סימנים בפריז לגבי התגובות הלבנוניות האפשריות. ראו: א״מ, א-5/ 7933, יומן ראש הממשלה, 16.5.1965.
[74] א״א, פ-2/ 4881, נוסח עברי של אגרת הנשיא דה־גול אל רוה״מ אשכול, 21.5.1965.
[75] א״א, פ-2/ 4881, מברק מאת י. הדס אל מר זאב ש״ק – איגרת רה״מ לדה־גול, 19.5.1965.
[76] אבי כהן, ההגנה על מקורות המים, חיל האוויר, ענף תולדות חיל האוויר, משרד הביטחון, 1992, עמ׳ 124.
[77] א״מ, פרוטוקול של ועדת השרים לענייני ביטחון, ״דברי לוי אשכול, יצחק רבין, יגאל אלון ושמעון פרס״, 9.5.1965.
[78] א״מ, פרוטוקול של ועדת השרים לענייני ביטחון, ״דברי גולדה מאיר, זלמן ארן, חיים משה שפירא, יגאל אלון ושמעון פרס״, 9.5.1965.
[79] לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי, תעודה מספר 150, עמ׳ 475.

התנגדותה של מאיר לפעולה נגד לבנון נבעה מחששה כי פעולות ישראליות עלולות לעודד את התומכים בהטיה בתוך לבנון, המבקשים להאיץ את פעולותיה. במה הדברים אמורים? באותה התקופה דנה ממשלת ישראל בהצעה להתחיל ב"מפעל חולה הדרומי"; בשל עליית המליחות בכינרת ועקב כך פגיעה אפשרית בחקלאות, ביקשה ישראל להשתמש במעיינות הדן הנמצאים בשטחה, להעביר את מימיהם ישירות אל המוביל הארצי, ובכך לעקוף את הכינרת. שרת החוץ ביקשה לדחות את מועד התחלת המפעל הדרומי בשל הרגישות המדינית, ומחשש שפעולה זו תחזק את עמדתם של התומכים בתוכנית ההטיה בלבנון.[80] בסופו של דבר החליטה ממשלת ישראל לדחות את התחלתו של המפעל בשלושה חודשים, וללבן עם האמריקאים את עמדתם בנושא.[81]

ביום שנערכה ישיבת הממשלה המיוחדת, נפגש אשכול בנפרד עם מנכ"ל משרד החוץ אריה לבבי ועם השגריר בצרפת ולטר איתן. אשכול רצה להבין את גישתה של צרפת כלפי פעולה אפשרית של ישראל כנגד סוריה ולבנון. לבבי הביע התנגדות לפעולה נגד הסורים, בעיקר בשל התנגדותו של דה־גול לכך, בוודאי לאחר שהנשיא הצרפתי הכריז על חשיבות היציבות והשלמות הטריטוריאלית במזרח התיכון. איתן הציג גישה שונה; הוא טען כי הצרפתים לא יסבלו פעולה ישראלית נגד לבנון, אולם "לאף אחד לא אכפת אם עושים פעולות כנגד סוריה". כחיזוק לכך הוא ציין את היעדר התגובה הבין־לאומית לאחר הפגיעה בסורים במארס האחרון.[82]

לאחר החלטת הממשלה, נערכו ב־13 במאי כוחות צה"ל לפגוע בעבודות הסורים למול גשר בנות יעקב. סיור צה"לי אשר מטרתו הייתה להביא את הסורים לפתוח באש, יצא לדרכו, אולם אלה לא נפלו במלכודת; ועל כן יצא הסיור פעם נוספת, פתח באש בעצמו, והטנקים הישראליים ניצלו זאת כדי לפגוע בטרקטור סורי אחד.[83]

"כיום המצב הוא כזה שהעבודה פסקה בלבנון"[84] – סיומו של פרויקט ההטיה מלבנון

בסופו של חודש מאי 1965 נראה היה כי המדיניות הישראלית למול סוריה ולבנון נושאת פרי. לאחר מבצע "פטיש" הפסיקו הסורים את פעולותיהם. אמנם בגזרה הלבנונית המשיכו העבודות להתקדם, אך בקצב איטי למדי.[85] ההערכה בצה"ל הייתה כי היעדר התגובה הסורית ב־13 במאי נובעת מחשש מפני הפעלת חיל האוויר הישראלי.[86] בתוך כך הציג רבין את מתווה המדיניות הישראלית החדשה. לדבריו, מספר התפתחויות חייבו חשיבה מחדש על אופן הפעלת הכוח, והשינוי הנדרש נובע מכך שהסורים חדלו לזמן־מה מעבודות ההטיה, העולם הערבי מצוי ב"משחק האשמות" סביב סוגיית התגובה לפעולות הישראליות, ולכך נוספה גם תרעומת אמריקאית בשל מבצע "פטיש". מסקנתו של רבין הייתה כי כעת ישראל צריכה לפעול בזירה הסורית "בקו של הרגעה ולא החרפה".[87]

---

[80] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר", 9.5.1965.
[81] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, 16.5.1965.
[82] א"מ, א-10/ 7932, פגישת רה"מ עם לבבי, שק ועדי, 10.5.1965; א"מ, א-10/ 7932, שיחת ראש הממשלה עם השגריר ו. איתן, 10.5.1965. בסופה של הפגישה עם איתן התעניין אשכול אם הפעולה הישראלית עלולה להזיק לאלי כהן, שדבר היותו מרגל כבר נחשף על ידי השלטונות הסוריים. איתן אמר: "לא נראה לי שיש אף סיכוי קלוש להצלתו, כך שאין מה להתחשב בזה לצערו".
[83] א"צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, מבצע פטיש, ללא תאריך; א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 16.5.1965; א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 17.5.1965; המתווה הישראלי של התגרות על מנת לפגוע בסורים היה ברור גם לארה"ב. ראו: Central Intelligence Agency (CIA), *The Presidents Daily Brief*, 17.5.65.
[84] א"מ, א-3/ 7928, פגישה עם עורכי העיתונות היומית, "דברי לוי אשכול", 30.7.1965.
[85] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי זלמן ארן, משה חיים שפירא, גולדה מאיר ולוי אשכול", 23.5.1965. בדיון נשאלו אשכול וגולדה אם הסורים הפסיקו את עבודתם. תשובתם הייתה שהם אינם יודעים עדיין. למעשה, ב־22 במאי 1965, בעקבות מבצע "פטיש", הפסיקו הסורים זמנית את עבודתם באזור. ראו: א"צ, 421/695/1969, דוחות הטיה בגזרה הסורית והלבנונית - 23.5-11.6; כהן, גבולות, עמ' 179; Moshe Shemesh, "Prelude to the Six-Day War: The Arab-Israeli Struggle Over Water Resources", *Israel Studies*, volume 9, number 3 (2004), p. 27.
[86] א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 24.5.1965.
[87] א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 24.5.1965. על חוסר שביעות הרצון האמריקאית מן הפעולה, ראו: יוסף הלר, ישראל והמלחמה הקרה - ממלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים, מכון בן־גוריון, 2010, עמ' 436.

תחושת ההצלחה הישראלית אף התחזקה לאחר כינוס ראשי מדינות ערב במצרים ב־26 במאי 1965. בוועידה תקפו הסורים את מצרים בשל היעדר תגובה מצידם ומצד מפע״ם, לאחר שהותקפה על ידי ישראל ב־13 בחודש. הוועידה הפכה לזירת התכתשות בין מצרים לסוריה, לאחר שנאצר חזר על עמדתו כי ארצו איננה מוכנה לעימות צבאי עם ישראל.[88]

בהקשר זה מובן המסמך אשר העלה על הכתב את הישגי ממשלת אשכול במלאת שנתיים לכהונתה. המסמך עסק בהישגיה בכלל תחומי פעולתה, ובתחום הביטחוני־מדיני צוינו לחיוב: ״הפעלת המוביל הארצי, השתקת עבודות ההטיה הערביות מבלי להזדקק לפלישות [...] והתמיכה בבירות העולם בתוכניות המים״.[89]

למרות תחושת ההצלחה הישראלית בהתמודדות עם מפעל ההטיה הערבי, בינואר 1965 התחיל גורם חדש ליצור מתח בינה לבין שכנותיה – ארגון הפתח; ועד מהרה השתלבו יחד אתגר ההטיה ואתגר הפתח. ב־10 באוקטובר 1957 נערך בכוויית מפגש ראשון של סטודנטים פלסטינים, ובהם יאסר ערפאת, אשר קבעו להם כמטרה את שחרורה של פלסטין. הם העמידו את המאבק המזוין כדרך היחידה לפתרון הבעיה הפלסטינית, והדגם אשר עמד לנגד עיניהם היה מלחמת השחרור של אלג׳יריה נגד השלטון הצרפתי.

בשנת 1963 פרס השלטון הסורי את חסותו עליהם, והם התבססו במחנות הפליטים בסוריה, בירדן, בלבנון ואף בחלק ממדינות מערב אירופה. פעולתו הראשונה של הארגון היה ב־1 בינואר 1965, והיא כּוונה כנגד מפעל מוביל המים הארצי. בהמשך כיוון הארגון את פעולותיו למגוון של מטרות, אולם הפגיעה במפעל המים נותרה מטרתו המרכזית.[90]

ההתייחסות הישראלית לפעולות הפתח בתחילת דרכו הייתה שילוב של אי־הכרה והיעדר הבנה[91] עם זלזול. פעולות הארגון כונו ״הטרדה״ או ״בעיה מטרידה טורדנית״,[92] ולרמת הביצוע שלו לא נמצאו שבחים רבים: ״החבלה מבחינה מקצועית היא בסך הכול עבודה ערבית [...] החבלה מבחינה מקצועית היא דבר ׳פרטאצ׳״.[93]

יחד עם גישה זו, החלה מחלחלת בישראל ההכרה כי פעולות אלו אינן בגדר דבר שולי, אלא גורם משמעותי כבד משקל; ולראיה, הצליח הפתח באמצעות פעולות הסתננות וחבלה פשוטות ביותר, אשר בהן הופגנה יכולת מבצעית ירודה עד מאוד, לגרום לישראל להשקיע משאבים רבים בהתמודדות מולן.[94]

סממן אפשרי לתסכול ישראלי הולך וגובר בסוגיית ההתמודדות עם ארגון הפתח ניתן כנראה למצוא בהסכמתו של ראש הממשלה אשכול לאשר, על פי בקשת ראש השב״כ יוסף הרמלין, כי אנשי פת״ח אשר ייתפסו בפעולת חבלה יועמדו בפני בית דין צבאי, ושם תקנות ההגנה לשעת חירום יאפשרו לגזור עליהם גזר דין מוות.

[88] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי יצחק רבין״, 1.6.1965; שמש, המאבק, עמ׳ 156-158.

[89] א״א, פ-4/ 4813, נקודות על שנתיים לממשלה הנוכחית, ללא תאריך (כנראה יוני 1965).

[90] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי אהרון יריב״, 11.1.1965; א״מ, חצ-10/ 2650, מברק מאת המשרד בתל אביב אל משרד החוץ בירושלים, 14.1.1965; א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי יצחק רבין״, 26.1.1965; א״מ, ג-2/ 6262, דברי ראש הממשלה ושר הביטחון בכנס ותיקי ההגנה, 26.1.1965; א״צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך. בדוח הבט״ש נכתב, כי ניתן לייחס לפת״ח גם ניסיון לפגוע בכור בדימונה בשנת 1962.

[91] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 17.1.1965. בדיון אמר אשכול: ״יש קצת חומר [...] קם ארגון של פורשים״. השר ארן אמר בדיון, כי מאפייני הפעילות של הארגון דומים לארגון הלח״י: ״ברצוני לומר איזה דבר. שאלתי למה זה דומה, אמרו לי: לח״י. פירושו יחידות חבלה לא רק לעניין המים והמוביל״. ראו: א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי זלמן ארן״, 17.1.1965; א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי דוד כרמון״, 22.2.1965.

[92] א״מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, ״דברי יצחק רבין״, 26.1.1965.

[93] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר-לב״, 12.7.1965.

[94] א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי רחבעם זאבי״, 8.3.1965.

הרמלין ציין כי הדבר נעשה כבר בעבר - ערב מבצע סיני - כאשר פעולות הפדאיון התגברו, ולאחר מכן הומר עונש המוות במאסר עולם.[95]

ב־1 ביוני 1965 הניח הפתח מטען נפץ בקיבוץ יפתח, בהמשך לרצף פיגועים וחדירות לתחומי ישראל אשר בסופן פעלה ישראל בירדן – מבצע "צוק סלע".[96] מבצעי הפעולה ביפתח היו חברי ארגון הפתח אשר חדרו מלבנון. ישראל ידעה כי הארגון איננו זוכה לאהדה רבה בממשלת לבנון המתנגדת לפעולותיו משטחה,[97] וכי המדינה היחידה אשר תומכת בו היא סוריה.[98] מאחר שהצבא הסורי היה ערוך במלוא כוחו בגבול עם ישראל, קיבל אשכול את עצתו של רבין להימנע מפעולה נגד סוריה, ובה בעת דחה את תביעתו "לפעולה קטנה בלבנון" באזור הכפרים רומיש וירון, אשר בהם התגוררו מְשַלחים של ארגון הפתח. בסופו של דבר, נבחר הנתיב המדיני - שליחת איגרות אזהרה.[99]

למרות המסרים המרגיעים של ממשלת לבנון, שלפיהם היא אינה פועלת לקידום פרויקט ההטיה, ולמרות נאומו של נאצר ב־31 במאי 1965 בכנס המועצה הלאומית הפלסטינית, שבו אמר כי לא ניתן לדרוש מלבנון לעשות את מה שאינה יכולה,[100] הבחינה ישראל ביוני 1965 כי הלבנונים ממשיכים בעבודות הטיית החצבאני ובסלילת התוואי. הדבר הוביל למתקפה דיפלומטית ישראלית בוושינגטון ובפריז, במטרה שהן יפנו שוב אל הלבנונים וידגישו את המסר כי המשך העבודות אינו מקובל על ישראל.[101] המשך העבודות אף הביא את אשכול לחלוק על דעתה של מאיר, שלפיה הלבנונים אינם מתקדמים ברצינות וממשיכים לגרור רגליים, ולהביע עמדה הפוכה: "ביחס ללבנון לפחות, זה [מסמוס פרויקט ההטיה] לא אמת. אבל נברר עוד פעם".[102]

בתחילת יולי 1965 הגיע הלחץ הישראלי לשיאו. בעקבות סיורים אוויריים מעל אזור ההטיה בלבנון ומעל תוואי התעלה הנחפרת, הגיעה ישראל למסקנה כי למרות הבטחותיהם, מתקדמים הלבנונים במרץ לעבר השלמת התעלה. ולא רק זאת, בחינת היקפה וגודלה של התעלה רמזה על יכולת העברת מים משמעותית, החורגת מעבר למוסכם על פי תוכנית ג'ונסטון. משרד החוץ החל בהעברת מסרים בהולים לשגרירויות בחו"ל, אשר מטרתם הייתה להבהיר למדינות המערב כי הן נכשלו בעצירת ההטיה בלבנון, וכי הסכנה כפולה: המשך ההטיה מלבנון, וגם זריקת עידוד משמעותית לסורים אשר כמעט חדלו מעבודתם, וכעת ישאבו כוח מפעולות הלבנונים ויחזרו להטות. אל נציגויות ישראל נשלחו החומרים אשר נאספו מאתר ההטיה בלבנון, והן התבקשו לעשות בהם שימוש להוכחת הטענות הישראליות למול המדינות המערביות.[103]

התגובות המערביות ל"בליץ" הדיפלומטי לא היו מעודדות. למרות הצילומים והמפות, התקשו בצרפת, בבריטניה ובארה"ב לקבל את הטיעון הישראלי על מאמץ לבנוני נרחב בתקופה האחרונה. הן אף הביעו פליאה רבה על כך שישראל איננה מבינה את הדבר בעצמה, וטענו כי נציגים צרפתים ובריטים היו באזור ההטיה, והרושם שלהם הוא כי הפרויקט מתקדם באיטיות רבה. בארה"ב אף טען קומר כנגד "המהומה שמקים [מרדכי]

[95] א"א, פ-5/ 4833, מכתב מאת ראש השב"כ אל ראש הממשלה ושר הביטחון, 13.4.1965; א"א, פ-5/ 4833, מכתב מאת ראש הממשלה אל שר המשפטים, 15.4.1965.

[96] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 30.5.1965; א"צ, 48/83/1948, יצחק רבין - סקירה תקופתית, 1.2.1968; א"צ, 461/1046/1970, ביטחון שוטף 1965-1966, ללא תאריך.

[97] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי לוי אשכול", 17.1.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי אבא אבן", 15.6.1965.

[98] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי יצחק רבין", 30.5.1965; א"מ, פרוטוקול של ועדת חוץ וביטחון, "דברי אהרון יריב", 15.6.1965.

[99] א"מ, א-8/ 7925, ישיבת ראש הממשלה, סגן ראש הממשלה, הרמטכ"ל, אלוף ח. בר־לב, אלוף יוסף גבע, 2.6.1965.

[100] כהן, גבולות, עמ' 184.

[101] א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי אהרון יריב", 7.6.1965; א"א, פ-2/ 4881, הטיות – לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65, ללא תאריך.

[102] א"מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, "דברי גולדה מאיר ולוי אשכול", 13.6.1965.

[103] א"א, פ-2/ 4881, מברק מאת משרד החוץ בירושלים אל השגרירויות בוושינגטון, פריז ולונדון, 2.7.1965.

גזית בוושינגטון״, והעלה מקרים מן העבר שבהם העלו ישראל וארה״ב הערכות שונות של המציאות הגאופוליטית במזרח התיכון, וארה״ב היא שדייקה.[104]

המשך העבודות בלבנון, הקשיים בשכנוע מדינות המערב ותחושת אי-הוודאות ״סביב המצב הביטחוני״[105] הביאו את אשכול לשלוח מסר נוסף לנשיא לבנון חילו. במכתבו מחה אשכול על הפער בין ההבטחות והמסרים הלבנוניים על אודות מסמוס תוכנית ההטיה לבין המציאות הנוכחית שבה הם ממשיכים לעבוד. הוא אף רמז כי הידרדרות ביחסים בין ישראל ללבנון תשרת אינטרסים זרים המנוגדים למטרות המשותפות של שתי המדינות. בסיומו של המכתב ביקש אשכול כי חילו יורה על הפסקת העבודות, וכי תתקיים פגישה סודית של נציגי שתי המדינות.[106]

לצד המאמץ המדיני, נמשכה הכנת ״התיק המשפטי״ כנגד המפעל הלבנוני. אנשי אמ״ן וחברת תה״ל הממשלתית (תכנון המים לישראל), החברה אשר הייתה אחראית לתכנון מפעלי המים בישראל, נדרשו להעביר למשרד החוץ את הערותיהם על כמה נתונים: קווי הגובה של מפעלי ההטיה בלבנון ובסוריה, בדיקת הדיווח על אודות הפער בגובה (של 50 מ׳) בין התעלה הסורית לתעלה הלבנונית, תוך בדיקת היתכנות של העברת המים במשאבה, קיבולת התעלה הנחפרת, כולל הסבר על הדיווח האמריקאי בנוגע להיעדר מובילי מים, והטענה כי מטרתה של התעלה הלבנונית לשמש להשקיה מקומית.[107]

בישיבת הממשלה אשר נערכה ב־18 ביולי, והוכרזה כישיבה של ועדת השרים לענייני ביטחון, הציג אשכול את מורכבות האתגר בלבנון תוך כדי התייחסות למתיחות הקיימת בין ישראל לבין מדינות המערב. הוא אישר את העובדה כי התעלה הלבנונית מצויה כ־300 מ׳ בלבד מן הגבול הסורי ומחיבור עם התעלה הסורית. אמנם כרגע אין התקדמות בחיבור בין שתי התעלות, טען אשכול, אולם הלבנונים עושים הכנות לבניית סכר באזור וממשיכים לעבוד. כמו כן חזר ראש הממשלה וציין את הגמישות המערבית בכל הנוגע להפעלת כוח ישראלי כנגד סוריה, למול התנגדותם להפעלת כוח כנגד לבנון, אולם, ״לסוריה אין איפה להרביץ [...] הסורים עושים זאת [את ההטיה] בחלקים שהם מרוחקים מהגבול שלנו מ־5 עד 7-8 ק״מ״.[108]

בהמשך תיאר אשכול תופעה ביחסי ישראל עם ארה״ב וצרפת. כאמור, עניינה של ישראל היה לעצור את פרויקט ההטיה בלבנון. לשם קידום מטרה זו פעלה ישראל במישור המשפטי והדיפלומטי (לצד איום בהפעלת כוח) והעבירה למערב עדויות וחומרים התומכים בטענתה כי הלבנונים פועלים למרות הבטחתם, וכי הפרויקט מקודם. סיורי המודיעין, סיורי המבצעים וטיסות חיל האוויר נועדו לספק בסיס ראייתי מוצק על מנת לזכות בתמיכת המערב, ואולי אף לקבל הכשר מסוים להפעלת כוח במידת הצורך.[109]

---

104 א״א, פ-2/ 4881, מברק מפאריס אל המשרד בירושלים, 5.7.1965; א״א, פ-2/ 4881, מברק מפאריס אל המשרד בירושלים, 6.7.1965; א״א, פ-2/ 4881, מברק מוושינגטון אל המשרד בירושלים, 7.7.1965; א״א, פ-2/ 4881, מברק מלונדון אל המשרד בירושלים, 7.7.1965; בתדרוך היומי הנשיאותי נכתב לנשיא ג׳ונסון כי מרדכי גזית, הציר בוושינגטון, טען כי הלבנונים חופרים במסגרת תוכנית ההטיה הערבית. עוד נכתב, כי לוושינגטון לא הגיעו ידיעות התומכות בטענותיו של גזית, ולדעתם, דבריו נועדו להכין את הקרקע ״למתקפה מקדימה בלבנון, כפי שעשתה ישראל בסוריה״. ראו: CIA, *The Presidents Daily Brief*, 3.7.1965.

105 א״מ, א-5/ 7931, בקשה מאת יגאל אלון אל מזכירת הממשלה לכנס במהרה ישיבה של ועדת השרים לענייני ביטחון, 6.7.1965.

106 א״א, פ-2/ 4881, טיוטת שדר מרוה״מ לנשיא לבנון, 8.7.1965.

107 א״א, פ-2/ 4881, מברק מטעם השגרירות בוושינגטון אל משרד החוץ בירושלים, 8.7.1965; צה״ל נדרש פעמים רבות לעזרתם המקצועית של אנשי תה״ל. הוא ביקש את חוות דעתם המקצועית בשאלות הקשורות ליכולות העברת מים של התעלה הנבנית בלבנון, הצפי לבניית הסכר ועוד. ראו: א״א, פ-2/ 4881, מכתב תה״ל לרמטכ״ל אודות סכר ההטיה, ללא תאריך (כנראה יוני-יולי 1965).

108 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 18.7.1965.

109 א״צ, 601/1356/1988, תקריות בצפון – פגישת אשכול ורבין, 3.1.1965; א״צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ״ל, ״דברי חיים בר־לב״, 3.5.1965.

אולם מדינות המערב סירבו להשתכנע, לא פעלו על פי ״דיני הראיות״ והתעלמו מן הטיעונים הישראליים. במה הדבר התבטא? בעוד ישראל ביקשה להוכיח על פי ראיות מוצקות – תצלומי אוויר, ביקורי יחידות מודיעין בשטח, ״בדיקות יסודיות פוטוגרמאטריות״ – כי הפער בגובה בין התעלות הלבנוניות לסוריות איננו עומד על 50 מ׳, סירב המערב לקבל עמדה זו.[110] ההסבר לכך מצוי, לטעמי, בהתנגשות בין האינטרסים המערביים לאלה הישראליים. בעוד ישראל ביקשה למנוע את ההטיה, ואחד הכלים לכך היה ההוכחות בשטח, עניינן של מדינות המערב היה מצוי בשימור היציבות היחסית בין ישראל ללבנון, בהגנה על משטרו הפרו־מערבי של שארל חילו ובקידום האינטרסים שלהן בלבנון עצמה. כך נוצר בין ישראל לבין צרפת וארה״ב פער מהותי שהיה קשה לגשר עליו, כאשר גם הניסיונות הישראליים ״המשפטיים״ נתקלו בדחייה או במסמוס.[111]

בסיומה של ישיבת הממשלה ובתגובה לשאלת אחד השרים - מדוע נמנעת ישראל מלפעול צבאית כנגד לבנון? - חזר אשכול על הטענות בדבר קשריה של לבנון למערב, ועל כך שהיא עדיין אינה חורגת מהקצבת המים שניתנה לה על פי תוכנית ג׳ונסטון.[112]

וכך, למרות הפער בין העמדות הישראליות לבין עמדות ארה״ב וצרפת, המשיכה ישראל במהלכיה הדיפלומטיים. בפגישות של בכירים ישראלים עם דיפלומטים צרפתים טענו האחרונים, כי לבנון הבטיחה פעם נוספת כי היא ״לא עושה ולא תעשה דבר אשר יפגע בישראל״; מומחים צרפתים נשלחו לאזורי העבודות על מנת לוודא את ״גרירת הרגליים״ הלבנונית, ונתקבלה הבטחה משולשת, צרפתית-בריטית-אמריקאית, כי אם יתגלה שלבנון פועלת בדרך העלולה לסכן את ישראל, יפעלו השלוש ״לשים לזה קץ מייד״.[113]

שינוי ראשוני בהבנת המערב את המציאות בשטח, ומוכנות חיובית יותר לקבל את העמדה הישראלית הגורסת כי העבודות הלבנוניות מתקדמות בקצב מעורר חשש, היו כשבוע לאחר ההבטחה הצרפתית לשלוח מומחים מטעמה לבקר באתרי ההטיה. עדויות מהשטח, תצלומים, צילומי אוויר וחומרים נוספים אשר העבירה ישראל לצרפת, ארה״ב ובריטניה, בנוסף לדיווחים דיפלומטיים מערביים מלבנון עצמה, סייעו בקבלה מסוימת של העמדה הישראלית ובהגברת הלחץ של המערב על ממשלת לבנון.[114]

ייתכן כי הלחץ המערבי הגובר על לבנון, והלחץ בתוך לבנון עצמה לחדול מן ההטיה או לפחות להשהותה, קשורים גם בידיעות רבות בעיתונות הישראלית על פרויקט ההטיה בלבנון ועל הצורך למנוע בכוח את מימושו.

---

110 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 18.7.1965.

111 הסתכלות קדימה אל מערכת היחסים בין ישראל לבין ארה״ב, למשל, מרמזת כי תופעה זו המשיכה להיות חלק בלתי נפרד מהקשר בין שתי המדינות. אחת הדוגמאות הברורות לכך הייתה הניסיון הישראלי להוכיח לארה״ב בעזרת תצלומי אוויר, כי לאחר הפסקת האש במלחמת ההתשה הפרו המצרים את ההסכם ומיקמו סוללות טילי קרקע-אוויר באזורים האסורים. גם הפעם, ״דיני הראיות״ לא סייעו לישראל לגרום לאמריקאים לקבל את עמדתה. ראו: א״מ, א-8/ 7412, מברק מאת רבין אל משרד החוץ, 10.8.1970 ו־12.8.1970; משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, עידנים ודביר, 1976, עמ׳ 522; יצחק רבין, פנקס שירות, מעריב, 1979, עמ׳ 320; א״מ, א-8/ 7412, מברק מאת רבין אל שהב״ט, ר׳ אמ״ן, גזית, דיניץ, 12.8.1970.

112 א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 18.7.1965.

113 אי״א, פ-2/ 4881, מברק משגרירות ישראל בפריז אל משרד החוץ בירושלים, 22.7.1965.

114 שם. בפגישה עם סר רוג׳ר אלן, סגן תת-מזכיר המדינה הבריטי למזרח התיכון ואפריקה, תיאר אלן את המצב במילים ״very disquieting"; אי״א, פ-2/ 4881, מברק מאת משרד החוץ בירושלים אל השגרירות בוושינגטון, 22.7.1965. במברק נכתב כי הלבנונים אמרו לדיפלומט בריטי כי הם אינם מוכנים לעצור את העבודות, אבל בעקבות הלחץ יבחנו זאת שוב. עוד נאמר בו, כי ארה״ב מפעילה לחץ על לבנון להאט את קצב העבודות; אי״א, פ-2/ 4881, מברק מאת שגרירות ישראל בוושינגטון אל משרד החוץ בירושלים, 23.7.1965. במברק נאמר כי בעקבות העברת תצלומים וחומרים הנוגעים להטיה מלבנון לארה״ב, תגובתם הייתה שקצב העבודות ״מדאיג מאוד״. לא כל הדיפלומטים הבריטים היו מוכנים לקבל את מלוא הטענות הישראליות. ראו: אי״א, פ-2/ 4881, מברק משגרירות ישראל בלונדון אל משרד החוץ, 23.7.1965.

בולט בכך היה שר העבודה אלון, אשר הזהיר בכנס של מועצת הקיבוץ המאוחד את ממשלת לבנון מפני המשך עבודות ההטיה;[115] קדמה לכך גם אזהרה של הרמטכ״ל רבין[116] והתייחסות ״דואגת״ של דובר משרד החוץ.[117]

אלון ננזף בהמשך על ידי אשכול על דבריו הפומביים בנושא.[118] אשכול חשש כי התבטאויות אלו פוגמות במהלכים הדיפלומטיים החשאיים הצרפתיים, אשר נועדו לסכל את ההטיה ללא הפעלת כוח צבאי.[119] החשש של אשכול מפני פומביות השיח בנושא ההטיה הועצם עקב שני מהלכים אשר התבצעו מאחורי הקלעים. הראשון היה חתימה סופית על ההסכם עם ארה״ב לקבלת 250 טנקים, אשר אמורים היו להגיע בהמשך השנה; השני היה חתימת הסכם עם צרפת על אספקת שש ספינות טילים. שני הסכמים חשובים אלו היו גורם נוסף, כבד משקל, אשר מנע פעולה צבאית ישראלית, ובוודאי דרבן את ישראל לבקש ולהנמיך את פומביות הדיון.[120]

בסופו של דבר הכריע הלחץ המשותף הישראלי־מערבי את לבנון, וב־27 ביולי 1965 הופסקו העבודות לחלוטין.[121] לדבריו של אשכול, אחד הגורמים המרכזיים אשר הביאו את המערב לשנות את עמדתו, בסופו של דבר, ולקבל את הטענה הישראלית כי פרויקט ההטיה הלבנוני לא נועד ״לצורכי השקיה מקומית״, היה המשך העברת העדויות מן השטח ועימות שלהן עם העמדות המערביות. בעיקר נסוב הדבר סביב חילוקי הדעות על גובה התעלות הסוריות והלבנוניות. בעוד המערב טען כי קיים פער של 50 מ׳ בין שתי התעלות ועל כן אין בפרויקט איום ממשי, התעקשה ישראל כי הפרש הגובה בין שתי התעלות הוא, לכל היותר, ״בין 0 ל־50 ס״מ״. המשך הבאת הוכחות ישראליות מהשטח בדבר היעדרו של פער ממשי בין התעלות, הצליח לסדוק את חומת ההתנגדות של מדינות המערב ולשכנען לקבל את הטענות הישראליות בדבר האיום הנשקף לה מן ההטיה מלבנון.[122]

---

[115] למרחב, ״אולם ללבנון אין חסינות בפני פעולות ישראליות למניעת הטיית אותם מקורות הירדן הנובעים באדמת לבנון ומוטב שתלמד לקח מנסיונה של שכנתה סוריה״, 18.7.1965; גרסה מעט שונה של הדברים הופיעה בעיתון המתחרה ״דבר״. ראו: דבר, ״אלון הזהיר את לבנון מביצוע הטיית מקורות הירדן שבתחומה ואמר כי ישראל איננה רוצה מלחמה עם שום מדינה ערבית ולא כל שכן עם לבנון, ששמרה עד כה על השקט בגבולה עם ישראל״, 18.7.1965.

[116] הבקר, ״הרמטכ״ל מזהיר את לבנון. הרמטכ״ל רב אלוף יצחק רבין הזהיר אתמול את לבנון מבלי לנקוב בשמה [...] מדינה שניה, חוץ מסוריה, הסמוכה לישראל, ממשיכה בעבודות ההטיה, ויהיה עליה לשאת באחריות לתוצאות פעילות זאת״, 15.7.1965. דבריו של רבין הביאו את מחלקת המדינה האמריקאית להצהיר כי הדבר מביך אותם ומקשה על פעולותיהם הדיפלומטיות. ראו: איי״א, פ-2/ 4881, הטיות-לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65, ללא תאריך.

[117] חרות, ״דובר משרד החוץ בירושלים: אין הבדל בין הטיה סמלית והטיה ממש של מקורות הירדן [...] ממשלת צרפת [...] ביחוד נתבקשה להפעיל את השפעתה על לבנון״, 15.7.1965; גם הדיווחים של השגרירויות המערביות בתל אביב החלו להצביע על אפשרות גוברת כי האיפוק הישראלי בסוגיית לבנון עומד לפקוע. ראו: CIA, *The Presidents Daily Brief*, 26.7.1965. השגריר הבריטי בתל אביב כתב כי התנגשות בין ישראל לבין לבנון ״כמעט בלתי נמנעת״.

[118] איי״א, פ-2/ 4881, מכתב מאת ראש הממשלה אל שר העבודה יגאל אלון, 19.7.1965. במכתב כתב אשכול: ״קראתי דבריך בעניין ההטיה בלבנון [...] הבט מה קרה באותו השבוע, הרמטכ״ל דיבר, אתה דיברת והעיתונות ניפחה את הנושא [...] האם אינך חושב שזה מופרז, מיותר ועלול להזיק?״, 19.7.1965. האזכור של רבין בדברי אשכול כמי שבהתבטאויותיו חורגות ממדיניות הממשלה או מתפקידו, אינו בפעם הראשונה. ב-29 בספטמבר 1964 שלח אשכול מכתב נזיפה רשמי לרבין ובו הביע את מורת רוחו מכך ש״בזמן האחרון נתקל אנוכי לעיתים תכופות בעיתונות וברדיו בהכרזות מדיניות מיוחסות אליך. ניראה לי כי יש להימנע ככל האפשר מהכרזות מסוג זה״. מכתב דומה נשלח לפרס. ראו: א״מ, פ-15/ 4913, מכתב מאת ראש הממשלה אל הרמטכ״ל, 29.9.1964. כעבור שנתיים, בספטמבר 1966, התראיין רבין לעיתון ״במחנה״ לרגל ראש השנה, ודבריו התפרשו כאיום על השלטון הסורי. בתגובה נזף אשכול ברבין באופן אישי, ופרסם בפומבי התנערות מדבריו. ראו: כהן, גבולות, עמ׳ 335-344.

[119] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 25.7.1965.

[120] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 1.8.1965.

[121] איי״א, פ-2/ 4881, הטיות-לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65, ללא תאריך; א״צ, 421/695/1969, דוחות הטיה בגזרה הסורית והלבנונית – 25.7.1965, 27.7.1965, 30.7.1965, 1.8.1965, 7.8.1965; א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 1.8.1965. בתוך לבנון עצמה חלו שינויים פוליטיים אשר הביאו לקדמת הבמה אישים שתמכו בעצירת ההטיה. כך התפטר ראש ממשלת לבנון חוסיין אל-עוואני, ובמקומו מונה רשיד כראמה, פרו־נאצריסט שהתנגד להטיה. ראו: א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי אליהו ששון״, 1.8.1965; דבר, ״ראש ממשלת לבנון הגיש את התפטרותו״, 21.7.1965.

[122] א״מ, פרוטוקול של ישיבת ממשלה, ״דברי לוי אשכול״, 1.8.1965; איי״א, פ-2/ 4881, הטיות-לבנון, סיכום הפעילות עד 29.7.65, ללא תאריך. בנייר נכתב כי ב-8 ביולי 1965 ״[התקיימה] שיחת גזית עם סימס [...] טען סימס כי התעלה הסורית גבוהה ב־50 מטר מהתעלה הלבנונית (טיעון שנתבדה לאחר מכן בבדיקות פוטוגרמאטריות, שהוכיחו כי ההפרש בין המפלסים הוא בין 0 ל־50 ס״מ)״.

בתחילת אוגוסט 1965 נפגשו נציגי ישראל ולבנון בוועדת שביתת הנשק בין שתי המדינות. שם אישר הנציג הלבנוני את מה שישראל ידעה כמה ימים קודם לכן, כי העבודות נפסקו. הנציג הלבנוני ביקש, בנוסף, כי ישראל תחדל מטיסות הצילום אשר היא עורכת מעל שטחה של ארצו.[123]

ישראל ביקשה להגיע לידי פרסום משותף לשתי המדינות של הפסקת העבודות,[124] אולם ללבנונים לא הייתה סיבה סבירה להסכים למהלך פומבי אשר יציג אותם בפני העולם הערבי כמי שנכנעו לישראל וללחץ המערבי, ועל כן סירבו. ישראל הבינה את מורכבות הנושא, קיבלה את הבקשה הלבנונית, ואשכול אף נפגש עם ועדת העורכים על מנת לעדכנם במצב ולבקש מהם כי יימנעו מפרסום בעיתוניהם.[125]

כך הגיע לידי סיומו המוצלח, מבחינתה של ישראל, אתגר אשר שילב מאמצים דיפלומטיים ישירים ועקיפים ואיום בהפעלת כוח והפעלת כוח עקיפה; ובעיקר באה בו לידי ביטוי יכולת מדינית מרשימה אשר נדרשה לתמרן בין אילוצים שונים, בין שיקולים מנוגדים, וזאת תוך כדי הבנה כי זו איננה הזירה המרכזית, וודאי שאינו האתגר היחיד.

סיכום

המאמץ הישראלי לסיכול פרויקט הטיית מקורות הירדן בלבנון ובסוריה הסתיים בהצלחה רבתי. שתי המדינות חדלו מניסיונן להטות את מי החצבאני והבניאס, וישראל הצליחה לאזן בין מימוש יעדיה המדיניים והצבאיים לבין היגררות למלחמה לא רצויה.

בהתמודדות הישראלית עם האתגר אשר נשקף מעבודות ההטיה בלבנון, צפו ועלו כמה סוגיות המצויות במרחב הכולל בתוכו את הדיפלומטיה, מדיניות החוץ והמעשה הצבאי.

ראשית, בכלל מהלכיה של ישראל למול פרויקט ההטיה ניתן להבחין באופן מובהק כיצד שזורים יחדיו המהלכים המדיניים והצבאיים. הלחץ המדיני אשר הופעל על לבנון ועל מדינות המערב, לא עמד בנפרד ממהלכיה הצבאיים של ישראל. ישראל הבינה היטב כי יצירת תחושת אמינות ונחישות בצד השני - הן הלבנוני והן המערבי – בדבר כוונתה לסכל את מפעל ההטיה, כרוכה גם "בהדגמת יכולות" ולא רק באמצעות "מאמץ רך" של איומים, מגעים מדיניים ואיגרות דיפלומטיות.

מאחר שישראל העדיפה לא להפעיל כוח צבאי נגד לבנון, הייתה הזירה הסורית המנוף שבו היא עשתה שימוש להוכחת רצינות כוונותיה. במילים אחרות, להפעלת הכוח של ישראל בזירה הסורית, החל בתקרית תל דן ב־13 בנובמבר 1964 ובאופן מובהק אף יותר לאחר הפעולה ב־17 במארס 1965, היו מטרות נוספות מעבר לסיכול הפיזי של העבודות הסוריות. הן נועדו גם להעביר מסר של הרתעה ונחישות כלפי לבנון וכלפי מדינות המערב, וללוות את כל המהלך המדיני בבחינת הנחת אפשרות ממשית נוספת על השולחן. האיתות ללבנון היה ברור: "ראי מה קורה למי שפועל להקמת מפעל ההטיה". האיתות כלפי מדינות המערב הידידותיות לישראל היה מורכב יותר. חששהּ של ישראל היה שהמערב איננו משוכנע לחלוטין כי היא תפעיל כוח כנגד לבנון, וזה המסר שהוא מעביר לממשלת לבנון. הדבר פגע עמוקות ביכולתה של ישראל להרתיע את לבנון, ועל כן הפעלת הכוח בסוריה נועדה גם לערער את ההנחה המערבית – ובכך לחזק את החשש הלבנוני – כי ישראל לא תפעיל את עוצמתה הצבאית לסיכול ההטיה, ולגרום לוושינגטון, פריז ולונדון ללחוץ ביתר שאת על ממשלת לבנון.

[123] א"צ, 49/708/1968, משלחת ישראל בוועדת שביתת הנשק עם לבנון – שיחות בעניין חדירת מטוסים, 1.8.1965.
[124] א"צ, 7/120/2009, פרוטוקול של דיון מטכ"ל, "דברי יצחק רבין", 2.8.1965.
[125] א"מ, א-3/ 7928, פגישה עם עורכי העיתונות היומית – לשכת שר הביטחון, "דברי לוי אשכול", 30.7.1965.

ניתן להעריך כי בנוסף למטרות המדיניות-צבאיות הללו של ישראל, גם רצונה לבודד את סוריה בעולם הערבי – "הביטי, ישראל פועלת כנגדך ואף מדינה ערבית אינה נחלצת לעזרתך" – היה שיקול חשוב, אשר נדרש לאיזון ולתיאום עם כוונותיה של ישראל שלא לדחוק את הסורים אל הפינה ולא להשפיל אותם בפומבי. הדבר נעשה, כאמור, על ידי חיבור בין פעולות הביטחון השוטף – המאבק על האזורים המפורזים ותקריות גבול – עם הפגיעה בתוכנית ההטיה, והיעדר הצהרה ישראלית ממוקדת.

שנית, ניתן להבחין בדפוס מעניין הקשור ביחסיה של ישראל עם מדינות המערב, או ביתר דיוק באופן שבו היא ביקשה לשכנע אותן בטיעוניה. ממשות האיום העולה מן העבודות הלבנוניות היה סלע מחלוקת בין המערב לבין ישראל. בתחילה, גם כאשר הביאה ישראל עובדות, עדויות וצילומים מן השטח המעידים על קיבולת התעלה, אורכה והתקדמות הפרויקט, נתונים אשר לא ניתן לטעמה לסתור, התקשו מדינות המערב לקבל את עמדתה. הדבר מוסבר, לדעתי, בחשש המערבי מתוצאות קבלת המסקנה הישראלית – היתר להפעלת כוח נגד לבנון.

אולם למרות הסירוב המערבי ההתחלתי, המשיכה ישראל באיסוף הנתונים, העובדות והצילומים ובהעברתם למערב תוך כדי המשך הפעלת לחץ מדיני. בסופו של דבר, "כובד הראיות" שהעבירה ישראל, ובעיקר העובדה שהיא הצליחה להוכיח כי הפער בגובה בין התעלה הסורית ללבנונית איננו "50 מ'" אלא לכל היותר "בין 0-50 ס"מ", הביא את מדינות המערב לשנות את עמדתן ולהכיר בנכונות הטענה הישראלית. הדבר, כנראה, נתמך גם בעדויות מערביות עצמאיות מן השטח.

כלומר גם אם בתחילה נראה היה כי "הנתיב המשפטי" שאותו נקטה ישראל אינו מביא אותה לידי התוצאה הרצויה, בהמשך התברר כי הנחישות המשפטית הזו דווקא קוצרת רווחים ומצליחה לחולל תמורות – גם אם הדבר עלול להביא לפגיעה באינטרסים המערביים.

השימוש והשיתוף בתוצרי מודיעין בין ממשלות וארגוני המודיעין (בערוצים ישירים, "Government to Government") לצורך השגת מטרות מדיניות הם תופעה רווחת. הנושא ממשיך ללוות את מדינת ישראל גם כיום, בשל הצורך לשכנע מדינות רבות בסוגיות ביטחוניות, מדיניות ופוליטיות. השכנוע האמור נועד לאפשר למדינת ישראל מרווח פעולה צבאי, סיוע מדיני וביטחוני והבטחת לגיטימציה. מבט קצר על ההיסטוריה הקרובה מראה כי כך נהגה ישראל כאשר "הפלילה" את מעורבותו של יאסר ערפאת בפעולות טרור, ובשל כך זכתה לתמיכת נשיא ארה"ב בפעולותיה הצבאיות;[126] ושכך היא עושה כיום, בהצגתה את המהלכים האיראניים בסוגיית הגרעין.[127] ועל כן, גם אם הדבר נראה משימה סיזיפית, לפעמים מתסכלת, הנתקלת בהתעלמות מביכה מן הצד השני, פעמים רבות היא מובילה בסופו של דבר לתוצאות חיוביות מבחינתה של ישראל; ומכאן החשיבות הרבה של המשך האיסוף, השיתוף והשימוש בשיטה זו.

הסירוב המערבי לאפשר לישראל לפעול צבאית נגד לבנון חורג אף הוא מן המקרה הפרטני של ממשלת אשכול, והוא בעל חשיבות להתמודדותה של ישראל עם האתגר שמציבה לה שכנתה הצפונית. לאחר חטיפות מטוסים אזרחיים נרחבות, פעלה ישראל ב־28 בדצמבר 1968 - "מבצע תשורה" - בנמל התעופה הבין־לאומי של ביירות. פיצוץ המטוסים הביא לזעם בין־לאומי רב על ישראל, בעיקר מצד צרפת, שאף העמיקה את האמברגו הצבאי עליה. בשנות השבעים, בזמן מבצעי "הקלחות", לחצו מדינות המערב על ישראל להימנע מלפעול ישירות

[126] גלעד שרון, שרון - חייו של מנהיג, בני ברק: מטר, 2011, עמ' 399-403.
[127] הארץ, "כך גנב המוסד חצי טון מסמכי גרעין מאיראן", 15 ביולי 2018.

נגד מדינת לבנון.[128] בזמן מבצע "ענבי זעם" ננזפה ישראל קשות על ידי צרפת והפסיקה לתקוף יעדי תשתית, לאחר שפגעה בתחנת שנאים.[129] במלחמת לבנון השנייה מנעו ארה"ב, צרפת ומדינות אירופיות אחרות מישראל לתקוף מטרות תשתית של לבנון.[130] כלומר היותה של לבנון מדינה בעלת חסות מערבית הוא נתון מובהק ביותר, והלחץ המערבי על ישראל להימנע לחלוטין מפעולה נגדה, או לצמצם משמעותית את יעדי הפעולה שלה, הוא נתון קבוע יחסית, אשר יש לפעול לאורו בכל תכנון מבצעי.

נקודה שלישית העולה מן התקופה קשורה ל"ברית הסמויה למחצה" בין ישראל לבין מצרים. שתי היריבות הגדולות חלקו באותה תקופה אינטרס משותף רחב, אשר השליך על שאר חילוקי הדעות ביניהן - הימנעות ממלחמה ושימור הסטטוס קוו. שתיהן הבינו כי סוריה, הקיצונית במדינות ערב, מאיימת בהתנהגותה על מימוש מטרותיהן – אמנם מטרות שונות, אך הדרך להשיגן עוברת בהימנעות ממלחמה כפויה ולא רצויה. מצרים הייתה שקועה באותה העת במלחמת האזרחים בתימן, עסוקה בבעיות פנים וחוששת מקיצוץ הסיוע האמריקאי, בעיקר בחיטה ובמוצרי מזון. ישראל ביקשה לבנות, להפעיל ולקיים את מוביל המים הארצי, לחתום על הסכמי אספקת נשק עם ארה"ב וצרפת, ובעיקר להמשיך ולקיים את האתוס הקונסטרוקטיבי – בניין חברה, אומה ועם. לצורך כך היא ביקשה להרתיע את יריביה ממלחמה ולהאריך את תקופת השגרה שבין המלחמות.

כלומר לשתי האויבות הגדולות, בפרק הזמן ההוא, היה עניין משותף לקיים מציאות אזורית אשר תשרת את שתיהן. המרשים הוא כי למרות הניסיונות הסוריים הלא מעטים, אשר נתמכו לאחר תקופת-מה גם במעשיו של ארגון הפתח, השכילו מנהיגי שתי המדינות – אשכול ונאצר – לעמוד בלחצים הפנימיים והחיצוניים ולשמר מצב זה, לפחות עד תחילת ההידרדרות לעבר מלחמת ששת הימים.

הנקודה הרביעית מצויה בהתייחסות לזירת המלחמה הקרה. לא ניתן להתעלם מן העובדה כי החופש היחסי שלו זכתה ישראל בהפעלת הכוח מול סוריה, ובאיומיה על לבנון, קשור קשר חזק בתמיכתה של מעצמה בה, בעיקר ארה"ב.[131] לא פחות חשוב: החופש היה מצוי גם בשל היעדרה של חסות דומה על סוריה. אמנם ברה"מ הפגינה סולידריות עם המאבק הסורי והערבי, אולם בתקופה זו היא עדיין לא הטילה חסות מקיפה על סוריה, כפי שעשתה לאחר מהפכת הבעת' השנייה בפברואר 1966. כך שבניגוד, למשל, לעימות אפשרי בין המעצמות כפי שהיה בסופה של מלחמת ששת הימים, בעיצומה של מלחמת ההתשה ובסופה של מלחמת יום הכיפורים, לא כך הייתה המציאות הבין-גושית והאזורית בשנים 1965-1963. כלומר היעדרה של סכנת התנגשות בין מעצמות כתוצאה מעימות בין ישראל לסוריה הסיר כבלים ורסנים אמריקאיים מישראל והעניק לה חופש פעולה רב יותר.

נקודה אחרונה קשורה לראש הממשלה לוי אשכול; יכולתו של אשכול לנהל את המתח בין אילוצים שונים הייתה המפתח להצלחתה של ישראל להתמודד עם האתגר הנשקף מתוכנית ההטיה הערבית בכלל ומן התוכנית הלבנונית בפרט. הקושי היה נעוץ בעצם הצורך למצוא את הנתיב הנכון בין הפעלת עוצמה צבאית עזה מידי,

---

[128] יניב פרידמן, "'בין כה וכה לא נגמור את הערבים [...]' - האסטרטגיה הישראלית של התשה בלבנון: 1972-1970", בין הקטבים 15, 2018, עמ' 73-97. מבצעי הקלחות היו פשיטות ישראליות בדרום לבנון בתחילת שנות השבעים כנגד בסיסי הפתח באזור.

[129] ראו: אהד לסלוי, "מבצע 'ענבי זעם'" יסודות 2, 2020.

[130] הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006, ועדת וינוגרד, מלחמת לבנון השנייה, דין וחשבון סופי (2008), עמ' 88, 327, 490, 530, 571; דני חלוץ, בגובה העיניים, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2010, עמ' 364, 380; אהוד אולמרט, בגוף ראשון, ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2018, עמ' 695-696. אולמרט טוען, כי לא היה לחץ אמריקאי על ישראל בנושא, וכי הוא לא היה זקוק ללחץ כזה כדי להימנע מתקיפת תשתיות לבנוניות. כך או כך, ההנחה הבסיסית היא שישראל תיתקל בהתנגדות מערבית רחבה למהלך של תקיפת תשתיות.

[131] המסמכים והדיונים אשר הבאתי אמנם מראים כי הייתה תמיכה אמריקאית בישראל בבניית מוביל המים הארצי, ואף בשימוש בכוח על מנת למנוע את פרויקט ההטיה הערבי, אולם הגישה האמריקאית לא הייתה עשויה מקשה אחת - למשל, התנגדותו של טלבוט לפעילות צבאית ישראלית - והכילה עמדות שונות כלפי ישראל. בנוסף, אמנם ג'ונסון היה נשיא פרו־ישראלי, אולם "קו השבר החיובי" ביחסי שתי המדינות נוצר בעיקרו לאחר מלחמת ששת הימים, וגם אז - בהדרגה.

העשויה להביא את המצרים לידי הוצאת כוחותיהם מתימן ואף לידי מלחמה, לבין היעדר פעולה או פעולה רפה מידי, העלולה להסתיים בפגיעה באינטרסים ישראליים.

במקרה הלבנוני, היטיב אשכול להבין את השוני בינה לבין סוריה, את הצורך הישראלי בעבודת הכנה מדינית עמוקה לנוכח קשריה של לבנון עם המערב, ואת החשיבות של יצירת איום צבאי אמין וממשי, למרות היותה של לבנון זירה משנית אם לא שלישית.

אשכול זיהה את ההקשר הבעייתי של פעולה צבאית נגד לבנון בשעה שישראל מבקשת להדק את קשריה הביטחוניים והמדיניים, בראש ובראשונה עם ארה״ב (מזכר ההבנות האסטרטגי), אולם גם עם צרפת. וזאת בד בבד עם ההבנה כי הרסנים אשר מוטלים עליה ומונעים פגיעה בלבנון אינם קיימים בהקשר הסורי. כך הצליח אשכול, למעשה, לשמר את אמינות האיום הישראלי – ״לא ניתן כי יטו את המים״ – אולם ללא פגיעה מהותית ביחסיה של ישראל עם מדינות המערב, ובו-בזמן לחזק את ההרתעה.

לא רק זאת, אשכול היטיב לרסן את הצבא ואת תומכיו בקרב המדינאים – בעיקר יגאל אלון - במקרים שבהם ביקשו לחרוג מן הקו שהתווה, אשר העמיד את המאמץ המדיני ״כראשון בין שווים״ במאמץ אל מול לבנון. הוא סירב לבקשות לפעול צבאית נגד לבנון, מתוך הבנה כי חסרונן של הפעולות הצבאיות גובר על יתרונן, ועשה שימוש בכלי הצבאי לאיסוף מודיעין אשר נועד לתמוך במאמץ המדיני במסגרת ״איסוף הראיות״, ולהכנת הבסיס לפעולה צבאית עתידית.

אין ספק, כי כל אחת מהסוגיות אשר היו כלולות באתגר ההטיה מלבנון הייתה משמעותית וחשובה – הרתעה וחשש מכרסום בה, הפעלה מופרזת של כוח, יחסים עם המערב, יחסים בין־ערביים, יחסי הדרג המדיני והדרג הצבאי ואף סוגיות פנים־פוליטיות ישראליות. על כן נדרש אשכול לזהות היכן מצוי מרכז הכובד של האתגר, ומהן הסוגיות הדחופות ביותר שעליהן הוא יכול להשפיע. במילים אחרות, המפתח לקיום מדיניות ביטחון מוצלחת היה טמון ביכולת לנהל את המתח בין אילוצים שונים, לאזנם במידת הצורך או לתת דגש רב יותר לאחד מהם, וזאת על פי ההקשר הרלוונטי.

כך הכריע אשכול כי הצורך למנוע משבר עם מדינות המערב ועם לבנון גובר על הצורך לסכל בכוח צבאי את פרויקט ההטיה, וכי הכלי היעיל ביותר לעשות זאת הוא לחץ דיפלומטי כפול, הן על לבנון והן על המערב, ושימוש בעימות עם סוריה ככלי להוכחת אמינות הכוונות.

אם מסתכלים אנו על העבר מתוך רצון להתנהל טוב יותר בהווה ובעתיד, אזי ניתן להתבונן במבחן התוצאה ולומר כי המקרה הלבנוני הוא דוגמה מרשימה לניהול מדיניות נכונה, מאוזנת ואחראית. זו הייתה גדולתו של אשכול, ובמובנים רבים ניתן לראות בה את הבסיס והרקע להתנהלותו הזהירה והנכונה במשבר מאי-יוני 1967.

כיבוש צור במלחמת של״ג

אלון קדיש[1]

הקדמה

העיון המתמשך בעימותים א־סימטריים, בכוח ובפועל, בין צה״ל לבין ארגונים לא מדינתיים, בין בשטחים שבשליטת צה״ל ובין מעבר לגבולות המדינה (דרום לבנון, רמת הגולן הסורית, קדמת סיני), חושף תסכול מקצועי בשל האופי המורכב של האויב וסביבתו האזרחית, המקשה על הגדרת שיטה צבאית אחידה ויעילה להתמודדות עימו. השאיפה השכיחה - לפשט את הבעיה ולנתחה באופן הדומה לעיון במלחמות סימטריות - עשויה להתברר כשגיאה מהותית. להבנת המורכבות המובנית ביחסי האויב עם האוכלוסייה שבקרבה הוא פועל יש פוטנציאל לזיהוי מגוון של הזדמנויות לפעולה, לבד מהפתרונות השכיחים של עימות צבאי ישיר.

מסיפור כיבושה של צור עולה האפשרות של פתרון בלתי צפוי ובלתי אלים להשגת יעד צבאי מובהק של כיבוש עיר, שנתפסה בתוכניות המוקדמות כיעד קשה במיוחד, באמצעות דו־שיח מודיעיני ובמידת האפשר הומניטרי מתמשך עם האוכלוסייה המקומית על כל מרכיביה (כולל מיליציות מקומיות). הפוטנציאל לפתור בעיות צבאיות באמצעות דו-שיח כזה מחייבת מעורבות פעילה של דרגי השדה, כפי שקרה בצור, ולא רק של גופי מודיעין מקצועיים, שהם בדרך כלל גם ממודרים וממדרים. בתוך כך נדרשת גם הגמשת הגדרתו של מרחב שיקול דעתם של מפקדי השדה בחיפוש, בזיהוי ובאימוץ פתרונות שאינם מהסוג השכיח שבארגז הכלים הצבאי המקובל.

כיבוש צור, 1982

במלחמת ״שלום הגליל״ הוטלה האחריות לכיבוש העיר צור על אוגדת הגליל 91, שהייתה מאז מאי 1981 תחת פיקודו של תא״ל יצחק (איציק) מרדכי.[2] בשלב הראשון היו כוחות האוגדה מיועדים לחדור במהירות לעומק לבנון ולתפוס שטחי מפתח, תוך שהם עוקפים מערכים עיקריים של המחבלים (כולל צור), מכתרים ומבודדים אותם.[3] לכיבוש צור עצמה ייעד מפקד האוגדה את חטיבת השריון במילואים 847 בפיקודו של אל״ם עוזי קרן ואת החטיבה המרחבית 300 בפיקוד אל״ם אבי תלם.[4]

מח״ט 847, שהיה מג״ד במבצע ״ליטאני״, העריך כי מכיוון שאין לצה״ל ניסיון קודם בכיבושה, הבינו המחבלים שצה״ל ״מפחד להיכנס לצור״.[5] בהתאם לכך העיד סמג״ד 906 שגדודו לחם במסגרת חטיבה 300: ״טיהור וכיבוש צור זה הדבר שפחדנו ממנו הכי הרבה״.[6] לפי הפקודה שניתנה לחטיבה 300 ב-10 באפריל 1982, תוכנן להתחיל את ההשתלטות על מרכז העיר ממזרח ב״ש״+22 – ועל מערבה (העיר העתיקה) ב״ש״+36.[7] זמן

---

[1] אלון קדיש הוא פרופסור בדימוס מהאוניברסיטה העברית ולשעבר ראש המחלקה להיסטוריה בצה״ל. המאמר פורסם לראשונה בינואר 2015, כזרקור של המחלקה להיסטוריה.

[2] אלוף (מיל׳) יצחק מרדכי, ״אוגדת הגליל במלחמת של״ג״, מערכות 413, יולי 2007 (להלן: מרדכי, אוגדת הגליל), עמ׳ 21: ״לכבוש את צור ואת מרחב צור [...] ולהיות בכוננות לכבוש את צידון״.

[3] שם.

[4] שם, עמ׳ 23; אוגדה 91, חטמ״ר 300, פקודת מבצע של״ג, 10 באפריל 1982, ארכיון צה״ל (להלן: א״צ) 27/1361/82 (להלן: פקודת חטמ״ר 300); אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל, 31 באוגוסט 1982; תחקיר מח״ט 847, 18 ביוני 1982, עמ׳ 5 (א״צ 25/1361/82).

[5] שם, עמ׳ 11.

[6] אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל, 18 באוגוסט 1982; תחקירו של סרן אריק, 17 ביולי 1982 (א״צ 50/60/84).

[7] א״צ 27/1361/82.

קצר אחרי כיבוש העיר העיד מח״ט 847, כי התייחס בספקנות לתוכנית לכבוש אותה בשתי חטיבות בלבד ובתוך זמן כה קצר: ״אמרתי – את צור לא כובשים בשתי חטיבות, ואם כן, לא ביומיים אלא בשבוע ימים שמכתרים אותה ואוכלים פרוסה אחרי פרוסה״.[8]

לפי נספח המודיעין של הפקודה לחטיבה 300, בשנת 1976 היו בצור 30,000-40,000 תושבים שהתפרנסו מדיג וממסחר (הנספח לא כלל מידע נוסף בנושא). בעיר ובמחנות הפליטים סביבה היו ״מפקדות, משרדים, בסיסים ומאחזים של כלל [ה]מחבלים הפועלים במרחב״.[9] לפי הערכת אמ״ן - שלא הופיעה בנספח המודיעין לפקודה - היו באזור צור כ־1,500 מחבלים, רובם בגדוד ״מוחמד יוּסף אל־נג׳אר״ של ארגון הפתח בפיקודו של רס״ן עזמי זע׳יר.[10] להבנתו של ראובן אבי־רן (ארליך), גרסה הערכת המצב של המחבלים כי כוונת ישראל לכבוש את מרחב צור ולהשמיד את כוחותיהם שם. הדבר ייעשה בידי כוח משוריין של צה״ל, אשר יתקדם דרך ציר החוף כשהוא מסתייע בכוחות קומנדו קטנים שיונחתו ממסוקים או מספינות. הגנת אזור צור התבססה על היצמדות למוצבי חי״ר אחדים בעלי חשיבות טקטית, פגיעה בכוחות השריון הישראליים בידי חוליות נ״ט (נגד טנקים) קטנות וניהול לחימה בשטח הבנוי בעיר עצמה.[11] בנספח המודיעין לפקודה של חטיבה 300 נכתב, כי בשלב התנועה לעבר צור וכיתורה ייתכנו ״מאמצים מקומיים של המחבלים לשבש [את] תנועת [ה]כוחות על ידי ביצוע אש ארטילרית על ציר התקדמות הכוחות, הצבת מארבי נ״ט לאורך הצירים ובין הפרדסים, פיצוץ גשרונים לשיבוש והאטת התקדמות כוחותינו״. בהמשך, בעת כיבוש צור והכפרים סביבה, ״צפויה התנגדות מקומית ובלתי מאורגנת, נטישת הכפרים ובריחה צפונה או ניסיונות להסתתר בחסות האוכלוסייה האזרחית״.[12]

התוכנית של חטיבה 847 הייתה מוכרת לפרטיה עד לרמת מפקדי הגדודים, ובאופן כללי יותר – עד לרמת מפקדי הפלוגות.[13] לדברי מג״ד 275, סא״ל אילן אשל, ״עשינו את הנוהל קרב הזה מספר פעמים, הוא היה לפחות ברמה של מטה הגדוד, מאוד ברור ומתוכנן, מתוכנן היטב״. עם זאת הוא חשב בדיעבד, ש״לא עבדו מספיק על המשמעות של לחימה בשטח בנוי ולחימה במחבלים בשטח בנוי ולחימה עם בני ערובה ואזרחים בשטח בנוי״.[14] לפי המח״ט, בכל הכוננויות שקדמו למלחמה רענן מטה החטיבה את הפקודה, והפעם האחרונה הייתה בפסח.[15]

גיוס החטיבה החל בשבת, 5 ביוני 1982, לפנות ערב, למעט גדוד 275 שהיה בתעסוקה ברמת הגולן. למחרת, 6 ביוני בשעה 10:00, החלו יחידות החטיבה לצאת מהימ״ח (יחידת מחסני חירום) לשטח התארגנות ליד קיבוץ אפק, תוך שהחטיבה חוברת כמתוכנן אל גדוד צנחני המילואים 9255 מחטיבת המילואים הצפונית של הצנחנים – חטיבה 939. לדברי מח״ט 847, הגדוד ״היה איתנו בנוהל קרב לאורך חצי השנה האחרונה, וידענו אותו, הכרנו אותו״.[16]

חטיבת השריון 847 וחטיבת הצנחנים נכנסו לתוך לבנון עם אור ראשון של יום שני, 7 ביוני, במבנה בן שני צוותי קרב חטיבתיים המורכבים, כל אחד, מגדוד טנקים וגדוד חי״ר: חטיבה 847 (למעט גדוד 293 שסופח

[8] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 5.

[9] פקודת חטמ״ר 300, עמ׳ 27.

[10] זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל, שוקן, 1984, עמ׳ 166-167; ראובן אבי-רן, מלחמת לבנון - מסמכים ומקורות ערביים, כרך ב – המלחמה, מערכות ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1997 (להלן: אבי-רן, מלחמת לבנון), עמ׳ 26.

[11] שם, עמ׳ 26.

[12] פקודת חטמ״ר 300, עמ׳ 29.

[13] אג״ם-מה״ד-המחלקה להיסטוריה, תחקיר מח״ט 847, 5 באפריל 1983, עמ׳ 2; תחקיר מג״ד 275 (אילן אשל), 15 ביולי 1982, עמ׳ 2 (א״צ 137/60/84).

[14] שם.

[15] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 2.

[16] שם, עמ׳ 3.

לצנחנים וגדוד 275 שסופח לחטיבת החי״ר 165) בתוספת גדוד 9255 (בפיקודו של דני זאבי) וחטיבה 939 בהרכב של גדוד אחד ותוספת גדוד הטנקים 293. גם בתוך הצוותים החטיבתיים הורכבו צוותים גדודיים מעורבים, שבהם תגברו זה את זה גדודי הטנקים והצנחנים בפלוגות.[17] הצוותים נעו ברציפות והגיעו בשעות לפני הצהריים למבואות הדרומיים של צור.[18] כבר ביום הראשון לפעולה פעלו באזור שלוש חטיבות – חטיבה 300, חטיבת בית הספר למ״כים 828 (בפיקודו של עמוס קוצר) וחטיבת הטנקים הסדירה 211 (בפיקודו של אלי גבע), שגדוד 450, שסופח אליה, תעה בניווט והסתבך בלחימה בכניסה למחנה הפליטים אל־בץ ממזרח לעיר העתיקה של צור. הקשיים שנתקלו בהם הכוחות ביום הראשון ללחימה בגזרה המערבית חיזקו את החששות מפני הצפוי בכיבוש צור. מכל מקום, בתום היום הייתה העיר מכותרת מכל עבריה,[19] והחטיבות קיבלו סיוע ארטילרי ואווירי – 31 גיחות התקפה של חיל האוויר, כולל הטלת כרוזים רק באזור העיר.

המשימה שקיבל מח״ט 847, תוך כדי תנועה בבוקרו של אותו יום, הייתה:

1. לנוע ולתפוס את השטח החולי המפריד בין צור למחנה הפליטים המצוי מדרום לו, ברשידייה.
2. להשמיד מטרות מחבלים בצור וברשידייה.
3. להיות מוכן להשתתף בכיבוש העיר יחד עם כוחות שכנים.[20]

חטיבה 847 נפרסה בעמדות מדרום לצור בין 10:30 ל־11:00 לערך; גדוד 294 (עם פלוגת צנחנים) פנה צפונה, כלפי דרום העיר, וגדוד 9255 נערך עם פלוגת טנקים בעמדות דרומה, לכיוון רשידייה.[21] ״משנכנסו הטנקים של גדוד 294 לעמדות, הם פתחו באש ׳על בתים, על קומות עליונות שאיתרנו בהן מחבלים או תצפיות של המחבלים ומיד השמדנו אותם. היו שם ארבע או אולי חמש עמדות של המחבלים ממש מדופנות בשקי חול ובבטון [...] מיד אחרי השלב הזה של הירי הראשוני והשמדת עמדות התצפית הפסקנו את האש״.[22] מהעיר, ״אולי פרט לכדורים בודדים, אף אחד לא ירה עלינו״.[23] לדברי מפקד פלוגה ל׳ בגדוד 294, אלי פדידה, ״לאחר שהמג״ד הצטרף אלינו, ניתן אישור לירות בכבדה, ירינו קצת על כל מיני מטרות, לא משהו עקרוני, אלא על בתים גבוהים ועל ברכות מים [...] כל בית שלא היה עליו דגל לבן, בעיקרון מותר לירות עליו; לא הייתה פקודה״.[24] באותה עת ירו הטנקים שסופחו לגדוד 9255 והארטילריה של החטיבה (תומ״תים [תותחים מתנייעים] 155 מ״מ של גדוד 402) על רשידייה.[25]

בין 11:00 ל־12:00 לערך הודיע המח״ט בקשר למפקד האוגדה: ״אני חושב שהעיר מלאה אנשים, ראיתי המון דגלים לבנים, אמרתי לו שאני רואה המון דגלים לבנים, שיאפשר לי שעה להוציא את התושבים החוצה״.[26] בתכנון המבצע נקבע: ״ייעשה מאמץ לבודד את האזרחים הלבנונים מאזורי הלחימה כדי להקטין ככל האפשר

---

17 שם, עמ׳ 4.

18 יעקב ארז, ״שיחה עם מפקד החטיבה (יאיר עוגן)״, מעריב, 22 באוקטובר 1982 (להלן: ארז, שיחה עם מפקד החטיבה), עמ׳ 18.

19 מרדכי, אוגדת הגליל, עמ׳ 23.

20 עוזי קרן, ״כיבוש צור – חטיבת מילואים״, בשריון, ידיעון תח״ש [תורת חיל השריון] 49, אוקטובר 1982 (להלן: קרן, כיבוש צור), עמ׳ 43.

21 תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 6.

22 אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל 15 במארס 1983, תחקיר מג״ד 294 משה פלד, 29 ביוני 1982 (א״צ 213/60/84).

23 תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 6.

24 תחקיר מ״פ ל׳, חטיבה 847, גדוד 294, 29 ביוני 1982; אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל 24 באפריל 1983, אוגוסט 1991 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

25 אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל 9 במארס 1983, תחקור מס״ח 847 רס״ן מיקי אבירם (א״צ 156/60/84).

26 תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 6.

את הפגיעה בהם וכדי לאפשר לחימה ללא הפרעה במחבלים".[27] בהתאם לדברים אלה, נעשה מאמץ להפריד בין האוכלוסייה האזרחית למחבלים במקומות שמחנות הפליטים היו צמודים לכפרים, כמו רשידייה ובורג' א־שימאלי.[28] אבל לפי הצפי, הטיהור בצור יחייב לחימה מבית לבית. לדברי מפקד פלוגה ח' בגדוד 293, סרן אילן שנצור: "לפני הכניסה לצור, בתדריך נאמר לנו שתהיה תרגולת של בית שממנו הייתה אש. לאחר ריכוך אותו בית על ידי הטנקים, ישימו לבנות חבלה [...] ויורידו את הבית על ידי פיצוץ".[29] השקט והדגלים הלבנים היו הפתעה, ופנייתו של המח"ט למפקד האוגדה הייתה "בהחלטה של רגע, בכלל לא תכננתי את זה, וזה היה נראה לי קצת שיגעוני".[30]

ואז, "בדיוק ראיתי מולי הולך מישהו עם דגל של הצלב האדום, מתחיל ללכת בתוך הדיונות מצור לכיוון שלנו. עשיתי לו סימן שיתקרב, ואז בא איזה איש שוויצרי [מרקוס ברייטר] ואמר שהוא מהצלב האדום ותפקידו לשמור על חיי התושבים פה, והוא מבקש שלא נפתח באש. אמרתי לו: 'מה אתה רוצה לעשות על מנת שלא נפתח באש?', ואז הוא אמר: 'אני מוכן להתחייב לכם לעזור לכם'.[31] אמרתי לו: 'או קיי, קח שעתיים [...] אני רוצה לראות 1,000 איש על שפת הים' – ככה, מהמותן".[32]

נציג הצלב האדום התקשר, ככל הנראה, לממונים עליו בביירות וקיבל את אישורם לנהל משא ומתן. המח"ט דחק בו: "אמרתי לו: 'תראה, אין לי זמן. אני מתכונן להחריב את העיר הזאת בגלל המחבלים שבתוכה. אתה רוצה לחסוך את העיר ולהציל את האנשים? – תוציא את כולם לשפת הים...' – להפתעתי הוא הסכים".[33] בשלב זה עירב המח"ט במשא ומתן חוקר שבויים מיחידה 504, ש"סחב" אותו, לדבריו, מגדוד הצנחנים. "אמרתי לבחור הזה: קח מגפון [...] ותגיד לתושבים לצאת החוצה". בה בעת התמודד המח"ט עם לחציו של מפקד האוגדה, שחשש כי מדובר במלכודת[34] והצליח לדחות את הכניסה לעיר. "פתאום", סיפר המח"ט, "אני רואה שאנשים מתחילים לזרום לכיוון הים [...] ואני רואה שזה זורם, וזורם, וזורם".[35] חלקם נשלחו חזרה העירה, "להסתובב עם מכונית בכל הרובעים ולהגיד לכולם שיצאו". מפקד הסיוע החטיבתי העיד שבאותה עת ירה מטח ארטילרי על אזור המזח של צור, "להפחדה ולהוצאה של התושבים מהבתים".[36]

בין האזרחים שיצאו מהעיר והתרכזו ליד הקזינו שעל חוף הים בדרומה של צור, היו כמה ממנהיגי הקהילה, "המוכתר של השכונה [...] כמה אנשים מהמיליציה, היה שם אחד עם אזרחות אמריקאית שהילדים שלו למדו בצור [...] הארכיבישוף של צור".[37] לימים טען הארכיבישוף היווני־קתולי, ג'ורג' חדאד,[38] כי הוא ששכנע את המפקד הישראלי, באמצעות הצלב האדום, לאפשר את פינוי התושבים.[39] המח"ט, מצידו, זכר שפנה אליו "איזה

---

[27] מרדכי, אוגדת הגליל, עמ' 22.

[28] תחקיר מג"ד 904 דני קורקיס, 19 ביוני 1982 (א"צ 24/60/84); תחקיר מג"ד 906 זלמן קוברסקי, 17.8.82 (א"צ 49/60/84).

[29] אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל 13.3.83, תחקיר מ"פ ח', גדוד 293, עמ' 17 (א"צ 148/60/84).

[30] תחקיר מח"ט 847, עמ' 26.

[31] דברי קמ"ן החטיבה: "הוא גם אמר לנו משהו על המוסריות של צה"ל, אנחנו אמרנו שזו לא בעיה שלו, להטיף לנו מוסר, ושיעסוק רק בחילוץ האנשים". אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל, 31 באוגוסט 1982, תחקיר קמ"ן 847, 19 ביוני 1982 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[32] תחקיר מח"ט 847, עמ' 6.

[33] שם, עמ' 7.

[34] "חוקר השבויים, סרן ג' קיבל צל"ש מראש אמ"ן על שיצר מגע בכיבוש צור עם האוכלוסייה המקומית, והביא בדרך זו לכניעת העיר ללא קרב": דבר, 6 באפריל 1983, עמ' 7; מרדכי, אוגדת הגליל, עמ' 23.

[35] תחקיר מח"ט 847, עמ' 7.

[36] תחקיר מס"ח 847, עמ' 9 (א"צ 156/60/84).

[37] תחקיר קמ"ן 847. לפי מג"ד 294, היה שם גם ראש העיר.

[38] Metropolitan George Haddad.

[39] "כך הציל הארכיבישוף של צור את תושביה", הארץ, 4 באוגוסט 1982; מבוסס על מאמר שהתפרסם בשבועון הגרמני *Der Spiegel*.

כומר״ אחרי שהתושבים החלו לצאת, והוא הבטיח לו שאם תהיה העיר ריקה, ״אם לא יורים עלינו, אנחנו לא מחריבים את העיר״. הכומר הביא רכב ובו ״איזה שני חבר׳ה״, שעשו סיבוב בעיר עם מגאפון שנתן להם המח״ט, חזרו אחרי שעה והודיעו שהעיר ריקה.[40]

מעבר לעצם יציאתם של התושבים, הופתע הפיקוד הישראלי ממספרם. לדברי מג״ד 294 משה פלד, ״לא תיארנו [לעצמנו] שיצאו כל כך הרבה אזרחים. הגענו למצב שיצאו לאורך החוף, להערכתי, יותר מ־12,000, משהו קרוב ל־15,000 אזרחים״.[41] המספר הגדל והולך החל להדאיג; כדברי המח״ט: ״התחלתי לפחד שהאספסוף הזה יעלה לי על הטנקים. היינו נורא קרובים אליהם. לקחתי פלוגת חרמ״ש [חיל רגלים משוריין] קטנה. אמרתי להם לסמן מרובע על שפת הים, שאם הם ירצו לברוח יהיה להם רק לברוח לכיוון המים״.[42] אלא שמספר המתפנים הלך וגדל, והקהל התפשט דרומה, ״מצור ועד ראשידייה, בשדרה ארוכה״.[43] החטיבה לא הייתה ערוכה לטפל במספר כה רב של אזרחים והתקשתה להעניק אפילו שירותים בסיסיים כמו טיפול רפואי דחוף ומים.[44] למרבה המזל, נפתרה הדילמה במהירות יחסית.

יציאת התושבים מצור הלכה והתמשכה, ונציגיהם ביקשו שוב ושוב ארכה. באותה עת, מפקד האוגדה איציק מרדכי – שחשש כי מדובר בהונאה של מחבלים בעיר המבקשים להרוויח זמן – לחץ על מח״ט 847 להיכנס לצור. לבסוף פקד מרדכי על פתיחה באש ב־14:30, ״לסמן להם שאנחנו מתכוונים לכבוש את העיר, שיצאו אחרונים״.[45] בשלב זה חש המח״ט ״שהכניסה תהיה [...] בלי בעיות״.[46] ״פתאום בתוך המון האזרחים שהתרכזו על יד הקזינו, שמענו צעקות ונפנופי ידיים [...] צעקו לנו שמביאים חייל ישראלי. בהתחלה חשבנו שמכינים לנו איזה מלכודת, מיד התארגנו לאבטחה ולתגובה של איזה מלכודת של המחבלים״.[47] המח״ט דיווח על כך למפקד האוגדה, וזה אישר עוד ארכה ושלח חוקר שבויים עם הקמ״ן החטיבתי אל ריכוז המפונים, לברר את העניין.[48]

התברר שהיה מדובר בשמואל גדעון, איש צוות טנק מגדוד 9 של חטיבה 211. הטנק נפגע ביום הקודם, 6 ביוני, בכניסה למחנה הפליטים אל־בץ. החייל נפצע ונשבה עם שאר אנשי הצוות, אך הופרד מהם והועבר לבית חולים לטיפול בפצעיו.[49] לאחר שהוחזר על ידי רופאיו מבית החולים ברכב של הצלב האדום – ולאחר שניתנה ארכה נוספת שבה נשלח חוקר השבויים לברר אצל אנשי הצלב האדום מה קרה לשאר אנשי צוות הטנק – הבין הפיקוד הישראלי שמדובר עתה בניסיונות למשוך זמן. מפקד האוגדה הורה לחטיבת הצנחנים 939 להיכנס לעיר בליווי גדוד טנקים. הארטילריה החטיבתית ירתה מטח על העיר העתיקה,[50] והחי״ר השתלט בנגמ״שים ובהליכה על הצירים המרכזיים.[51] לדברי מ״פ הטנקים ח׳, נרשמה התנגדות של מחבלים בודדים חמושים בנשק קל: ״נענו בתוך העיר, סרקנו את הרחובות עם אש – בהתחלה בעיקר עם אש – כשאחר כך זה פחת, זאת אומרת, די היה

[40] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 8.
[41] תחקיר מג״ד 294, עמ׳ 6 (א״צ 213/60/84).
[42] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 7.
[43] תחקיר מג״ד 294.
[44] תחקיר סמח״ט א׳, שלמה ינאי, עמ׳ 7, אג״ם-מה״ד-היסטוריה, ענף סיקור צה״ל, 24 במארס 1983 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).
[45] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 8.
[46] שם.
[47] תחקיר מג״ד 294.
[48] תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 8.
[49] קרן, כיבוש צור, עמ׳ 44; תחקיר מח״ט 847, עמ׳ 8-9.
[50] תחקיר מס״ח 847, עמ׳ 10.
[51] ארז, שיחה עם מפקד החטיבה.

ברור אחרי זה שהעיר ריקה".[52] בהיעדר התנגדות, הייתה התנועה מהירה, וכיבוש העיר הסתיים עם רדת החשכה: "רבע שעה צור עצמה הייתה בידנו".[53] הכוח יצא ונערך לחניון לילה על חוף הים מדרום לצור. מבין התושבים שהתרכזו על החוף הופרדו 400 איש שנחשדו כי הם מחבלים, והשאר חזרו לבתיהם עד למחרת בצהריים. בסריקות מאוחרות יותר נמצאה בבתי צור כמות נשק גדולה, וזוהו מפקדות מחבלים.[54] מח"ט 300, שקיבל עליו את האחריות לעיר בליל יום שלישי, 8 ביוני, העריך שזוהו בסריקות 600-700 מחבלים.[55] התברר שמפקד גדוד הפתח בצור, עזמי זע'יר, יצא את העיר ונעלם.[56]

במאמר מאוקטובר 1982 סיכם המח"ט את לקחיו מכיבוש צור, ואלה הם:

1. הקרבות בסביבת העיר יום קודם יצרו את התנאים לכניעתה.
2. כשיכלו, העדיפו המחבלים להתחבא בין התושבים היוצאים מן העיר לחוף הים על פני לחימה או כניעה.
3. יש לאפשר לחיילינו להילחם ללא הדילמה הקשה של שמירת טוהר הנשק בעיר מלאה אזרחים, נשים וטף. זו היא מטרה בפני עצמה, וכדאי לחפש פתרונות כאלה אם מתאפשר וכאשר מתאפשר.
4. הפנייה הישירה לתושבים נטלה מהמחבלים את היוזמה.[57]

על כך הוסיף הקמ"ן בעדותו למחלקה להיסטוריה את ההשפעה הפסיכולוגית של כרוזים שהטיל חיל האוויר על העיר יום קודם לכיבושה, את שיתוף הפעולה עם נכבדי הקהילה ומשת"פים (משתפי פעולה) ואת השימוש המושכל באש. להערכתו, נשברו המחבלים כבר ביום הראשון למלחמה מהתקפות חיל האוויר. לבסוף הציע: "יכול להיות שלא היה מזיק אילו איזה שהם גורמים ממשלתיים היו ישר איתנו קדימה [עם הכוחות הלוחמים בחזית] שיכלו לטפל בעשרת אלפים תושבים ואולי לתת להם קצת מים, זה היה רק מועיל לישראל".[58]

מסקנות ותובנות

בצור, כבכמה קהילות אחרות, התברר שהידברות ישירה עם המנהיגות המקומית בעת המלחמה עשויה להוליד הסכם מקומי, המאפשר לבודד את האוכלוסייה האזרחית מהלחימה ולמזער את הנזקים לקהילה. יתר על כן, הסדר מקומי עם אחת הקהילות עשוי להשפיע על קהילות שכנות, כפי שקרה מאוחר יותר בלחימה בשכונות מערב ביירות. במקרים שהושג הסכם, התקצר במידה רבה לוח הזמנים של צה"ל לכיבוש האזורים ולטיהורם, והמשימות מולאו במספר המועט ככל האפשר של אבדות; בכוחו של כל הסכם כזה לתמוך בלגיטימציה של פעולת צה"ל.

רבות דובר בשנים האחרונות על הבעייתיות שבמעבר משגרת הביטחון השוטף למלחמה, כפי שקרה במלחמת לבנון השנייה. מעשה צור מדגים את אחד היתרונות שבשימור מרכיב משגרת הביטחון השוטף במלחמה – והוא הערך הרב הטמון במודיעין נקודתי. מהאסטרטגיה השכיחה של ארגונים מזוינים שאינם מדינתיים - לפעול מתוך האוכלוסייה האזרחית - אין לייחס הזדהות אוטומטית של אנשי המקום עם הארגון שבקרבם, בייחוד

[52] תחקיר מ"פ ח', גדוד 293.
[53] תחקיר מח"ט 847, עמ' 9.
[54] תחקיר סמג"ד 906, עמ' 8.
[55] תחקיר מח"ט 300.
[56] אבי־רן, מלחמת לבנון, עמ' 26-27, 32-33.
[57] קרן, כיבוש צור, עמ' 44.
[58] תחקיר קמ"ן 847.

בזמן שחייהם ורכושם נמצאים בסכנה מיידית ומוחשית. אוכלוסיית לבנון, רצועת עזה או יהודה ושומרון, הסְפָר הסורי או קדמת סיני – אינן עשויות מקשה אחת. הבנת המאפיינים הייחודיים והידברות עם המנהיגות המקומית של כל קהילה, אם למפרע ואם תוך כדי פעילות מבצעית, עשויות להוליד תוצאה הדומה להסכם צור משנת 1982. לשם כך יש להקנות לכוחות הרלוונטיים (במקרה צור, לחטיבות) יכולת מודיעינית הבנויה מדוברי ערבית המסוגלים לתקשר עם הסביבה האזרחית. יכולת זו משפרת את הסיכוי להגיע לתוצאה שניתן לסכּמה במילותיו של מח״ט 847: ״המשימה בוצעה ללא דופי וללא כל נפגעים לכוחותינו״.[59] לבסוף, שיטת ההשתלטות על צור לאחר התפנות תושביה ממנה - באמצעות טנקים וחי״ר בנגמ״שים – כרוכה בסוגיה כללית של התאמת שיטת הלחימה בשטח בנוי לדפוסי הבנייה העירונית בלבנון, כפי שעוצבה בתקופת השלטון הצרפתי בה. עקרונות התכנון העירוני המודרני בצרפת נקבעו במידה רבה בבנייתה של פריז מחדש ביוזמתו של נפוליון השלישי על ידי הברון ז׳ורז׳־אזֵן אוסמן (Haussmann) בשנים 1870-1853. אוסמן תכנן את רחובות פריז החדשה כרשת של שׂדרות רחבות וישרות הנפגשות כקרניים של כוכב בכיכרות, שאפשר לשלוט מהן באש על השדרות. באופן זה ניתן לנתק ולבודד את חלקי העיר במקרים של מהומות המסכנות את המשטר.

שדרות רחבות בתכנון העירוני במושבותיה של האימפריה הקולוניאלית הצרפתית היו למאפיין בתכנון של רבעים חדשים צמוד לערים עתיקות. את מדיניות התכנון העירוני הקולוניאלי עיצב, במידה רבה, מתכנן הערים אנרי פּרוסט, שהוזמן ב־1913 על ידי גנרל ליוֹטֵי (L. H. G. Lyautey), מושלה הצבאי הראשון של מרוקו, לפקח על התכנון מחדש של עריה. נוסף על בנייתן של שכונות מודרניות על פי העקרונות של אוסמן וממשיכיו, ביקשו המתכננים במושבות צרפת למזער את הפגיעה בערים העתיקות, למעט סלילה של כמה כבישים רחבים סביבן ודרכן.

המציאות העירונית שקבעו הצרפתים במושבותיהם, כולל במזרח התיכון, היא של ערים שבהן אזור עתיק, דוגמת העיר העתיקה של צור הנוחה לבידוד מסביבתה, וצמוד לה שכונות חדשות שאפשר להשתלט עליהן בקלות יחסית לאורך שׂדרותיהן. בשונה מהן, ההשתלטות על הרבעים העתיקים וגם על מחנות הפליטים שהתפתחו בקרבת הערים בדרום לבנון וסוריה, ממלחמת העצמאות ואילך, מחייבת טיהור מבית לבית בדרגת סיכון גבוהה – אם כי באחרונים אפשר לפרוץ צירים רחבים באמצעות ציוד מכני, תוך הרס מבנים שחסרים בדרך כלל ערך היסטורי מיוחד.[60] יתר על כן, מכיוון שמדובר ב״מקבץ״ שכיח של עיר עתיקה, שכונות מודרניות, מחנה פליטים וכפר – נדרשת מראש קביעת תרגולת ההשתלטות המתאימה לכל צורת התיישבות; אך גם תזמון המביא בחשבון את האפשרות שהישג הדומה לצור בשנת 1982 בשכונות החדשות או בכפר הלבנוני, יקרין על נכונות הלחימה בעיר העתיקה או במחנה הפליטים או, לכל הפחות, להקל את הלחימה בהם.

[59] חטיבה 847, דף קרבי מס׳ 2 (א״צ 25/1361/82).

[60] ראו, למשל, את פריצת הדרכים במחנות הפליטים ברצועת עזה ב־1971, כדי ״להבטיח שליטה מוחלטת״; אלוף (מיל׳) דוד מימון, הטרור שנוצח – דיכוי הטרור ברצועת עזה, 1971-1972, סטימצקי, 1993, עמ׳ 100 ואילך.

יחידות חי״ר חטיבתיות במבצע ״שלום הגליל״: ארגון לקרב ושימוש ביכולות ייעודיות

זאב אלרון[1]

אחרי מלחמת יום הכיפורים אורגנו חטיבות החי״ר בצה״ל במבנה שכלל, בין היתר, שלוש יחידות חטיבתיות לוחמות[2] עצמאיות (יח״טיות) – פלוגת הנדסה (פלחה״ן), פלוגת סיור (פלס״ר) ופלוגת נ״ט (פלנ״ט) המצוידת בטילים מסוג טאו (TOW), שנקראו בצה״ל ״עורב״.[3] מאמר זה עוסק בהפעלת היח״טיות בשבוע הראשון של מלחמת ״שלום הגליל״ ביוני 1982, ומתרכז בסוגיות הבאות:

- **ארגון היח״טיות ללחימה** כפלוגות עצמאיות הכפופות לצוותי קרב חטיבתיים, מפוצלות למחלקות המוקצות לצוותי קרב גדודיים או מאוגדות לגדוד חה״ן-סיירת-עורב (להלן: חס״ע) מאולתר;
- **שימוש ביח״טיות בלחימה** כחי״ר מובחר או כיחידות ייעודיות בתחומי הסיור והתצפית, ההנדסה או הנ״ט.

המאמר מסתמך על בסיס נתונים מדגמי שכולל בעיקר מקורות משניים, ובראשם מחקרי המחלקה להיסטוריה שכתבו סא״ל (במיל׳) ד״ר רפי יקר, תא״ל (במיל׳) ד״ר דני אשר ורס״ן (במיל׳) ד״ר ישראל בן דור. מהם לקוחים המפות והתרשימים הארגוניים המופיעים במאמר זה, פרי עבודתה של הגרפיקאית אילנה אגברה. כמו כן נעשה שימוש בספרו של אלוף (במיל׳) יורם יאיר על חטיבה 35, בעדויות שנתנו קצינים אחדים מייד אחרי המלחמה, בסטנוגרמות של כנסים ובקובצי לקחים. לא נעשה שימוש במקורות מתקופת המלחמה כגון: יומני מבצעים, הקלטות קשר ותצלומי אוויר למחקר מחודש של הקרבות.

לסקירה שלושה חלקים: הראשון עוסק בחטיבות שבהן אוגדו היח״טיות לגדודי חס״ע, השני עוסק בשתי חטיבות שבהן לא הוקם גדוד שכזה, והשלישי מסכם את המסמך ומצביע על הגורמים שהשפיעו על הדרך שבה הופעלו היח״טיות במבצע ועל השפעת דרך ההפעלה על הקרבות. לסקירה מצורף נספח המציג את הרכב סד״כ החי״ר שנטל חלק במבצע.

חטיבות שבהן הוקם גדוד חס״ע

גדוד חס״ע שבו רוכזו יח״טיות הוקם בחטיבת הצנחנים הסדירה 35, חטיבות הצנחנים במילואים 623 ו־939 ובחטיבת בית הספר למ״כים 828. נראה שהגורם המרכזי להקמת גדודי החס״ע בחטיבות אלו היה שחלק מהגדודים האורגניים שלהן נלקחו מהן והוקצו לחטיבות אחרות, וכך התעורר צורך לארגן מסגרת גדודית חלופית.

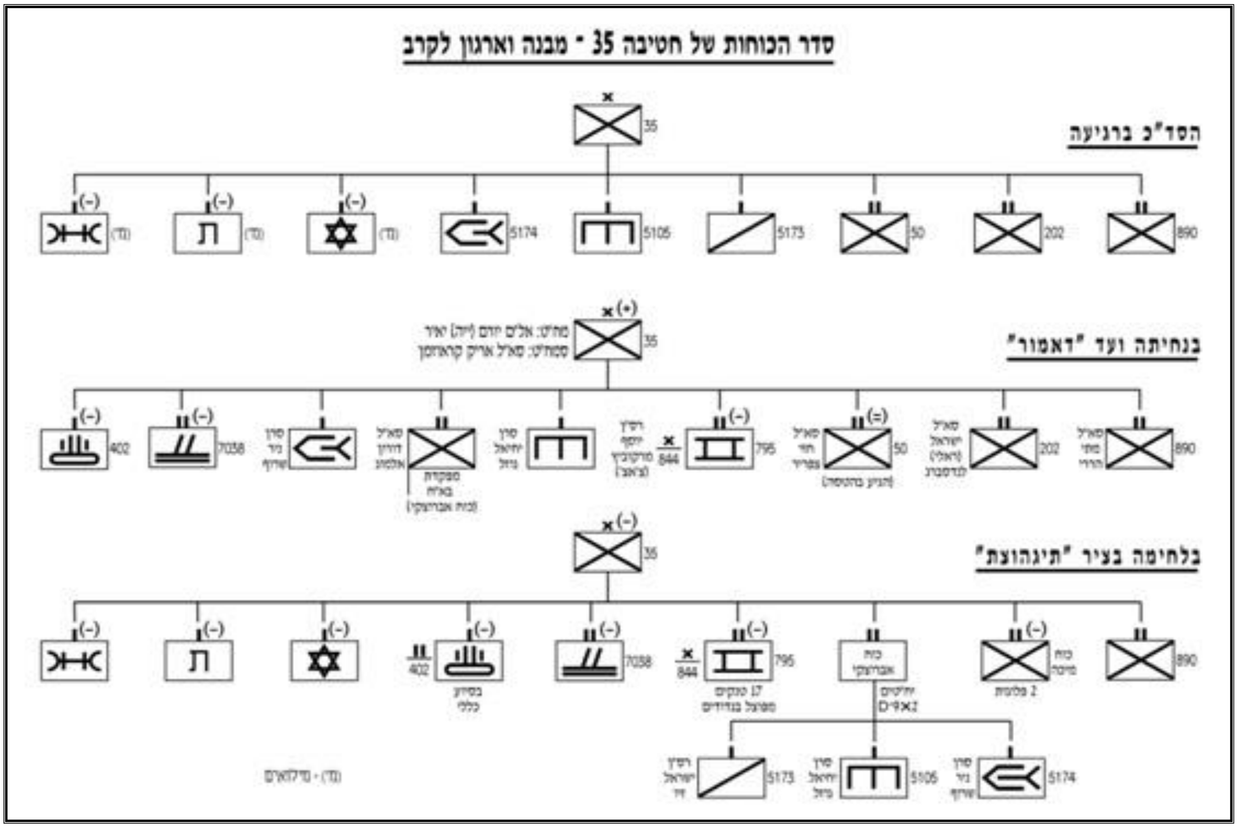
---

[1] ד״ר זאב אלרון הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה״ל.

[2] לא אתייחס ליחידות תומכות הלחימה ברמת החטיבה: פלה״ס (פלוגת הספקה), פח״ח (פלוגת חיל רפואה חטיבתית), פלחי״ק (פלוגת חיל קשר) ופלק״ד (פלוגה קדמית של חיל חימוש).

[3] למבנה החטיבה, כפי שהתקבע בשנת 1975, ראו: אג״ם-תוא״ר, ארגון ומבנה חטיבות החי״ר והחיר״מ בתקן א׳ ובתקן ב׳ – פקודת ארגון 121/75, 20 באוקטובר 1975. לניתוח היתרונות והחסרונות של חלופות ארגוניות, ראו: אג״ת-המרכז לניתוח מערכות, חטיבת החי״ר בצה״ל – ניתוח מבנה וארגון, מאי 1975. המחקר תמך בקיום פלס״ר ופלנ״ט בחטיבה, אולם התנגד לקיום הפלחה״ן. הרכב היח״טיות עבר כמה שינויים בין 1975 ל־1982.

מ**חטיבה 35** נלקחו לאורך מרבית שלבי הלחימה הגדודים 50 ו־202, וגם גדוד 890 היה מנותק ממנה לפרקים. המח"ט אל"ם יורם יאיר, שביקש כי יישארו תחת פיקודו שלוש מסגרות מתמרנות ואשר לרשותו עמדו שני מג"דים פנויים וששים אלי קרב, העמיד את היח"טיות תחת פיקודו של סא"ל דורון אלמוג (אברוצקי), שהיה באותה עת מפקד בסיס האימונים החטיבתי. בחטיבה הוקם עוד גדוד מאולתר מוקטן על בסיס פלוגת קורס מ"כים ופלוגת מסלול ("כוח מיכה").

בין לקחי החטיבה מהמלחמה נכתב: "מאחר שציוות כוחות שכזה נעשה גם ב[מבצע] ליטאני ככוח חס"ע,[4] יש לבדוק האם יש לאמץ ציוות זה כשיטה. על כל מקרה חשוב לתרגל את הסיור, החה"ן וה'עורב' ללחום בכפיפה אחת תחת פיקוד אחד, לפחות בתרגיל גדודי, אף שיש להעדיף את השימוש בגדוד אורגני, על מנת לאפשר לפלוגות החטיבתיות למלא יעודן המקצועי".[5]

ב**חטיבה 623** בפיקוד אל"ם נחמיה תמרי, שניים משלושה גדודי הצנחנים האורגניים הוקצו לחטיבות אחרות, ונותרו בה רק גדוד אורגני אחד (7063) וגדוד טנקים מסופח (79).[6] גם בחטיבה זו הוקם גדוד חס"ע. בכנס שנערך אחרי המלחמה אמר תמרי, כי בחטיבת מילואים אפשר למצוא קצינים הדרושים להקמת המסגרת הגדודית המאולתרת, אבל יש צורך בהקצאה של אמצעי קשר (כולל תדרים) ונגמ"שים. הוא אמר עוד: "לוקחים

---

[4] בראשית מבצע "ליטאני" פעלה חטיבה 35 (ללא גדוד 890), כשהיחידות החטיבתיות כפופות ישירות למפקדת החטיבה. בשלב ב' של המבצע קובצו היחידות לגדוד חס"ע בפיקוד יהודה דובדבני, שהיה קודם לכן מג"ד 50. מקחצ"ר-תחצ"ן [תורת חי"ר וצנחנים] מבצע ליטני – לקחי חי"ר, מאי 1978.

[5] מקחצ"ר-תחצ"ן, לקחי של"ג, יולי 1982, עמ' 12. פריט זה, ככל המקורות, נמצא במאגר המידע של המחלקה להיסטוריה.

[6] בשלבי לחימה שונים סופחו לחטיבה עוד שתי פלוגות טנקים, מחטיבה 943 ומחטיבה 7.

לך גדודים ואתה רוצה עוד מסגרת להפעיל אותה ובזמנים מסוימים אתה יכול לבנות את זה עם היחידות האלה״.[7] בלקחי החטיבה נכתב, בין השאר:

> **תקני צל״ם[8] לחס״ע** – יש לבנות את היחידות החטיבתיות בכל הקשור לנושא צל״ם ונשק כפלוגת חיר״מ על מנת לאפשר הפעלתם כפלוגת חי״ר.
>
> **מפג״ד[9] לחס״ע** – היחידות החטיבתיות מופעלות מדי פעם כגדוד חי״ר לנושאי בט״ש וללחימה בשטח בנוי במיוחד. כמו כן, מבחינה ארגונית בזמן שוטף ולתעסוקות מבצעיות נחוץ גוף מפג״די שיכול להפעיל את שלוש היחידות כגוף אחד מול מפקדת החטיבה.[10]

ב**חטיבה 828** (בית הספר למ״כים) בפיקוד אל״ם עמוס קוצר (גוטליב), אוגדו היחידות החטיבתיות (שהן יחידות מילואים) תחת פיקוד סמח״ט המילואים סא״ל שלמה דקל. גם מחטיבה זו נלקחו רוב הגדודים האורגניים, ובתחילת המלחמה אף היה שלב שבו נותרו בה רק הפלוגות החטיבתיות וגדוד טנקים סדיר מוקטן שסופח אליה. בהמשך חזרו לחטיבה גדוד 17 ושרידי גדוד 450.[11] בכנס שנערך אחרי המלחמה, בתגובה לשאלה אם כדאי ״לקבע מפקדה כלשהי מצומצמת או לא מצומצמת, למה שקוראים ביחידות חס״ע״,[12] אמר המח״ט: ״באמת כדאי לבנות ל[יח״טיות] מפקדת־על. תקראו לזה מג״ד יחידות חטיבתיות, שיטפל ויתעסק בהם, וזה גם טוב לסדיר וגם טוב למילואים, שיהיה גורם אחד ולא המ״פים יושבים אצל המח״ט וכל אחד מושך לכיוון שלו והם פרטיזנים״.[13]

גם מ**חטיבה 939** בפיקוד אל״ם יאיר עוגן (״גוצי״) נלקחו שניים מהגדודים האורגניים, ובמבצע פעלו במסגרתה גדוד החיר״ם 7056, גדוד הטנקים 293 מחטיבה 847 וגדוד חס״ע בפיקוד מפקד הפלס״ר, רס״ן אודי. לאחר המלחמה הציע מפקד החטיבה להקצות ״אבא משותף״ לפלס״ר ולפלוגת ה״עורב״. לדבריו, הגוף אינו מצריך הרבה אמצעים: נגמ״ש או שניים וכמה קשרים לתיאום בין שתי הפלוגות, ו״לפעמים גם פיקוד עליהן״.[14]

ב**חטיבת הנ״ט 409**, שכללה ארבעה גדודי נ״ט ופלס״ר, לא הוקם כמובן גדוד חס״ע. מפקד החטיבה אל״ם עוזי בן יצחק אמר אחרי המלחמה: ״נושא החס״ע, אני חושב שהוא טעות [...]. מגבילים את יכולת התמרון של החטיבות האלה שמאגדות את הכוחות האלה. לדעתי צריך פשוט, חוץ מאשר מקרים יוצאים מהכלל שפשוט אין ברירה, לקבוע כקביעה שאין לעשות את זה. [...] אני חושב שהעניין הזה טעות ביסודו [...] היום יש כבר חס״ע ומחר יש תורה סביב זה״.[15]

וכך סיכם קצין החי״ר והצנחנים הראשי (ומפקד אוגדה 96), תא״ל עמוס ירון, בכנס אחרי המלחמה בדבריו על גדודי החס״ע: ״זה מקובל עלי אבל בהרבה מאוד הסתייגויות״, משום שאנו עלולים ״למצוא את עצמנו במצב שיש לנו עוד גדוד חי״ר ואין לנו לא פלוגת ׳עורב׳ ולא פלוגת סיור ולא פלוגת הנדסה״. ירון הציע לבדוק אפשרות לארגן גוף שליטה עם תקנון של ״שניים וחצי מכשירי קשר״. לדבריו, לא ניתן להתעלם מהאפשרות להקים

---

[7] דברי נחמיה תמרי בכנס, 5 בספטמבר 1982.
[8] צל״ם – ציוד לחימה מבוקר.
[9] מפג״ד – מפקדות גדוד.
[10] חטיבה 623, מבצע שלום הגליל – מהלך הקרבות (שחזור) ולקחים, אוקטובר 1982, עמ׳ 7.
[11] דברי המח״ט עמוס גוטליב בכנס, 5 בספטמבר 1982.
[12] דברי רע״ן תו״ל במקחצ״ר, יעקב סלע, בכנס מח״טים, 9 בנובמבר 1982.
[13] דברי עמוס גוטליב בכנס מח״טים, 9 בנובמבר 1982.
[14] דברי יאיר עוגן בכנס, 5 בספטמבר 1982.
[15] דברי עוזי בן יצחק בכנס, 5 בספטמבר 1982.

גדודים כאלה, משום שהמפקדים בשטח מקימים אותם, והוא אינו יכול להגיד למח״טים לא לענות על הצורך באמצעי מאולתר; ״אז בואו נמסד את זה״, הציע ירון, ש״הרי זה גם יופיע בפעם הבאה״.[16]

שימוש ביכולות הייעודיות של היחידות החטיבתיות שאוגדו לגדודי חס״ע

גדודי החס״ע שהוקמו בחטיבות החי״ר הופעלו לרוב כגדודי חי״ר מעולים, תוך שימוש מזדמן ביכולות הייעודיות בתחומי ההנדסה, הסיור והנ״ט.

<u>חטיבה 35</u>

בתחילת המלחמה נועד פלס״ר 35 בפיקוד סרן ישראל זילברשטיין (זיו) לפעול במשימה נפרדת משאר החטיבה - ככוח עצמאי. אמנם המשימה בוטלה, אבל הפלס״ר נשאר ככוח עתודה פיקודי. הפלחה״ן בפיקוד סרן יחיאל גוזל (למעט שני צוותים שסופחו לגדודים 202 ו־890) היה הכוח הראשון מהחטיבה שנחת מהים בשפך האוולי (ראשונים נחתו לוחמים משייטת 13). הפלנ״ט בפיקוד סרן ניר שרוף נחת לאחר מכן, כשהוא מצויד ב־14 נגמ״שי ״עורב״, ובנוסף צוות ״עורב״ על ג׳יפים ושלושה נגמ״שים נושאי מרגמה (נמר״שים). למחרת, למרות תכנון מוקדם שונה,[17] הוטס הפלס״ר, שכלל 87 לוחמים כולל כיתת מרגמות וכיתת משגרי טילים נ״ט מסוג דרגון, במסוקים וחבר לשאר החטיבה בשפך האוולי. בעוד לשאר כוחות החטיבה היה רק״ם[18] (גם אם לא בהתאם לתקנים, שכן חלק ניכר מהכלים שאורגנו בשדרה קרקעית הגיעו באיחור), הרי שהפלס״ר הגיע ככוח רגלי ולאורך כל הלחימה סבל מקשיים לוגיסטיים.

התקדמות כוחות חטיבה 35 לפאתי דאמור

לפני חציית נהר דאמור, השתמשה חטיבה 35 בפלנ״ט לתצפית ולאבטחה לרחוק, כולל ירי של כמה טילים לעבר מטרות מחבלים, בפלס״ר לאבטחה לקרוב ובפלחה״ן - לבדיקה הנדסית של הגשר. בתנועה מדאמור מזרחה בציר ״תגהוצת״ עד לכפר עוורתא, התקדם הפלס״ר ראשון כשהוא מאבטח את הרכס שבצד הציר, והפלחה״ן ניקה את הציר ממוקשים. בהתקדמות מעוורתא מזרחה שימשו שלוש הפלוגות כחי״ר רגיל, בלא שהשתמשו ביכולות הייעודיות שלהן.[19] בהמשך זיהה הפלס״ר, שהתקדם בראש החטיבה, את הכוחות הסוריים בקבר שמון, הכווין לעברם מטוסים וניתב את הפלנ״ט שהגיע רגלית לעמדת ירי עם מערכות ״עורב״ ופגע בכמה טנקים. למחרת בדק צוות מהסיירת בפיקוד הסמ״פ את עבירותו של ציר תנועה, והפלנ״ט חזר לעמדות תצפית ואש ופגע ברק״ם סורי נוסף.[20] בהמשך היום תקף גדוד החס״ע את קבר שמון, כשהחה״ן מוביל ובעקבותיו הפלנ״ט, בעוד הפלס״ר נע באיגוף. בהתקפה על העיירה שמלאן שוב תקפו החה״ן והפלנ״ט כחי״ר בעוד הפלס״ר נע באיגוף לשטח שולט.[21] לסיכום, הפעלת היחידות החטיבתיות שילבה שימוש מוגבל ביכולות המקצועיות הייחודיות של

[16] דברי עמוס ירון בכנס, 5 בספטמבר 1982.

[17] הכוונה המקורית הייתה שאם תבוטל משימתה העצמאית, הפלוגה תצטרף לחטיבה 211 באוגדה 91 ותנוע צפונה בדרך היבשה; אולם נראה שלנוכח בקשתו של מח״ט 35 שונה התכנון.

[18] רק״ם – רכב קרבי משוריין.

[19] הפלחה״ן אבטח את הרכסים, והפלנ״ט נע עם הטור המשוריין על הציר, בעוד הפלס״ר קיבל משימה לנוע בדרך אחרת, שלא על ציר, לשטח שולט. הפלנ״ט, שנע על הציר, נכנס למארב; הפלס״ר והפלחה״ן המשיכו להתקדם לשיא הגובה ותפסו עמדות בעורף המארב, בעוד הפלנ״ט הסתער חזיתית על המארב, בסיוע טנקים, ודחק את המחבלים לעבר הפלחה״ן שהמתין להם.

[20] מפקד פלנ״ט 35 העיד לאחר המלחמה, כי עם היתרונות הגדולים של טילי הנ״ט נמנות יכולתם להגיע לכל מקום וחתימתם הנמוכה, שגורמת לכך שעמדתם לא תתגלה בדרך כלל גם לאחר ירי של כמה טילים. ״בשטח כזה אין מקום שאתה לא מגיע אליו״; ״לא מושך תשומת לב [...] גם ביום וגם בלילה [...] עמדו בעמדה אחת וירו הרבה טילים ולא זיהו אותם בכלל, וזה היתרון שלו על הטנקים״. עדות ניר שרוף, 11 בינואר 1983.

[21] אלוף יורם יאיר (ייה), אִתִּי מלבנון, חטיבת הצנחנים במלחמת של״ג, מערכות, 1990.

כל אחת מהן עם הפעלתן כחי״ר מובחר, והפלס״ר קיבל לרוב את המשימות הקשות מבחינה פיזית של תנועה לשטחים שולטים המקנים תצפית טובה.

התקדמות כוחות חטיבה 35 על ציר ״תיגהוצת״ 9-11 ביוני 1982

קצין המודיעין (קמ״ן) של חטיבה 35 במלחמה, סרן יובל חלמיש, כתב שמפקד ״הפלס״ר העדיף את משימות הלחימה על פני משימות האיסוף ולעיתים היה צורך לכפות עליו למקם תצפיות בשטח״.[22] אחד הלקחים של חלמיש מהמלחמה היה: ״יש לוודא בנוהל הקרב כי הפלס״ר מקצה 3-4 צוותי תצפית לטובת משימות איסוף של החטיבה״.[23] נראה שהשימוש בתצפיות לא אורגניות שסופחו לחטיבה לא היה מוצלח, לרוב.[24] אחד מלקחי חטיבה 35 היה: חשוב להפעיל כוחות תצפית וסיור חטיבתיים, כי זה מקור המודיעין העיקרי והמהימן ביותר בסוג זה של לחימה, כפי שהדבר נעשה בימים האחרונים, במיוחד בציר הררי. תצפיות כאלו יכולות לכלול גם קת״ק,[25] ואם ניתן למקם כוח גדול יותר, אז גם חוליות ״עורב״/״דרגון״ וצלפים. לקראת סוף המלחמה הופעלו כוחות לשטחים שולטים על הציר והדבר הוכיח עצמו הן במתן מודיעין קרבי והן בהפעלת אש.[26]

פלוגת הנ״ט של חטיבה 35 השמידה ארבעה טנקים באמצעות טילי ״עורב״ בשבוע הראשון למבצע, ועוד כעשרה בימי הקרב שלאחר מכן.[27] בלקחי החטיבה למלחמה נכתב: ״פלוגת ה׳עורב׳ כמעט בכל שלבי הלחימה לא באה לידי ביטוי ככוח נ״ט אלא כחי״ר״.

פלוגת ההנדסה שימשה, כאמור, לרוב פלוגת חי״ר מובחר, אך בכמה הזדמנויות הפעילה את יכולותיה ההנדסיות, בעיקר בטיפול במוקשים ובבדיקת מלכודים בגשר דאמור ובציר ״תגהוצת״.

<u>חטיבה 623</u>

מצאתי עדויות מועטות בלבד לשימוש ביכולות הייעודיות של היחידות החטיבתיות של 623. אלה אוגדו, כאמור, לגדוד חס״ע ונעו במהלך רוב המבצע בחלקו האחורי של הטור החטיבתי, שאותו הוביל גדוד הטנקים שסופח לחטיבה.

בפלוגת ה״עורב״ של 623 היו שתי מחלקות נגמ״שים ושתי מחלקות ג׳יפים, ובהן שמונה נגמ״שי ״עורב״ ושישה ג׳יפים עם משגרים. לדברי המח״ט, ״את הג׳יפים אנחנו זרקנו מהר מאוד אחורה״.[28] בכנס הפקת לקחים חטיבתי לאחר המלחמה התלונן מ״פ ה״עורב״ על שלא השתמשו בטילי הנ״ט, למרות הצעותיו בשתי הזדמנויות (ביוחמור אל־בקעה ובדרום־מזרח אגם קרעון).[29] גם בסוף המבצע, בבוקר 11 ביוני, נמצאה חטיבה 623 בעמדה נוחה לשימוש ב״עורב״, אך בניגוד לחטיבת הנ״ט - לא עשתה זאת.

התקדמות חטיבה 623 מדרום וממזרח לאגם קרעון

---

22 יובל חלמיש, מודיעין חטיבה 35 מלחמת שלום הגליל יוני אוגוסט 1982, הוצאה פרטית, עמ׳ 32.

23 שם, עמ׳ 39.

24 מפקד הפלס״ר העיד: ״שלדג וכל אלה עם הג׳יפים הנוראים שלהם, עם כל המכשירים, הם היו מגיעים תמיד כמה שעות אחרינו וצופים על הזנב שלנו מתקדם הלאה״. עדות ישראל זילברשטיין, 10 בנובמבר 1982.

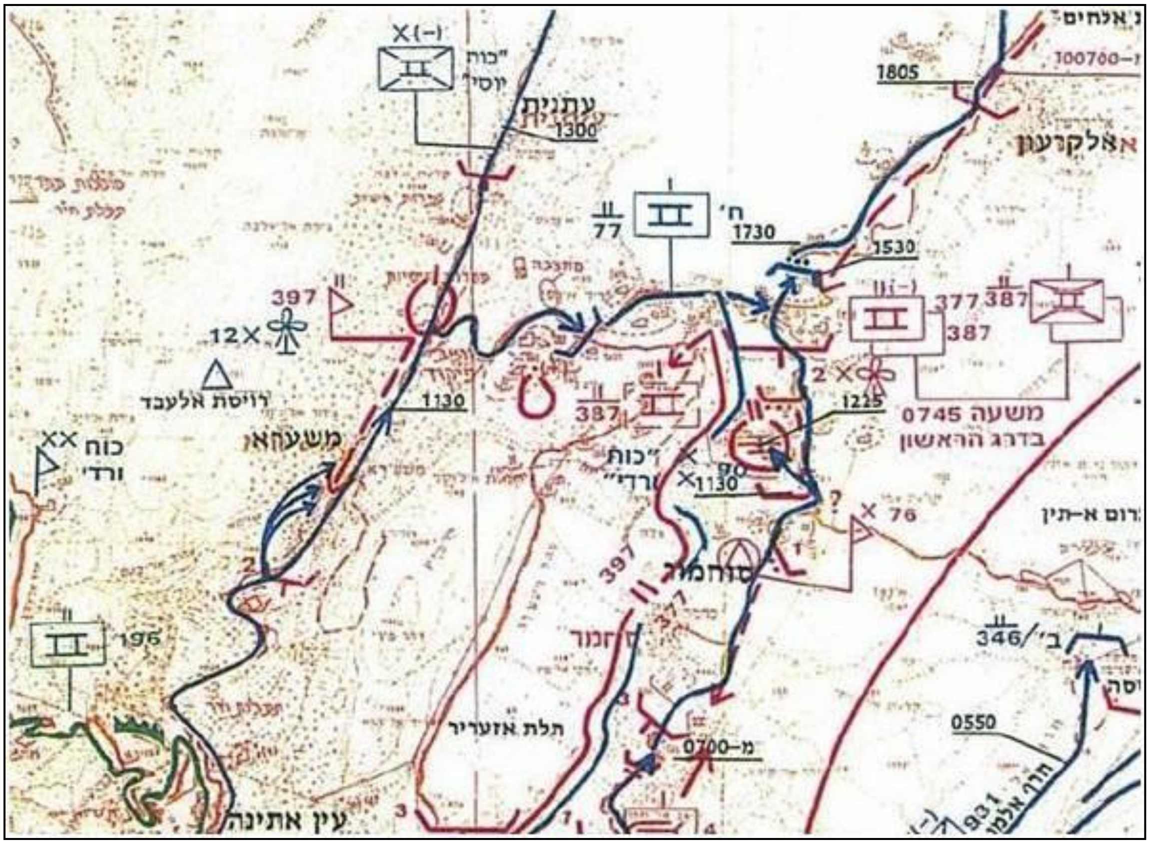
25 קת״ק – קצין תצפית קדמי.

26 מקחצ״ר-תחצ״ן, לקחי של״ג, יולי 1982, עמ׳ 12.

27 דברי ראש תחצ״ן אל״ם שמואל סופר בכנס, 5 בספטמבר 1982.

28 דברי נחמיה תמרי בכנס, 5 בספטמבר 1982.

29 דברי מ״פ ה״עורב״ סרן בני הראל בכנס בחטיבה 623, 18 ביולי 1982. לתיאור המצבים שבהם ניתן היה לעשות שימוש מועיל ב״עורב״ ראו: רפאל יקר, כוח יוסי וכוח ורדי בבקעת הליטאני 10-11 ביוני 1982 (טיוטה להערות), תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, ספטמבר 1996, עמ׳ 91; רפאל יקר, ההתקפה על המערך העיקרי – הבקעת הדרג הראשון של דיביזיה 1, 9-10 ביוני 1982, תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, אפריל 1993, עמ׳ 462.

תמונת המצב בבוקר ה11 ביוני

בעקבות המלחמה ביקשו שני מג"דים כי בעתיד תהיה מחלקת "עורב" חבירה לכל גדוד,[30] וסמג"ד בחטיבה הצביע על צורך ב"עורב" באופן אורגני ברמת הגדוד.[31] מ"פ ה"עורב" הסכים לפיצול ארעי של הפלוגה, ואמר שאין בעיה תחזוקתית בסיפוח מחלקת "עורב" לכל גדוד.[32]

לפלוגות החה"ן היו במלחמה זחל"דים[33] ולא נגמ"שים (שאותם הייתה הפלוגה אמורה לקבל בהמשך אותה שנה). מ"פ החה"ן התנגד לפיצול פלוגתו למחלקות.[34] קצין ההנדסה החטיבתי העיד שפלוגת ההנדסה שימשה בעיקר חי"ר, וגם עסקה בפיצוץ נפלי מצרר.[35]

נראה שבפלס"ר היו פחות מחמשת הנגמ"שים שאמורים היו להיות בפלוגה לפי התקן,[36] וייתכן שהדבר מסביר חלקית את בחירתו של מפקד החטיבה להציב את הפלוגה בסוף השדרה החטיבתית ואת השימוש המוגבל בה, הן כחי"ר והן לסיור ולתצפית. מפקד פלוגת הסיור סיפר אחרי המלחמה על שתי הזדמנויות בלבד שבהן צוות מפלוגתו הציב תצפיות. הוא התייחס בדבריו ל"איזון לא טוב בין ג'יפים לנגמ"שים" וקבע: "מפחדים על הג'יפים".[37]

<u>חטיבה 939</u>

בחטיבה 939 אמנם הוקם, כאמור, גדוד חס"ע, אולם הוא פוצל בהתקפה על צור שבה פעלה החטיבה בשני מאמצים. במאמץ הממונע, שהתבסס על גדוד הטנקים, השתתפו חלקים מפלוגת החה"ן ומפלוגת הסיור. מחלקות חה"ן הצטרפו לכל פלוגת טנקים. המאמץ הרגלי שאליו הצטרפה פלוגת טנקים פעל בדירוג אחרי הכוח הממונע, לטיהור צור. שני המאמצים לא נתקלו בהתנגדות. למחרת הוביל הכוח הרגלי את התנועה לעבר צידון, בשל קשיי תדלוק של הכוח הממונע.

---

30 דברי מג"ד 9264 סא"ל יצחק נדן (נודלמן) בכנס בחטיבה 623, 18 ביולי 1982; דברי מג"ד 8150 סא"ל נחשון ישראלי 15 ביולי 1982.

31 דברי סמג"ד 8150 רס"ן נצר בכנס בחטיבה 623, 18 ביולי 1982.

32 דברי מ"פ ה"עורב" סרן בני הראל בכנס בחטיבה 623, 18 ביולי 1982.

33 זחל"ד - זחל"מים שהותקן בו מנוע דיזל.

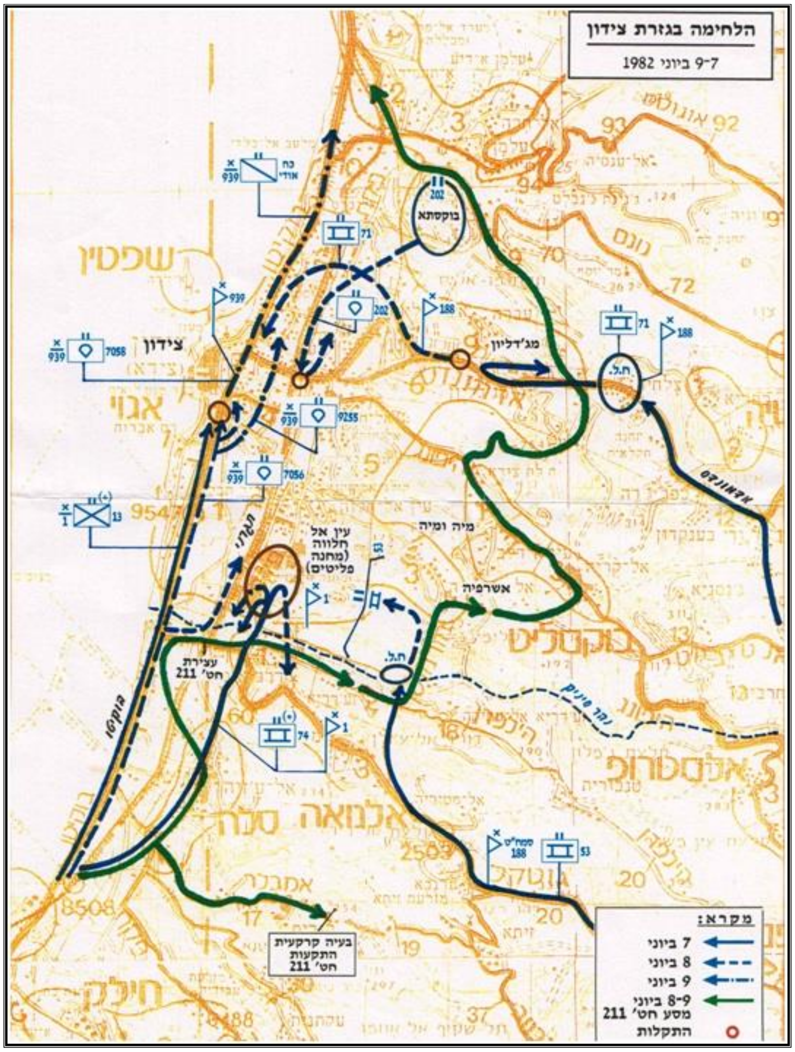
34 דברי מ"פ החה"ן סרן אלי כהן בכנס בחטיבה 623, 18 ביולי 1982.

35 תחקור קצין הנדסה חטיבה 623, 15 ביולי 1982.

36 על פי התקן (אג"ם-תוא"ר, ארגון פלוגת הסיור בחטיבות החי"ר/חיר"מ בתקן א' ובתקן ב' – פקודת ארגון 84/77, 17 באוגוסט 1977), היו בפלוגת הסיור שלוש מחלקות סיור רכובות על ג'יפים ומחלקה אחת על ארבעה נגמ"שים. נגמ"ש נוסף תוקנן למפקד הפלוגה.

37 דברי מ"פ הסיור 623, כנראה 15 ביולי 1982.

הלחימה בגזרת צידון 7-9 ביוני 1982

כשהגיעה החטיבה לפרוורי צידון, חזרו הטנקים להוביל עד שנפגע הטנק הראשון בטור. משלב זה הייתה הלחימה רגלית, כשהטנקים מחפים מהעמדות. בלחימה במחנה הפליטים עין אל־חילווה חולקה הגזרה החטיבתית לגזרות גדודיות, והחס״ע (״כוח אודי״) קיבל גזרה גדודית מדרום לגזרתה של חטיבה 165.

קמ״ן 939 העיד שהפלס״ר שימש כוח לוחם, וכי לא היו תצפיות חטיבתיות.[38] קצין ההנדסה החטיבתי סיפר כי ״ככלל לא היו כל משימות הנדסיות״. הוא אמר כי ״הפלוגה עוסקת בסיוע לטיהור מחנה הפליטים עין אל-חילווה. נראה לי כי אין לפלוגה כל מוטיבציה לשמש כחיילי חה״ן והם רואים את עצמם כחיר״ם״.[39] לאחר המלחמה אמר מח״ט 939, כי במצבים רבים אין מקום לשימוש ב״עורב״ ובסיור, ״ואנחנו צריכים להפעיל אותם כיחידות חי״ר ויש לנו עם זה קצת בעיות, קודם כל בתקנים הפנימיים ביחידות. [...] ה'עורב', בתקנים שלו ב־RPG, בדברים הקטנים, הוא לא מתוקן, ואז, כשאנחנו מכניסים אותו, אז יש לנו בעיה. כמובן שגם בנושא

[38] קמנ״ר-מחלקת מודיעין שדה, מבצע שלג: סיכום לקחים ראשוני, יוני 1982, עמ' 37. לחטיבה צורף במהלך התנועה זחל״ם תצפית עם מערכת תצפית ארוכת טווח.

[39] מפקדת קהנ״ר-מחלקת תחה״ן, לקחי חה״ן במבצע של״ג, ינואר 1983, עמ' 130.

אימונים. צריכים להרחיב קצת את מסגרת האימונים שלהם כדי שיתכוננו גם לנושא חי״ר ולא נצטרך לעשות את זה תוך כדי גיוס או מבצע״.[40]

חטיבה 828

חטיבת בית הספר למ״כים נועדה לנוע בעקבות חטיבת השריון הסדירה 211, ולטהר מוקדי התנגדות כדי לאפשר לשריון להמשיך בתנועתו צפונה לחבור לחטיבה 35.

מפקד **פלס״ר** 828 אריה ניגר העיד שפלוגתו (שהיו בה 60 איש מהם 53 לוחמים) לא פעלה כפלוגת סיור לתצפית והובלת כוחות, אלא כפלוגת חי״ר. הפלוגה לא הייתה פעילה בלילה ולא ניצלה את האפשרות להציב תצפית לפני הכניסה לצור. המ״פ קבע: ״יש להוסיף נגמ״שים במקום ג׳יפים. ג׳יפים פגיעים, נתקעים״. הוא ביקש לצרף צוות מרגמות ״לישי״ לסיירת ולצייד אותה באופן שתוכל להציב תצפיות.[41]

בפלחה״ן, בפיקוד יוסי מגן, היו 90 איש מהם 85 לוחמים, תשעה זחל״דים ושני טרקטורים. הפלוגה הקצתה מחלקה ודחפור לגדוד 17, ושאר הכוח היה תחת פיקודו של גדוד החס״ע בפיקוד סמח״ט המילואים. ב־8 ביוני הוקם באוגדה 91 גדוד הנדסה, ואז הועברה אליו פלוגת החה״ן של 828.[42] למעט מקרה שהפלחה״ן מצא בית עם תחמושת ופוצץ אותו, פעלה הפלוגה כחי״ר או כחרמ״ש. ״לא ביצענו עבודה הנדסית פרט לפיצוץ מוקשים״, העיד המ״פ.

גם **פלוגת הנ״ט** שימשה, כנראה, בעיקר כחי״ר או כחרמ״ש. בהתקפה של חטיבה 828 על צור הופעלו הפלס״ר ופלוגת ההנדסה באופן רגלי, כחי״ר, בעוד פלוגת הנ״ט הופעלה רכובה על נגמ״שי ה״עורב״ שלה.[43]

מח״ט 828 אמר בכנס אחרי המלחמה, כי לוחמי היח״טיות ״מפסיקים להיות יחידות ייעודיות והם חי״ר יותר גרוע, לא יעזור כלום. עם כל זה שבפלוגות ה׳עורב׳ ובחה״ן יש לנו את מיטב הנוער (אני לא מדבר על הפלס״רים), הם פחות טובים מהפלוגות הרובאיות״.[44] לדברי המח״ט, צריך לשמור על היחידות החטיבתיות ״מכל משמר״, כדי שיממשו את ייעודן המקצועי. בתגובה על טענות בדבר מחסור במודיעין, הוא אמר כי הגיע למסקנה שבזמן אמיתי המודיעין אינו יכול להתקבל מהדרגים הממונים, אלא צריך להיבנות על ידי מחלקות הסיור הגדודיות, ״שלא יעלו פתאום על נגמ״שים ויהפכו ללוחמים״, ועל ידי הפלס״ר, שיש לשלוח לתצפיות ולאיסוף של מודיעין ולא למשימות הבקעה או ללחימת חי״ר. המח״ט אמר כי הפלחה״ן בחטיבה 828 שימש פלוגה רובאית במקום להתפצל ולסייע לגדודים, ובעקבות זאת עלתה הצעה להחזיר את מחלקת החבלה לפלוגה המסייעת; אולם לדעתו יש לחזק את פלוגת החה״ן החטיבתית.[45] לדבריו, אפשר להפעיל את ה״עורב״ ברגל, כשהנגמ״ש במדרון אחורי, אבל אסור לעשות מהפלוגה כוח חי״ר לוחם.

חטיבות שלא הוקם בהן גדוד חס״ע

---

[40] דברי יאיר עוגן בכנס, 5 בספטמבר 1982.

[41] לחטיבה 828 צורפו שתי תצפיות לטווח ארוך (תב״ם – תצפית בעלת מכשור), מהן רק אחת נכנסה ללבנון.

[42] דני אשר, הלחימה בגזרה המערבית במלחמת שלום הגליל 1982, תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, יולי 2004 (להלן: אשר, הלחימה בגזרה המערבית), עמ׳ 17.

[43] שם, עמ׳ 37-39.

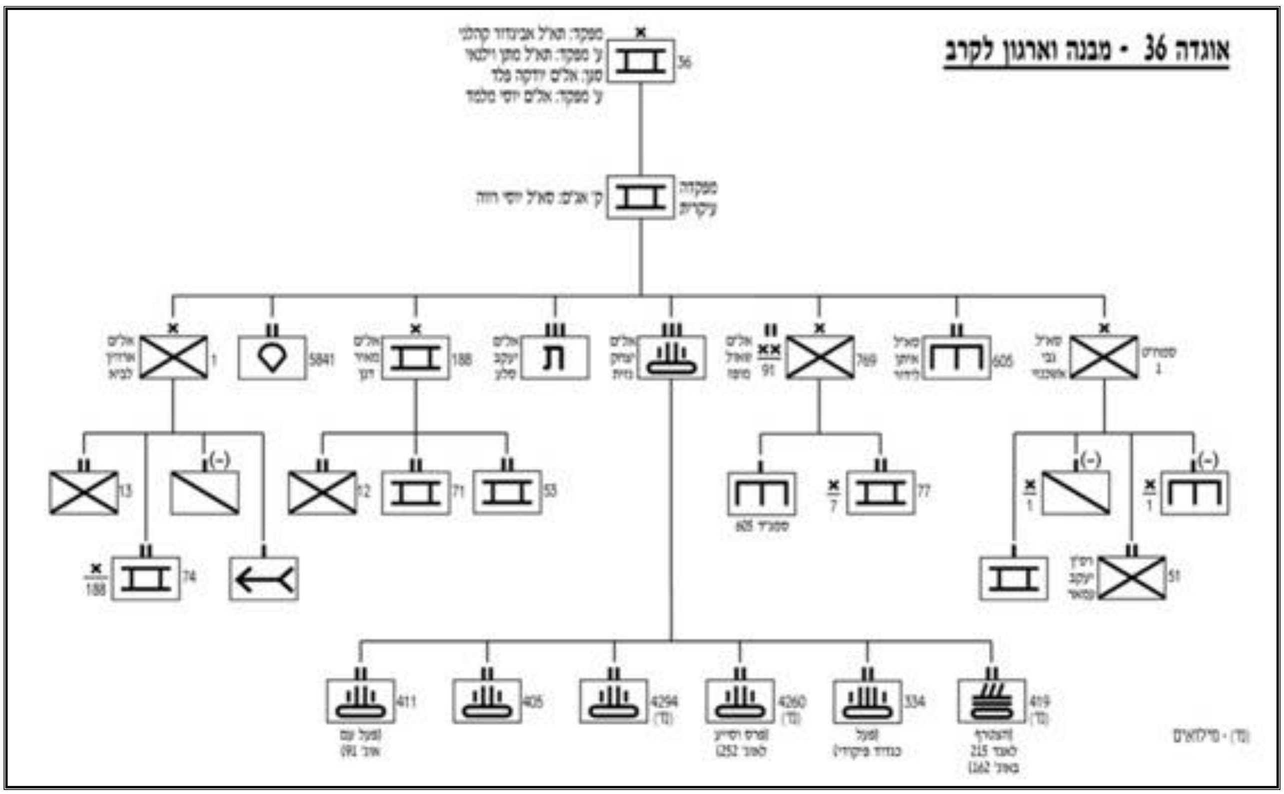
[44] דברי עמוס גוטליב בכנס מח״טים, 9 בנובמבר 1982.

[45] מח״ט 409 תמך בדעתו וקבע ש״צריך לעשות פלוגת חה״ן טובה מאוד, מקצועית מאוד, לא חוד המחץ המבקיע אלא במקצוע, בתחומים שלה, טובה מאוד, ולא להכניס את זה לרמת הגדודים״. דברי עוזי בן יצחק בכנס מח״טים, 9 בנובמבר 1982.

בעוד שלוש חטיבות הצנחנים ובית הספר למ״כים איחדו את היחידות החטיבתיות לגדודי חס״ע, בחטיבות אחרות הופעלו הפלוגות בנפרד או בפיצול למחלקות שסופחו לגדודים, או בשילוב של שתי הדרכים.

<u>חטיבה 1</u>

חטיבת ״גולני״ התפצלה לכוח מח״ט ולכוח סמח״ט, ובכל אחד מהם היו מרכיבים מהפלוגות החטיבתיות. **בכוח המח״ט** אל״ם ארווין לביא היו גדוד 13, גדוד חש״ן 74, פלוגת ה״עורב״ ושלושה צוותים מהפלס״ר בפיקוד סגן מפקד הפלוגה. בקרב השלישי בכפר סיל התפצל כוח זה לשניים: כוח מג״ד 13 שכלל פלוגת ח״ר, פלוגת ״עורב״ ומחלקת טנקים; וכוח סמג״ד 13 שכלל פלוגת ח״ר, שלושה צוותים מהפלס״ר ומחלקת טנקים. **בכוח הסמח״ט** סא״ל גבי אשכנזי היו גדוד 51, הסיירת פחות שלושה צוותים, פלוגת ההנדסה, פלוגת טנקים מגדוד 71, מחלקת טנקים מגדוד 53 ומחלקת ״עורב״ במילואים. כיבוש הבופור הוטל על כוח ממוכן בפיקוד מפקד הסיירת, שכלל את מרבית פלוגת הסיור (ארבעה צוותים), פלוגת ההנדסה (שני צוותים) ומחלקת טנקים.

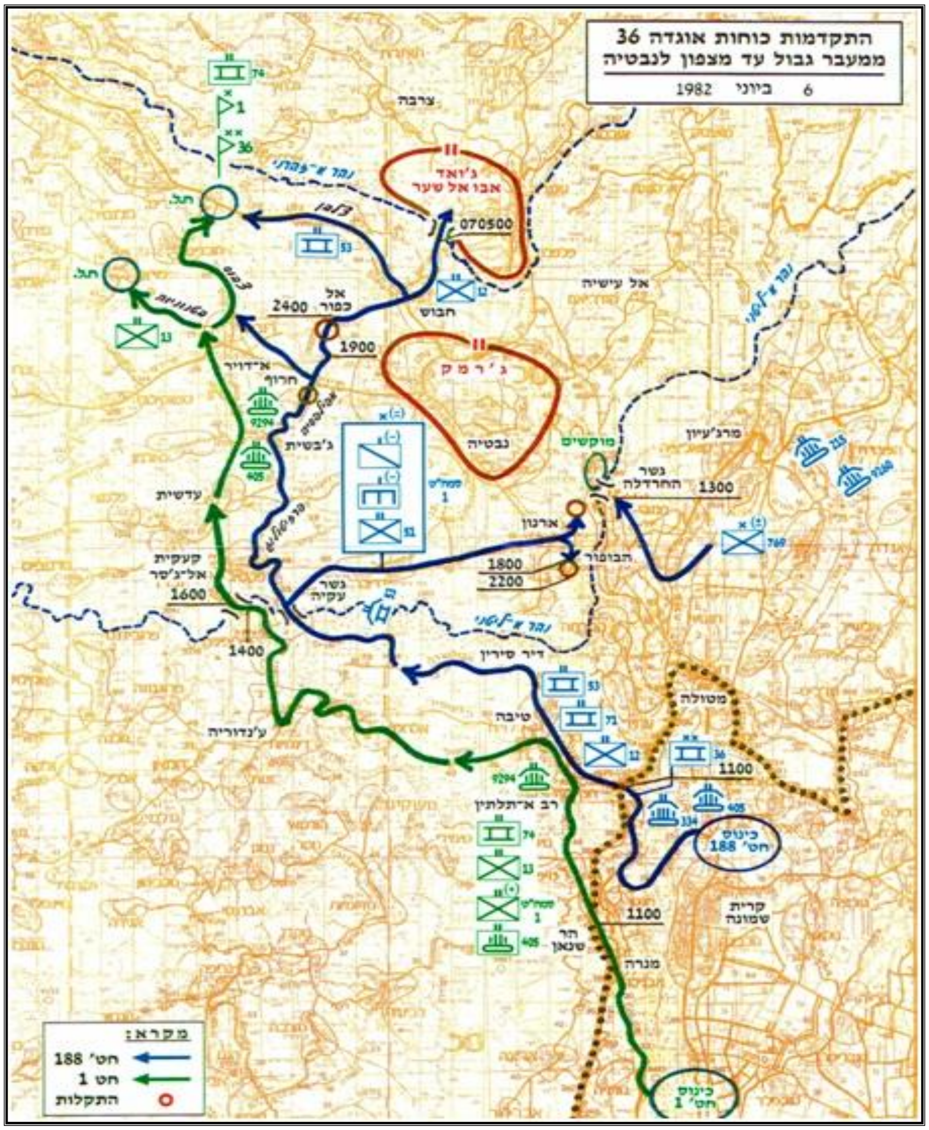

השימוש בפלוגת הסיור ובפלוגת ההנדסה של כוח הסמח״ט ככוח חרמ״ש בהתקדמות לעבר מבצר הבופור עורר כמה בעיות, כפי שכתב דני אשר:

> יכולת של גוף יעודי כמו פלוגת סיור, בלי תשתית גדודית מתאימה של אלמנט מפקדה (לוגיסטיקה), מודיעין וקשר, לפעול ככוח עצמאי (במסגרת של כוח משימה מאולתר), במלחמה כוללת, עומדת בספק. היחידה פעלה במשך שנים, בין המלחמות, בהצלחה מרובה, ככוח יעודי פיקודי למשימות מיוחדות. ככזאת נהנתה היחידה מסיוע נרחב לפני המבצעים ובמהלכם. בהפעלתה במלחמה כוללת לקתה פלוגת הסיור בעיקר בכל הקשור למחסור בקציני מטה וביכולות המערך תומך הלחימה. מחסור זה בא לביטוי

בהיררכיית פיקוד לא ברורה,[46] במחסור בקציני מטה מיומנים, בדרגי התחזוקה שלא היו צמודים לכוח, בכוחות רפואה שלא נפרסו ולא פעלו כיאות, ובכוחות החימוש המעטים (חט״פ/כתק״ל – חוליה טכנית פלוגתית/כיתת תיקונים קלים), שלא הצליחו להכשיר תקלות בנגמ״שים[47] ובטנקים תוך כדי לחימה ולא אפשרו הגעת רובם ליעדיהם.[48]

התקדמות כוחות אוגדה 36 ממעבר גבול עד לצפון מנבטיה

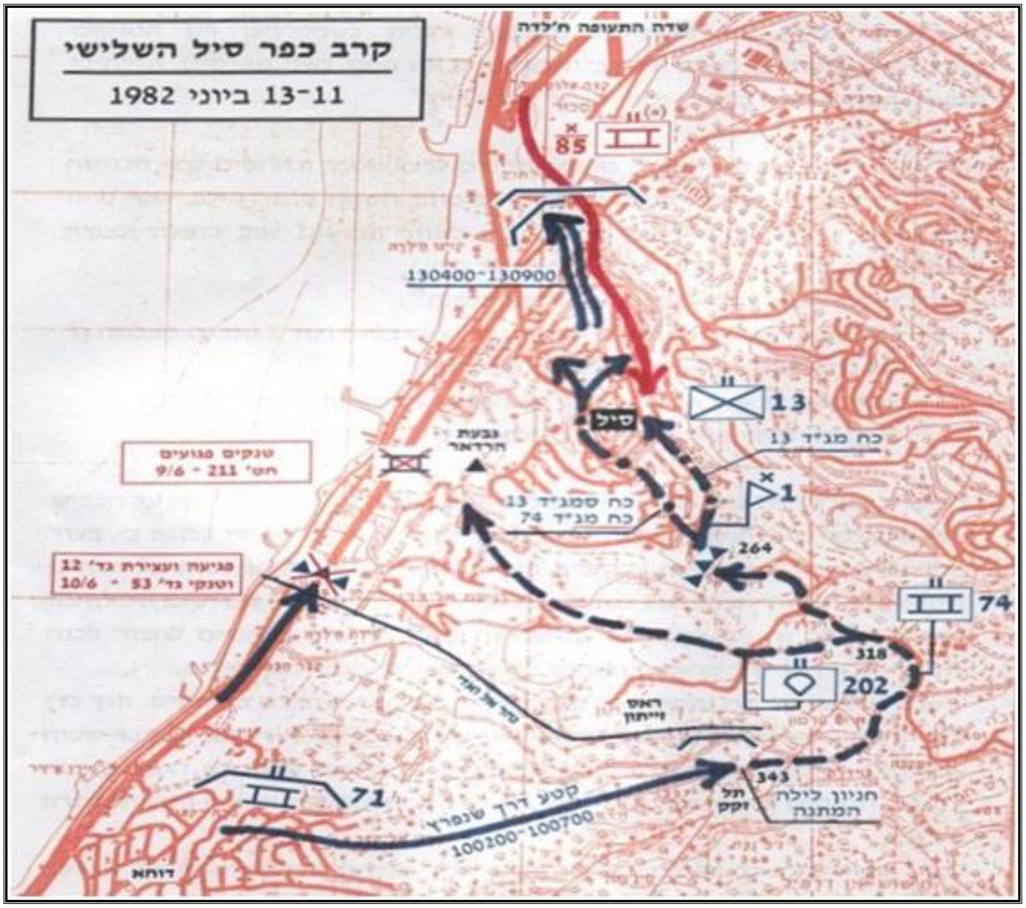
[46] על הכוח פיקד המ״פ החדש של הסיירת (סרן משה קפלינסקי), וסגנו היה מ״פ החה״ן (סרן צבי ברקאי). לאחר שקפלינסקי נפצע, הוא הוחלף על ידי המ״פ הקודם של הסיירת, גיורא (גוני) הרניק. גם בסיירת וגם בחה״ן לא היו סגנים, שכן הם הופנו למשימות אחרות עם חלק מהצוותים. נוכחותו של המפקד הקודם פתרה באופן זמני את הבעיה שנוצרה עם פציעתו של המ״פ החדש. מפקד החה״ן, שהיה סגן מפקד הכוח, לא היה יכול להחליף את הרניק כשזה נהרג ביעד הצפוני, שכן הוא פיקד על משימת משנה של כיבוש היעדים הדרומיים.

[47] בפלוגות הסיור היו בשגרה שמונה נגמ״שים ובחה״ן שישה, אבל הכוח המשולב נזקק ל־22 נגמ״שים. הנגמ״שים החסרים נלקחו מהימ״ח, והכנתם לקרב דרשה זמן רב ומאמץ, שהוסיף לעייפותם של הלוחמים שלא ישנו 48 שעות לפני הקרב.

[48] דני אשר, הלחימה על הבופור במערכת שלום הגליל, 6-7 ביוני 1982, תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, יוני 2006.

קמ"ן החטיבה אמר: "סיירת גולני עבדה כחי"ר ולא הפעילה תצפיות. נעזרנו בשתי תצפיות יחמ"ן", והוסיף: "יש למנוע מצב שפלס"ר החטיבה יפעל כחי"ר ולא יהיו לו תצפיות".[49] כשנעשה שימוש בתצפיות, הדבר הועיל; למשל, בקרב השלישי בכפר סיל.

קרב כפר סיל השלישי, 11-13 ביוני 1982

בשני הקרבות הראשונים בכפר סיל נכנסו כוחות מחטיבות 211 ו־188 לכפר באופן רכוב, בתנועה מהירה על ציר החוף, בהובלת טנקים. לא היה שימוש בסיור או בתצפית מלווה. בשני המקרים - הכוח נכנס למארב, ספג אבדות ונסוג כשהוא משאיר כלים נטושים ונעדרים. בקרב השני נעשה גם ניסיון להניע את גדוד 202 ברגל לשטח שולט (גבעת האנטנה), ללא הצלחה. לפני הקרב השלישי נעשה שימוש בתצפיות חטיבתיות ובאמצעי חוֹזי מטכ"ליים, שזיהו את היערכות הסורים בכפר. מח"ט "גולני" סיפר כי הודות לשימוש בתצפיות הוא קיבל תמונה מדויקת של המערך הסורי, עד לרמת מצבו של הכלי הבודד.[50] בהסתמך על מידע מעודכן, הוכנה תוכנית פעולה ונבנו צוותי קרב מאוזנים ומשולבים שתקפו את הכפר מעורפו, מהשטח הגבוה לנמוך, תוך הפעלת עוצמת אש רבה ובתיאום בין טנקים (בפיקוד מג"ד 74 סא"ל עמירם לוין) לבין חי"ר (גדוד 13 וגם פלנ"ט ושלושה צוותי פלס"ר "גולני" שפעלו כחי"ר).

[49] קמנ"ר-מחלקת מודיעין שדה, מבצע שלג: סיכום לקחים ראשוני, יוני 1982, עמ' 10-11. קמ"ן "גולני" המליץ להכפיף לקמ"ני החטיבות תצפיות יחמ"ן שפועלות בגזרת החטיבות.
[50] דברי ארווין לביא בכנס לקחי של"ג של קחצ"ר, 5 בספטמבר 1982, עמ' 7.

פלוגת ההנדסה של "גולני" פעלה בעיקר כחי"ר. בסיכום של חיל הנדסה למלחמה נכתב כי הפלוגה ביצעה משימות כפלוגת חי"ר בהתאם לתוכנית, שכן "הפלוגה לא תוכננה מראש למשימות הנדסיות".[51]

חטיבה 165

בחטיבת החי"ר 165, בפיקוד אל"ם צבי פולג (פרקש), פעלו כל שלושת גדודי החי"ר האורגניים, היחידות החטיבתיות, גדוד השריון 275 שסופח מחטיבה 847 וגדוד מרגמות כבדות. החטיבה נשלחה להתקפה על "משולש הברזל".[52] לאחר התקדמות בהובלת הפלס"ר דרך הכפרים רמיש ועין אבל, נעה החטיבה מאזור בינת ג'בייל לכיוון צפון-מערב בשלושה צירים, עם גדוד חי"ר מוגבר בשניים מהם וגדוד חי"ר מוקטן בציר שלישי.

המסע לטיהור "משולש הברזל"

לאחר שהגיעה לגזרת החוף, נשלחה החטיבה לטהר ולאבטח את ציר החוף ואת הגבעות החולשות עליו מצור ועד לשפך הזהראני, והשתלבה בקרב לטיהור צידון.

פלוגת החה"ן של חטיבה 165 קיבלה שבעה נגמ"שים אחידים ערב המבצע, וכן עשתה שימוש בשתי משאיות ריו ובשני כלי צמ"ה.[53] הפלוגה, שהיו בה 70 לוחמים לעומת תקן של 100, עבדה במפוצל, ומחלקה ממנה הוקצתה לכל גדוד חי"ר. ציוות זה נשאר ללא שינוי בחודש הראשון של המלחמה. קצין ההנדסה החטיבתי העיד: "התרשמתי שהמג"דים לא זזים צעד ללא הנדסה".[54] המח"ט הסביר את החלטתו לפצל את הפלוגה בצורך שנוצר מאז ביטול מחלקת החבלה הגדודית.[55] לדבריו, הדבר גרם לו לאבד את היכולת להטיל משימות הנדסה מורכבות יותר על מסגרת פלוגתית.

---

[51] מפקדת קהנ"ר-מחלקת תחה"ן, לקחי חה"ן במבצע של"ג, ינואר 1983, עמ' 57.

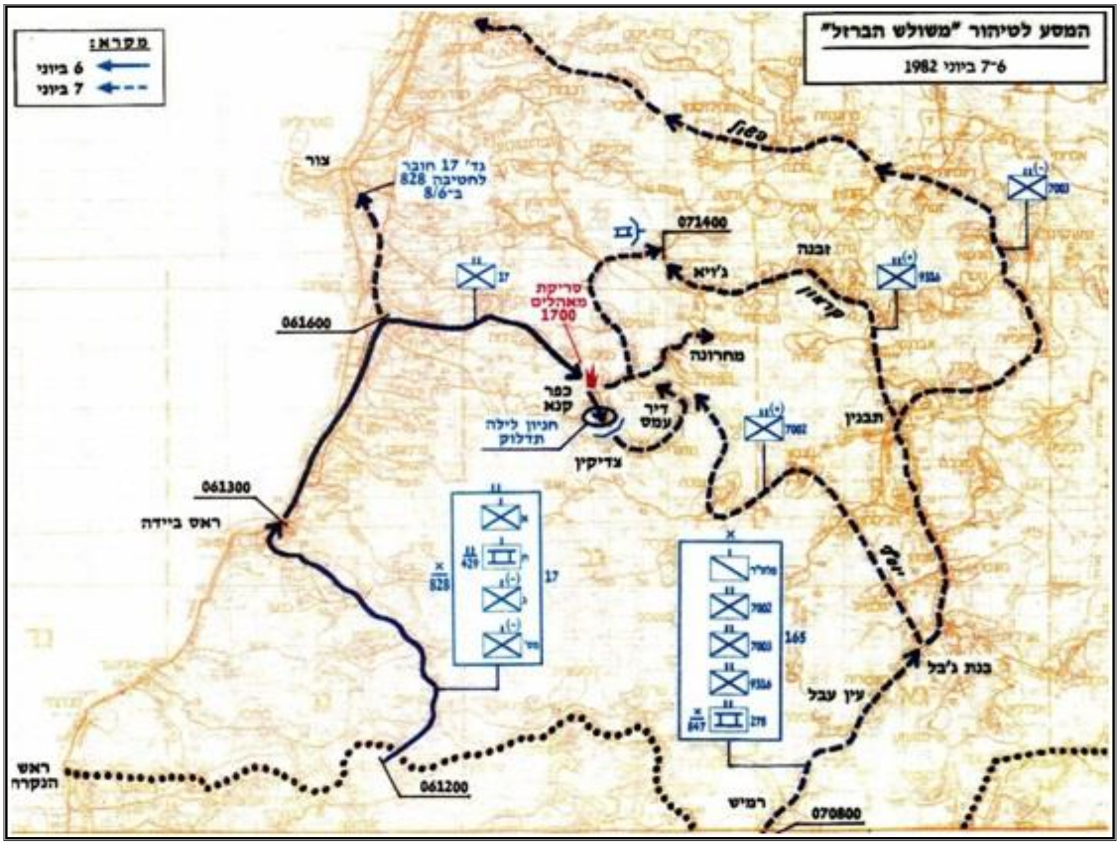
[52] אשר, הלחימה בגזרה המערבית, עמ' 48, 51, 60-61.

[53] צמ"ה – ציוד מכני הנדסי.

[54] מפקדת קהנ"ר-מחלקת תחה"ן, לקחי חה"ן במבצע של"ג, עמ' 128.

[55] בגישה זו החזיק גם מח"ט 525 אל"ם דובי הלמן, שאמר בכנס אחרי המלחמה כי פלוגת החה"ן צריכה להיות מפוצלת בין הגדודים, משום שהיא למעשה ממלאת את מקום מחלקת החבלה הגדודית.

המסע לטיהור "משולש הברזל", 7-6 ביוני 1982

המח"ט הצביע על המגבלות הלוגיסטיות של היח"טיות. בפלנ"ט היו 16 נגמ"שים (כולל נגמ"שי "לישי"), וכך הוא הגיע להיקף של כחצי גדוד, אבל עמדה לרשותו רק כיתת חימוש אחת. בנוסף, היח"טיות חסרו מענה רפואי מספק.

בכנס אחרי המלחמה אמר מפקד החטיבה שצריך לאמן את אנשי הפלס"ר והפלנ"ט בלחימת חי"ר ולתת לפלס"ר עוד נגמ"שים, מעבר לארבעה שהיו לו, כדי "לעשות אותם פלוגת חי"ר קצת יותר טובה". ועוד אמר: "אני רוצה לראות אותם כפלוגה לוחמת, חוץ מזה שהיא צריכה לעשות את המשימות שלה".

סיכום ולקחים

ארגון היחידות החטיבתיות במבנה פלוגתי התגלה כמבנה גמיש, המאפשר שימוש בפלוגות הן בפיצול למחלקות המסופחות לגדודים והן כחלק מגדוד מאולתר. אולם בשני אופני ההפעלה סבלו הפלוגות מחולשת המרכיבים הלוגיסטיים הכלולים בהן. איגוד הפלוגות לגדודי חס"ע לא פתר את המחסור של היח"טיות, שכן לגדודים המאולתרים לא היו דרגים משלהם. לגדודי החס"ע היו פחות נגמ"שים מלגדוד חי"ר רגיל, ללוחמיהם הייתה הכשרת חי"ר בלתי מספקת, וחסרה להם פלוגה מסייעת. לפיכך, כגדודי חי"ר או חרמ"ש היו גדודי החס"ע "נכים" בהשוואה לגדודים רגילים, למרות יתרונותיהם בכוח אדם איכותי, בחימוש נ"ט ובכשירויות סיור והנדסה.

נראה שגדודי חס"ע לא הוקמו כדי להקל על המח"ט את השליטה ביח"טיות באמצעות צמצום מוטת השליטה; שכן כשפעלה חטיבת חי"ר בהרכב מלא (חטיבה 165), לא התעורר צורך בהקמת גדוד חס"ע. כשנאלצו

החטיבות לוותר על חלק מגדודיהן, וניתן היה לצפות כי יהיה קל יותר לשלוט ישירות ביח"טיות, בחרו המח"טים להקים מסגרת גדודית מאולתרת שתאגד אותן. אם כן, הקמת גדודי החס"ע באה כדי לפצות על חוסר בגדודי חי"ר.

אף שגדודי החס"ע נועדו, למלא את מקומם של גדודי חי"ר, אין לראות באיגודם את הגורם לשימוש המוגבל ביכולות הייעודיות של היח"טיות. גם כאשר הוחזקו היחידות החטיבתיות בנפרד, וגם כאשר רוכזו לגדוד חס"ע, הן שימשו בעיקר ככוח חי"ר איכותי ופחות למשימותיהן הייעודיות. על סמך ניסיון מבצע "שלום הגליל", אין לראות בארגון כגדוד גורם שמשפיע השפעה מובהקת על מידת הפעלת היחידות בהתאם לייעודן.

ניתן להסביר את השימוש ביחידות החטיבתיות בעיקר כחי"ר בכמה גורמים:

1. **המחסור בחי"ר באוגדות בכלל ובגזרה המערבית** בפרט; באותה תקופה היו באוגדה משוריינת של צה"ל שלוש חטיבות שריון, ולחלק מהאוגדות לא צורפה במבצע חטיבת חי"ר. כשהוקצתה חטיבת חי"ר לאוגדה, בדרך כלל נלקחו ממנה שני גדודים לפחות לטובת חטיבות שריון סדירות. פלוגות החרמ"ש והסיור של חטיבות אלה היו יחידות מילואים, שחברו במקרים רבים ליחידותיהן רק בעומק לבנון, ימים אחדים לאחר תחילת המלחמה. בגזרה המערבית, שם היה צורך לטהר ממחבלים שטחים בנויים וסבוכים נרחבים שכללו גם מערכים מבוצרים ותת-קרקעיים, התגלה מחסור בחי"ר. בגזרה המזרחית, לעומת זאת, נהנה צה"ל מיתרון בסד"כ חי"ר על פני הסורים, ומרבית החטיבות לא עשו שימוש רב בחי"ר שעמד לרשותן.
2. **ביקוש מוגבל לשימוש ב"עורב"** לנוכח סד"כ טנקים מוגבל של המחבלים בגזרה המערבית, והודות לנוכחות כוחות שריון גדולים של צה"ל בכל הגזרות.
3. **ביקוש מוגבל לשימוש בהנדסה** לנוכח שימוש מוגבל של הסורים והמחבלים במיקוש ומלכודים בהשוואה לחזוי בעקבות מבצע "ליטני" ובהשוואה להיקף הסד"כ ההנדסי בצה"ל, שהוקם להתמודדות עם מכשול מורכב ברמת הגולן. חטיבות חי"ר ושריון שלא כללו פלוגת חה"ן אורגנית קיבלו, בדרך כלל, כוח הנדסי מגדוד החה"ן האוגדתי, וגם כוח זה שימש כחרמ"ש יותר מאשר לפי הייעוד המקצועי שלו.
4. לחץ מדרגים בכירים להתקדם במהירות **מנע עצירות לשיגור סיורים רגליים ולהצבת תצפיות**. הכוחות נאלצו, במקרים רבים, להתקדם רכובים עד להיתקלות. בהתקדמות בשיטה כזו עדיף שהכוח המוביל יתבסס על טנקים ובראשם טנק "נוכרי", ולא על ג'יפים ועל נגמ"שים פגיעים העמוסים בסיירים או באנשי חי"ר.

הבעיה העיקרית המתעוררת בשל השימוש המועט ביכולות ייעודיות של היח"טיות באה אפוא לידי ביטוי בעיקר בתחום **הסיור והמודיעין הקרבי**, שהוצג בכנס לסיכום המבצע כ"אחת הבעיות החמורות שלנו".[56] הקחצ"ר עמוס ירון העלה בכנס אחרי המלחמה את השאלה: "מה אנחנו רוצים מפלוגות הסיור האלה? האם אנחנו רוצים מהן הכול או רוצים מהן מודיעין?" לדבריו, "מה שהכוח לא ישיג בעצמו הוא לא יקבל"; "בשביל לקבל מודיעין ממה שאתה רואה בעיניים צריך מישהו מקצוען"; "בלי מודיעין אי אפשר לעשות שום דבר". פלוגת חי"ר רגילה – אף הטובה ביותר – אינה יכולה לעשות גם מודיעין.[57]

---

[56] "אנחנו לא מודיעין לנושא הזה שנקרא מודיעין קרב. אנחנו תמיד סומכים על המודיעין שיבוא מלמעלה, והדבר הזה עלה בצורה חריפה במלחמה". דברי רע"ן תו"ל במקחצ"ר יעקב סלע בכנס מח"טים, 9 בנובמבר 1982.

[57] דברי עמוס ירון בכנס, 5 בספטמבר 1982.

הקרב השלישי בכפר סיל והקרב במשע'רה (שבו נטל חלק גדוד 8150 מחטיבה 623) הם דוגמאות להתקפות מוצלחות שקדם להן שימוש בתצפיות ובהפעלת אש מנגד לפני כניסה לכפרים שהיו מוגנים על ידי כוח סורי ממוכן. קרבות אחרים, למשל בעין א-טינה ובעין זחלתא, שבהם נערכו התקפות חפוזות ללא הפעלת סיורים או תצפיות, היו מוצלחים פחות.

לאור ההצלחה הרבה של חטיבת הנ"ט וההפעלה המוגבלת של פלוגות ה"עורב" החטיבתיות, עלתה אפשרות לרכז פלוגות אלה לגדודים. ואכן, בעקבות המלחמה הוקטנו פלוגות ה"עורב" החטיבתיות והוקמו גדודי "עורב" אוגדתיים, מהם אחד סדיר ("דוכיפת"). באחד הסיכומים למלחמה נכתב:

> גדוד הנ"ט כפי שקיים כיום בחטיבה 409 הוכיח את עצמו כמסגרת יעילה ורבגונית המסוגלת לטפל בבעיות נוספות מעבר לבעיות נ"ט טהורות, זאת תוך שילוב מוצלח של חי"ר, מרגמות וסיור, אשר כל אחד מהם בא לידי ביטוי מלא בכל אחד משלבי הלחימה. לעומת זאת, לא תמיד באו הפלוגות החטיבתיות לידי ביטוי. יש לתת את הדעת על האפשרות של ריכוז הפלוגות החטיבתיות בגדוד אוגדתי או פיקודי, דבר שיאפשר הפעלה מרוכזת במקומות שהם בעדיפות נ"ט או פיצול פלוגות לחטיבות במידת הצורך. עם כניסת ה'חפיז'[58] יש מקום לראות את פלוגת הנ"ט השלישית בגדוד זה כפלוגת 'חפיז'.[59]

מח"ט 409 אמר באחד מכנסי הסיכום למלחמה:

> אני חושב שיש לנו איזה דגם שאסור ללמוד אותו ויש בו סכנה רבה. צריך לראות את היחידות האלה בייעוד המקצועי שלהן בלבד. זה לא חוד המחט של החטיבה. יש לחטיבות גדודים מצוינים, תנו להם לעשות את עבודת החי"ר ותנו ל'עורב' לעשות את עבודתו, גם אם הוא לא עסוק כל הזמן. יש פה סכנה שאנחנו מגבשים איזה מין גדוד קומנדו שהוא אולי גדוד קומנדו, אבל הוא לא יהיה לא 'עורב', לא סיור ולא חי"ר. מכאן, מהו הסיור? הסיור לדעתי הוא מודיעין, גם ברמת הגדוד וגם ברמת החטיבה [...] ולייעוד הזה בלבד צריך להכין אותו. נווט סוג א' א' מסתתר וצופה ומצליח להעביר אינפורמציה. זה הכל.

אפילוג ומבט לעתיד

בשנים שחלפו מאז מבצע "שלום הגליל" אורגנו גדודי סיור (גדס"רים) בחטיבות החי"ר, הוקמו מחדש מחלקות החבלה הגדודיות, חוזקו יכולות הנ"ט והתצפית בגדודי החי"ר והתיישן מערך ה"עורב". השימוש בגדס"רים בשגרה המבצעית מאז 2002 והפעלתם במלחמת לבנון השנייה ובמבצעי "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן" כגדודי חי"ר מובחרים, תוך ניצול מוגבל מאוד של היכולות הייעודיות של הפלוגות, חידדו את הצורך בבחינה מחודשת של צורכי חטיבות החי"ר ביחידות עצמאיות, המסוגלות למלא משימות שאינן ניתנות לביצוע יעיל על ידי הגדודים. בעת הדיון במבנה הגדודים יש מקום לשאול אם עדיף לשפר את יכולת הפעלת הגדס"ר כגדוד חי"ר רביעי בחטיבה או להימנע מכך, כדי לעודד את פיצולו בהפעלה לפלוגות המיועדות למשימות של "חיסכון בכוח", תחת פיקוד החטיבה. בתוך כך אפשר לבחון את ריכוז מרגמות ה"קשת" הגדודיות ביחידת מרגמות חטיבתית,

---

[58] נגמ"ש אֶם-113 שעליו מורכב משגר לטילי "תמוז".

[59] מה"ד-תו"ל, לקחי חי"ר ממבצע שלום הגליל, יולי 1982, עמ' 11.

שתספק למפקדת הסיוע החטיבתית אמצעי אורגני שיאפשר "סגירת מעגל" מהירה וריכוז אש מתואמת לצורכי החטיבה וכל אחד מגדודיה. הניסיון המוצלח של חטיבת הנ"ט בהשוואה לפלנ"טים במבצע "שלום הגליל" מלמד אולי על הדרך הראויה לקלוט את התחליף ל"עורב", אם וכאשר יירכש אמצעי כזה. גם ניסיון השימוש בנגמ"שים ובג'יפים, לסיור ולנ"ט, עשוי ללמד על האפשרויות להפעלת כלי רכב דומים בתנאי שטח דומים בעתיד.

נספח

חטיבות החי"ר שנכנסו ללבנון בשלב הראשון של מבצע "שלום הגליל"

חטיבה	שייכות בשגרה	ניוד גדודים	פלס"ר	פלנ"ט	פלחה"ן
1 – גולני	פיקוד הצפון	נגמ"שים	נגמ"שים	נגמ"שים	נגמ"שים
35 – צנחנים	פיקוד המרכז	נגמ"שים	נגמ"שים (רגלי במבצע)	מעורב[60]	נגמ"שים
828 – ביה"ס למ"כים	קחצ"ר	נגמ"שים פלוגות מסייעות	נגמ"שים	נגמ"שים	זחל"מים
165	אוגמ"ר 92	נגמ"שים	זחל"מים	נגמ"שים	נגמ"שים[61]
525	פיקוד הדרום	נגמ"שים	נגמ"שים	מעורב	זחל"מים
609	אוגדה 36	שני גדודים על נגמ"שים, אחד לא מנויד	זחל"מים	נגמ"שים	לא מנויד
623	אוגדה 96[62]	נגמ"שים	נגמ"שים	מעורב	זחל"מים
939	פיקוד הצפון	נגמ"שים	נגמ"שים	מעורב	זחל"מים

[60] על פי פקודת ארגון שפורסמה כשלושה חודשים לפני המלחמה, שונה המבנה של פלוגת "העורב" בחטיבות החיר"ם, כך שתכלול שתי מחלקות על נגמ"שים ושתי מחלקות על ג'יפים. אג"ת-מחלקת בניין צה"ל-צוות אג"ם, ארגון מערך העורב – עדכון מס' 12 לפק' ארגון 177/77 – שינוי ניוד פל' עורב בחט' חיר"מ, 23 בפברואר 1982.

[61] הפלוגה לא הייתה מנוידת במארס 1982, וקיבלה שבעה נגמ"שים אחידים ערב המבצע.

[62] אג"ת-מחלקת תקינה-ענף נתונים ופרסומים, מפקדת חטיבה 623 – שינוי כפיפות, 22 באוקטובר 1981. קודם לכן, בין אפריל 1980 לאוקטובר 1981, הייתה החטיבה כפופה לפיקוד המרכז.

מבצע "ענבי זעם"

אהד לסלוי[1]

ממבצע "דין וחשבון" למבצע "ענבי זעם"

בתחילת שנות התשעים של המאה ה־20 השתנה אופי העימות הצבאי בדרום לבנון. מקומו של חזבאללה בפעילות נגד כוחות צה"ל וצד"ל הלך וגדל על חשבון הארגונים הפלסטיניים. הפעילות הצבאית של חזבאללה, שנהנה מסיוע של האוכלוסייה המקומית השיעית ומתמיכה מדינית וצבאית של סוריה ואיראן, הלכה והשתפרה, וגרמה לעלייה משמעותית במספר הנפגעים בקרב חיילי צה"ל וצד"ל (צבא דרום לבנון).[2] במטרה להפסיק את המעגל המחזורי – פגיעה בחיילי צה"ל וצד"ל, תגובה צבאית של ישראל וירי רקטות לעבר יישובי הצפון – יצאה מדינת ישראל למבצע "דין וחשבון" (יולי 1993), שנועד לכפות על חזבאללה הסדרה מדינית שתגביל את פעילותו. המבצע הסתיים בהבנות בעל פה בין ישראל לבין סוריה וחזבאללה, שהושגו בתיווך אמריקאי. ההבנות כללו התחייבות של שני הצדדים להימנע מפגיעה באזרחים במסגרת העימות המתנהל בדרום לבנון. משמעות הדבר הייתה שישראל קיבלה על עצמה להימנע מפגיעה באזרחי לבנון במסגרת הלחימה בחזבאללה, ואילו הארגון התחייב לא לשגר קטיושות לעבר יישובי הצפון בתגובה לפעולות צה"ל. אך עם סיום המבצע התגלה פער בפרשנות של שני הצדדים את ההבנות. בצה"ל הבינו כי ישראל התחייבה להימנע מהפעלת אש לעבר הכפרים, למעט ירי לעבר מקורות ירי מתוך היישובים;[3] לעומת זאת, בסוריה ובחזבאללה פירשו שישראל התחייבה להימנע באופן גורף מכל ירי לעבר יישובים או אזרחים בלבנון, ולחזבאללה שמורה הזכות לשגר קטיושות בכל מקרה של פגיעה באזרחים לבנונים.[4]

למרות זאת, בתשעת החודשים שלאחר מבצע "דין וחשבון" נראה היה כי ישראל הצליחה לתחום את האש לשטח לבנון בלבד. אף שחיילי צה"ל המשיכו להיפגע מפעולות חזבאללה באזור הביטחון, ואזרחים לבנונים נהרגו כתוצאה מתגובת צה"ל, לא נורתה ולו רקטה אחת לעבר יישובי הצפון. אך באמצע שנת 1994 החלו ההבנות להישחק. בשלושה מקרים (15 באפריל, 5 באוגוסט, 22 באוקטובר) ירה חזבאללה מטחי קטיושות לעבר יישובי הצפון בתגובה לפגיעה של צה"ל וצד"ל באזרחים לבנונים. ב־2 ביוני 1994 הוריד חזבאללה את הרף לירי קטיושות, ובתגובה לתקיפת מחנה הארגון בעין דרדרה שנהרגו בה כ־30 מאנשיו, נורו קטיושות לעבר ישראל; וזאת, אף שישראל לא פגעה בבלתי מעורבים. בנוסף הגיב חזבאללה בפיצוץ בניין הקהילה היהודית בארגנטינה.[5]

במחצית הראשונה של שנת 1995 כבר נמנו ארבעה מקרים של ירי קטיושות, ששיקפו למעשה הורדה נוספת של הרף. בתגובה להריגת פעיל חזבאללה עלי רינא באמצעות טיל שנורה ממסוק קרב סמוך לשטח מיושב ב־31 במארס, נורו למחרת, בשעות הערב של 1 באפריל, קטיושות לעבר יישובי הצפון. בחודשי הקיץ של 1995 התרחשו עוד ארבעה מקרים של ירי קטיושות, בעקבות פגיעה לכאורה באזרחים לבנונים. בצה"ל עצמו התגלעה מחלוקת לגבי המניעים של חזבאללה לירי. לדעת מפקד פיקוד הצפון, אלוף עמירם לוין, נבע הירי מהצלחות מבצעיות של

---

[1] ד"ר אהד לסלוי הוא ראש תחום חקר הרמה האופרטיבית במחלקה להיסטוריה בצה"ל.

[2] לדוגמה, בשנים 1989-1991 נהרגו ברצועת הביטחון 18 חיילי צה"ל לעומת 41 הרוגים בשנים 1992-1993.

[3] סיכום צה"לי למבצע דין וחשבון, 25.8.1993 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה). חלק מהמקורות במסמך זה הם מסמכים פנימיים בצה"ל אשר אינם עומדים לעיון הציבור.

[4] Naim Qassem, *Hizbullah: The Story from Within*, Saqi Books: 2010, p. 161.

[5] ב-18 ביולי 1994 התפוצצה מכונית תופת בכניסה לבניין הקהילה היהודית; 85 אנשים נהרגו כתוצאה מקריסה חלקית של הבניין.

צה״ל - פגיעה בלוחמי הארגון, ולא פגיעה באזרחים.[6] לעומת זאת, הרמטכ״ל רא״ל אמנון ליפקין־שחק טען בכמה הזדמנויות כי ההסלמה בגבול הצפון נובעת מחוסר זהירות של חיילי צה״ל וצד״ל, שהוביל לפגיעה בשוגג באזרחים.[7] בסיכום מבצע ״ענבי זעם״ הוא חזר על כך: ״צודק מי שאמר שחלק מאותם עשרים ושניים אירועי ירי קטיושות באו מחוסר הבנה מוקדמת שלנו על הפעלת האש, וירי הקטיושות אחר כך בא כי הפעלנו אש לא נכון״.[8]

בעקבות רצף מקרי ירי הרקטות בקיץ 1995, הורה הדרג המדיני לרמטכ״ל לגבש תוכנית למבצע בלבנון, שמטרתו הפסקת ירי הרקטות של חזבאללה.

תהליך התכנון של מבצע ״ענבי זעם״

שבוע לאחר שקיבל את הנחיית הדרג המדיני, עדכן הרמטכ״ל את חברי פורום מטכ״ל ואמר: ״תוכן תוכנית, שהכנתה תיקח עוד זמן״.[9] באשר לתכלית המבצע ולרעיון המבצעי, הסביר ליפקין־שחק כי מדובר במבצע מוגבל, ״שיהיה בו גם מרכיב קרקעי בתוך הפעילות, הוא [המבצע] לא יבטיח שקט לגליל להרבה זמן, אך יתכן שיגרום לחזבאללה לחשוב פעמיים לפני שהוא יורה קטיושות לגליל **ויעלה באופן משמעותי את רף ההחלטה שלו לביצוע ירי**״. הרמטכ״ל הבהיר כמה פעמים שהפסקת הפעילות נגד צה״ל באזור הביטחון איננה חלק מתכלית המבצע.[10]

לגבי הקווים הכלליים של התוכנית מסר ליפקין־שחק, כי ״לא מדובר בהפעלה רחבה של יחידות צה״ל, אלא בעיקר בהפעלת חיל התותחנים, ותיתכן גם תוכנית לפעולה קרקעית שתישמר ותופעל – אם בכלל – כאמצעי אחרון, בכוחות קטנים יחסית, ולא בהיקף של מבצע על אוגדתי לכיבוש דרום לבנון, שבכל מקרה לא יפתור את הבעיה״.[11]

על בסיס קווים כלליים אלו החל תהליך התכנון שכלל, בין השאר, אישור תוכניות ואישור רעיון מרכזי בדרג בראשות רח״ט המבצעים וסגן הרמטכ״ל, שני דיוני קד״ם (קבוצת דיון מוקדמת) בראשות הרמטכ״ל, ולאחר מכן אישור תוכניות פרטני לאוגדות. במהלך התכנון נערך גם משחק מלחמה מטכ״לי, שבחן דילמות ומתחים בתוכנית. בפועל, עד לתחילת אוגוסט הושלמה כתיבת התוכנית.

ניסוח המטרה של מבצע ״ענבי זעם״ הלם את הוראות הדרג המדיני והרמטכ״ל, שהבהירו כי אין מדובר במערכה להכרעת חזבאללה. המטרה נוסחה כלהלן: ״להביא להפסקת ירי הקטיושות ולהחזיר את החיים בקרב ישובי הצפון לשגרה״. בנוסף הבהיר הרמטכ״ל, ״שהמבצע ייצא אל הפועל רק כאשר תהיה ודאות גבוהה שהמבצע יביא לשינוי במדיניות החזבאללה אותה נוקט לאחרונה בכל הקשור לירי הקטיושות לעבר שטח מדינת ישראל״.[12]

למרות ההבנה שהמבצע יסתיים בהסדרה מדינית ולא בהכרעה צבאית, לא התקבלה החלטה לפניו לגבי תוכן ההבנות הרצויות. מפקד פיקוד הצפון העדיף שהמבצע לא יסתיים בהבנות בעל פה כמו ״דין וחשבון״, והדגיש

---

[6] לדוגמה, הירי ב־4 במאי התרחש יומיים לאחר שצה״ל הרג חמישה אנשי חזבאללה בג׳בל צאפי; ב־31 במאי הרג כוח צנחנים חמישה אנשי חזבאללה בקרבת הכפר זוותר א-שרקיה.

[7] ב־23 ביוני נורו קטיושות, לאחר שאישה לבנונית נהרגה בשוגג בכפר שקרא. ב-9 ביולי ירה טנק בשוגג לעבר בית בנבטיה והרג שתי נערות, ובתגובה ירה חזבאללה מטח קטיושות.

[8] סיכום מטכ״לי למבצע ענבי זעם, 20.5.1996.

[9] סיכום דיון מטכ״ל, 10.7.1995.

[10] שם. ההדגשה שלי, א״ל. בהזדמנות אחרת טען הרמטכ״ל: ״לא ניתן להבטיח שבמסגרת המבצע אפשר יהיה להביא לכך שחזבאללה לא יניח מטעני צד בדרום לבנון, ולכן לא נכון להגדיר זאת כמטרת המבצע״. אישור תוכניות יק״ל – סיכום הרמטכ״ל, 8.8.1995 (ארכיון צה״ל [להלן: א״צ]) 75/1930/2000).

[11] שם.

[12] קד״ם 2 בראשות הרמטכ״ל למבצע ״ענבי זעם״ – אישור תוכניות לפצ״ן, 27.7.1995 (א״צ 346/2214/1999).

את הצורך שמנהיגי חזבאללה יפנימו את חוסר הכדאיות בירי רקטות לעבר מדינת ישראל ולעבר אזור הביטחון.[13] לעומתו, עוזר ראש אג"ם אלוף איתן בן־אליהו סבר, כי על ההבנות להיות כלליות על מנת שיקנו לצה"ל מרחב פעולה בעתיד. רח"ט המחקר, תא"ל יעקב עמידרור, טען שאין טעם במבצע אם הוא לא יסתיים בהבנות כתובות ומוסכמות. מתוך התיעוד הקיים עולה, שהרמטכ"ל הדגיש כי על ההבנות החדשות לכלול הכרה בזכותו של צה"ל לירות לעבר מקורות ירי בשטח בנוי, אך חזבאללה לא יהיה רשאי להגיב על כך בירי רקטות לעבר אזור הביטחון וצפון ישראל.[14]

חוסר בהירות דומה אפיין את ההתייחסות למנגנון הסיום של המבצע. מתאם הפעולות בלבנון (מתפ"ל) אורי לוברני הפיץ מסמך המנתח את מנגנוני הסיום האפשריים והמליץ לסיים את המבצע באופן חד־צדדי וללא הבנות מוסכמות. רח"ט תכנון אסטרטגי תא"ל צבי שטאובר היה ספקן לגבי הצלחת המבצע, והעריך שההבנות יהיו מוגבלות ושקרוב לוודאי לא יחזיקו מעמד זמן רב. הרמטכ"ל הודה כי אינו יודע לאפיין את מנגנון הסיום של המבצע, ואם הוא יסתיים בהכרזה חד־צדדית של ישראל או בהסכם. עם זאת, הוא ידע לקבוע שלארה"ב יהיה תפקיד מרכזי במנגנון הסיום, ועל כן יש עניין ליידע אותה לגבי המהלכים הצבאיים כבר בתחילת המבצע.

התגבשות הרעיון המרכזי (רעיון מבצעי)

גיבוש הרעיון המבצעי ותרגומו לשפה הצבאית עמדו במוקד תהליך התכנון. בדיונים בנושא באו לידי ביטוי אופני ההסתכלות השונים של המטכ"ל ושל פיקוד הצפון על הבעיה בלבנון. מאחר שפיקוד הצפון התמקד בממד הצבאי של הבעיה (אסטרטגיה צבאית), הוא ראה את חזבאללה כשורש הבעיה; לעומת זאת, גורמי המטכ"ל בחנו את התמונה הצבאית־מדינית הכוללת (אסטרטגיה רבתי), ולכן קבעו שסוריה היא המפתח לפתרון הבעיה. דרכי ההסתכלות השונות של המטכ"ל ופיקוד הצפון מסבירות את ההבדלים בעמדות שני הגופים ביחס למרכיבי המבצע. אף שהרמטכ"ל הכריע במרבית הסוגיות, במהלך המבצע עתידים ויכוחים אלה להתלקח שוב ולהעיב על ניהול הקרב.

הסוגיה המרכזית בדיונים הייתה מהות הרעיון המבצעי והשיטה. הרמטכ"ל תיאר רעיון מערכתי שבמרכזו הפעלת לחץ על סוריה ולבנון: "הדרך הנכונה להגיע לכך היא ע"י הפעלת לחץ על הממשל הלבנוני ועל הסורים ודרכם על החזבאללה, מאחר ובסופו של דבר הבנות חדשות בסיום המבצע תושגנה באמצעות האמריקאים אל מול הסורים ודרכם אל מול גורמי הכוח האחרים בלבנון ובכללם החזבאללה".[15] במילים אחרות, ליפקין־שחק ראה בעיניו מבצע דומה ל"דין וחשבון", למעט צמצום הפגיעה בתושבי הכפרים בדרום לבנון והוספת תקיפות של מטרות בבקאע ובביירות, על מנת להגביר את הלחץ על ממשלות לבנון וסוריה. בכל מקרה, משמעות הרעיון של הרמטכ"ל הייתה שהפגיעה בחזבאללה היא מטרה משנית במבצע.[16] לעומתו, מפקד פיקוד הצפון סבר שלא יהיה אפשר לממש את מטרות המבצע אם הוא יוגבל רק להפעלת כוח שישפיע על האינטרסים הסוריים והלבנוניים. וכך אמר לוין:

---

[13] מודיעין פיקוד הצפון הבין את מטרת המבצע כך: "בבסיס היציאה למבצע עמד הרצון להגיע להישג סופי שאינו שונה במהותו מהישגי מבצע דין וחשבון אלא שיהיה תקף ועמיד יותר". מבצע "ענבי זעם" - סיכום מודיעין פצ"ן, אוגוסט 1996.

[14] הדבר עולה מתוך הערות שכתב הרמטכ"ל על מסמך שהכין רח"ט תכנון אסטרטגי בקשר למטרות המדיניות של מבצע "ענבי זעם". רא"ל ליפקין־שחק הוסיף על התוכן הקיים את הסעיף: "פעילות צה"ל כנגד נוכחות חזבאללה בתוך הכפרים אינה חורגת מההבנות". החטיבה האסטרטגית: מה רוצים להשיג בענבי זעם, 27.3.1996 (א"צ 136/1395/1998).

[15] קד"ם 2 בראשות הרמטכ"ל למבצע "ענבי זעם" – אישור תוכניות לפצ"ן, 27.7.1995 (א"צ 346/2214/1999).

[16] "אני לא חושב שפגיעה בחזבאללה באמת תביא להפסקת ירי קטיושות [...] עוד עשרה או עשרים הרוגים לחזבאללה, לדעתי לא מביאים אותו לשינוי המדיניות שלו [...] לכן, הלחץ על חזבאללה צריך לבוא מהממשל הלבנוני דרך הסורים". קד"ם הרמטכ"ל למבצע ענבי זעם, 18.7.1995 (א"צ 234/892/1997).

> אנחנו מפחיתים בעניין של לפגוע בחזבאללה. הגורם העיקרי הוא החזבאללה, לא הממשל הלבנוני וגם לא הסורי. למרות כל מה שאומרים כל הזמן ואנחנו ראינו את זה ב[מבצע] דין וחשבון [...] כל זמן שחזבאללה יכול לפעול ומרגיש שזה מועיל לו, הוא יעשה את זה [...] לכן אנחנו בשיטה לפחות הכנסנו את הפגיעה בחזבאללה וההרתעה שלו כנושא מרכזי של הפיקוד, לא במקום הממשל אלא בנוסף.[17]

כלומר, ההבדל בין שני הצדדים התבטא במשקל השונה שנתנו לפגיעה בחזבאללה. עבור הרמטכ״ל הייתה זו מטרה משנית, שלא שירתה ישירות את תכלית המבצע אלא נועדה, בעיקר, להפחית את ירי הרקטות במהלכו. לעומת זאת, בעיני מפקד פיקוד הצפון, הפגיעה בחזבאללה הכרחית למימוש מטרות המבצע הרחבות.

לעמדות השונות של הרמטכ״ל ושל מפקד פיקוד הצפון היו ביטויים מבצעיים שונים. ביטוי אחד היה ביחס למידת הנחיצות ובהגדרת תפקיד המהלכים הקרקעיים. כאמור, אלוף לוין טען שהצלחת המבצע תלויה במידת הפגיעה בחזבאללה - גם בשלילת יכולתו לשגר רקטות לעבר ישראל ולשבש את החיים ביישובי הצפון וגם בפגיעה פיזית בלוחמיו. לדעתו, פגיעה כזו ניתנת למימוש רק באמצעות פעילות קרקעית.[18] לפיכך גיבשו בפיקוד תוכניות להשתלטות קרקעית של כוחות חטיבתיים על מרחבים מוגדרים מצפון לגבול אזור הביטחון (קו אדום). לפעולות אלו הייתה מטרה משולשת: צמצום ירי הרקטות מאותם מרחבים, העצמת הפגיעה בחזבאללה ויצירת הרושם שצה״ל על סף כיבוש מחדש של כל דרום לבנון.

לעומת התפיסה של פיקוד הצפון, במטכ״ל לא ראו את הרעיונות לפעילות קרקעית נרחבת כחיוניים. ראש אגף המודיעין (אמ״ן), אלוף משה (בוגי) יעלון, אמנם ראה במהלכים קרקעיים דרך טובה להגביר את הלחץ על ממשלות סוריה ולבנון, אך פקפק ביעילותה לגבי צמצום ירי הרקטות. יתרה מזו, הוא סבר שההחלטה על מהלך קרקעי צריכה להתקבל רק לאחר שהפעולות האחרות לא יביאו לתוצאות הנדרשות.[19] רח״ט המחקר היה קיצוני יותר בדבריו וטען שתרומתם של מהלכים קרקעיים להשגת המטרה הכללית תהיה זעומה ביחס לרמת הסיכון, ולכן מוטב שלא לבצע אותם.[20]

הרמטכ״ל הדגיש שמבחינתו המהלך הקרקעי, מוגבל ככל שיהיה, יבוצע רק בלית ברירה, במקרה שייכשלו כל שאר המאמצים:

> מבחינתי הם [מהלכים קרקעיים] בסוף סדר העדיפויות. בעיקר משום שאם נצטרך אח״כ להישאר בשטח לכמה ימים, אלה הכוחות שיחטפו את הסאגרים, פאגוטים (טילי נ״ט), פצמ״רים. יכול להיות שלא תהיה ברירה, אלא באמת להיכנס ולהשתלט על שטח, בעיקר בשביל להביא להפסקת ירי קטיושות מגזרה מסוימת. אבל אני אומר

---

[17] שם.
[18] ״ליצור להם את התחושה שבניגוד לפעמים הקודמות, בכלל בניגוד לכל השנים האלה שצה״ל לא זז קדימה, שאנחנו מתכוונים הפעם הרבה יותר חזק. בנוסף לכוחות האלה, גם לעשות כוחות מאחורה שיראו טורים שעומדים להיכנס״. קד״ם הרמטכ״ל למבצע ענבי זעם, 18.7.1995 (א״צ 234/892/1997).
[19] ״יש להפעיל בשלב הנוכחי את המבצעים הקרקעיים כאמצעי נוסף במסגרת מנופי הלחץ, ולאו דווקא כמכשיר נגד המטל״רים״. משחק מלחמה מטכ״לי, סיכום, אוגוסט 1995.
[20] ״אני לא חושב שאין לזה תרומה, אני רק חושב שאם לא יהיה לנו את הדבר הבסיסי, קרי – פעולה סורית שתרסן את חזבאללה, אז לכל הדברים האחרים שאותם אומר פשוט לא יהיה ערך. לעומת זאת, אם תהיה לנו הסכמה עם הסורים, אז התרומה השולית היחסית היא קטנה מאוד והיא בודאי לא שווה את הסיכון שאנחנו לוקחים על עצמנו״. דברי רח״ט מחקר, רישומים מתוך משחק מלחמה מטכ״לי, 7.7.1994.

> שזה יהיה בין הדברים האחרונים בסדר העדיפויות [...] בכל מקרה לא ג׳בל צפי, לא יותר מארבע פעולות ולא יותר משתיים במקביל.[21]

בשתי הזדמנויות, לפחות, טרח הרמטכ״ל להסביר את התנגדותו למהלך קרקעי בלבנון. לדבריו, היא נובעת, בין השאר, מהכישלון המבצעי של מבצע ״ניב מדובר״ בפברואר 1992, שהמחיש את יעילותם הנמוכה של כוחות היבשה בלחימה בשטח ההררי של לבנון.[22]

דרכי ההסתכלות השונות של הרמטכ״ל ושל מפקד פיקוד הצפון השתקפו גם בממדים אופרטיביים אחרים של המבצע. הרמטכ״ל קבע שמהלך הפתיחה יכלול תקיפה מהאוויר של מטרות נקודתיות בבקאע ובביירות, על מנת להעביר מסר לסוריה וללבנון שהאינטרסים שלהן עשויים להיפגע במהלך המבצע. לעומת זאת, מתוך ראייה שהמפתח לפתרון הבעיה הוא חזבאללה, טען אלוף לוין שיש לפתוח את המבצע בתקיפה אווירית לפגיעה ביעדי פיקוד ושליטה (פו״ש) של חזבאללה, על מנת להוציא את הארגון משיווי משקלו ולשבש את יכולת התפקוד שלו במהלך המבצע.

לאור הקביעה שההיגיון המנחה את תוכנית המבצע הוא הפעלת לחץ על ממשלות לבנון וסוריה לרסן את חזבאללה - נדרש לתרגם את הרעיון המופשט לשפה מבצעית; במילים אחרות, הגדרת המטרות המזוהות עם האינטרסים הסוריים והלבנוניים, שהפגיעה בהן תביא את שתי המדינות להפעיל לחץ על חזבאללה. ראש אמ״ן, מפקד חיל הים אלוף עמי איילון ורח״ט תכנון אסטרטגי באגף התכנון (אג״ת) הציעו לחקות את מבצע ״דין וחשבון״.[23] מפקד חיל האוויר אלוף הרצל בודינגר ומפקד יחידת הקישור ללבנון (היק״ל) תא״ל גיורא ענבר סברו דווקא ש״תקיפת תשתיות בלבנון, הינה הכרחית להרמת רף ויהיה בכך משום יצירת לחץ על ביירות״. רח״ט המחקר סבר ששילוב בין שני הרעיונות עשוי להיות יעיל.

הרמטכ״ל ליפקין־שחק סיכם: התוכנית אינה מתבססת על מרכיב אחד, והלחץ על סוריה ולבנון ינבע ממכלול הפעולות של צה״ל. הפגיעה בדרום לבנון, בבקאע ובביירות, אמר הרמטכ״ל, תמחיש את שבריריות הפטרון הסורי ותגרום לממשל הלבנוני לדרוש מסוריה לרסן את חזבאללה:

> בין הדברים המרכזיים שלהערכתנו יביאו את כל מערכת הלחצים על הסורים ועל הלבנונים בדרכם אל חזבאללה זה הצטברות אנשים בפאתי ביירות, שיעזבו את בתיהם בדרום. הבעיה שלהם צריכה להיפתר ע״י מי ששולט בלבנון. בגדול זה הממשל הלבנוני והסורים, שלא יכולים להתנער מהנוכחות שלהם שם. יש עוד כמה דברים שבאים להאיץ את התהליך הזה, זה גם התקיפות בבקעא במקום שהסורים יושבים בו וגם תקיפות בביירות, שיתנו לאנשי לבנון, לא רק לתושבי הדרום, להבין שהבעיה היא לא רק של כפרא ויעטר ועוד איזה ארבעים כפרים בסביבתם שבנו עכשיו

---

[21] קד״ם הרמטכ״ל למבצע ענבי זעם, 18.7.1995 (א״צ 234/892/1997).

[22] ״כי כולנו זוכרים בין היתר גם את מה שהיה ומנסים להעריך את מה שיהיה, באחד המקרים, שפה כן ניסינו לעשות באותו מקום [...], וגם בגלל אותו זכרון, אני מניח, שמי שממליץ להשאיר את זה איפה שזה, זה נכון, כי די מהר הסתבכנו שם בין כפרא ליעטר״. אישור תוכניות לעוצבת הגליל ולעוצבת ״געש״ (א״צ 144/2212/1999). מבצע ״ניב מדובר״ (19-21 בפברואר 1992) - בעקבות חיסול עבאס מוסאווי, נורו רקטות לעבר צפון ישראל, והמבצע נועד לסכל את הירי מאזור הכפרים כפרא ויעטר באמצעות תפיסת שטחים ששולטים עליהם על ידי כוח שכלל את גדוד ״צפע״ מחטיבת הצנחנים, מחלקת שריון וצוות מסיירת ״גולני״. המבצע נתקל בקשיים כבר בתחילתו: אחד הכוחות נעצר על ידי כוח או״ם, כל הטנקים נתקעו בדרכם אל היעד, והמבצע היה לקרב חילוץ. במהלכו נהרגו שני חיילים ושלושה נפצעו, חייל או״ם אחד נהרג, וכן נהרגו בין שישה לשמונה מחבלים. תחקיר המבצע הצביע על ליקויים רבים בתפקוד המפקדים והחיילים במבצע. אמנון ליפקין־שחק היה סגן הרמטכ״ל וראש אג״ם בזמן המבצע.

[23] משחק מלחמה מטכ״לי, סיכום, אוגוסט 1995.

מחנות אוהלים בדרום ביירות, אלא הבעיה יכולה להגיע, ומגיעה, גם אליהם אם כי בעוצמה אחרת מהעוצמה שבה תושבי הדרום נדרשים לשלם בדבר הזה.[24]

סוגיה נוספת שנדונה בתהליך התכנון הייתה התזמון והעוצמה של הפעלת האש לאורך ציר הזמן של המבצע. מפקד חיל הים איילון ומפקד פיקוד העורף אלוף שמואל ארד סברו שיש לפתוח את המבצע בעוצמה המְרבית, על מנת לקצר את משך המערכה. לעומתם, עוזר ראש אג״ם ורח״ט המחקר סברו שהפעלת הכוח צריכה להיות מדודה ולהתגבר לאורך ציר הזמן. עוזר ראש אג״ם נימק את עמדתו בכך שאין מספיק יעדים איכותיים, ויש להביא בחשבון את האפשרות שהמבצע יימשך יותר משבוע, ונכון יהיה להשאיר יעדים להמשכו. רח״ט מחקר הסביר שבשל העובדה שתהליך קבלת ההחלטות של חאפז אסד הוא איטי, יש להיערך מבצעית למצב שנידרש להפעלת כוח מתמשכת. לקראת המבצע, התגבשה עמדת הרמטכ״ל שלפיה יש להתחיל אותו בעוצמה גבוהה יחסית, כדי לסיימו מהר ככל האפשר.[25]

כיוון שתוצאות המבצע היו תלויות במידת ההרתעה שתיצור הפעילות הצבאית, רבים העלו את הרעיון לסיים אותו במהלך שיפגע באתרים בכפרים המשמשים את חזבאללה. מפקד פיקוד הצפון טען: ״יש לפגוע ברובעים ובכפרים מהם נורו רקטות ממטל״רים [מטול רקטות] לתחומי מדינת ישראל ולהשאיר טביעת אצבעות מוחשית״. הרמטכ״ל הסכים עימו ואמר: ״לאחר התפנות האוכלוסייה יפעלו כוחות צה״ל נגד יעדי מחבלים בכפרים, ותינקט ענישה קשה נגד ׳הגרעינים הקשים׳ של חזבאללה בכפרים מאובחנים. יש לפגוע בתשתית המשרתת את החזבאללה בכפרים מצפון לרצועת הביטחון״.[26]

התמודדות עם ירי רקטות

במסגרת נוהל הקרב, הוכנו גם תוכניות לצמצום היקף ירי הרקטות של חזבאללה במהלך המבצע. הניסיון ממבצע ״דין וחשבון״ לימד, שלמרות יכולות טכנולוגיות מתקדמות אי אפשר למנוע כליל את הירי, ולכן המשימה צריכה להיות צמצום היקף ירי הרקטות לעבר ישראל. התוכנית כללה הפעלה משולבת של חיל האוויר ויחידות מובחרות, על מנת לפגוע בחוליות השיגור ולצמצם כך את ירי הרקטות. תפקיד הכוחות הקרקעיים היה לתצפת על מרחבי השיגור העיקריים ממוצבי צה״ל ומנקודות מעבר לקו האדום, שהוגדרו על בסיס הניתוח של ההיסטוריה הגזרתית.[27] כדי לצמצם את משך הזמן הנדרש לתקיפת מטרות, הופעל בפיקוד הצפון מוצב שליטה קדמי (משל״ק) שתחתיו פעלו כלל גורמי המודיעין (איסוף והערכה), ארטילריה וחיל האוויר. תפקידו היה לאתר את משגרי הרקטות בזמן אמת ולתקוף אותם בתוך זמן קצר, ללא צורך באישור גורמים במטכ״ל או בחיל האוויר. מתוך דברי המפקדים הבכירים ערב המבצע עולה, כי הם העריכו שהמבצע יביא להישגים משמעותיים. מפקד הפיקוד העריך שתושבי נהריה יוכלו לצאת מהמקלטים לאחר יממה.[28] מפקד חיל האוויר אלוף בודינגר הצטרף לדעה זו ואמר: ״אני מרשה לעצמי לומר, שזה יהיה 2/3 לכיוון ההצלחה, אני חושב שאפס לא נשיג, כנראה שטפטוף מסוים יהיה״.[29] גם הרמטכ״ל הביע בכמה הזדמנויות תחושה אופטימית לגבי ההישג הצפוי:

---

[24] אישור תוכניות לעוצבת הגליל ולעוצבת ״געש״ (א״צ 144/2212/1999).

[25] ליפקין־שחק: ״אני חושב שאנחנו צריכים לעשות את זה הרבה יותר מהר, צריך יהיה לתקוף בבירות מהר אחרי הקטיושות״. דיון על תקיפת יעדים במסגרת מבצע ענבי זעם, 7.3.1996 (א״צ 321/279/1998).

[26] משחק מלחמה מטכ״לי, סיכום, אוגוסט 1995.

[27] תחקיר למבצע ענבי זעם, 28.8.1996 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[28] ״אני חושב שהשיפורים שהכנסנו בניסיון לפגוע, למנוע, להקשות, לגרום להם שגם את המעט שהם יירו כנראה שחלק גדול יותר יפספסו אותו כי הם לא ישימו אותו במקומות שהם תכננו. השילוב של כמה שהם יפגעו פלוס הנזקים הנוספים, יש סיכוי שיביא אותם להפסקת הירי. אני לא יודע לכמת אותו״. משחק מלחמה מטכ״לי, 7.7.1995 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[29] שם.

"תראו, אם הם יתחילו לירות קטיושות ונצליח לעשות את מה שלא הצלחנו עד היום, אני חושב שיש לנו כן סיכוי להצליח יותר, גם אם לא למנוע את ירי הקטיושות. להפריע להם".[30]

פקודת מבצע "ענבי זעם"

פקודת "ענבי זעם" הושלמה והופצה ב־30 באוגוסט 1995, אך מטבע הדברים עברה כמה עדכונים והתאמות במהלך השנה, עד לפרוץ המבצע.[31] ההתייחסות בחלק זה של הפרק היא לפקודה שהופצה כחודש לפני המבצע - 9 במארס 1996.

הסעיף הראשון של הפקודה, "כללי", התייחס לסיבות ליציאה למבצע ותיאר את הרעיון המבצעי. וכך תוארה העילה למבצע: "בעקבות ירי מטל"רים המבוצע בתכיפות גבוהה לשטח מדינת ישראל ושינוי מדיניות החזבאללה אשר מתבטאת בהורדת רף התגובה". הרעיון המבצעי לא שיקף במדויק את החלטת הרמטכ"ל – להעדיף את המנוף הסורי על פני פעולה ישירה מול חזבאללה - ונוסח כך: "פגיעה ביעדי פח"ע, בתשתית סביבתם, ובמטרות תשתית לבנוניות, ליצירת לחץ על הממשל בלבנון ובסוריה, וזאת על מנת שלא יאפשרו לארגון החזבאללה לירות קטיושות לשטח המדינה. כל זאת במינימום פגיעה באוכלוסייה המקומית".

מסיבה זו, גם סעיף "המטרה" לא ביטא את כוונת הרמטכ"ל: "צה"ל יפגע ביעדי חזבאללה בלבנון ובמידת הצורך בתשתית הסביבה והנוכחות האזרחית המאפשרת פעולתם, כתגובה על פגיעה ביישובי הצפון, על מנת ליצור לחץ על גורמי הכוח בלבנון לפעול לריסון פעילות חזבאללה כנגד יישובי הצפון ואזור הביטחון, ולשינוי דפוסי פעילותם נגד מטרות בשטח ישראל".

"המשימה" הוגדרה כך: "צה"ל יתקוף יעדי מחבלים בלבנון, באמצעות מטוסים, טנקים, ארטילריה ופעילות ימית ע"פ פקודה. יהיה מוכן לביצוע פעולות קרקעיות מצפון לאזור הביטחון, זאת ע"פ פקודה ולאחר אישור נוסף. כל זאת על מנת להביא להפסקת ירי התגובה של קטיושות נגד הגליל במהלך המבצע ולצמצם ירי קטיושות כנגד הגליל בעתיד".

בסעיף "השיטה" נכתב: "צה"ל יפעיל לחץ על הממשל הלבנוני וגורמי הכוח האחרים בלבנון באמצעות פגיעה ביעדי תשתית ומטרות מחבלים בדר"ל [בדרום לבנון], בבקעא ובביירות, ישבש תנועת אזרחים בדר"ל וינתק אזור הדרום מצפונו, תוך הטלת סגרים ימיים ואוויריים ויהיה מוכן לתפיסת שטחים שולטים בדר"ל. כל זאת במדרג הסלמה מתפתח".

הפקודה של פיקוד הצפון לא נכתבה בהתאם לכלל הקובע שהמשימה של הרמה הממונה היא המטרה של הרמה הכפופה. מפקד הפיקוד סבר כי במקרה הזה לא ניתן לגזור ישירות את מטרת הפיקוד מתוך המשימה שהגדיר המטכ"ל, ויש לכלול במטרה רק את המשימות הרלוונטיות. לכן הוסיף מפקד פיקוד הצפון לפקודה סעיף חדש שכותרתו "מטרת על", ותפקידו היה לבטא את מטרת המטכ"ל: "להפסיק את דפוס ירי המטל"רים לעבר ישראל ואזהב"ט [ואזור הביטחון]"; ואילו המטרה בפקודה הפיקודית נוסחה באופן הבא: "לפגוע בארגון חזבאללה, לצמצם ירי מטל"רים לשטח מדינת ישראל ואזור הבטחון, ולהרתיע מהמשך ירי מטל"רים בזמן המבצע". הבדל נוסף בין הפקודה המטכ"לית לבין הפקודה הפיקודית היה בהגדרת סדרי העדיפויות בין המשימות. בפקודה המטכ"לית סדר העדיפויות של משימות פיקוד הצפון היה כלהלן: צמצום ירי הרקטות, הנעת והוצאת האוכלוסייה האזרחית מדרום לבנון, ורק לבסוף "פגיעה ביעדי ארגון חזבאללה ובלוחמיו".

[30] דיון על תקיפת יעדים במסגרת מבצע ענבי זעם, 7.3.1996 (א"צ 321/279/1998).
[31] פקודת מבצע "ענבי זעם", 30.8.95 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

לעומת זאת, בפקודה הפיקודית עמדה המשימה של פגיעה בארגון חזבאללה בראש סדר העדיפויות, לאחר מכן צמצום ירי הרקטות, ורק במקום השלישי - הרחקת האוכלוסייה האזרחית. הבדל זה שיקף, למעשה, את חוסר ההסכמה שאפיין את תהליך נוהל הקרב, וככל הנראה לא סוכם עד תחילת המבצע.

העיתוי למבצע "ענבי זעם" - דצמבר 1995 עד אפריל 1996

כאמור, ההנחיה לתכנן מבצע צבאי בלבנון הגיעה מראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין בתחילת קיץ 1995. הרמטכ"ל העריך באותה שעה שהתוכנית תבוצע בחודשים הקרובים, אך הביצוע נדחה שוב ושוב, בעיקר בשל היעדר עילה. לאחר רצף מקרים של ירי קטיושות בחודשים אפריל-מאי 1995, הפך הירי של חזבאללה לספורדי והיה מוצדק על פי הבנות "דין וחשבון", אף לפי הפרשנות הישראלית. ככל הנראה עמדו סוריה וחזבאללה על כוונות ישראל לצאת למבצע צבאי במקרה של ירי קטיושות נוסף, ולכן ריסן המשטר הסורי את חזבאללה במהלך חורף 1995-1996. בסוף דצמבר 1995 נורו רקטות אחדות לעבר יישובי הצפון, אסד קרא את נסראללה לסדר וגרם לחזבאללה להפסיק את ירי הרקטות לעבר ישראל. הצלחת המדיניות הסורית לרסן את חזבאללה אישׁשה את עמדת אמ"ן, שלפיה יש לסוריה השפעה על הארגון ויש לה עניין ברגיעה חלקית בלבנון, כל עוד מתקיים משא ומתן מדיני תכליתי. וכך, אף שבחודשים ינואר-פברואר 1996 נפצעו אזרחים לבנונים רבים מירי תגובתי של צה"ל, נפגעו עשרות בתים בכפרים הסמוכים לגבול אזור הביטחון ואף מסגד ובית החולים בנבטיה, לא הגיב חזבאללה בירי רקטות.[32] ניתן להניח שגם רצח ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין עוד קודם לכן, ב־4 בנובמבר 1995, ומזג האוויר הבעייתי בחודשי החורף תרמו לדחיית ההחלטה על היציאה למבצע "ענבי זעם" לאביב 1996.

על רקע ההסלמה האיכותית בפעילות של חזבאללה בסוף פברואר, שכללה ניסיון פיגוע באמצעות גלשן אווירי שהתרסק במג'דל סלים ופיצוץ מכונית תופת צפונית למַרְכָּבה, ולקראת השיפור הצפוי במזג האוויר - התחדשו בצה"ל ההכנות לשיפור המוכנות למבצע. בפועל, נדחתה היציאה למבצע שוב ושוב, בעיקר מסיבות מדיניות. ב־24 בפברואר, שלושה ימים לאחר התרסקות הגלשן, כינס הרמטכ"ל דיון שעניינו היה קביעת העיתוי הטוב ביותר לתחילת המבצע.[33] בהנחה שהוא יימשך כשבוע עד עשרה ימים, ולנוכח החלטת הדרג המדיני להקדים את הבחירות הכלליות לכנסת ולקיים אותן בסוף מאי, המסקנה הייתה שהמועד האחרון האפשרי למבצע הוא אמצע אפריל. אך לאור נסיעתו המתוכננת של ראש הממשלה ושר הביטחון פרס למדינות המפרץ בשבוע הראשון של אפריל, ובשל חג הפסח שנחוג באותו שבוע, התגבשה ההבנה שיש שני חלונות זמן אפשריים למבצע - השבועיים הראשונים של חודש מארס או מייד לאחר חג הפסח.

בתחילת מארס 1996 אירעה היתקלות סמוך לגדר המערכת, שבה נהרגו ארבעה חיילי צה"ל (ובהם מג"ד "ברק" מחטיבת "גולני") ושעשויה הייתה לשמש עילה ליציאה למבצע. נראה כי פיגועי ההתאבדות הגדולים בסוף פברואר ותחילת מארס (שני פיגועים באוטובוס קו 18 בירושלים ופיגוע ברחוב דיזנגוף בתל אביב) הסיטו את הקשב ואת תשומת הלב מהזירה הצפונית. בעקבות הפיגועים, נערך צה"ל לאפשרות של כניסה מחודשת לשטחי הרשות הפלסטינית, ואילו הדרג המדיני היה עסוק בהפעלת לחץ מדיני על הרשות הפלסטינית, כדי שתפעל בתקיפות נגד החמאס ברצועת עזה; לחץ שבא לידי ביטוי בכינוס ועידת שרם א-שיח׳. כתוצאה מכך העיר הרמטכ"ל בדיון שנערך ב־7 במארס, שאין זה העיתוי הנכון להתחיל במבצע צבאי גדול בלבנון, לנוכח

[32] לדוגמה, חזבאללה לא הגיב לאירוע שבו נפצעו שני ילדים מירי טנק במוצב "דלעת" לעבר בית בנבטיה. סיכום ישיבת פורום מטכ"ל, 18.12.95.

[33] דיון בנושא לבנון, 24.2.1996 (א"צ 353/2214/1999).

העובדה שכוחות רבים של צה"ל מרוכזים ברצועת עזה, ומבחינה תדמיתית מהלך בלבנון ייתפס כאילו ישראל "סוגרת חשבון במקום הלא נכון".[34]

כעבור כמה ימים, ב-10 במארס, נהרג חייל צה"ל סמוך ל"שער פטמה". האירוע היה עשוי לשמש עילה למבצע, אולם בשל ועידת שרם שעתידה הייתה להיפתח כעבור שלושה ימים ובשל אילוצי מזג אוויר, שוב הוחלט לדחות אותו. פעילות חזבאללה המשיכה, וב־20 במארס נהרג קצין צה"ל בפיגוע התאבדות סמוך לשיירת מפקדים של צה"ל בפיקוד מפקד עוצבת "חירם", שנעה דרומית למוצב טייבה. ראש הממשלה ושר הביטחון ציין בפני הרמטכ"ל, שיום קודם לכן פנתה ישראל לממשל האמריקאי בבקשה שידרוש מסוריה לרסן את חזבאללה.

באותו היום הגיע מסר משגריר ארה"ב בישראל, מרטין אינדיק, למזכיר הצבאי של ראש הממשלה, ובו הוא מבקש כי ישראל תפגין איפוק לנוכח האירוע, על מנת לאפשר לארה"ב למצות את כל האפשרויות הדיפלומטיות להשפיע על סוריה לרסן את חזבאללה. לפיכך, קבע ראש הממשלה פרס שלא יהיה נכון להתחיל במבצע צבאי בשעה שהאמריקאים פועלים להרגעת הרוחות בכלים מדיניים.[35] יחד עם זאת, הוא הודה שגם אם תושג רגיעה היא תהיה זמנית, וזה רק עניין של זמן עד שצה"ל יידרש להפעיל את תוכנית "ענבי זעם". הרמטכ"ל הסביר לדרג המדיני שהדחיפות להתחיל במבצע נובעת מכך שחג הפסח יחול ב־4 באפריל, ומשום כך השבוע הקרוב (30-24 במארס) הוא חלון הזמן האחרון שנותר בחודש הקרוב. ראש הממשלה ושר הביטחון הסביר לרמטכ"ל: "צריך לתאם עם האמריקאים [...] אנחנו במצב הנכון להגיב היום, אבל ברור עם זאת שהמסר האמריקאי עושה קושי רב". בהתאם להחלטת ראש הממשלה מהערב הקודם, ישראל לא ניצלה גם את האירוע האחרון כעילה להתחיל במבצע "ענבי זעם".

בעשרת הימים האחרונים של מארס הוצגה תוכנית "ענבי זעם" פעמיים לראש הממשלה ושר הביטחון.[36] הוא אישר עקרונית את עיקריה ואת הכוונה לפעול בביירות, אך תלה את האישור הסופי בהחלטת הקבינט וחזר שוב על הקווים המנחים למבצע:

> תקיפת מטרות המחבלים בלבנון בתגובה על פעילות המחבלים כנגד כוחותינו וצד"ל צריכה להיות בעלת עוצמה מספקת הן בשלב הפתיחה והן בשלבים הבאים שמתוכננים לבוא במקרה של ירי קטיושות לעבר ישובי הגליל. עלינו להאשים את ממשלת לבנון למצב המדרדר בדר"ל ושהיא מסוגלת למנוע פעילות המחבלים ולהבטיח שקט באזור. צה"ל יתקוף בביירות כמסר חד משמעי לממשלת לבנון ולגורמים ערביים נוספים.[37]

אך באותו היום נמסר לרמטכ"ל כי ראש הממשלה ושר הביטחון נוטה כעת לדחות את המבצע לאחר חג הפסח, לנוכח נסיעתו המתוכננת למדינות המפרץ ב־1-4 באפריל ולנוכח הרגיעה היחסית באזור הביטחון.[38] זאת הסיבה שהתקרית ב־30 במארס – שבמהלכה ירה כוח צה"ל טיל ממוצב "קוזה" לעבר אנשי חזבאללה והרג בשוגג שני אזרחים בכפר יעטר, ובתגובה ירה חזבאללה רקטות לעבר קריית שמונה ונהריה – לא שימשה עילה ליציאה למבצע.

---

[34] דיון בנושא: תקיפת יעדים, 7.3.1996 (א"צ 353/2214/1999).
[35] רישומים מהתייעצות בראשות ראש הממשלה ושר הביטחון, 19.3.1996 (א"צ 346/2214/1999).
[36] הע"מ לבנון והצגת ענבי זעם – סיכום ראה"מ ושהב"ט, 21.3.1996 (א"צ 361/2214/1999).
[37] שם.
[38] פתק בכתב יד, 25.3.1996 (א"צ 353/2214/1999).

בעקבות ההחלטה לדחות את המבצע, עשה רח״ט המחקר עוד ניסיון למנוע מערכה נוספת בלבנון.[39] במסמך שהועבר לידי הרמטכ״ל כתב רח״ט המחקר תא״ל עמידרור, כי מדיניות ירי הרקטות של חזבאללה מאז מבצע ״דין וחשבון״ לא חרגה באופן מהותי מההבנות הקיימות, שהן עצמן טובות, ומבצע צבאי לא ישפר את המצב. כמו כן הביע רח״ט המחקר חשש שהתקיפות המתוכננות בביירות יביאו לפיגוע בחו״ל, בדומה לזה שאירע בבניין הקהילה היהודית בארגנטינה בתגובה לתקיפה בעין דרדרה. הרמטכ״ל דחה את עמדת רח״ט המחקר וענה כי לפי דעתו יש צורך, וניתן, להגיע להבנות טובות יותר עם חזבאללה שיבטיחו את השקט ליישובי הצפון; ולכן יש הצדקה למבצע ״ענבי זעם״.

ב־7 באפריל נהרג אזרח לבנוני במהלך פעילות צה״ל. חזבאללה הגיב באותו בוקר בירי רקטות לעבר קריית שמונה ונהריה, שהביא לפציעתם של עשרות אזרחים. כעבור יומיים נהרג חייל צה״ל במוצב ״כרכום״ כתוצאה מירי מרגמות. לאחר שהוסרו המכשולים המדיניים, שימשו אירועים אלו עילה למבצע; עם זאת המתינה ממשלת ישראל עד לאחר שביעי של פסח, וב־11 בחודש נפתח מבצע ״ענבי זעם״.

ניהול מבצע ״ענבי זעם״[40]

ב־11 באפריל 1996 בוצעה תקיפה אווירית של שני יעדים בבקאע (תל כיאל ומזרעת עין אבו צוואר) ושל משרד חזבאללה בביירות. תגובת הארגון לתקיפות הייתה מינורית, אולי מתוך רצון וכוונה לסיים את האירוע מבלי להידרדר לעימות נרחב יותר. למרות זאת המשיכה ישראל בתקיפות בדרום לבנון, וחזבאללה הגיב למעשה רק 27 שעות לאחר תחילתן, ב-12 באפריל, בירי של 31 רקטות לעבר יישובי הצפון. בירי זה נפצעו חמישה אזרחים. רק אז החל השלב השני של מבצע ״ענבי זעם״, שכלל תקיפה נוספת של יעד בביירות (תותח נ״מ סורי סמוך לשדה התעופה) ו״בום״ על-קולי בשמי הבירה הלבנונית. בה בעת הותקפו מטרות שזוהו על ידי כוחות קרקעיים, וכן הותקפו יעדים שונים במרחב דרום לבנון. כמו כן הורה צה״ל לתושבים של 44 כפרים לבנוניים להתפנות, בנימוק שנורות מהם רקטות לעבר ישראל. אף על פי שצה״ל הרחיב את היקף התקיפות בלבנון, הפחית חזבאללה במידה משמעותית את הירי ב־13 בחודש, והוא הסתכם ב־11 רקטות; נראה שגם הפעם מתוך כוונה לבחון אם ניתן לסיים את האירוע. באותו היום המשיך צה״ל לתקוף בדרום לבנון, אך לא בביירות או בבקאע.

כבר בימים הראשונים של המבצע הדגישו הרמטכ״ל, סגן הרמטכ״ל ורח״ט המבצעים בהערכות המצב, שהצלחתו תלויה בצמצום הנפגעים האזרחים הלבנונים למספר הנמוך ביותר האפשרי. לאחר שהיה נוכח בפגישה בין ראש הממשלה והרמטכ״ל, חזר רח״ט המבצעים להערכת מצב בקריה ועדכן את הנוכחים: ״אני רוצה שתבינו את הרציונל. הרמטכ״ל וגם ראש הממשלה הדגישו את העובדה שאנחנו, גם בשביל היכולת שלנו להמשיך את המבצע הזה וגם מוסרית, רוצים למנוע פגיעה באזרחים, גם אם ההישג המבצעי יהיה נמוך״.[41] מסיבה זו ניתנה הנחיה שהנעת האזרחים תיעשה באופן מבוקר ונשלט, וללא ירי פגזים לתוך הכפרים והעיירות.

לאחר שהבינו בחזבאללה כי תקיפות ישראל אינן תגובה שגרתית לירי הרקטות אלא חלק ממבצע נרחב, הגביר הארגון את פעילותו ההתקפית. במהלך ליל 14-13 באפריל שוגרו לעבר ישראל עשרות רקטות. הירי המסיבי נתן את האות למעבר לשלב השני של המבצע. במהלך 14 בחודש התבצעו תקיפות נוספות בביירות

[39] מבצע דין וחשבון - רח״ט מחקר, 26.3.1996 (א״צ 353/2214/1999); הערכת מודיעין מיוחדת, 10.4.1996 (א״צ 333/2214/1999).
[40] בשונה מתהליך תכנון המבצע, לניהול המבצע יש תיעוד חלקי בלבד, ולמעט פקודות המבצע חסרות כמעט כל הערכות המצב שנערכו במצפ״ה (מוצב הפיקוד העליון) או בפיקוד הצפון. מסיבה זו, חלק זה של הפרק קצר יחסית ומבוסס בחלקו על תחקירים שנערכו לאחר המבצע, ולא על תיעוד מקורי.
[41] הערכת מצב בוקר, 12.4.1996 (א״צ 451/279/1998).

ובבקאע ונפגעה תחנת טרנספורמציה בג׳מהור הסמוכה לביירות. ממשלת צרפת הביעה מחאה על תקיפת מתקן החשמל, דרשה מישראל לחדול מפגיעה במתקני תשתית והודיעה שתשלח טכנאים צרפתים לתקן את התחנה.[42]

מנהיג חזבאללה חסן נסראללה הגיב בנאום ב־13 בחודש:

> אם רצונם הוא להכניס את ביירות והפרברים הדרומיים שלה למשוואת הביטחון של קריית שמונה, הרי שתגובתנו ברורה: התגובה להתקפה שאירעה אתמול בדאחיה לא תהיה בצפון פלסטין. אין קשר בין צפון פלסטין וקריית שמונה לבין מה שקרה בדאחיה. התגובה לכך תתבצע בוודאות במקום אחר – בכל מקום אחר. לא אומר עכשיו מהו אותו מקום. אנחנו נבחר את המקום, אנחנו נבחר את המועד.[43]

למחרת אירעה ״תאונת עבודה״ בבית מלון במזרח ירושלים לאזרח לבנוני בשם חוסיין מקדאד, שנכנס לישראל באמצעות דרכון בריטי מזויף. חגורת נפץ התפוצצה בחדר המלון, ומקדאד נפצע קשה. ככל הנראה הוא היה ההפתעה שעליה הכריז נסראללה: הוא נשלח על ידי חזבאללה לבצע פיגוע התאבדות בירושלים בתגובה למבצע ״ענבי זעם״.

הפער בין המטכ״ל לבין פיקוד הצפון

בשלב זה של המבצע התברר במטכ״ל, שאין הבנה משותפת עם פיקוד הצפון לגבי מטרות הפעלת הכוח. מפקד הפיקוד אלוף לוין הגדיר את סדר העדיפויות של הפיקוד כלהלן:

1. מניעת שיגורים.
2. פגיעה בבכירים של חזבאללה.
3. הרחקת האוכלוסייה משדה הקרב.[44]

לעומת זאת, המטכ״ל קבע שהמשימה העיקרית של פיקוד הצפון היא הרחקת האוכלוסייה האזרחית, ואילו הפגיעה בתשתיות חזבאללה היא משימה משנית בלבד.[45] בקריה שבתל אביב הרגישו שפיקוד הצפון אינו מפעיל את הארטילריה כדי לפנות את הכפרים, אלא כדרך לשבש את ירי הרקטות. על רקע חוסר התיאום בין שני הגופים, נפגשו הרמטכ״ל ואנשי המטה שלו עם צמרת הפיקוד בפיקוד הצפון. לאחר הפגישה, הפיצה חטיבת המבצעים עדכון לפקודת ״ענבי זעם״, ובו הוגדר מחדש סדר העדיפויות במשימות הפיקוד: ״1) משימה ראשונה – יופעל לצמצום ומניעת ירי מטל״רים. 2) משימה שנייה – הנעת והוצאת אוכלוסית דר״ל מהכפרים וצור. 3) משימה שלישית – פגיעה בפעילים/מחבלים״.[46]

---

[42] גם מפקד כוחות צד״ל, גנרל אנטואן לאחד, מחה על התקיפה, לאחר שהתברר כי היא גרמה להפסקות חשמל בשכונות הנוצריות באזור ביירות.

[43] מצוטט אצל: דניאל סובלמן, ניהול סכסוך בין מדינה לשחקן לא־מדינתי באמצעות כללי משחק: יחסי ישראל חזבאללה 1993-2006, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, עמ׳ 146.

[44] ענבי זעם, לוח אירועים 22.4.96, מבוסס על עבודת צוותי הסיקור של המחלקה להיסטוריה (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[45] רח״ט המבצעים תא״ל גבי אשכנזי: ״אמרתי לפצ״ן ביום הראשון או השני, אפילו לעמירם [לוין], זה פחות משנה אם הורגים עכשיו עוד ארבעים מחבלים, מה שחשוב זה [ש]אסד לחוץ, הוא מושקע בלבנון, האם אנחנו באמת גורמים לו ללחץ [...] לכן אנחנו נזעקים שפצ״ן להבנתנו לא מתעסק מספיק עם ההנעה של האוכלוסייה ולכן מדברים עם פצ״ן כמו שמדברים [...] לכן גם לפי דעתי עולים לפצ״ן ביום שני בערב [15.3.1996] ומסבירים לפיקוד למה אנחנו רואים את זה יותר חשוב, ויכול להיות שזה טעות שלנו שלא הסברנו את זה קודם״. קמ״ן פיקוד הצפון, אל״ם יובל חלמיש: ״ביום החמישי או השישי היה שוני בראייה בין הפיקוד שראה בהרחקת האוכלוסייה לפנות שטח ולפגוע בחזבאללה בעדיפות ראשונה לבין המטכ״ל שראה בעדיפות את הרחקת האוכלוסייה כלחץ על הממשל״. סטנוגרמה של הסיכום המטכ״לי למבצע ״ענבי זעם״ (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[46] ענבי זעם, פקודת מבצע מס׳ 5, עדכון מס׳ 2 151400(04), (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה). את השינוי הרגישו בעיקר כוחות הארטילריה, דבר שבא לידי ביטוי בסיכום קצין התותחנים הראשי תא״ל דן הראל, שנקודת הכשל המרכזית הייתה ״אי רציפות המטרה והמשימה לכל הדרך״.

במהלך ארבעת הימים הבאים, 18-15 באפריל, נמשכה פעילות צה״ל בהתאם לתוכנית המקורית, ומידי יום הותקף יעד בעיר ביירות; מאידך גיסא, ירי החזבאללה נמשך בהיקף של עשרות רקטות ליום. האירוע הבולט באותם ימים היה היתקלות של כוח מיוחד בחוליית אויב סמוך למשע׳רה, שבמהלכה נהרגו שלושה מחבלים.

המבוי הסתום בערוץ המדיני

מאחורי הקלעים התנהלו מגעים בתיווך מזכיר המדינה האמריקאי וורן כריסטופר להביא לסיום העימות הצבאי ולגבש הבנות מדיניות חדשות. אך הפער בין הצדדים נותר בעינו: הנהגות סוריה וחזבאללה דחו מכול וכול את דרישת ישראל למסמך כתוב וחתום, שיהיה שונה מהבנות מבצע ״דין וחשבון״. עמדת סוריה לא הפתיעה את אמ״ן, שהעריך כבר בתחילת המבצע כי ״צריך זמן גם כדי שתהיה מסה קריטית של אזרחים בביירות וגם כי מנגנוני קבלת ההחלטות בביירות ובדמשק פועלים לאט״.[47] אך בשל היעדר לחץ בין־לאומי או מהציבור הישראלי לסיים את המבצע, לא ראו בצה״ל את גורם הזמן כבעייתי. יתרה מזו, הרמטכ״ל חזר על כך שיש צורך בסבלנות על מנת שהפעלת הכוח תביא ללחץ הנדרש על ממשלות סוריה ולבנון.[48]

פרשת כפר כנא והשפעתה על התנהלות המבצע

הנחת היסוד, שלפיה לרשות ישראל עומד פרק הזמן הנחוץ למימוש מנופי הלחץ, התנפצה בעקבות האירועים ב־18 באפריל. בשעות הבוקר המוקדמות תקף חיל האוויר בתים בעיירה נבטיה ששימשו מפקדות חזבאללה. שבעה אזרחים נהרגו במתקפה, והאירוע עורר תהודה בתקשורת הבין-לאומית. אחר הצהריים התקבל דיווח מצוות תצפית מיחידת ״מגלן״ שהיה ממוקם בגזרת כנא, שהוא נתון תחת אש מרגמות. אש ארטילרית לחילוץ נורתה תחילה ליעד, אולם בהמשך היא סטתה בטעות לעבר מחנה האו״ם הסמוך, שבו שהו באותה שעה אזרחים מכפרים סמוכים בדרום לבנון. באירוע נהרגו עשרות רבות של אזרחים לבנונים (ההערכות נעות בין 60 ל־110), ועשרות נפצעו. בשל היקף הנפגעים הגדול והתהודה התקשורתית של האירוע בעולם, החל לחץ של הקהילה הבין־לאומית על ישראל להפסיק את המבצע.

תגובת צה״ל לאירוע הייתה מאוחרת, מהוססת, השתנתה כל כמה שעות והגבירה את הגינוי מצד הקהילה הבין־לאומית. נשיא ארה״ב שלח שוב את מזכיר המדינה למזרח התיכון על מנת לזרז את המשא ומתן המדיני לסיום העימות. בעקבות הלחץ הבין־לאומי והחשש מפני מקרה נוסף של פגיעה באזרחים, החליט ראש הממשלה ושר הביטחון להורות לצה״ל להפסיק את האש. באותו יום בשעות הערב ניתנה פקודה מהמטכ״ל להפסיק את הירי היזום בלבנון, למעט זיהוי ודאי של ירי רקטות או אש לחילוץ כוחותינו. בנוסף הוסגו מלבנון כל הכוחות שפעלו מעבר לקו האדום.[49] למרות הפסקת האש החד־צדדית שיזמה ישראל, חזבאללה הגיב למחרת בירי נרחב של 80 רקטות לעבר ישראל, פי שניים מהממוצע עד אז. בישראל ציפו שלאחר הירי המסיבי ינצור הארגון את האש ויקבל את ההצעה האמריקאית להפסקת אש זמנית של חודשים מספר, שבמהלכה יתקיים משא ומתן מדיני אשר יוביל להסכם הבנות קבוע. הדיווחים על ההתקדמות במגעים הדיפלומטיים השפיעו על הפיקוד הבכיר, שהעריך כי סיום המבצע קרוב. בהערכת מצב שנערכה בשעות הבוקר של 20 באפריל אמר הרמטכ״ל: ״לקראת הערב הסורים יודיעו בשם חזבאללה על הסכמתם להפסקת אש שכנראה תהיה זמנית״.[50] הערכה זו

[47] הערכת מצב, 13.4.96 (א״צ 451/279/1998).
[48] לדוגמה, ״לחפש איך להסביר ולתת לאנשים להבין שלחימה מסוג זה של גרילה צריך סבלנות״. הערכת מצב, 14.4.96 (א״צ 451/279/1998).
[49] ענבי זעם, פקודת מבצע מס׳ 8, 182345(4), (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).
[50] ענבי זעם, 20.4.1996 (א״צ 43/475/2000).

לא החזיקה מים, ובימים הבאים המשיך הארגון לשגר רקטות לעבר יישובי צפון הארץ בהיקף דומה לזה של הימים האחרונים. מתוך הבנה שאין סיכוי להפסקת אש בימים הקרובים, חידש צה״ל את פעילותו; תקיפות חיל האוויר התחדשו, וצוותי התצפית הוכנסו שוב לנקודות מצפון לקו אדום.

סיום המבצע

בשלב זה נראה היה כי המבצע נקלע למבוי סתום, והפעלת הכוח אינה מייצרת את הלחץ הנדרש על ממשלות סוריה ולבנון. הדבר בא לידי ביטוי בהצעותיהם של חלק מהמפקדים לשנות את דפוס הפעלת הכוח ולהגביר את הפגיעה בתשתיות לאומיות או להתחיל במימוש המהלכים הקרקעיים (״צעד בטוח״).[51] רא״ל ליפקין-שחק דחה את כל ההצעות לשינוי הרעיון המבצעי. לגבי ההצעה לממש את התוכניות לפעילות קרקעית, חזר הרמטכ״ל על עמדתו: ״אנחנו לא נלחמים פה בצבא סדיר, אין לו קו הגנה ואין לו קו עצירה, שבהבקעתו נכשל החזבאללה. כיבוש השטח לא יביא להפסקת הקטיושות אלא הם יירו מיותר רחוק, ואז ניסוג והם יגידו שברחנו. אם נכנסים זה כדי לסרוק בית-בית ולפוצץ בתים חשודים״.[52] לגבי האפשרות להגביר את הפגיעה בתשתיות לאומיות, הסביר רא״ל ליפקין־שחק כי לנוכח תגובתה הקשה של ממשלת צרפת לפגיעה בתחנת הטרנספורמציה בביירות, לא ניתן לפעול נגד מתקני תשתית לאומיים מסיבות מדיניות.

הרמטכ״ל הבהיר למפקדים, שמערכה מוגבלת מסוג ״ענבי זעם״ לא נועדה להביא להכרעה צבאית: ״עוד שלושים הרוגים לחזבאללה לא ימוטט את הארגון בדרום. זה מצוין, הלוואי וזה יקרה, אבל זה כנראה רחוק״; לעומת זאת, כושר העמידה של תושבי ישראל וסבלנות ואיפוק מצד צה״ל, הם התנאים להצלחת המערכה:

> ככל שציוצי המצוקה מכאן יגדלו, יארך משך הזמן שהצד השני מוכן לספוג את המצוקה שהוא נמצא בה, ובזה כנראה הם יותר טובים מאיתנו [...] אם יש לנו סבלנות, הם ישברו קודם [...] ההבנה המרכזית שצריך להשיג זה שחזבאללה יבין שאם הוא יחזור לירי קטיושות בפרמטרים שהיו קודם, המחיר שהוא יידרש לשלם יהיה בלתי כדאי. רק אם זה לא יהיה כדאי לו, הוא לא יעשה את זה. וצריך להשתדל שאנחנו נעשה את זה לחזבאללה לא כדאי. חלק מהלא כדאי זה שלנו תהיה סבלנות.[53]

אך לאחר שלושה ימים שבהם נמשך העימות בלבנון, ולא חלה התקדמות במשא ומתן המדיני, החל גם הרמטכ״ל לאבד את סבלנותו ולגלות עניין באפשרות של מהלך קרקעי מוגבל, שתכליתו הונאה והטעיה - כאילו הוא מתכוון להתחיל בתמרון קרקעי בדרום לבנון:

> אם יש [מהלך קרקעי] שיכול להשפיע על חוסר ההבנה שלהם, מה אנחנו מתכוונים, אני לא הייתי פוסל את זה [...] אם יש איזו שהיא נקודה שפתאום מרגישים שצריך עכשיו עוד קצת לחץ ויש תחושה שיש איזו שהיא נקודה של [מהלך קרקעי] כזאת, אם יש בה תועלת בהגדלת הלחץ, אני לא הייתי פוסל את זה. למה אני אומר את זה? הייתה פעם אחת ביעטר [מבצע ״ניב מדובר״] לא התכוונו לעשות כמעט כלום [...] אבל עצם הנעת הכוח יצרה אצלם לחץ אטומי.[54]

---

[51] הע״מ לבנון, 22.4.1996 (א״צ 367/279/1998).
[52] שם.
[53] שם.
[54] הע״מ לבנון, 25.4.1996 (א״צ 363/279/1998).

הסכם ההבנות

כעבור יומיים, ב־27 באפריל, הבשיל המשא ומתן המדיני, והשחקנים המעורבים במגעים (סוריה, איראן, לבנון, חזבאללה וישראל) הגיעו לנוסחת פשרה שכללה את הסעיפים הבאים:

1. קבוצות חמושות בלבנון לא יתקפו את שטח ישראל ברקטות קטיושה או בכל נשק אחר.
2. ישראל ומי שמשתפים פעולה עמה לא יירו בכל סוג של נשק אל אזרחים או מטרות אזרחיות בלבנון.
3. מעבר לכך, שני הצדדים מחויבים להבטיח כי בכל הנסיבות אזרחים לא ישמשו מטרה לתקיפה, ואזורים מאוכלסים באזרחים, אזורי תעשייה ומתקני חשמל לא ישמשו בסיס לשיגור התקפות.
4. מבלי להפר הבנה זו, שום דבר הנאמר כאן לא ימנע מכל צד לממש את זכותו להגנה עצמית.
5. קבוצת מעקב – בהשתתפות ארה״ב, צרפת, סוריה, לבנון וישראל – תעקוב אחר יישום ההבנה לעיל. במקרה של טענה על הפרה של ההבנה, הצד המתלונן יעשה זאת בתוך 24 שעות. נהלים לטיפול בתלונות ייקבעו בידי הקבוצה.[55]

למרות העלאת ההבנות על הכתב, גם הפעם התגלעה מחלוקת בין חזבאללה לבין ישראל לגבי פרשנות הסעיפים השונים. מוקד המחלוקת היה המשמעות של הסעיף השלישי, שכן כל אחד מהצדדים פירש באופן שונה את המונח ״שיגור התקפות״. הפרשנות השונה נבעה מכך שבאנגלית ובערבית יש שתי מילים בעלות משמעות שונה: אטלאק - firing – אנטלאק - launching. חזבאללה טען שהנוסח הנכון של סעיף 3 הוא במילה firing, ואז משמעות הסעיף היא איסור על שיגור רקטות מהשטח הבנוי בלבד.[56] לעומת זאת, ישראל וארה״ב טענו שבנוסח המוסכם יש שימוש במילה launching, ולכן סעיף 3 אוסר, למעשה, על השימוש בכפרים מצפון לאזור הביטחון כבסיס ליציאה לפעילות מכל סוג נגד כוחות צה״ל וצד״ל. רח״ט המחקר עמד על הבעייתיות שבניסוח סעיף 3 של הסכם ההבנות, והסבו את תשומת ליבו של הרמטכ״ל לנושא.[57]

אחרית דבר – מבצע ״ענבי זעם״ במבט לאחור

המטרה העיקרית של נוכחות כוחות צה״ל באזור הביטחון ושל הלחימה בלבנון הייתה הגנה על יישובי הצפון מפני חדירת חוליות מחבלים וירי רקטות לעברם. מבצע ״ענבי זעם״ נועד לשפר את יכולתו של צה״ל לממש מטרה זו, ולהביא לצמצום התדירות והיקף ירי הרקטות על ידי הסדרת כללי משחק ברורים ומוסכמים בין ישראל לחזבאללה.

במבחן התוצאה עולה, כי המבצע אכן הביא לירידה בהיקף ירי הרקטות. במהלך שלוש השנים שלאחריו היו רק ארבעה מקרי ירי מסיבי של רקטות לעבר יישובי הצפון שכולם, למעט אחד, היו מוצדקים על פי הבנות המבצע.[58] נראה כי הירידה בהיקף הירי נבעה מכך שכללי המשחק היו ידועים ומקובלים על שני הצדדים. צה״ל פעל לאחר המבצע בהתאם להנחיית הרמטכ״ל, לפיה ״המטרה שאומרת שמבחינתנו נכון לעשות את הפעולות

---

[55] תרגום רשמי של המסמך המקורי באנגלית מופיע אצל: המחלקה להיסטוריה, מבצע ענבי זעם, מאי 1997, עמ׳ 239.

[56] סגנו של מזכ״ל חזבאללה, נעים קאסם, טען בספרו שחזבאללה עמד על כך שבתרגום לאנגלית של הסכם ההבנות תופיע המילה ״firing״. Qassem, *Hizbullah: The Story from Within,* p. 117.

[57] רח״ט המחקר: הבנות ענבי זעם, 9.5.1996 (א״צ 370/2214/1999).

[58] 18 באוגוסט 1997, בעקבות ירי ארטילריה של צד״ל לעבר צידון; 23 בדצמבר 1998, בעקבות הריגת שבעה אזרחים בהפצצת חיל האוויר; 18 במאי 1999, בעקבות הריגת שני אזרחים לבנונים. החריג היה הירי ב־25 באוגוסט 1998. החל ב-1999 השתנתה מדיניות ישראל וחזבאללה, לנוכח ההחלטה העקרונית על נסיגת כוחות צה״ל, והבנות ״ענבי זעם״ הפכו בפועל לאותיות מתות.

כך שלא תיווצרנה סיבות שבעטיין יהיה ירי קטיושות לגליל".[59] מימוש הנחייתו של הרמטכ"ל ליפקין־שחק בא לידי ביטוי, בין השאר, בסימון במפות את פאתי השטח הבנוי, שהירי לעברם מותנה באישור המפקדים הבכירים, ובחידוד ההנחיה לדרגי השטח לגבי חשיבות המניעה של ירי רקטות באמצעות צמצום הפגיעה באזרחים לבנונים. אחד הביטויים למדיניות זו היה בכך שלמול מותם בשגגה של 26 אזרחים לבנונים ופציעה של קרוב ל־200 מירי של צה"ל במהלך 15 החודשים שקדמו למבצע "ענבי זעם", ב־15 החודשים שלאחריו נהרגו תשעה אזרחים ונפצעו 80 מאש כוחות צה"ל וצד"ל לעבר אנשי חזבאללה. גם חזבאללה קיבל את הבנות המבצע, ובניגוד לעבר – נמנע מירי רקטות, למעט מקרים שבהם נפגעו אזרחים לבנונים. כתחליף לירי הרקטות לעבר יישובי הצפון ככלי להרתעת ישראל, שיפר חזבאללה את יכולת הדיוק והעוצמה של הרקטות, ונקט מדיניות של ירי לעבר מוצבי הגבול כתגובה לפעילות חריגה של צה"ל.

אם בוחנים את מידת ההצלחה של "ענבי זעם" רק דרך הפריזמה של ירי רקטות - המבצע נחל הצלחה; אך בראייה רחבה יותר, לאופן ניהול המבצע ולתוצאותיו היו השלכות שליליות. מחיר ההחלטה להטיל את אילוצי הבנות "ענבי זעם" על מדיניות הפעלת הכוח היה פגיעה באפקטיביות המבצעית של צה"ל. חזבאללה ידע לנצל את המגבלות שהוטלו על כוחות צה"ל לגבי ירי לפאתי השטח הבנוי, ועשה שימוש נרחב בכפרים כמחסה לחוליות תצפית, לעמדות מרגמות ולירי טילי נ"ט, כמפקדות וכבסיסי יציאה לפעילות בתוך אזור הביטחון. אף שבצה"ל זיהו את פעילות חזבאללה בכפרים, יעדים אלה כמעט לא הותקפו – מחשש להפרת ההבנות, פגיעה באזרחים לבנונים וירי רקטות בתגובה. כתוצאה מכך, בשנה וחצי שלאחר המבצע חלה ירידה של 30% במספר הממוצע של מחבלים שנהרגו בחודש כתוצאה מפעילות צה"ל לעומת 18 החודשים לפני המבצע.[60]

גם בהיבט בניין הכוח הוביל המבצע להתחמשות חזבאללה, שפגעה בחופש הפעולה של צה"ל. חוסר היכולת של הארגון לשתק את חיי השגרה בעורף ישראל במהלך המבצע הביא להבנה בארגון, שעליו לשפר את טווח מערך האש שלו באמצעות הצטיידות ברקטות לטווח בינוני. לאחר סיום המבצע נודע שחזבאללה קיבל לרשותו כמה רקטות מסוג פאג'ר 3 שמגיעות לטווח 40 ק"מ ומגדילות את טווח האיום ואת עוצמת הפגיעות של העורף האזרחי בעימות הבא. יש מקום להניח, כי עצם הידיעה שחזבאללה מחזיק רקטות מסוג פאג'ר הרתיעה את ישראל מהסלמה מכוונת בלבנון.

---

[59] דיון: תגובה לירי קטיושות, 3.7.1996 (א"צ 32/889/2003). "עלינו לוודא בכל הקשור לפעילות שלנו בבט"ש ובלבנון, בדגש על ביצוע ירי ארטילרי תגובתי, שלא להביא להפרת ההבנות מצידנו (גם כאשר מתחלפים הכוחות בשטח) והפקודות וההנחיות צריכות להיות מתואמות לכוח". סיכום הרמטכ"ל למבצע "ענבי זעם" (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

[60] מספר המחבלים ההרוגים ירד מממוצע של 4.6 בחודש בשנה וחצי לפני המבצע ל־3.1 בממוצע לחודש בשנה וחצי לאחריו.

ארגון חזבאללה (1982-2000)

שאול שי[1]

ארגון חזבאללה הוקם על ידי גורמים שיעיים בלבנון, שאימצו את תורתו של רוחאללה ח׳ומייני, מנהיג המהפכה האסלאמית באיראן, ובסיועם של משמרות המהפכה האיראניים הפך בתוך שני עשורים של לחימה נגד ישראל ומאבקים מבית לגורם כוח צבאי ומדיני דומיננטי בלבנון.

מאמר זה יפרוס את הסיבות והתהליכים שהביאו להצלחתו של הארגון ויבחן את הזהות המורכבת של הארגון, המשלבת נאמנות לאיראן ולדרכה ליצוא המהפכה האסלאמית עם היותו ארגון לבנוני־שיעי. המאמר עוסק בתקופה שבין הקמת הארגון בשנת 1982 לבין יציאת צה״ל מלבנון בשנת 2000, אך הוא אינו מתעלם מהתפתחויות מרכזיות שהתרחשו גם לאחר מכן; אלה יוזכרו בקצרה.

על מנת להבין את היסודות שעליהם הוקם חזבאללה ואת הדילמות לגבי זהותו ומטרותיו, נדרשים דיון קצר בעקרונות היסוד של השיעה ובשינויים שחוללה תורתו של ח׳ומייני, וכן היכרות עם העדה השיעית בלבנון מתוכה צמח הארגון.

חזבאללה החל את דרכו כקבוצה מצומצמת של אנשי דת, חסרת מנגנון ארגוני הייררכי ברור, וגרעינו הראשון התעצב באמצע 1982. מייסדיו היו אנשי דת שיעים בוגרי המכללות נג׳ף (בעיראק) וקום (באיראן) ומתלמידיו של אייתוללה מוחמד באקר אל-צדר. בראש הקבוצה עמדו סייד עבאס מוסאווי, שיח׳ צובחי אל-טופיילי, סייד אבראהים אל-אמין ושיח׳ מוחמד יזבכּ. המייסדים גיבשו את המניפסט הראשון של הארגון שנקרא ״המניפסט של התשעה״, כיוון שאושרר על ידי תשעה נציגים של הגופים האסלאמיים השונים שהתאגדו לארגון חזבאללה.[2] ועדת התשעה הייתה גם זו שבחרה את שמו לאחר שדחתה הצעה לכנותו ״התנועה האסלאמית של לבנון״, מאחר שכבר היה בלבנון ארגון בשם זה.[3]

חזבאללה הוקם בקיץ 1982 באזור בעלבכּ שבבקעת הלבנון בתמיכת משמרות המהפכה האיראניים, כחלק מהמאמץ של משטר ח׳ומייני לייצא את המהפכה האסלאמית אל מחוץ לגבולות ארצו. הדבר נעשה תוך שיתוף פעולה בין איראן לבין בעלת הברית האסטרטגית שלה - סוריה. לבנון הייתה יעד מועדף ליצוא המהפכה האסלאמית בשל האוכלוסייה השיעית הגדולה המתגוררת בה, ובשל המציאות הפוליטית המסוכסכת שהקלה על כך.

עקרונות היסוד של האמונה השיעית

שורשם של עקרונות היסוד של השיעה במחלוקת עם הסונה על השלטון לאחר מותו של הנביא מוחמד. השיעים גורסים כי מוחמד מינה את עלי אבן טאלב ליורשו, מינוי המעוגן בצו אלוהי. לפיכך, בראייה השיעית, שלטונם של שלושת החיליפים הראשונים לאחר מות מוחמד אינו אלא גזלה שרירותית של ירושת הנביא מבעליו החוקיים. מכאן מובנת תחושת הקיפוח של השיעים כקורבנות של אי־צדק. ואמנם עלי אבן טאלב הגיע לשלטון

---

[1] ד״ר שאול שי הוא עמית מחקר בכיר במכון למדיניות נגד טרור ומרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה. לשעבר בכיר במודיעין, ראש מחלקת ההיסטוריה בצה״ל וסגן ראש המועצה לביטחון לאומי.

[2] Naim Qassem, *Hizbullah: The Story from Within*, Saqi Books: 2005, pp. 17-18; Naim Qassem, *Hezbullah, Al Manhaj, Al Tajriba, Al Mustaqbal*, Beirut: Dar Al Hadi, 2002.

[3] Ibid, p. 76.

למשך תקופה קצרה, אך נרצח; גם שנים לאחר מכן, סוכל כל ניסיון של בניו וצאצאיו לרשת את השלטון. משכך, השיעים כואבים את אי־הגשמת הצו האלוהי - מינוי עלי ויורשיו – ועקב כך התפתחה הלכה שיעית שבבסיסה עומדים עקרון המסירות והנאמנות לאימאם (המנהיג) והאמונה כי האימאם ה־12 שנעלם בעודו ילד ישוב כמהדי (משיח) וישיב לשיעים את הנהגת קהילת המאמינים המוסלמית. כמיעוט מדוכא ונרדף בקרב הרוב הסוני, אימצו השיעים גישה פסיבית של הישרדות והמתנה הכרוכות בסבל עד בוא הגאולה בידי המהדי.[4]

עיקרים מתורתו של אייתוללה רוחאללה ח׳ומייני

האידאולוגיה של ח׳ומייני התפתחה והתפשטה על רקע רגשות התסכול של השיעים, מציאות חברתית כלכלית קשה והתחזקות הלכי הרוח הפונדמנטליסטיים בעולם המוסלמי. עיקרון חשוב בתורתו הוא מעמדו של איש הדת כמנהיג קהילת המאמינים. הזכות להנהיג ניתנה לנביא מוחמד, ואחריו ל־12 האימאמים. מאז נעלם האימאם ה־12 קיבלו המוג׳תהדון, בזכות תכונותיהם והידע שלהם באסלאם, את האחריות להדריך את המוני המאמינים. ח׳ומייני גרס כי המוג׳תהיד הבכיר והמשכיל ביותר צריך להנהיג ולהיות המדריך הראשי, ועל השלטון המעשי להיות בידי העילית של חכמי הדת. לפיכך הסמכות לשלטונו של איש הדת נובעת בראש ובראשונה מתוקף היותו ממשיך רצף ההנהגה מהנביא מוחמד דרך האימאמים.[5]

במרכז תורתו של ח׳ומייני עומדת ההטפה לגישה אקטיביסטית, על מנת לקדם את מטרות האסלאם ולהשיג את הגאולה. ח׳ומייני נתן לגיטימציה לרעיון שלפיו מותר לאדם לפעול לקידום גורלו, וכי עיקרון זה חל גם החברה כולה; משום כך על השיעים לפעול להשגת מטרותיהם במקום להמתין שהשינוי יבוא מאליו. בקביעה זו נפתחה הדרך להגדרת היעדים לשינויים החברתיים הדרושים ולהגדרת הצעדים שעל השיעים לנקוט כדי להשיג את מטרותיהם.

מרכיב חשוב בתורתו של ח׳ומייני היה הצידוק להקרבה העצמית, ומותו של חוסיין בנו של עלי הוא מוטיב מרכזי באמונה השיעית. לפי אמונתם, בשעה שיצא למסע מחיג׳אז לכרבלא, הוא ידע כי לא ישוב משם וימות מוות אכזרי; אך מוות זה היה חשוב לקהילה השיעית על מנת לטעון לכתר המנהיגות של האסלאם, ועל כן המשיך חוסיין במסעו. מותו משוחזר בכל שנה בטקסי העאשורא, אולם על פי ח׳ומייני אין בכך כדי לדחוף אנשים לפעילות אקטיבית, לא כל שכן להקרבה עצמית. ח׳ומייני עודד את המאמינים לחיות מחדש את הקרבתו של חוסיין לא רק בחג העאשורא, אלא בהקרבה יום־יומית בשירות האסלאם.[6]

ח׳ומייני ראה ב״אלימות המהפכנית״ כלי חשוב לפתרון בעיותיה של החברה האסלאמית. המאבק מופנה בראש ובראשונה לטיהורה מבית, תחילה בתוך הקהילה השיעית ולאחר מכן במעגל האסלאמי הרחב יותר. ח׳ומייני העניק את הצידוקים הדתיים, האידאולוגיים והרציונליים לשימוש באלימות לקידום מטרות האסלאם, והציב את הג׳יהאד ואת ״ההקרבה העצמית״ בחזית האידאולוגית של תורתו. דבר זה הוציא את שמה של השיעה בעולם הרחב כאמונה קנאית, התובעת מחסידיה הקרבה עצמית למען מטרותיה.[7]

[4] שאול שי, ציר הרשע: איראן, חזבאללה והטרור הפלסטיני, הוצאת מפעלות המרכז הבינתחומי הרצליה, 2003, עמ׳ 21-24.
[5] שם, עמ׳ 28.
[6] שם, עמ׳ 27.
[7] שם, עמ׳ 28-29.

יצוא המהפכה האסלאמית של איראן

השאיפה לייצא את המהפכה האיראנית לכלל החברה המוסלמית, ואף לכלל האנושות, היא חלק בלתי נפרד מהפילוסופיה של המהפכה האסלאמית. יצוא המהפכה נועד לקדם את האסלאמיזציה של החברה המוסלמית, ליצור אחדות מוסלמית ולהחזיר את החברה המוסלמית למעמד מוביל בחברה האנושית. אף שהמסר המהפכני נועד לכאורה לכלל האנושות, היו המדינות המוסלמיות היעד הראשון, והשיעים בתוכן היו אמורים, מטבעם, להיות נושאי הדגל של המהפכה.[8]

לאורך כל תקופת שלטונו של ח'ומייני (1979-1989) המשיכה איראן לדגול בעיקרון של יצוא המהפכה וסיוע ל"תנועות חופש" בעולם המוסלמי. בשנת 1983 פסק ח'ומייני כי מהלך ההיסטוריה הופך את יצוא המהפכה לתהליך שאינו ניתן לעצירה, אך איראן אינה מעוניינת "לזחול כתולעת" לעבר המדינות האחרות, אלא להיכנס בדלת הראשית "כאורח קרוא"; לפיכך, עליה לפעול להפצת ערכי המהפכה ולמען יצירת מודעות להישגיה.[9]

לשם כך הקים משטר ח'ומייני בשנת 1981 את המועצה המהפכנית האסלאמית, שמטרתה להפיץ את המהפכה למדינות המוסלמיות באמצעות אמצעי תעמולה והסברה מחד גיסא, ופעילות טרור מאידך גיסא. משמרות המהפכה, שנשאו בעיקר נטל המאבק במשטר השאה, ובהמשך במלחמה נגד עיראק (החל ב־1980), קיבלו גם את המשימה לסייע ביצוא המהפכה.

באמצעות הקמת כוח אל־קודס ("כוח ירושלים") פעלו משמרות המהפכה לקידום האינטרסים של איראן על ידי סיוע לארגונים אסלאמיים קיצוניים במאבקם נגד משטרים במדינות מוסלמיות שנתפסו בעיני טהראן כעוינים לה, הקמת ארגונים שיעיים המאמצים את הדוקטרינה של ח'ומייני ופועלים כארגוני חסות של איראן, ופעילות חשאית עצמאית של כוח אל־קודס ברחבי תבל על פי צרכיה של איראן.

משמרות המהפכה שיגרו את אנשיהם למדינות יעד נבחרות, שבהן הייתה אוכלוסייה שיעית אשר ניתן לגייסה ולהפוך אותה לנושאת הדגל של המהפכה. כבר בשנות השמונים של המאה ה־20 נשלחו אנשי משמרות המהפכה ללבנון, עיראק, כוויית, תימן ומדינות נוספות, על מנת להקים את התשתיות לתנועות שיעיות שיהיו נאמנות לאימאם. ההצלחה הבולטת ביותר בהקמת מאחזים פרו־איראניים הייתה בזירה הלבנונית, שבה התקיימו תנאים שאפשרו את חדירת השפעתה.[10]

על חשיבותה של לבנון עבור איראן ניתן ללמוד גם מדבריו של השגריר האיראני בביירות חג'ת אל־אסלאם מוסא פח'ר רוחאני:

> לבנון היא לבו של העולם הערבי ובמשך שנים רבות הוציאה מתוכה רעיונות, שהופצו בכל מדינות ערב. הצלחתה של תנועה אסלאמית בלבנון תסחוף אחריה תנועות אסלאמיות בכל העולם הערבי [...] לבנון היא האזור הטוב ביותר ליצור את המהפכה שלנו. אם נפעל בזהירות ובכובד ראש נצליח [...] הסיכויים למהפכה אסלאמית בלבנון זהים לסיכויים שהיו באיראן בשנת 1979.[11]

העדה השיעית בלבנון ותהליכי ההקצנה – בין אמל לחזבאללה

---

[8] שם, עמ' 29-33.
[9] שם.
[10] סמי קרונופלד ויואל גוז'נסקי, "משמרות המהפכה וסחר הסמים הבין־לאומי", צבא ואסטרטגיה, כרך 5 גיליון 1, 2013.
[11] אטלאעאת, טהראן, 9 בינואר 1984.

"תנועת המקופחים", שנוסדה על ידי האימאם מוסא אל־צדר, הייתה הגוף הפוליטי הראשון שנועד לקדם את ענייניה של העדה השיעית בלבנון. מאז ראשית שנות השבעים דרשו השיעים ליהנות מזכויות פוליטיות בתוך המערכת הפוליטית הלבנונית, וזו הייתה המטרה העיקרית של תנועתו של אל־צדר. לצד תנועה זו התפתח בעדה השיעית זרם קטן יחסית, שהדגיש את זיקתו למרכז הרוחני בנג'ף תוך העדפת הזהות השיעית על פני הזהות הלבנונית.

אף שתנועת המקופחים התנגדה לאלימות, כאשר החלה מלחמת האזרחים בלבנון (1975) היא נדרשה להגן ולשמור על ביטחון העדה השיעית. לשם כך הוקמה המיליציה אמל, שהייתה עד מהרה לגוף המשפיע ביותר בעדה.

ארגוני הטרור הפלסטיניים שסולקו מירדן בעקבות אירועי ספטמבר 1970 ("ספטמבר השחור") הפכו את דרום לבנון לבסיס פעולה נגד ישראל, וזאת תוך פגיעה באינטרסים של תושבי האזור השיעים. לפיכך, במהלך רוב שנותיה של מלחמת האזרחים לחמה אמל נגד ארגוני הטרור הפלסטיניים ובעלי בריתם מקרב מפלגות השמאל הלבנוניות, עד לכניסת צה"ל ללבנון ב־1982.

צה"ל והעדה השיעית ערב מלחמת "שלום הגליל"

במהלך מלחמת האזרחים בלבנון נמצאו השיעים, כאמור, בדרום לבנון בעימות עם ארגוני הטרור הפלסטיניים, ומיולי 1976 נהנו מסיוע ישראלי במסגרת מדיניות "הגדר הטובה". יחסי השכנות הטובים ועצם קיומו של אויב פלסטיני משותף תרמו לכישלון של קהילת המודיעין של ישראל לזהות מבעוד מועד את מגמות ההקצנה האסלאמית בקרב העדה השיעית, שהתפתחו בעקבות חדירת השפעתה של המהפכה האסלאמית ללבנון.

במהלך התקופה שקדמה למלחמת "שלום הגליל" (שפרצה ביוני 1982) ביצע צה"ל עבודת מטה נרחבת ויסודית לגיבוש תוכניות אופרטיביות ועדכונן בהתאם לנתונים המשתנים. אולם בפרק המודיעין בתכנונים השונים - הנושא השיעי כמעט לא זכה להתייחסות, כיוון שהעדה השיעית, כאמור, לא נתפסה בעיני קהילת המודיעין כאויב בכוח.

להלן כמה דוגמאות להתייחסויות המועטות לנושא השיעי שהיו בתוכניות האופרטיביות:

- **בהצגת תוכנית "אורנים" לשר הביטחון** (30.10.1981), בהצגת מפת ההתפלגות הדתית/עדתית בלבנון, כל שנאמר בהקשר השיעי היה: "העדה הגדולה ביותר באזור הדרומי, שעד קו זהרני-צידון-משערא-אגם קרעון, היא הכת השיעית ולה ארגון צבאי אל־אמל". התייחסות נוספת לנושא השיעי באותו דיון הייתה: "ארגוני שמאל – בדרום לבנון פעילים גם ארגונים צבאיים של גופי שמאל, שהעיקריים בהם הם הארגון השיעי אל אמל וארגונה של המפלגה הקומוניסטית".
- **בקד"ם שר הביטחון לתוכנית "אורנים"** (15.12.1981) נאמר: "השר הנחה להימנע מפגיעה באזרחים, בצבא לבנון וביוניפי"ל [...] יש לקחת בחשבון את העובדה, שגם אם אחרי המבצע ישלטו הנוצרים בלבנון, הם לא יוכלו לעשות זאת בלי שיתוף פעולה מצד שיעים. יתר על כן, בניגוד לעבר, יש לישראל קשרים טובים עם השיעים בדרום לבנון ואסור לפגוע בהם".
- **בהצגת תוכנית "אורנים" לשר הביטחון** (31.1.1982) נאמר: "יש להימנע מלפגוע בשיעים, הנאבקים היום במחבלים, בדרוזים ובנוצרים – שהם יהיו אלה שייטלו חלק בממשלה שתקום".
- **בהצגת מבצע "שלום הגליל" לממשלה** (16.5.1982) נאמר: "העדיפות הראשונה תהיה להפקיד כל שטח כזה בידי הכוחות הפועלים נגד המחבלים גם היום: כוחות חדאד והשיעים בדרום, והנוצרים בצפון,

שנראה ששיתוף הפעולה ביניהם לבין צבא לבנון יגבר בעקבות המבצע. כוחות אלה – גם הכוחות הנוצריים הצפוניים וגם הכוחות הנוצריים – השיעים בגזרת חדאד, יודעים לטפל במחבלים טוב יותר מאשר צה"ל".[12]

לסיכום: ערב היציאה למבצע "שלום הגליל" ראה צה"ל בעדה השיעית גורם בעל אינטרס משותף לסילוק ארגוני הטרור הפלסטיניים מדרום לבנון, וכשותף להסדר עתידי של המציאות הביטחונית והפוליטית במדינה זו לאחר המלחמה. נראה כי מערכת הביטחון הישראלית כלל לא בחנה את ההשפעות של המהפכה באיראן על העדה השיעית בלבנון ואת האפשרות שהיא תהפוך ליריב העיקרי של ישראל בזירה זו.

העדה השיעית חיה בשלום עם מדינת ישראל, וכשצה"ל נכנס ללבנון ביוני 1982 היא ראתה אותו כמשחרר מעול אש"ף, שהטיל מורא על הכפרים בדרום לבנון. לכן צה"ל התקבל באותה תקופה בכפרים ובעיירות השיעיים "באורז ובסוכריות". אולם מציאות זו השתנתה בתוך זמן קצר.

תהליכי ההקצנה בעדה השיעית

את מגמת ההתעוררות וההקצנה השיעית בלבנון דרבנו התסכול בשל מה שנתפס כאי־יכולתה של תנועת אמל, מובילת הזרם המרכזי השיעי, להבטיח את האינטרסים של הקהילה, היעדר ממשלה מרכזית חזקה במדינה, המהפכה האסלאמית באיראן (1979) וכניסת צה"ל ללבנון ביוני 1982.[13]

הצטרפותו של אמל בהנהגת נביה ברי לרשות ההצלה הלאומית (למעשה, ממשלת האיחוד הלאומי) וכניעתו לדמשק גרמו לירידת קרנה והשפעתה של התנועה, הן בקרב הקהילה השיעית בלבנון עצמה, והן בקרב נותן החסות האיראני. חלק מההנהגה נטשה, והחלה עלייתה של התנועה השיעית המתחרה – חזבאללה, הנאמנה לדרכו של ח'ומייני.

דוגמה בולטת למגמה זו ניתן לראות בסיפורו האישי של חסן נסראללה, לימים מנהיג חזבאללה. בשנות השבעים, בנערותו, הצטרף נסראללה לשורות אמל ומילא בארגון שורת תפקידים: החל באחראי אזור הבקאע ואב בית הדין האזורי לענייני משמעת, וכלה בחברות בלשכה המדינית. במקביל, הצטרף נסראללה לתנועה האסלאמית הרדיקלית השיעית, דעווה, אשר רבים מחבריה הצטרפו לימים לחזבאללה. עם מנהיגי תנועה זו נמנה שיח' מוחמד חוסיין פדלאללה, הסמכות ההלכתית הבכירה בעדה השיעית בלבנון.

בשנת 1982 פרש נסראללה מאמל, כמו רבים אחרים שהיו להוטים להגשים בלבנון את משנתו של ח'ומייני ואשר הקימו כאמור, בסיועה של איראן, את חזבאללה.

ככל שגברה המעורבות האיראנית בלבנון, התערערו היחסים בין ממשלת לבנון למשטר האסלאמי בטהראן. בראשית 1983 השתלטו משמרות המהפכה האיראניים בסיוע חזבאללה על מחנה שיח' עבדאללה, הבסיס המרכזי של צבא לבנון באזור בעלבכ. שמו שונה ל"מחנה האימאם עלי" והוא החל לשמש המפקדה של משמרות המהפכה והמיליציה של ארגון חזבאללה.[14]

סיום מלחמת "שלום הגליל" והתבססות צה"ל ברצועת הביטחון לא הביאו לסיום מלחמת האזרחים בלבנון, והמאבקים בין חזבאללה לאמל על השליטה בעדה השיעית נמשכו לאורך כל שנות השמונים. בנובמבר 1990

---

[12] שמעון גולן, של"ג בלבנון – קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת "שלום הגליל", מודן ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2017, עמ' 108-109.

[13] ענת קורץ, בנדטה ברטי ומרסל קונרד, "ההתפתחות המוסדית של חמאס וחיזבאללה: תמונת מצב והשלכותיה על ישראל", עדכן אסטרטגי, כרך 15, גיליון 3, אוקטובר 2012 (להלן: קורץ, ברטי וקונרד, ההתפתחות המוסדית של חמאס וחיזבאללה).

[14] שמעון שפירא, חיזבאללה בין איראן ללבנון, הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 123.

התקיים בדמשק מפגש מרובע, ובו השתתפו שר החוץ הסורי פארוק א־שרע, שר החוץ האיראני עלי אכבר ולאיאתי, מנהיג אמל נביה ברי ומזכ"ל חזבאללה צובחי טופיילי. המפגש הוביל להסכם הפסקת אש בין הארגונים וסלל את הדרך להסכם טאיף.[15]

הסכם טאיף

הסכם טאיף ("אמנת הפיוס הלאומי"), אשר נחתם ב־22 באוקטובר 1989 בטאיף שבסעודיה, מסמל את סיום מלחמת האזרחים בלבנון (1975-1989) ואת הצלחתה של סוריה לכפות עליה "סדר סורי" ולהפוך אותה למדינת חסות. ברקע ההסכם עמדה מלחמת "שלום הגליל" (1982-1985) אשר הותירה את המחנה הנוצרי ללא משענת מדינית חיצונית וללא שטחי השפעה כדוגמת הרי השוף, ובו־בזמן חיזקה את אחיזתה של סוריה בלבנון. בסיום המלחמה נאלץ צה"ל לסגת - בלחץ פעולות הטרור וללא הסכמים מדיניים - לאזור הביטחון, בעוד הסורים הצליחו להפוך את כישלונותיהם הצבאיים ב־1982 להצלחות מדיניות. בעקבות הסכם טאיף פורקו כל המיליציות החמושות בלבנון למעט חזבאללה, שלא פורק מנשקו בטענה שהוא נועד להמשיך במאבק לשחרור דרום לבנון מידי ישראל.

ארגון חזבאללה

בשנת 1982 סייעו משמרות המהפכה להקמת ארגון הטרור חזבאללה, שהפך לחוד החנית במאבק המזוין נגד הנוכחות המערבית והישראלית בלבנון. חזבאללה הוקם, כאמור, כחלק מהמאמץ של משטר ח'ומייני לייצא את המהפכה אל מחוץ לגבולות איראן. האידאולוגיה של הארגון מבוססת על עקרונות המהפכה האסלאמית של איראן, ובמרכזם הדרישה לאקטיביזם באמצעות מאבק אלים (ג'יהאד). הנוכחות הצבאית של ישראל סיפקה לחזבאללה אמתלה מתמשכת ומתמדת להתבססות צבאית, בייחוד באזור הדרומי של לבנון, ולגיוס תמיכה עממית לתפקיד שנטל לעצמו כמגן על אדמת לבנון מפני פולש זר.[16]

מבנה חזבאללה

מבנה הארגון פורסם לראשונה במארס 1986.[17] בראשו עומדת מועצת השורא המחליטה (מג'לס שורא אל־קראר) הכוללת תשעה חברים, שבעה מהם לבנונים ושניים איראנים, המייצגים את האינטרסים של איראן (כיום יש במועצה 12 חברים).

בראש מועצת השורא המחליטה עומד המזכיר הכללי; בעת כתיבת שורות אלה – סייד חסן נסראללה. למועצה זו כפופות מועצות משנה, שעימן נמנות המועצה המדינית ומועצת הג'יהאד (מג'לס ג'יהאדי) המופקדת על הנושאים הצבאיים. מועצת השורא היא זו שממנה את חברי המועצות השונות ומאשרת את פעילויותיהן.

פעילותן של כל מועצות המשנה, ובעיקר המועצה המדינית והמועצה הצבאית, נקבעות בפירוט על ידי מזכ"ל הארגון ועל ידי מועצת השורא המחליטה, ומתורגמת למדיניות מסודרת הנגזרת מהאידאולוגיה ומהאסטרטגיה של הארגון; כל זאת, בצד מכלול שיקולים ואילוצים שבמוקד שלהם מונחים האינטרסים של איראן וסוריה תומכות הארגון.[18]

---

[15] Qassem, *Hizbullah: The Story from Within,* p. 102; Qassem, *Hezbollah: Al Manhag Al Tajriba Al Mustakbal*.

[16] יפתח ש' שפיר, "חיזבאללה כצבא", עדכן אסטרטגי, כרך 9, גיליון 4, ינואר 2017 (להלן: שפיר, חיזבאללה כצבא).

[17] הפרסום הראשון הופיע בתוך: אלשראע, ביירות, 17 במארס 1986.

[18] חיזבאללה, לקט מידע מיוחד, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ) מרכז המידע למודיעין וטרור, מארס 2003 (להלן: חיזבאללה, לקט מידע).

לוחמי חזבאללה נחלקים לשתי קטגוריות - לוחמים במשרה מלאה ולוחמים במשרה חלקית. נוסף עליהם קיים מערך של אנשי המילואים. מאז הקמתו ועד שנת 2000, רוב לוחמי הארגון שירתו בו במשרה חלקית שלא קיבלו שכר והתפרנסו ממשרות אזרחיות. הארגון מצידו סייע להם בדיור, בבריאות ובחינוך ילדיהם. הארגון גם הבטיח כי אם ייפגעו בשדה הקרב, הוא ידאג למשפחותיהם.[19] לחזבאללה כמה קרנות סיוע (קרן החלל, קרן הפצועים וועדות הסיוע של חו׳מייני) - קרנות רווחה שהוקמו בשנים 1982-1990 במסגרת היחידה הסוציאלית שלו. עשרות אלפי שיעים נמנים עם המוטבים של הקרנות הללו.

בתחילת דרכו גייס חזבאללה לשורותיו אנשים חדורי מוטיבציה דתית עמוקה ומחויבות להילחם בישראל, אולם עם התרחבותו נאלץ הארגון לפנות לקהלים רחבים יותר בקרב העדה השיעית. עם זאת, הוא שם דגש חזק על הנחלת תורתו, וזו מתחילה בגיל הילדות.[20]

לחזבאללה מערך מודיעין העוסק באיסוף ובעיבוד מידע על ישראל. יש לו יחידות המפעילות סוכנים, יחידות העוסקות באיסוף מודיעין סיגינט, יחידות לאיסוף מידע חזותי (כטב״מים ותצפיות) וכן יחידה האוספת מידע מחומרים גלויים. לחזבאללה גם מודיעין נגדי העוסק בניסיונות לסכל איסוף מודיעין על הארגון. הוא גם מקפיד על בדיקה ביטחונית יסודית של המתנדבים לשורותיו.[21]

במהלך כ־20 שנות פעילותו עבר חזבאללה תהליך של התפתחות מבנית וארגונית משמעותית; מארגון טרור מקומי, אחד מני רבים שפעלו בזירה הלבנונית - לתנועה פוליטית משפיעה ולארגון טרור בעל יכולות חובקות עולם, תשתית צבאית חזקה בלבנון ויכולות אסטרטגיות, לרבות בתחום הטילים והרק״ק (רקטות קרקע-קרקע).

המצע האידאולוגי והזהות של חזבאללה

חזבאללה ראה בח׳ומייני, ומאוחר יותר באייתוללה עלי חוסייני ח׳אמנאי, את מקור הסמכות האידאולוגית והאסטרטגית שלו; כפי שהצהיר נעים קאסם, סגנו של נסראללה. הצמרת האיראנית, מצידה, רואה בנסראללה ״חייל בשירותו של המנהיג, תחילה ח׳ומייני ואחר כך יורשו עלי ח׳אמנאי״; כפי שהצהיר גנרל יחיא צפוי, יועצו של ח׳אמנאי.[22]

במהותו, חזבאללה הוא, כאמור, ארגון טרור בעל זהות כפולה - לבנונית ואיראנית. אולם ניתוח פעילותו במהלך השנים מוכיח כי זהותו האיראנית גוברת על זו הלבנונית הן בשל הזדהותו האידאולוגית עם המשטר האיראני והן כפועל יוצא מתלותו המוחלטת בסיוע הצבאי והכספי שמעניקה לו איראן.[23]

אחת מאבני היסוד באידאולוגיה של הארגון, הנגזרת מחזונו של מנהיג המהפכה האסלאמית ח׳ומייני, היא המאבק הרצוף והעיקש במדינת ישראל עד להשמדתה ועד לשחרור ירושלים. מתוקף עקרון יסוד זה ולשם הגשמתו, מחויב הארגון, אידאולוגית ומעשית, לחתור למאבק מתמשך בישראל בכל האמצעים ובכל הגזרות.

המצע האידאולוגי של חזבאללה, אשר פורסם ב־16 בפברואר 1985, מגדיר שלוש מטרות מרכזיות:[24]

---

[19] שפיר, חיזבאללה כצבא.

[20] שם.

[21] שם.

[22] דיוקנו של חיזבאללה כארגון טרור, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 29 בנובמבר 2012 (להלן: דיוקנו של חיזבאללה).

[23] שם.

[24] המסמך ״מכתב גלוי למדוכאים בלבנון ובעולם״ הוקרא במסגד אל-עוזאי בביירות על ידי דובר חזבאללה אבראהים אל-אמין ופורסם בעיתון א-ספיר. *The Hizballah Program: An Open Letter to the Downtrodden in Lebanon and the World*, 16 February 1985

המטרה הראשונה - המאבק בישראל, שאמור היה להוביל בשלב ראשון לסילוקה מדרום לבנון, ומטרתו הסופית להביא לשחרור ירושלים ולחיסולה של היישות הציונית.

המטרה השנייה - סיוע לאיראן בדחיקתה של ארה"ב ("השטן הגדול") מהמזרח התיכון.

המטרה השלישית - הפיכתה של לבנון לרפובליקה אסלאמית בדמות איראן, ויצירת רצף טריטוריאלי אסלאמי מטהראן עד לחופי הים התיכון. מטרה זו מבקש חזבאללה להשיג בהסכמה, בדרכי שלום ובאמצעות הסכמה עם שאר העדות בלבנון, ולא באמצעות כפייה.

מטרות אלה, אשר חזבאללה עדיין מחויב להן, משקפות את שני ההיבטים של פעילותו וזהותו של הארגון: ההיבט הלבנוני־שיעי וההיבט האיראני־אסלאמי.[25]

לשם קידום יעדים אלה הציב חזבאללה את השימוש בטרור ובגרילה במוקד **אסטרטגיית "ההתנגדות"**, **המתורגמת להתשה הא־סימטרית** שהוא מנהל נגד יריביו. אחד ממרכיביה המרכזיים הוא **"נשק פיגועי ההתאבדות"**.

חזבאללה והמערכת האזרחית והפוליטית בלבנון

בתוך שני עשורים היה חזבאללה לארגון הגדול והחשוב ביותר אשר מייצג את השיעים בלבנון. התשתית הסוציו־פוליטית שלו התגבשה והתרחבה בהדרגה ולאורך זמן, ככל שהארגון למד להכיר בצורך בגיבוי עממי לתשתית הצבאית שלו, ובמקביל להתעצמות שאיפותיו הפוליטיות בזירה הלבנונית.[26]

השפעת חזבאללה בקרב העדה השיעית נשענת על מערך דעווה המספק לתומכי הארגון מערכות חינוך, רווחה ובריאות. מנגנון זה, אשר הוקם בעזרתה הנדיבה של איראן, הוא גורם חשוב בשמירה על הפופולריות של הארגון בקרב השיעים בלבנון.

בשנת 1991 הסתיימה, כאמור, מלחמת האזרחים בלבנון בהסכם טאיף. ההסכם שינה את המבנה הפוליטי שנקבע באמנה הלאומית הלבנונית משנת 1943, ויצר שוויון בין מספר חברי הפרלמנט הנוצרים לאלה המוסלמים. ההסכם הביא לפירוק כל המיליציות החמושות בלבנון לבד מחזבאללה, שזכה לתמיכה סורית כמיליציה הנלחמת לשחרור דרום לבנון מהכיבוש הישראלי. כתוצאה מההסכם, הפך אמל ממיליציה שיעית חמושה לתנועה פוליטית בלבד.

באופן רשמי היה חזבאללה לתנועה פוליטית בעת הקמתה של מפלגת הנאמנות להתנגדות, כדי להשתתף בבחירות לפרלמנט בשנת 1992. ההחלטה לקחת חלק בבחירות הייתה בגדר שינוי מדיניות של הארגון, שעד לאותו שלב לא רצה לקחת חלק בממשל המקומי. נראה כי איראן תמכה בשינוי המדיניות, ובשנת 1991 הוחלף מזכ"ל הארגון, סובחי טופיילי, שהתנגד לשינוי, בעבאס מוסאווי. מאז שנת 1992 משתתף חזבאללה במערכות הבחירות הפרלמנטריות בלבנון ובבחירות המוניציפליות.

בבחירות המוניציפליות הראשונות לאחר מלחמת האזרחים, בשנת 1998, זכה חזבאללה ברבע מהמושבים בעיירות ובכפרים השיעיים, ואילו בבחירות בשנת 2004 הוא כבר שלט ב־80% מהמגזר המוניציפלי השיעי; כלומר הארגון היה לגורם החשוב והמוביל בעדה זו. 2005 הייתה השנה הראשונה שבה קיבל נציג ממפלגת הנאמנות להתנגדות תיק בממשלה.

[25] אייל זיסר, "חיזבאללה והמאבק על לבנון", צבא ואסטרטגיה, כרך 1 גיליון 2, אוקטובר 2009.
[26] קורץ, ברטי וקונרד, ההתפתחות המוסדית של חמאס וחיזבאללה.

מקורות המימון של חזבאללה

איראן היא מקור המימון העיקרי של הארגון באמצעות כסף המועבר ממנה במישרין לחשבונות הבנק של חזבאללה. תקציב חזבאללה עובר שינויים הנכפים עליו מתוקף היותו נתמך בידי איראן (השיא בהכנסות היה לאחר חתימת הסכם הגרעין ב־2015, והירידה בהכנסות עם ביטולו בידי ממשל טראמפ). יש הסבורים כי התקציב הזה אינו כולל את ההוצאות הצבאיות של חזבאללה; כלומר הנשק שמקבל הארגון אינו כלול בו. בה בעת הוא נהנה ממגוון מקורות מימון נוספים:[27]

עסקים כלכליים (חוקיים) – חזבאללה מחזיק בבעלות על מיזמים כלכליים שונים, המכניסים לקופתו סכומי כסף גדולים. לדוגמה, חברת הבנייה של הארגון, "ג'יהאד הבינוי", שהוקמה בשנת 1988 וכיום היא מן הגדולות בלבנון. החברה הייתה מעורבת באלפי מיזמי הקמה ושיפוץ של מוסדות ציבור (בתי ספר, בתי חולים ומרכזי תרבות), חנויות, בתים פרטיים ותשתיות שניזוקו באזורים השיעיים (דרום לבנון, הבקאע ודרום ביירות). "ג'יהאד הבינוי" גם הקים ושיפץ רשתות חשמל, מערכות מים זורמים וכבישים, וכן העניק סיוע טכנולוגי וסיוע כספי למשקים חקלאיים.[28]

קבלת נתח מתקציב ממשלת לבנון - סיעת חזבאללה בפרלמנט הלבנוני, סיעת הנאמנות להתנגדות, מקיימת פעילות פרלמנטרית שמטרתה להניע את המדינה לממן מיזמים בקרב ריכוזי האוכלוסייה השיעית שהארגון נושא בנטל מימונם. בכך ייפטר חזבאללה מעול כספי כבד מחד גיסא, ויתאפשר לו רווח תעמולתי והסברתי בקרב תומכיו השיעים מאידך גיסא.[29]

שירותים בתשלום – לא כל הפעילויות והשירותים של הארגון ניתנים חינם. הוא גובה תשלום עבור חלקם, אף כי התשלום נמוך יחסית לזה של מוסדות שמפעילה המדינה.

תרומות מתורמים פרטיים – רוב התרומות הפרטיות מגיעות מקהילות שיעיות באפריקה ובאמריקה הדרומית.

מוסדות "צדקה" – חזבאללה מפעיל רשת של מוסדות המוסווים כמוסדות צדקה, שמגייסת כסף מחוץ ללבנון.

פשע מאורגן – הארגון מפעיל בלבנון, ובעיקר מחוצה לה, רשתות פשע העוסקות בהלבנת הון, זיוף כספים, סחר ביהלומים, הונאות פיננסיות, סחר בנשק, ייצור וסחר בסמים, בעיקר הרואין וקוקאין (החל בשנות השמונים – בשיתוף עם קרטלים באמריקה הדרומית).

המישור הטרוריסטי־צבאי

אסטרטגיית ההתשה הא-סימטרית

בבסיס פעילותו האופרטיבית של הארגון עמדה תפיסת "ההתשה הא־סימטרית", שתכליתה להביא ליצירת לחץ רצוף על ישראל באמצעות מאמץ פיגועים מתמשך, למרות עליונותה הצבאית. לתפיסת הארגון, רק המשכיות במאבק המזוין נגד ישראל ופגיעה במרקם החלש שלה, קרי האוכלוסייה האזרחית, יביאו לחיסולה; גם אם יארך הדבר שנים ארוכות.

---

[27] חיזבאללה, מכון ראות, 10 באוגוסט 2008.

[28] דני ברקוביץ, "האם ניתן לכרות את ראשי ההידרה? המערכה להחלשת חיזבאללה", מזכר 92, המכון למחקרי ביטחון, דצמבר 2007 (להלן: ברקוביץ, האם ניתן לכרות את ראשי ההידרה?).

[29] חיזבאללה, לקט מידע מיוחד.

חזבאללה הביע זלזול בחוסנה של החברה הישראלית והציג אותה כגוף מעורער, "קורי עכביש", תוך שהוא שואב עידוד מהלחצים הפנימיים בישראל שהובילו להסגת צה"ל מלבנון.

ניתן להצביע על שלוש זירות עיקריות שבהן פעל חזבאללה באותן שנים:

1. **הזירה הלבנונית** – חזבאללה בנה בדרום לבנון תשתית צבאית שאפשרה לו לנהל מערכת התשה נגד ישראל ונגד צד"ל ברצועת הביטחון ולהיות ערוך לדרדור האזור להסלמה רחבה, כאשר הארגון או פטרוניו בטהראן או בדמשק יחשבו שהדבר משרת את טובתם. הוא ניצל את חופש הפעולה שהעניקה לו סוריה בדרום לבנון ואת חולשת הממשל הלבנוני, והשקיע מאמצים ניכרים על מנת לבסס, להרחיב ולשפר את תשתיתו הצבאית־מבצעית באזור עד כדי הפיכתו למעין מדינת חזבאללה. ארגון הטרור תפס את מקומו של הממשל המרכזי, ששליטתו רופפת, כמוקד הכוח המרכזי בדרום לבנון.

   בד בבד בנה הארגון בביירות ובבקעת הלבנון עורף לוגיסטי ומערך רקטות שהיה, בראייתו, מערך אסטרטגי חיוני לקיום "מאזן הרתעה" מול ישראל.

2. **הזירה הפלסטינית** - מרכיב נוסף בפעילות של חזבאללה באותה תקופה היה הסיוע הנרחב שהוא העניק לארגוני הטרור הפלסטיני, ובייחוד לחמאס, שתכליתו הייתה להרחיב ולשפר את יכולותיהם המבצעיות, לעודדם להמשיך במאבק המזוין נגד ישראל ולהעתיק את הדגם הלבנוני ל"שטחים". סיוע זה היה מגוון וכלל הברחה של אמצעי לחימה איכותיים דרך לבנון וירדן ובדרך הים. חזבאללה העניק לארגונים הפלסטיניים גם סיוע באימונים, בכסף, בהסברה ובתעמולה. יתרה מזו, הוא אף הקים תשתית טרור משלו בישראל ובשטחים, כולל גיוס ערביי ישראל למשימות טרור. מנהיגי חזבאללה אינם מכחישים כי הם מסייעים צבאית לעימות האלים שמנהלים הפלסטינים ורואים בכך - כמו גם בעידוד פיגועי התאבדות - אמצעי להחליש את החברה הישראלית.

3. **הזירה הבין־לאומית** - מאז הקמתו ב־1982 מנהל הארגון מדיניות טרור בזירה זו, בעיקר נגד יעדים ישראליים ואמריקאיים, ובעבר גם נגד יעדים אירופיים. פעילות זו מתבססת על תשתית בין־לאומית נרחבת של סייענים, בעיקר בקרב ריכוזי שיעים בעולם. תשתית זו נועדה למטרות מגוונות: איסוף מודיעין על יעדים ישראליים, יהודיים או מערביים; החזקת תאים רדומים במגמה להפעילם בעת הצורך על פי השיקולים האסטרטגיים של הארגון והמדינות התומכות בו; ואיסוף כספים לצורכי הארגון כהשלמה לסיוע האיראני הנרחב. מעבר לכך, תשתית זו מהווה פוטנציאל המאפשר להוציא אל הפועל בתוך פרק זמן קצר "פיגועי איכות" במקומות שונים בעולם, כפי שעשה הארגון פעמיים בארגנטינה (1992 ו־1994). הארגון פעל במגוון זירות פעולה ברחבי העולם, תוך התמקדות באמריקה הדרומית, דרום־מזרח אסיה, ירדן, המפרץ הפרסי ואף אירופה.

   בשנות השמונים התמקד חזבאללה בביצוע פיגועים נגד יעדים מערביים (אמריקאיים ואירופיים), מרביתם על אדמת לבנון (פיצוץ מתקנים, חטיפת בני ערובה, חטיפת מטוסים). בשנות התשעים הוא נקט מדיניות פיגועים סלקטיבית יותר והחל לבצע "פיגועי איכות", ובהם: פיצוץ השגרירות הישראלית בבואנוס איירס (מארס 1992), פיצוץ בניין הקהילה היהודית בבואנוס איירס (יולי 1994) ומעורבות בפיצוץ בסיס הצבא האמריקאי בדהראן שבסעודיה (יוני 1996).

   בד בבד ניצל חזבאללה את אירופה כבסיס לשיגור טרוריסטים לישראל. במסגרת זו שוגרו כמה פעילים של הארגון שתכננו להוציא אל הפועל "פיגועי איכות" או לאסוף מודיעין לקראת הוצאתם לפועל.

המאבק בנוכחות צה״ל בדרום לבנון, 1985-2000

רצועת הביטחון בדרום לבנון

בשנים 1982-1985 שלט צה״ל על שטח לבנוני בעומק של כ־40 ק״מ מהגבול עם ישראל. שלוש שנים אחרי שהחל מבצע ״שלום הגליל״ נסוג צה״ל ממרבית השטחים שכבש, וביוני 1985 הוא יישם את החלטת הממשלה שהתקבלה חודשים מספר קודם לכן והתמקם על גבול רצועת הביטחון.

ביסוד כינונה של רצועת הביטחון על ידי ישראל עמדה ההנחה כי צה״ל ייסוג משטח לבנון לאחר הקמת צד״ל, שיתבסס על מגויסים מקומיים מקרב העדות הנוצרית, הדרוזית והשיעית, יגן על האזור ועל תושביו ויספק ביטחון גם עבור ישראל. כינון רצועת הביטחון התבסס על ניסיון קודם של שיתוף פעולה בין ישראל לכוח של מייג׳ור סעד חדאד בדרום לבנון לאחר מבצע ״ליטאני״ (1978). לאחר שנפטר חדאד ב־1985, החליף אותו גנרל אנטואן לאחד, שהקים את צד״ל ופיקד עליו עד להתפרקותו במאי 2000.

צה״ל סייע בהקמת צד״ל במימון, באימון, בציוד לחימה, בבניית קו מוצבים, במודיעין ובייעוץ מבצעי, בתקווה שצד״ל יהיה חזק דיו להגן על רצועת הביטחון ויאפשר את נסיגת צה״ל חזרה לקו הגבול הבין־לאומי; אולם תקווה זו לא עמדה במבחן המציאות. צה״ל פעל בשיתוף פעולה עם צד״ל ברצועת הביטחון וצמצם תחילה את כוחותיו, אולם התקפות אינטנסיביות של חזבאללה על מוצביו וחשש מקריסתו אילצו את צה״ל לקחת על עצמו את עיקר המערכה ברצועת הביטחון.

מאז נסיגת צה״ל בתוך לבנון ב־1985 והיערכותו ברצועת הביטחון, נקטה ישראל מדיניות של שילוב מהלכי הרתעה נגד ארגוני הטרור ובראשם חזבאללה עם חתירה לשיתוף פעולה עם אוכלוסיית האזור, בעיקר בתוך רצועת הביטחון, שרובה היו שיעים. מעברי הגבול עם ישראל נפתחו, ואלפים מתושבי דרום לבנון שקיבלו אישורי עבודה יצאו בכל בוקר לעבודה בישראל ונהנו משכר גבוה יחסית לזה שהיו רגילים אליו.[30]

פעילות צה״ל ברצועת הביטחון הייתה בעיקר הגנתית: החזקת המוצבים, סיורים ומארבים למניעת חדירות. יחד עם זאת, ננקטו גם פעולות התקפיות מצפון לרצועת הביטחון באמצעות הפעלת חיל האוויר וחיל הים, וכן פשיטות וסיכולים ממוקדים נגד בכירי חזבאללה.

ניתן להצביע על חמישה דפוסי פעולה מרכזיים של חזבאללה בלחימה נגד כוחות צה״ל וצד״ל ברצועת הביטחון: פיגועי התאבדות, פיגועי חטיפה, שימוש במטעני חבלה, ירי טילים נגד טנקים (נ״ט), ירי מרגמות ורקטות (תלול מסלול) ולחימה משולבת רחבת היקף, כמענה למבצעים רחבי היקף של צה״ל.

נשק פיגועי ההתאבדות

חזבאללה היה הראשון שעשה שימוש בפיגועי ההתאבדות בזירה הלבנונית ובלחימה נגד ישראל. הוא אימץ את ההיתר הדתי שנתן ח׳ומייני לפעולות התאבדות ואת מודל השימוש בכלי זה, על בסיס התקדים האיראני לפעולות התאבדות רבות במהלך מלחמתה בעיראק.

---

[30] עמוס מלכא, ״עשור לנסיגה מלבנון — הצלחות וטעויות״, צבא ואסטרטגיה, כרך 3 גיליון 2, נובמבר 2011 (להלן: מלכא, עשור לנסיגה).

הארגון הפעיל פיגועי התאבדות בשורה של פעולות ראווה נגד יעדים מערביים[31] וישראליים בלבנון במהלך שנות השמונים והתשעים, באמצעות מכוניות תופת שהיו נהוגות בידי מחבלים או באמצעות מתאבדים המצוידים במטעני נפץ.

פיגועי ההתאבדות נגד יעדים מערביים החלו באפריל 1983 בלבנון:

- ב־18 באפריל 1983 התפוצצה משאית עמוסה בחומר נפץ ליד שגרירות ארה״ב בביירות. 63 בני אדם נהרגו ו־120 נפצעו, מרביתם אנשי סגל אמריקאים.
- ב־23 באוקטובר 1983 התפוצצו שתי מכוניות תופת בביירות: אחת התפוצצה ליד מטה המארינס האמריקאי וגרמה ל־241 הרוגים, ומכונית שנייה התפוצצה ליד מטה הכוחות הצרפתיים וגרמה ל־58 הרוגים. הפיגועים בוצעו על ידי מחבלים מתאבדים, וארגון הג׳יהאד האסלאמי (שם כיסוי לחזבאללה) נטל אחריות להם. בעקבות הפיגועים הוציאו ארה״ב וצרפת את כוחותיהן מלבנון; חזבאללה ופטרוניו בטהראן חגגו את ניצחונם.

ב־4 בנובמבר 1983 בוצע פיגוע ההתאבדות הראשון נגד צה״ל בלבנון. מכונית תופת התפוצצה ליד מטה כוחות צה״ל בצור וגרמה למותם של 61 בני אדם (28 חיילי צה״ל ו־33 עצירים לבנונים ופלסטינים). לאחר מכן שופר המיגון סביב מתקני צה״ל, וחזבאללה העתיק את מאמצי הפיגועים אל צירי התנועה. ב־16 ביוני 1984 התפוצצה לראשונה מכונית תופת נהוגה בידי מחבל מתאבד ליד שיירה של צה״ל דרומית לזהראני. באירוע זה נפצעו חמישה חיילים.

משנת 1985 ואילך ביצע הארגון פיגועי התאבדות רבים נגד כוחות צה״ל באזור הביטחון. בשנה זו ביצע חזבאללה שלושה פיגועים. באחד מהם, שאירע ב־10 במארס 1985 נגד שיירת צה״ל בסמוך ל״שער עגל״ במטולה, נהרגו 12 חיילי צה״ל ו־20 נפצעו.

פיגוע ההתאבדות האחרון של חזבאללה לפני יציאת צה״ל מלבנון בוצע ב־30 בדצמבר 1999: מכונית תופת נהוגה בידי מחבל מתאבד התפוצצה ליד שיירה של צה״ל שהייתה בדרכה ל״שער פטמה״. בפיצוץ נפצעו חייל צה״ל ו־11 אזרחים לבנונים.

מרבית פיגועי ההתאבדות של חזבאללה בוצעו באמצעות כלי רכב טעונים בחומר נפץ שהיו נהוגים בידי מחבל מתאבד. מוכרים רק שני מקרים של פיגוע על ידי מחבל עם חגורת נפץ.

פעולותיו של הארגון היו מקור השראה לארגוני שמאל לבנוניים חילוניים שהצטרפו למעגל מבצעי פיגועי ההתאבדות. מרבית הפיגועים של ארגונים אלה כוונו נגד כוחות צד״ל.

בשנת 1992 גירשה ישראל יותר מ־400 חברי חמאס וג׳יהאד אסלאמי מהשטחים. קבוצה גדולה של מגורשים הועברה לדרום לבנון ושם זכתה לאימונים ולסיוע מצד פעילי חזבאללה. חודשים אחדים לאחר מכן, כתוצאה מלחץ בין־לאומי, שבו חברי ארגוני הטרור הפלסטיניים לשטחי הרצועה והגדה המערבית ויישמו את שיטות הלחימה שלמדו בלבנון. הארגונים הפלסטיניים - הג׳יהאד האסלאמי הפלסטיני וחמאס - הושפעו מפיגועי ההתאבדות של חזבאללה ונקטו גם הם החל ב־1993 את ״נשק פיגועי ההתאבדות״ במאבק נגד ישראל.

פיגועי חטיפה ומיקוח

[31] המושג ״יעדים מערביים״ מתייחס בעיקר לשגרירויות ולמתקנים צבאיים של ארה״ב וצרפת בלבנון.

מלחמת "שלום הגליל" והקמת אזור הביטחון הביאו להפסקת פיגועי החטיפה והמיקוח נגד היישובים הישראליים בגבול לבנון; אולם בשנת 1986 החל חזבאללה לבצע פעולות לחטיפת חיילים באזור הביטחון מתוך הבנת הרגישות של מדינת ישראל לגורל חייליה ואזרחיה. פיגועי החטיפה נתפסו בעלי משמעות אסטרטגית במאבק הארגון בישראל. נעים קאסם, סגן מזכ"ל חזבאללה, טען כי הארגון הגיע למסקנה שהדרך היחידה לשחרור אסיריו מכלא אל־חיאם בדרום לבנון ומבתי הכלא בישראל היא באמצעות חטיפת חיילי צה"ל ומיקוח על שחרורם. לטענתו, הארגון לא הכריז על כך באופן פומבי וניסיונות לביצוע פיגועי חטיפה שלא צלחו לא הוגדרו כאלה בהודעות הארגון.[32] בתקופה הנסקרת במאמר זה הצליח הארגון לבצע פיגוע חטיפה אחד, אולם בשני אירועים שאינם פועל יוצא מפיגוע חטיפה נפלו לידי הארגון נווט חיל האוויר רון ארד וכן גופתו של לוחם שייטת 13 איתמר איליה:[33]

- **17 בפברואר 1986** - במארב של חזבאללה נפלו בשבי שני חיילי צה"ל, יוסף פינק ורחמים אלשייך (ראו פירוט בהמשך).
- **16 באוקטובר 1986** - מטוס חיל האוויר הופל בשמי לבנון, והנווט רון ארד נפל בשבי אמל. לאחר מכן הוא הוחזק בידי מוסטפא דיראני, ראש "ההתנגדות המאמינה", ולבסוף הועבר ככל הנראה לידי חזבאללה והאיראנים. אף שבמהלך השנים נעשו ניסיונות רבים להשיג מידע לגביו ולהביא לשחרורו, גורלו לא נודע עד היום.
- **ליל 4-5 בספטמבר 1997** - במהלך פשיטה של כוח של שייטת 13 על יעד חזבאללה באזור אנצריה בדרום לבנון (מבצע "שירת הצפצפה"), מסיבה שעדיין אינה ברורה דיה, התפוצצו המטענים שנשא הכוח. 11 לוחמים נהרגו וארבעה נפצעו. לאחר פינוי הכוח נותרה בשטח גופתו של לוחם וחלקי גופותיהם של שני לוחמים אחרים, אשר נלקחו על ידי חזבאללה. ב־25 ביוני 1998, בתום משא ומתן ארוך, הוחזרו לישראל גופתו של לוחם השייטת איתמר איליה ז"ל ושרידי גופותיהם של רז טבי וגיא גולן זכרם לברכה.[34] במסגרת העסקה הוסכם על החזרת 60 אסירים, בהם חוסיין מקדאד (שהוחדר לישראל דרך אירופה בזהות בדויה) ו־40 גופות של מחבלים שהיו קבורים בצפון הארץ (בכללם גופת בנו של נסראללה, האדי, שנהרג בספטמבר 1997).[35]

חטיפת שני חיילי צה"ל, רחמים אלשייך ויוסף פינק, בלבנון – 16 בפברואר 1986

ב־16 בפברואר 1986 יצא כוח של צה"ל וצד"ל לפעילות מבצעית מבינת ג'בייל לעבר מחסום בית יהון, בשיירה שכללה שלוש מכוניות מרצדס. כאשר הגיעה השיירה לעיקול בכביש במבואות בית יהון, נתקלה במארב של חזבאללה. נעים קאסם כינה את המארב מבצע "כונין" או מבצע "שני החטופים". לדבריו, ניסה הארגון להוציא אותו לפועל כחודש מוקדם יותר אך נכשל.[36] היה זה מארב מתוכנן היטב, שכלל חוליה שביצעה את הירי על כלי

[32] Qassem, *Hizbullah: The Story from Within*, p. 140; Qassem, *Hezbollah: Al Manhag Al Tajriba Al Mustakbal*.

[33] חטיפת החיילים בנימין אברהם, עדי אביטן ועומר סואעד, זכרם לברכה, על ידי חזבאללה בהר דב אירעה ב־7 באוקטובר 2000, לאחר נסיגת צה"ל מלבנון.

[34] בית המשפט העליון, בג"ץ 1868/00 - יורם גולן נ' ראש המטה הכללי - רא"ל שאול ~ , עתירה להסיק מסקנות נגד הרב הצבאי הראשי בעקבות טעות בזיהוי קרבנות "אסון השייטת", תאריך: 8.5.2000, מתוך: אתר 'תקדין' - נבדק בתאריך 2.2.2020. אתר "רשת": https://13tv.co.il/item/news/specials/s2baw-360300/, נבדק בתאריך 2.2.2020.

[35] דרוקמן ירון, "השיבה והמחיר. עסקאות שבויים קודמות", ynet, 11.10.2011, נבדק בתאריך 2.2.2020.

[36] Qassem, *Hezbullah: The Story from Within*, p. 140; Qassem, *Hezbullah: Al Manhaj Al Tajriba Al Mustaqbal*.

הרכב של השיירה ואת פעולת החטיפה, ושתי חוליות נוספות שהיו מצוידות גם במרגמות, שהתמקמו מצפון למארב וירו ירי ריתוק והסחה לעבר מוצב צד״ל הסמוך.

המכונית הראשונה ובה אנשי צד״ל עברה את המארב ללא פגע. כשהגיעה המכונית השנייה, שבה נסעו קצין צה״ל ושני חיילי צד״ל, נזרק לעברה רימון ונפתחה אש מנשק אוטומטי. בו־בזמן נפתחה אש עזה גם על המכונית השלישית, שבה נסעו חייל צד״ל ושני חיילי צה״ל - רחמים אלשייך ויוסף פינק.

ממכת האש נהרג הנהג ברכב השני והוא הידרדר לתעלה בצד הכביש. קצין צה״ל וחייל צד״ל קפצו מהרכב לתעלה ופתחו באש לעבר בית סמוך כי שיערו שממנו יורים עליהם, אולם לא זיהו בוודאות את מקור הירי. לאחר כמה דקות חזר הקצין למכונית וניסה ליצור קשר ולהזעיק עזרה, אולם נכשל בניסיונותיו אלה. בהמשך הוא ניסה לגשת ולראות מה עלה בגורל המכונית השלישית, אולם בשל האש שנורתה לעברו לא עלה הדבר בידו.

כשהגיע למקום כוח של צה״ל כבר נסוגו אנשי חזבאללה. בסריקות התברר כי רחמים אלשייך ויוסף פינק נחטפו. עם הגעת הדיווח על חטיפת החיילים למפקדת אוגדה 91, ננקטו צעדים לחסימת אזור הפעולה ולסגירת צירי תנועה בגזרה, כדי למנוע את בריחת החוטפים אל מחוץ לאזור הביטחון.

במשך כמה ימים ערך צה״ל מבצע רחב היקף של סריקות (מבצע ״צינור חשמלי״) באזור הביטחון בניסיון לאתר את החיילים החטופים. בה בעת פעל חיל הים למניעת הוצאתם מהאזור בדרך הים; אך הם לא נמצאו.

במהלך מבצע ״צינור חשמלי״ נהרגו שני חיילי צה״ל. כמו כן נהרגו 18 מחבלים, נעצרו 184 אנשים שנחשדו בהשתייכות לארגוני הטרור, ונתפסו אמצעי לחימה רבים.[37]

במהלך 1991, במסגרת משא ומתן לחילופי שבויים שנוהל בתיווך מזכ״ל האו״ם, התקבל מידע שאישר בוודאות את דבר מותם של אלשייך ופינק. באפריל 1991, בתמורה לשחרור 91 אסירים לבנונים מכלא אל־חיאם, העביר חזבאללה לישראל תמונות של גופות החיילים. על בסיס תמונות אלה ומידע נוסף התקבלה ההחלטה להכריז על החיילים פינק ואלשייך חללים שמקום קבורתם לא נודע. יחד עם זאת, לא פסקו המאמצים המודיעיניים והדיפלומטיים להביאם לקבר ישראל.

לאחר כשנה של מגעים חשאיים אינטנסיביים, בין מארס 1995 ליולי 1996, עלה בידי המתווך הגרמני, שר המדינה הגרמני לנושאי מודיעין באותה עת, ברנד שמידטבאואר, להביא להסכם שבמסגרתו הועברו לידי ישראל גופות שני החללים מבלי לקבל כל מידע על רון ארד. בתמורה מסרה ישראל באמצעות הצלב האדום 40 אסירים לבנונים (מחציתם בתמורה לגופות החללים ומחציתם עבור שחרור 19 אנשי צד״ל שנחטפו קודם לכן על ידי חזבאללה), כולם מאל־חיאם. בנוסף העבירה ישראל 123 גופות מחבלים מארגונים שונים שהיו ברשותה. ב־21 ביולי 1996, עשר שנים לאחר שנחטפו, הועברו גופותיהם של רחמים אלשייך ויוסף פינק למתקן צבאי בגרמניה, שם נבדקו וזוהו על ידי הרב הצבאי הראשי והועברו לישראל. הם הובאו לקבורה ב־22 ביולי 1996.

מטעני חבלה ומארבים

הטופוגרפיה ההררית של דרום לבנון אילצה את כוחות צה״ל וצד״ל באזור הביטחון להשתמש במספר דרכים מצומצם יחסית, שחלקן שימשו גם את האוכלוסייה המקומית. התנועה בצירים מוגדרים ומוכרים היטב לחזבאללה אפשרה לארגון לפתח תורת לחימה ואמצעי לחימה שהותאמו להתמודדות עם כוחות צה״ל, בתנאים שנטרלו במידה רבה את יתרונותיו היחסיים. שיח׳ נביל קאוק, מבכירי חזבאללה בדרום לבנון, טען כי לארגון

[37] 14 רובי סער מסוג קלצ׳ניקוב, מוקשים, מטעני חבלה, 60 רקטות אַר־פִּי־גִ׳י, שבע רקטות 122 מ״מ, 50 רקטות 107 מ״מ, שני טילי כתף אֶס־אֵיי ועוד.

יכולת לייצר מטעני צד ברמה טכנולוגית גבוהה, שהקדמה הטכנולוגית של ישראל אינה מסוגלת להתמודד איתה.[38]

חזבאללה פיתח מגוון רחב של מטעני חבלה כגון: מטעני צד, מטעני "קלע" (מטענים מועפים) ומטעני גחון (עם כמות גדולה מאוד של חומרי נפץ, המסוגלים להרוס גם כלים משוריינים כבדים). המטענים הופעלו בשיטות שונות: תיל ממעיד, פסי דריכה, חיישנים מסוגים שונים או הפעלה מרחוק, בדרך כלל באמצעות טלפון נייד.

בתחילת שנות התשעים החל חזבאללה להפעיל "זירות מטענים", שכללו כמה מטענים מסוגים שונים שהופעלו בהתאם לתוכנית המבצעית של הארגון. לעיתים שולבה הפעלה של מטעני חבלה עם מארב של כוח שהסתתר במקום ופתח באש על הכוח הצה"לי, לאחר שזה נפגע ממטען החבלה.

מודל נוסף של פעולה שנקט חזבאללה היה הפעלת מטען או זירת מטענים ולאחר מכן ירי תלול מסלול (בדרך כלל אש מרגמות) על מנת לפגוע במאמצי חילוץ הנפגעים.

בכל שנות שהייתו בלבנון התקשה צה"ל לתת מענה כולל לאיום המטענים, בעיקר בהיעדר מענה טכנולוגי הולם, והם היו הגורם העיקרי לנפגעים בקרבו.

ירי טילים נגד טנקים

חזבאללה השתמש בטילים נגד טנקים (נ"ט) בהיקף ניכר במסגרת המערכה שניהל נגד כוחות צה"ל באזור הביטחון. טילי נ"ט נורו לעבר מוצבי צה"ל וצד"ל לאורך גבול אזור הביטחון, לעבר כלי רכב לרבות טנקים שהוצבו בעמדות במוצבים או בקרבתם, וכלי רכב ורכב קרבי משוריין (טנקים ונגמ"שים) שהיו בדרכם אל המוצבים ומהם. הארגון עשה שימוש בסוגים שונים של נשק נגד טנקים: רקטות לא מונחות נ"ט כגון אַר־פִּי־גִ'י־7 ואַר־פִּי־גִ'י־29 וטילי סאגר ומילאן, והחל בשנת 2000 גם טילי פאגוט.

ירי תלול מסלול לאזור הביטחון ולשטח ישראל

ירי תלול מסלול לעבר מוצבי צה"ל והעורף הישראלי אינו תופעה חדשה; ישראל נאלצה להתמודד עם ירי ארטילרי מאז הקמתה, וארגוני טרור החלו לנקוט אותו לאחר מלחמת ששת הימים. בשנת 1968 ובמהלך שנות השבעים וראשית שנות השמונים אימצו ארגוני הטרור הפלסטיניים טקטיקת לחימה זו ועשו בה שימוש, תחילה מגבול ירדן (עד ספטמבר 1970) ולאחר מכן מדרום לבנון.

לאחר שסולק אש"ף ממאחזיו בלבנון על ידי צה"ל בשנת 1982, אימצו הארגונים השיעיים אמל ובעיקר חזבאללה את דפוס הפעולה הזה במיוחד נגד מוצבי צה"ל וצד"ל באזור הביטחון. לרשות הארגון עמדו בשנות השמונים והתשעים מרגמות (120 מ"מ, 82 מ"מ, 60 מ"מ), רקטות 107 ו־122 מ"מ ורקטות לטווחים ארוכים יותר - פאג'ר 3 ופאג'ר 5.

ירי תלול מסלול לעבר מטרות צבאיות באזור הביטחון, ובעיקר ירי מרגמות על המוצבים,) היה דפוס הפעולה השכיח ביותר של חזבאללה בשנות שהיית צה"ל באזור הביטחון, ובדרך כלל הוא נענה בירי ארטילרי של צה"ל ולעיתים בתקיפת מטרות חזבאללה על ידי חיל האוויר. ירי רקטות אל שטח מדינת ישראל נחשב "חציית קו אדום" ונענה בתגובות חריפות יותר של חיל האוויר. ירי תלול מסלול מתמשך לשטח ישראל היה הסיבה העיקרית ליציאת צה"ל למבצעים רחבי היקף בלבנון ("דין וחשבון" 1993, "ענבי זעם" 1996).

---

[38] Hala Jaber, *Hezbollah: Born with Vengeance*, N.Y., Columbia University Press, 1997, pp. 38-39.

בלב תפיסת ההפעלה של נשק תלול המסלול על ידי חזבאללה עמד הרעיון ליצור איום משמעותי על היישובים בצפון מדינת ישראל, ובה בעת לבנות מערך הגנה קרקעי לבלימת התמרון הצה״לי או לפחות לעיכובו. תפיסה זו התבססה על כמה עקרונות:[39]

הגדרת האוכלוסייה האזרחית כמטרה מרכזית: תכלית הירי של הנשק תלול המסלול, בעיקר הרקטי, היא פגיעה ביישובים הישראליים בצפון המדינה.

פריסה רחבה: חזבאללה ביקש להגביר את שרידות המשגרים באמצעות פריסתם על פני שטח גאוגרפי רחב.

מערך הגנה קרקעי תומך: למערך האש תלול המסלול נלווה מערך הגנה קרקעי, שמטרתו לבלום או לעכב תמרון קרקעי של כוחות צה״ל ולאפשר את המשך הירי תלול המסלול.

במהלך שנות העימות מול כוחות צה״ל באזור הביטחון למד חזבאללה כי לישראל אין מענה מבצעי יעיל לירי תלול המסלול, וכי יש לכך השפעה משמעותית על אוכלוסייתה. לפיכך הפך הארגון את מערך האש תלול המסלול למרכיב דומיננטי בתפיסה הצבאית שלו.

לאחר נסיגת צה״ל מאזור הביטחון, השקיע הארגון בעזרת פטרוניו בטהראן ובדמשק מאמצים אדירים לבניית מערך רקטי, אשר התפתח לכדי איום אסטרטגי על ישראל, כפי שבא לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה בשנת 2006.[40]

לחימה רחבת היקף

במהלך 15 שנות השהות של צה״ל באזור הביטחון, יצאה ישראל לשני מבצעים רחבי היקף בלבנון: ״דין וחשבון״ ב־1993 ו״ענבי זעם״ ב־1996.[41] במבצעים אלה הפעיל צה״ל עוצמת אש אדירה מהאוויר ומהקרקע, אך נמנע מתמרון קרקעי (״מבצעי האש בלבנון״).

המבצעים היו תגובה להסלמה בלחימת חזבאללה נגד ישראל ונועדו להפסיק אותה. צה״ל פעל להשגת מטרה זו באמצעות לחץ על תושבי דרום לבנון מתוך כוונה שאלה ילחצו, בתורם, על ממשלת לבנון ועל חזבאללה להפסיק את האש. במהלך שני המבצעים הפכו מאות אלפים מתושבי דרום לבנון פליטים בארצם.[42] עם זאת יודגש, כי צה״ל הזהיר את התושבים מבעוד מועד ונתן להם שהות לעזוב את בתיהם ולנוע צפונה לפני שהחל בהפגזות.

שני המבצעים הסתיימו בהבנות, הסכמים לא ישירים שהסדירו את ״כללי המשחק״ בין הצדדים, ובמסגרתן למעשה אישרה ישראל, לראשונה, את הלגיטימיות של לחימת חזבאללה נגדה משטח לבנון. בהבנות ״ענבי זעם״ אף הסכימה ישראל להקמת ועדת בוררות בהשתתפות ארה״ב, צרפת, סוריה, לבנון וישראל.

ניתן להעריך כי ישראל סברה שבסופו של דבר ייפתר העימות עם חזבאללה במסגרת הסכם עם סוריה. ואכן, בשיחות חשאיות בין נציגים ישראלים וסורים ב־1995 ניסתה ישראל לגרום לסוריה למנוע מחזבאללה לפעול נגדה.[43]

מבצע ״דין וחשבון״

---

[39] אמיר קוליק, ״המודיעין ואתגרי הירי תלול המסלול״, צבא ואסטרטגיה, כרך 1 גיליון 3, דצמבר 2009.
[40] שם.
[41] ראו: אהד לסלוי, ״ענבי זעם״, יסודות 2, 2020.
[42] יגיל הנקין, ״מחיר גבוה לדמנו, תפיסות הביטחון הישראליות, מפעולות התגמול ועד ליצוק איתן״״, בין הקְטָבים 15, מארס 2018.
[43] דניאל סובלמן, ״ירושלים או לבנון תחילה״, הארץ, 7 בדצמבר 1998.

באפריל 1993 חלה הסלמה חמורה בגבול לבנון. חזבאללה ירה קטיושות רבות לעבר יישובי הצפון, וכוחות צה״ל ששהו באזור הביטחון נתקלו במחבלים באופן יום־יומי. כתוצאה מכך נהרגו בחודש זה עשרה חיילי צה״ל. בעקבות האירועים הללו, ובעיקר בשל ירי הקטיושות המסיבי על יישובי צפון ישראל, החליטה הממשלה בראשות יצחק רבין להטיל על צה״ל לצאת למבצע ״דין וחשבון״, שמטרתו הייתה השבת השקט לגבול הצפון. נעים קאסם, סגן מזכ״ל חזבאללה, טען כי במהלך ימי הלחימה ביצע הארגון - לבד מירי רקטות לשטח ישראל - גם 30 תקיפות של מוצבים ובסיסים של צה״ל וצד״ל באזור הביטחון.[44]

המבצע החל ב־25 ביולי 1993 ונמשך שבעה ימים. במהלכו נהרגו 118 לבנונים, מהם כ־50 מחבלים, 40 נפצעו ומאות אלפים מתושבי הדרום השיעים נמלטו מבתיהם ונסו צפונה. לצה״ל היה הרוג אחד, ובהפגזות חזבאללה על יישובי הצפון נהרגו שני אזרחים ישראלים.[45]

ב־31 ביולי 1993 הסתיים המבצע, כאמור, בהסכם הבנות עם חזבאללה, ולפיו לא יתקפו שני הצדדים מטרות אזרחיות. הסכם זה היה שנוי במחלוקת בישראל, משום שהוא נתן לחזבאללה לגיטימציה לנהל מלחמה בשטח דרום לבנון כל עוד אין נפגעים בקרב האוכלוסייה האזרחית.

כשלושה שבועות בלבד מתום המבצע חזרה האש לאזור, כאשר כוח של ״גולני״ שיצא למארב נתקל במטען צד ושבעה מחייליו נהרגו; שני חיילים מכוח חילוץ נהרגו אף הם מירי חזבאללה. ישראל הגיבה על האירוע בתקיפות מן האוויר על מטרות הארגון.[46]

מבצע ״ענבי זעם״

גם ההבנות שהושגו לאחר מבצע ״דין וחשבון״ לא הביאו שקט לגבול לבנון. באזור הביטחון המשיכו ההיתקלויות בין חיילי צה״ל לבין חזבאללה, שהמשיך גם לירות קטיושות לעבר ישראל.

בתחילת אפריל 1996 הגביר חזבאללה את הירי על היישובים בצפון ישראל. מטח כבד שנורה ב־9 בחודש הוביל להחלטה לצאת למבצע צבאי רחב היקף. מטרת המבצע הייתה, שוב, השבת השקט ליישובי הצפון. ב־11 באפריל החל חיל האוויר לתקוף מטרות בדרום לבנון, וכוחות חיל הים, תותחנים ושריון תקפו מטרות באזור זה. בנוסף ביצע צה״ל מבצעי איכות בעומק לבנון.[47]

ב־18 באפריל פגעה סוללת תותחים של צה״ל בשוגג בבסיס האו״ם ליד כפר כנא, שבו שהו באותה עת מאות פליטים לבנונים. 102 אזרחים נהרגו וכ־100 נפצעו, בהם ארבעה חיילי או״ם. האירוע עורר תגובות זועמות ברחבי העולם. ב־25 באפריל פרסמה מועצת הביטחון של האו״ם הודעת גינוי ודרשה מישראל להפסיק את פעילות צה״ל בלבנון. ישראל המשיכה בפעילות מצומצמת במשך יומיים נוספים, וב־27 בחודש הופסקה האש והושג המסמך ״הבנות ענבי זעם״, על פיו חל על חזבאללה איסור מוחלט לירות קטיושות או בכל נשק אחר לכיוון ישראל, ואילו על צה״ל וצד״ל הוטל איסור לפגוע באוכלוסייה אזרחית או בתשתיות בדרום לבנון. כמו כן הוחלט על הקמת ועדה שתפקח על ביצוע ההסכם בהשתתפות נציגים מצרפת, ארה״ב, לבנון, סוריה וישראל.[48]

במהלך המבצע ירה חזבאללה מאות קטיושות על היישובים בצפון ישראל. בהפגזות אלה נפצעו 24 אזרחים, ורבים מתושבי הצפון פונו למרכז הארץ. במבצע נהרגו שלושה חיילי צה״ל ו־31 נפצעו. נעים קאסם טען כי

---

[44] Qassem, *Hezbullah: The Story from Within*, p. 111; Qassem, *Hezbullah, Al Manhaj Al Tajriba, Al Mustaqbal*.

[45] יריב פלג, ״מבצע דין וחשבון: שלב אחר שלב״, אתר האינטרנט מאקו, 12 בספטמבר 2013.

[46] שם.

[47] יריב פלג, ״מבצע ענבי זעם: שלב אחר שלב״, אתר האינטרנט מאקו, 12 בספטמבר 2013.

[48] שם.

הארגון יצא מהעימות כשידו על העליונה בעצם העובדה כי שימר בידיו את היכולת לפגוע בישראל, למרות עליונותה הצבאית.[49]

נסיגת צה״ל מלבנון

השנים 1998-1985 התאפיינו בעלייה במספר הנפגעים של צה״ל בלבנון. בין 20 ל־25 חיילים נהרגו מדי שנה, רובם ממטעני צד וממארבים נגד שיירות. מצב זה יצר אפקט פסיכולוגי חזק והביא להגברת השפעתן של תנועות המחאה בישראל נגד שהיית צה״ל בלבנון, כדוגמת ״ארבע אימהות״.[50]

ב־24 במאי 2000, בעקבות הוראתו של ראש הממשלה אהוד ברק מתוקף הבטחת בחירות לפני שהיה לראש הממשלה, נסוג צה״ל מלבנון 18 שנים לאחר שנכנס אליה. ההחלטה לבצע את המהלך באורח חד־צדדי, ללא הסכם עם סוריה או לבנון, הייתה פועל יוצא של כישלון המשא ומתן לשלום עם סוריה בחודשים שקדמו לנסיגה. היציאה החד־צדדית, בלא ערובות או הבנות לגבי הריבון בדרום לבנון והבטחת האינטרסים הביטחוניים של ישראל וגורל אנשי צד״ל, זכתה להתנגדויות ולביקורת בעיקר בקרב גורמים במערכת הביטחון. החשש שרווח היה כי נסיגה ללא הסדר תוביל להשתלטות חזבאללה על האזורים המפונים, תוך ביצוע פיגועים נגד היישובים הישראליים לאורך הגבול.

בעקבות יציאת צה״ל מלבנון נראה היה כי חזבאללה איבד את הצידוק להמשיך להחזיק בזרוע צבאית. אולם הארגון מצא כמה טיעונים חדשים לצורך בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל. לטענתו, ישראל מחזיקה בשטחים לבנוניים בחוות שבעא (הר דב), בכפר ע׳ג׳ר ובכמה נקודות לאורך קו הגבול הבין־לאומי. גם הצורך בשחרור אסירים לבנונים הכלואים בישראל גויס למאבק.

אחרי נסיגת צה״ל השתלט חזבאללה על דרום לבנון. הוא פרס תשתית צבאית מסיבית עד לגבול עם ישראל והמשיך בביצוע פיגועים נגדה, ובייחוד פיגועי חטיפה כדוגמת חטיפתם של חיילי המילואים אלדד רגב ואהוד גולדווסר זכרם לברכה סמוך לזרעית, אשר הובילו בסופו של דבר למלחמת לבנון השנייה ביולי 2006.

מערך ההסברה והתעמולה של חזבאללה

חזבאללה מייחס חשיבות רבה לקרב על התודעה, עד כדי כך שלעיתים היא אינה נופלת מזו של הפעילות הצבאית. לשם כך השקיע הארגון בהקמת מערכת תקשורתית עתירת משאבים, הכוללת את ערוץ הטלוויזיה הלווייני אל־מנאר, תחנת הרדיו נור, אתרי אינטרנט בכמה שפות (כולל עברית), עיתונים, ספרים ופרסומים שונים.[51]

למערכה על התודעה יש קשר הדוק למאמץ של חזבאללה לבסס לעצמו מעמד לגיטימי בלבנון ובזירה הבין־לאומית כארגון אחראי, שקול, על־עדתי, שעניינו העיקרי הוא הגנת המדינה מפני תוקפנות ישראל ושמירה על האינטרסים של לבנון; למשל, החזרת חוות שבעא והשבת אסירים לבנונים. במצב שבו המדינה אינה מסוגלת למלא את המשימות האלה, הגיע מעמדו של חזבאללה בלבנון לשיא בעקבות נסיגת צה״ל.[52]

יחסי איראן-חזבאללה

49 Qassem, *Hizbullah: The Story from Within*, p. 114; Qassem, *Hezbullah, Al Manhaj, Al Tajriba, Al Mustaqbal*.
50 מלכא, עשור לנסיגה.
51 ברקוביץ, האם ניתן לכרות את ראשי ההידרה?
52 שם.

לאחר שהוקם, כאמור, בסיוע נרחב של משמרות המהפכה האיראניים שהגיעו ללבנון ב־1982, רואה איראן בארגון כלי אסטרטגי חשוב להשגת מטרותיה ודוגמה עיקרית להצלחת יצוא המהפכה האסלאמית. עיקר התיאום בין איראן לחזבאללה מתבצע באמצעות אנשי כוח קודס של משמרות המהפכה השוהים בלבנון.

בכיר חזבאללה, שיח' עבד אל־כרים עובייד[53] מג'בשית שבדרום לבנון - שנחטף על ידי צה"ל ב־2 ביולי 1989 במבצע "עלם חמודות", כדי שישמש קלף מיקוח לשחרורו של הנווט רון ארד - השווה את יחסי השיעים בלבנון עם איראן ליחסי הנוצרים עם הוותיקן, וטען כי מדובר בזיקה קדושה שלא ניתן לנתקה.[54]

בראיית המשטר האיראני נתפס חזבאללה כזרוע קדומנית בלב העולם הערבי, מרכיב חשוב במחנה הפרו־איראני במזרח התיכון ("מחנה ההתנגדות"). מאז הקמתו עשתה בו איראן שימוש כמכשיר עיקרי לקידום המאבק נגד ישראל ובו־בזמן כמנוף להגברת השפעתה הפוליטית והאידאולוגית בקרב העדה השיעית בלבנון ובאמצעותה על המערכת הפוליטית הלבנונית כולה.[55]

חזבאללה הופעל במשך השנים על ידי איראן במשימות טרור, גרילה וחתרנות שכוונו נגד אויביה ונועדו לשרת את האסטרטגיה שלה נגד ישראל, נגד העם היהודי, ארה"ב, מדינות מערביות, מתנגדי איראן בעולם הערבי ומתנגדי חזבאללה בלבנון.[56]

בראשית דרכו, התמקדו פעולות הטרור של חזבאללה בארה"ב ובצרפת, שהיו יעד מרכזי לגל פיגועי טרור בלבנון ומחוצה לה. פעולות אלה היו חלק ממתקפת טרור איראנית, כאמור, שנועדה לקדם את יעדיה המדיניים־אסטרטגיים. מטרותיה היו, בין השאר, לפגוע בהשפעה של מדינות המערב וישראל בלבנון ולמנוע סיוע צרפתי לעיראק בעת מלחמת עיראק-איראן. חלק מפעולות הטרור של חזבאללה נועדו לצורכי מיקוח, כדי להביא לשחרור עצורים שנתפסו בידי מדינות ערביות, מערביות וישראל.[57]

חזבאללה התפתח מארגון טרור קטן לגורם כוח צבאי ופוליטי מרכזי בלבנון בזכות הסיוע והתמיכה הנרחבים שקיבל מידי איראן וסוריה. איראן העניקה לו סיוע צבאי וסיוע כספי ומדיני, שהיו המקור העיקרי לכוחו ולהשפעתו. סיוע זה כלל אמצעי לחימה מגוונים, ובכלל זה טילים נגד מטוסים וטילים נגד טנקים משופרים, מטל"רים, רקטות קרקע-קרקע מסוגים שונים לרבות רקטות ארוכות טווח מסוג פאג'ר 3 (לטווח 43 ק"מ) ופאג'ר 5 (לטווח 75 ק"מ). הסיוע האיראני התבטא גם בהדרכה צבאית, בתמיכה לוגיסטית ובסיוע כספי, הנאמד ביותר מ־100 מיליון דולר בשנה.

יחסי סוריה-חזבאללה

סוריה הייתה התומכת האסטרטגית החשובה ביותר של הארגון אחרי איראן. היא סייעה לחזבאללה באספקת ציוד לחימה ממחסניה ומתוצרתה, וכן אפשרה בחסות איראן ופעיליה בסוריה העברת אמצעי לחימה מאיראן דרך שטחה. בעימות הפנים־שיעי בין אמל לחזבאללה בשנות השמונים, תמכה סוריה בחזבאללה ומנעה את פירוקו מנשקו במסגרת הסכם טאיף. בשל כך, לאורך השנים דבק חזבאללה בעמדה פרו־סורית התומכת בהישארות כוחות סוריים בתוך לבנון.

---

[53] ב-29 בינואר 2004 שוחרר עובייד יחד עם עצורים אחרים בתמורה להעברת גופותיהם של שלושת החטופים מהפיגוע בהר דב (2000) ושחרורו של אל"ם (במיל') אלחנן טננבוים.

[54] א-ספיר, ביירות, 1 בדצמבר 1984.

[55] דיוקנו של חיזבאללה. קישור: /https://www.terrorism-info.org.il/he/20436, נבדק בתאריך 2.2.2020.

[56] שם.

[57] שם.

תחת שלטון חאפז אל-אסד (1970-2000) הייתה סוריה בעלת הבית בלבנון ותרמה להיווצרות התנאים להפיכת חזבאללה מארגון טרור קטן ומטריד לאיום אסטרטגי על ישראל ועל האזור כולו. יחד עם זאת, בתקופת אסד האב התאפיינו יחסי סוריה וחזבאללה כמערכת של כבדהו וחשדהו, בעיקר בהקשר שיחות השלום בין ישראל לסוריה ובסוגיות פנים־לבנוניות.

סיכום

בראייתה של איראן, הקמת חזבאללה והכנסת העדה השיעית בלבנון תחת השפעתה מהוות את ההצלחה הגדולה ביותר של תפיסת "יצוא המהפכה האסלאמית". פעולות הטרור שמבצע הארגון בסיועה, בלבנון ומחוצה לה, הן בעיניה נשק אסטרטגי שנועד לקדם את האינטרסים האיראניים במזרח התיכון ואת צורכי המאבק נגד ישראל, ארה"ב וכלל מדינות המערב.

בשני העשורים הראשונים לקיומו הצליח חזבאללה לשלב בין זיקתו הדתית לאיראן ונאמנותו להנהגה בטהראן לבין זהותו כארגון לבנוני, כאשר המאבק נגד הנוכחות הישראלית בלבנון עמד בראש סדר העדיפויות שלו.

חזבאללה ניצל באורח מושכל את התמיכה הכספית והצבאית האיראנית ואת חולשת המתחרים, ובראשם ארגון אמל בהנהגת נביה ברי, והיה לארגון השיעי המוביל בלבנון. לשיא הצלחתו בזירה הצבאית מול ישראל הוא הגיע במאי 2000, עם נסיגת צה"ל מאזור הביטחון. הישג זה ביטא מנהיגו נסראללה בנאום "קורי העכביש" אשר נשא בעיירה בינת ג'בייל יום לאחר יציאת צה"ל מלבנון: "יש לה [לישראל] נשק גרעיני והכוח האווירי החזק ביותר באזור, אבל האמת שהיא חלשה יותר מקורי עכביש".

מאז הקמתו ועד מאי 2000 פיתח חזבאללה עוצמה כוללת שאפשרה לו להתמודד עם אתגרים מבית ומחוץ, לאתגר את יריביו ולהיות בסופו של דבר גורם כוח דומיננטי בלבנון וגורם משמעותי בזירה האזורית.

יציאת צה"ל מלבנון במאי 2000 וקביעת מועצת הביטחון של האו"ם כי ישראל השלימה את נסיגתה מלבנון בהתאם להחלטה 425 לא שינו את אופיו של הארגון ואת דבקותו בדרך ההתנגדות הצבאית כאמצעי מרכזי להשגת יעדיו המדיניים־אסטרטגיים, שבמרכזם התשת ישראל עד לחיסולה. מאז יציאת צה"ל מלבנון עשה הארגון מאמץ לשמר מתיחות מבוקרת לאורך הגבול ולהפעיל לחץ רצוף על ישראל בדמות פיגועים נגד יעדים צבאיים ואזרחיים. מדיניות זו הביאה לפרוץ מלחמת לבנון השנייה ב־2006, והיא נמשכת גם אחריה.[58]

[58] ראו מאמרו של גיא אביעד, "בניין הכוח של ארגון חזבאללה בין השנים 2006-2009 אבני יסוד ומגמות לעתיד", צבא ואסטרטגיה, כרך 1 גיליון 3, דצמבר 2009.

שיחות ישירות מול תיווך והסדרים מוסכמים מול צעדים חד-צדדיים

שמעון גולן[1]

סיומן של מלחמות עמד לא אחת בסימנו של הצורך להגיע להסדרה של עניינים שנותרו בלתי פתורים. במקרים אלה העדיפה ישראל להגיע להסכם באמצעות שיחות ישירות בין הצדדים. השיקול העיקרי לכך היה שמעורבות של גורם נוסף, כגון מעצמה, מעצמות או או״ם, ישחק לרוב לטובת הצד הערבי. מאותו שיקול העדיף בדרך כלל הצד הערבי תיווך של גורם כזה. ישראל ביקשה גם להגיע להסדרים מוסכמים, אולם כאשר הגיעה למסקנה שאין סיכוי שהם ייצאו לפועל היא נקטה צעדים חד־צדדיים.

מאמר זה ידון בהתפתחויות הללו – של שיחות ישירות מול תיווך ושל הסדרים מוסכמים מול נקיטת צעדים חד־צדדיים – בעקבות שתי מלחמות: מלחמת יום הכיפורים ומלחמת ״שלום הגליל״.[2]

בעקבות מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים הסתיימה עם הסכמתה של מצרים לנהל שיחות בין קציניה ובין קציני צה״ל על הנושאים שהיו תלויים ועומדים בין שתי המדינות. ב־24 באוקטובר 1973 הגיעו כוחות צה״ל לראס עדבייה, וכך השלימו את כיתורם של כוחות הארמייה השלישית המצרית שממערב לתעלה בגזרה הדרומית שלה. מאותו מועד לחצה ארה״ב על ישראל להיענות לתביעות מצרים לחזור לקווי 22 באוקטובר – דבר שיסיר את הכיתור, או למצער לאפשר הגעת אספקה לארמייה השלישית. מגעים אלה הביאו לסיפו של משבר ביחסים בין ארה״ב לישראל; ארה״ב איימה שתנתק עצמה ממנה.[3] המשבר נפתר כאשר מצרים נענתה להצעת ישראל שלפיה ייפגשו קצינים משני הצבאות: בשעות הערב של 26 באוקטובר העבירה ישראל לארה״ב שדר, ובו הביעה נכונות להתחיל בשיחות עם מצרים כדי לפתור את מצבה של הארמייה השלישית. המצרים יציעו את מקום הפגישה, את מועדה ואת דרג נציגיהם, וישראל הייתה מוכנה לשלוח את הרמטכ״ל, את שר הביטחון או כל אלוף או נציג אחר. ״אנו מאמינים שיש בידינו דבר מה להציע להם. דבר מה שאינו כניעה ואף לא השפלה, אלא מוצא מכובד״, נכתב בשדר.[4] מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג׳ר לא האמין שמצרים תיענה להצעה זו, אך להפתעתו היא נענתה בחיוב,[5] ובעקבות זאת ב־28 באוקטובר 1973 החלו שיחות הקצינים בקילומטר ה־101 בכביש קהיר-סואץ.

לכל אחד משני הצדדים היו אינטרסים משלו לקיים את השיחות הללו. ישראל ראתה בשיחות ישירות בינה ובין מצרים פתח להסדר כולל בין שתי המדינות. בנוסף, היה מעניינה לקיימן כדי לפתור את בעיית השבויים, הנעדרים והחללים שנשארו בשטחים שהיו בידי צבא מצרים וכדי ליצור מצב שבו לא תיאלץ להחזיק כוח רב בקווים, דבר שיאפשר לה לצמצם ואף להפסיק את הגיוס המוגבר של המילואים. נוסף על כך היה מעניינה להסיר את המצור במפרץ סואץ ובמְצרי באב אל־מנדב. האינטרס של מצרים בשיחות נבע משליטת ישראל בשטחים

---

[1] אל״ם (מיל׳) ד״ר שמעון גולן הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה״ל, ולו פרסומים רבים על קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית במלחמות ישראל.

[2] המאמר מתבסס על הספרים האלה: שמעון גולן, מלחמה ביום הכיפורים – קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים, מודן, מערכות, צה״ל – המחלקה להיסטוריה, 2013 (להלן: גולן, מלחמה ביום הכיפורים); שמעון גולן, הפרדת כוחות בצל התשה – קבלת ההחלטות בדרג האסטרטגי במשא ומתן על הסכמי הפרדת הכוחות אחרי מלחמת יום הכיפורים, מודן, מערכות, צה״ל – המחלקה להיסטוריה, 2019 (להלן: גולן, הפרדת כוחות בצל התשה); שמעון גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון – קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית מהיציאה מבירות עד הנסיגה לאזור הביטחון, ספטמבר 1982 – מאי 1985, מודן, מערכות, צה״ל – המחלקה להיסטוריה, 2019 (להלן: גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון).

[3] גולן, מלחמה ביום הכיפורים, עמ׳ 1212, 1224-1226, 1254-1258.

[4] משלו לאלי מזרחי, 271510 (270910) באוקטובר 1973.

[5] ״שמחה [דיניץ] לראש הממשלה״, תל אביב, 271020 באוקטובר 1973; דיניץ לגזית, 271030 (270430) באוקטובר 1973.

ממערב לתעלת סואץ ומהכיתור של הארמייה השלישית ושל העיר סואץ. היא פעלה כדי להבטיח את נסיגת כוחות צה״ל מהשטחים שכבשו במלחמה, ועד לנסיגה זו – את האספקה לאזורים המכותרים.

במהלך תקופה של יותר מחודש – מ־28 באוקטובר עד 29 בנובמבר 1973 – נפגשו קצינים של שני הצבאות, ישראל ומצרים, 17 פעמים. לרוב, בראש המשלחת הישראלית עמד אלוף (במיל׳) אהרון יריב, ובראש המשלחת המצרית – גנרל עבד אל־ע׳ני גמאסי.

על הפרק עמדו כמה עניינים: שמירת הפסקת האש, חילופי שבויים, חיפוש נעדרים וגופות חללים, אספקה לארמייה השלישית ולעיר סואץ, הסרת ההסגר הימי בבאב אל־מנדב ובמפרץ סואץ וקביעת קווי הפרדה בין הצבאות.

במהלך השיחות הציגה מצרים את עמדותיה כלהלן: אף צד לא ניצח במלחמה; נוכחות הכוחות המצריים בגדה המזרחית היא עובדה שאין לשנותה; כיתור הארמייה השלישית והעיר סואץ אינו חוקי, ולכן יש לאפשר מעבר שיירות אליהן ומהן ללא הגבלה; חילופי השבויים היא בעיה מדינית וצריכה להידון בדרג המדיני; ההסגר במפרץ סואץ ובבאב אל־מנדב הוא עניין מדיני, וגם הוא צריך להידון בדרג זה. בנושא הסכם ההפרדה עמדה מצרים על כך שבראש ובראשונה על הכוחות לסגת לקווי 22 באוקטובר. אשר להפרדת הכוחות: על ישראל לפנות את הגדה המערבית ולסגת לקו אל־עריש-ראס מוחמד, או לפחות למרחק 35 ק״מ מהתעלה; צריכה להיות נוכחות צבאית מצרית של ממש – בהיקף של כשלוש דיוויזיות – ממזרח לתעלה; שיקום תעלת סואץ והתשתית האזרחית שבגדותיה ייעשה רק אחרי השלב השני של נסיגת צה״ל, למרחק 50-60 ק״מ מהתעלה; צמצום הכוחות המצריים בגדה המזרחית יהיה ביחס ישר לעומק הנסיגה של ישראל.

ישראל, לעומת זאת, גרסה כי הארמייה השלישית כותרה מפני שהמצרים הפרו את הפסקת האש בכך שפתחו במלחמה, ולכן כיתורה לגיטימי ויש לישראל הזכות לשלוט ולפקח על האספקה אליה ואל העיר סואץ; נסיגה לקווי 22 באוקטובר היא עניין מדיני וצריכה להידון בדרג זה; הסרת ההסגר הימי במְצרי סואץ ובבאב אל־מנדב היא חלק בלתי נפרד מהפסקת האש; בעיית חילופי השבויים, ובעיקר הפצועים שבהם, קודמת לכול, ועליה להידון בפורום הקצינים ובמהירות מרבית. באשר להסכם הפרדת הכוחות גרסה ישראל, כי קווי ההפרדה צריכים לשקף את המצב הריאלי בשטח - כלומר הפרדה מאוזנת שלא תעניק לאף צד יתרון שלא השיג בשדה הקרב; יש להימנע מקביעת קווי הפרדה חלשים, העלולים לעודד מלחמה נוספת; יש ליצור שגרת יום־יום של החיים האזרחיים באזור תעלת סואץ. בשלב הראשון גרסה ישראל שההסכם להפרדת כוחות מינימלי יהיה כאשר שני הצבאות ייסוגו לעמדות שתפסו טרם פרוץ המלחמה: צה״ל ייסוג מהשטח שכבש בגדה המערבית של התעלה, וצבא מצרים – מהשטח שכבש בגדתה המזרחית. בהמשך הציעה נסיגה של כל צד למרחק 10 ק״מ מהתעלה ויצירת אזור חיץ בשליטת האו״ם בין שני הצבאות.

בד בבד עם השיחות ניהלו המצרים ״מלחמת עצבים״, כדי להביא את ישראל לקבל את עמדותיהם: הם יזמו תקריות אש, החזיקו את כוחותיהם בכוננות גבוהה, יצרו אווירה של ערב משבר על רקע סירובה של ישראל לחזור לקווי 22 באוקטובר, רמזו והצהירו כי כישלון השיחות עלול להביא לחידוש המלחמה. מנגד, ישראל עיכבה מעת לעת את שיירות האספקה לארמייה השלישית ולסואץ כאמצעי לחץ על מצרים למען תמתן את עמדותיה באשר לחילופי השבויים ולחיפוש נעדרים וחללים. כלומר, סירובי מצרים בעניין השבויים והחללים, לצד האיום בחידוש מעשי האיבה, שימשו בידיה קלפי לחץ על ישראל למען תסכים לסגת לקווי 22 באוקטובר, בעוד הפסקת האספקה לארמייה השלישית ולעיר סואץ שימשה בידי ישראל קלף לחץ על מצרים למען תסכים להשבת השבויים ולחיפוש נעדרים וחללים.

המשא ומתן לא היה קל. כאמור, הקצינים קיימו לא פחות מ־17 פגישות. לחלק מהסוגיות שנדונו נמצא פתרון בתוך זמן קצר, חלקן היו נתונות למשא ומתן ארוך, עד שנמצאו פתרונות למרביתן.

בשיחות נדונו ארבעה עניינים עיקריים, שלושה מהם נפתרו במהלכן:

1. שיירות מזון לארמייה השלישית ולעיר סואץ:

כבר בפגישת הקצינים הראשונה, ב־28 באוקטובר, הושג הסכם בדבר העברת שיירות מזון לארמייה השלישית. על פי הסכם זה, כוח החירום של האו"ם ארגן שיירות של משאיות מצריות. עוד באותו יום יצאה השיירה הראשונה ובה 125 משאיות מהקילומטר ה־101 עד לגדה המערבית של תעלת סואץ. שם בדקו חיילי צה"ל בפיקוח אנשי האו"ם והצלב האדום את תוכנן. חיילים מצרים חצו את התעלה מצידה המזרחי, העמיסו את האספקה על כלי רכב אמפיביים, העבירוה לגדה המזרחית ופרקו אותה בפיקוח חיילי כוח החירום של האו"ם. באותו יום הסכימו הצדדים להוסיף 50 משאיות לשיירה היומית.

ב־11 בנובמבר נחתם הסכם שש הנקודות, שכלל הסדרי אספקה לסואץ. נקבע בו כי העיר תקבל אספקה יומית של מזון, מים ותרופות. הוא החל להתבצע ב־15 בנובמבר בפיקוח כוח החירום של האו"ם, והנהגים היו חיילי הכוח. מעבר השיירות לארמייה השלישית ולעיר סואץ נמשך עד 26 בינואר 1974.

2. חילופי שבויים:

בפגישות הראשונות טענו המצרים כי מסירת הרשימה המלאה של השבויים שבידיהם היא עניין מדיני, וכי החילופים יוכלו להתבצע רק כאשר יחזור צה"ל לקווי 22 באוקטובר. הסכם שש הנקודות היה פריצת דרך בעניין, ובפגישות שנערכו מיום החתימה עליו ואילך נדונו הפרטים המעשיים של החילופים. חילופי השבויים החלו ב־15 בנובמבר והסתיימו ב־22 בו. במהלכם הוחזרו 241 שבויים ישראלים ו־8,301 מצרים, וכן הועברו למצרים פצועים מהעיר סואץ.

3. חיפוש אחר נעדרים:

החיפוש החל ב־18 בנובמבר ונמשך במהלך כל התקופה.[6]

הנושא היחיד שלא נפתר בשיחות אלו היה הנושא הכבד מכולם: הפרדה בין כוחות שני הצבאות. אחרי שכבר הושגו הסכמות בשלושת הנושאים האחרים, הוסיפו משלחות שתי המדינות להיפגש בניסיון לגשר על הפערים ביניהן. משהגיעו למסקנה שלא יוכלו לגשר עליהם בפגישות הללו, הוחלט לסיימן.[7] הנושא נדון בהמשך בוועידת ז'נבה שנערכה מ־21 בדצמבר 1973 עד 9 בינואר 1974. גם בוועידה זו היו פגישות בין נציגי ישראל לנציגי מצרים: בראש המשלחת הישראלית עמד נספח צה"ל בארה"ב, אלוף מרדכי גור, ובראש המשלחת המצרית – גנרל טאהא מגדוב. שתי המשלחות נועדו לשש פגישות במסגרת הוועדה הצבאית, שבה השתתפה גם נציגות של האו"ם ובראשה ראש מטה המשקיפים גנרל אנציו סילסוואו; אך גם בפגישות אלו לא הושגה בעניין זה תוצאה של ממש.[8] בסופו של דבר, רק תיווך נמרץ של מזכיר המדינה של ארה"ב הנרי קיסינג'ר הביא להסכם בנדון.[9]

1. בעקבות תיווך זה, ב־18 בינואר 1974 חתמו הרמטכ"לים של צבאות ישראל ומצרים, רא"ל דוד אלעזר ומייג'ור גנרל מוחמד עבדול אל־ע'ני גמאסי, ומפקד כוח החירום של האו"ם, לוטננט גנרל אנציו סילסוואו, על הסכם הפרדת הכוחות, וזו לשונו: מצרים וישראל ישמרו בקפדנות

---

[6] גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ' 19-74.
[7] שם.
[8] שם, עמ' 91-104.
[9] שם, עמ' 105-117.

את הפסקת האש ביבשה, בים ובאוויר, לפי קביעת מועצת הביטחון, ויימנעו ממועד חתימת מסמך זה מכל פעילות צבאית, או צבאית למחצה, איש נגד רעהו.

2. הכוחות הצבאיים של מצרים וישראל יופרדו בהתאם לעקרונות הבאים:

א. כל הכוחות המצריים בצידה המזרחי של התעלה ייערכו מערבה לקו "A", כפי שמסומן על המפה המצורפת.

כל הכוחות הישראליים, כולל אלה הנמצאים מערבית לתעלת סואץ ולאגמים המרים, ייערכו מזרחית לקו "B", כפי שמופיע על המפה המצורפת.

ב. השטח שבין הקו המצרי לישראלי יהיה שטח הפרדה בו יוצב כוח החירום של האו"ם. כוח החירום של האו"ם ימשיך להיות מורכב מיחידות צבא אשר מדינותיהן אינן חברות קבועות במועצת הביטחון.

ג. השטח שבין הקו המצרי ותעלת סואץ יהיה מוגבל בחימוש ובכוחות.

ד. השטח שבין הקו הישראלי (קו "B") לקו "C" במפה המצורפת והנמשך מערבית לאורך בסיסי ההרים של מעברי המיתלה והג'ידי, יהיה מוגבל בחימוש ובכוחות.

ה. ההגבלות המתייחסות לסעיפים ב' ג' תהיינה בפיקוחו של כוח החירום של האו"ם. נהלים קיימים של כוח החירום של האו"ם, כולל צירוף קציני קישור מצרים וישראלים, יימשכו.

ו. חילות האוויר של שני הצדדים יורשו לפעול עד לקוויהם המוגדרים ללא הפרעה של הצד השני.

3. פרטי ביצוע הפרדת הכוחות יעובדו ע"י נציגים צבאיים של מצרים וישראל, אשר יסכמו ביניהם את שלבי תהליך זה.

נציגים אלה ייפגשו בחסות האו"ם, בק"מ ה־101, לא יאוחר מ־48 שעות לאחר חתימת הסכם זה, וישלימו משימה זו תוך 5 ימים.

הפרדת הכוחות תחל תוך 48 שעות לאחר השלמת העבודה ע"י הנציגים הצבאיים, ובכל מקרה לא יאוחר משבעה ימים לאחר חתימת הסכם זה. תהליך הפרדת הכוחות יושלם לא יאוחר מ־40 יום מהתחלתו.

4. מצרים וישראל אינן מתייחסות להסכם זה כאל הסכם שלום סופי. הוא מהווה צעד ראשון לקראת שלום צודק, סופי ובר־קיימא, בהתאם להוראות מועצת הביטחון בהחלטה 338, במסגרת ועידת ז'נבה.[10]

להבדיל ממצרים, לא עלתה כלל אפשרות של שיחות ישירות בין נציגים ישראלים לסורים. מאז ומתמיד בסיומן של מלחמות נקטה סוריה את העמדה הנוקשה ביותר כלפי ישראל, וכך היה גם בעקבות מלחמת יום הכיפורים. המשא ומתן באמצעותו של קיסינג'ר החל רק אחרי שהושג ההסכם עם מצרים. זמן רב סירבה סוריה להיענות לתביעת ישראל, שהתנתה את תחילת השיחות בקבלת רשימה של שבויי צה"ל שבידיה ונענתה לכך רק בסוף פברואר 1974. בעקבות זאת ניהל קיסינג'ר משא ומתן, ובסופו של מסע דילוגים שנמשך יותר מחודש בין בירות

[10] הסכם מצרי-ישראלי להפרדת כוחות בהמשך לועידת השלום בז'נבה, 18 ינו' 74, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 186-1607/1993.

שתי המדינות השיג את הסכמת שני הצדדים לנוסח שעליו חתמו נציגיהן בז׳נבה ב־5 ביוני 1974.[11] ההסכם נוסח כך:

1. ישראל וסוריה יקיימו בקפדנות את הפסקת האש ביבשה, בים ובאוויר ומעת החתימה על מסמך זה יימנעו מכל פעילות צבאית זה כלפי זה כיישום של החלטת מועצת הביטחון 338 מ־22 באוקטובר 1973.
2. הכוחות הצבאיים של ישראל וסוריה יופרדו אלה מאלה לפי העקרונות הבאים:
   א. כל הכוחות הצבאיים הישראליים יהיו ממערב לקו המסומן במפה המצורפת כ-A, פרט לאזור קוניטרה – שם יהיו ממערב לקו A-1.
   ב. כל השטחים שממזרח לקו A יהיו תחת מנהל סורי, ואזרחים סורים יחזרו אליהם.
   ג. השטח שבין קו A לקו B יהיה אזור הפרדה. בשטח זה יוצב כוח האו״ם לפיקוח על ההפרדה, שהוקם בהתאם לפרוטוקול המצורף.
   ד. כל הכוחות הסוריים יהיו ממזרח לקו B.
   ה. יהיו שני אזורים שווים של הגבלת מערכות נשק וכוחות – האחד ממערב לקו A והשני ממזרח לקו B.
   ו. כוחות אוויר של שני הצדדים יורשו לפעול כל אחד בתחום הקווים שלו ללא התערבות של הצד השני.
3. בשטח שבין קו A לבין קו A-1 לא יהיו כוחות צבא.
4. ההסכם והמפה המצורפת ייחתמו על ידי הנציגים הצבאיים של ישראל וסוריה בז׳נבה לא יאוחר מ-30 במאי 1974 בקבוצת העבודה המצרית-ישראלית בוועידת השלום של ז׳נבה בחסות האומות המאוחדות, אחרי שנציגים צבאיים סוריים הצטרפו לקבוצה זו, ובהשתתפות נציגים של ארה״ב וברה״מ. הפרטים המדויקים של הקווים, המפה המפורטת ותוכנית היישום של הפרדת הכוחות יעובדו על-ידי נציגים צבאיים של ישראל ושל סוריה בקבוצת העבודה הצבאית הישראלית-מצרית, שתסכים על שלבי התהליך. קבוצת עבודה זו תחל בעבודתה למטרה זו בז׳נבה בחסות האו״ם בתוך 24 שעות מחתימת ההסכם. הם ישלימו את משימתם בתוך חמישה ימים. הפרדת הכוחות תחל בתוך 24 שעות אחרי השלמת המשימה של קבוצת העבודה. תהליך ההפרדה יושלם בתוך לא יותר מעשרים יום מתחילתו. פרטי הסעיפים א, ב׳ וג׳ יפוקחו על ידי אנשי האו״ם שיהוו כוח פיקוח של האו״ם על ההפרדה בכפוף להסכם.
5. בתוך 24 שעות מעת חתימת הסכם זה בז׳נבה יוחזרו השבויים הפצועים שכל אחד מהצדדים מחזיק. בבוקר שלאחר השלמת משימת קבוצת העבודה הצבאית ישוחרר כל שאר השבויים.
6. גופות החיילים המתים שמחזיק כל צד יוחזרו לקבורה בארצותיהם בתוך עשרה ימים מיום חתימת הסכם זה.
7. הסכם זה אינו הסכם שלום. הוא צעד לקראת שלום צודק ובר קיימא על בסיס החלטת מועצת הביטחון 338 מ-22 באוקטובר 1973.

[11] גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ׳ 141-188.

8. על החתום: נציגי ישראל, סוריה והאו"ם.[12]

בשיחות הישירות בין נציגי ישראל לנציגי מצרים הושגו הסכמות בנוגע לשלוש מארבע הסוגיות, אך פתרון הסוגיה הכבדה מכולן נדרש לתיווכה של ארה"ב, ואילו עם סוריה, כאמור, לא נערכו כלל שיחות ישירות, וההסכם הושג הודות לתיווכו של מזכיר המדינה של ארה"ב.

בעקבות מלחמת "שלום הגליל"

בעקבות מלחמת "שלום הגליל" חתרה ישראל להגיע להסדר שנועד למנוע התארגנות מחדש של תשתית המחבלים בלבנון, לסכל את פעילותם מלבנון בכלל ומדרום המדינה בפרט, לגרום להוצאת המחבלים והסורים מכל לבנון ולהביא לנסיגת כוחות צה"ל במסגרת נסיגת כל הכוחות הזרים ממנה. לשם כך נפגשו נציגים של ישראל ושל הממשל הלבנוני כ־40 פעמים בתקופה שמדצמבר 1982 עד אמצע מאי 1983. בד בבד עם הפגישות הללו ערך שליחו של נשיא ארה"ב, פיליפ חביב, מסע דילוגים בין הצדדים.

בעקבות הפגישות הללו, נחתם ב־17 במאי 1983 הסכם בין ישראל ללבנון באשר להסדרי הביטחון. בהסכם אף צוין כי ממשלות שתי מדינות הסכימו להכריז על סיום מצב המלחמה ביניהן, והן מאשרות כי "מצב המלחמה בין ישראל ובין לבנון הגיע לקיצו ואינו קיים עוד". נקבע בו תחומו של אזור הביטחון: יוצבו בו שתי חטיבות של צבא לבנון – חטיבה טריטוריאלית, שתוצב בשטח שמגבול לבנון-ישראל עד לקו שצוין במפה כקו "B", וחטיבה רגילה שתוצב במרחב שמקו זה עד לקצה התחום של אזור הביטחון, שצוין כקו "A". כמו כן נקבעו מערכות הנשק שיורשו להיות באזור הביטחון, ואף הוחלט כי כל כוחות צה"ל ייסוגו מלבנון בתוך 12-8 שבועות מכניסתו לתוקף של ההסכם, וצוין כי "הדבר מתיישב עם מטרתה של לבנון, שכל הכוחות הזרים ייסוגו מלבנון". עוד סוכם, כי ממשלת לבנון רשאית לבקש ממועצת הביטחון של האו"ם להציב יחידה של יוניפי"ל במרחב צידון כדי לסייע לכוחות של צבא לבנון לקיים את הסמכות וההגנה הממשלתיות במחנות הפליטים הפלסטיניים. נוסף על ההסכם ועל נספחיו נחתמו שישה מסמכים סודיים נלווים, ובהם מכתבים בין ארה"ב ובין כל אחד מהצדדים, והפרלמנט הלבנוני אישרר אותו כעבור כחודש.[13]

לכאורה ניתן לראות בכך הישג – בעקבות שיחות ישירות בין נציגים של ישראל ושל מדינה ערבית נחתם ביניהן הסכם בעל סממנים מדיניים, נוסף על הסממנים הצבאיים; אלא שההסכם לא מומש. עוד בטרם נחתם החלה ישראל לבחון אפשרות של נסיגה חלקית, חד־צדדית, ללא הסכם, והמשיכה לבחון אותו גם לאחר החתימה.

נקודת המוצא לבחינה הייתה שרעיון הנסיגה החד־צדדית אינו מקובל על הממשל הלבנוני ולא על ארה"ב. עם זאת נערך הממשל הלבנוני לקראת אפשרות זו. הוא קיים מגעים עם גורמים מקומיים בשוף, ובמיוחד עם הדרוזים, כדי לבחון אפשרות שכוחות צבא לבנון יתפרסו באזור שיפונה בלא שייתקלו בהתנגדותם, ועם המדינות התורמות לכוח הרב־לאומי כדי לאפשר את פריסתו שם.

במסמך הערכה של אמ"ן נבחנו ארבע סוגיות. הראשונה היא נסיגה מתואמת עם לבנון ועם ארה"ב או שאינה מתואמת עימן. הנחת היסוד לאפשרות זו הייתה שככל שיתברר כי סוריה נחושה בהתנגדותה להסכם הישראלי-לבנוני, יגברו הסיכויים להשיג הבנה, הסכמה או אף תיאום עימן. יתרונותיה של נסיגה מתואמת: היא שומרת

[12] AGREENENT ON DISENGAGEMENT BETWEEN ISRAELI AND SYRIAN FORCES (תוספת בכתב יד: סוכם עם הסורים והובא על ידי קיסינג'ר ב־27/5/74 [תרגום שלי מאנגלית – ש"ג]), א"צ, 609/1976-199.

[13] גולן, מְבִּירוּת לאזור הביטחון, עמ' 39-40.

על אווירת ההבנה עם לבנון ועם ארה״ב; היא מצמצמת את סיכויי ההתלקחות באזור שצה״ל יפנה; היא מאפשרת מידה מסוימת של השפעה ישראלית בביירות ובאזור המפונה; היא מאפשרת, לפחות להלכה, לשמור על מסגרת ההסכם עם לבנון תוך השארת סוריה בהתנגדותה. חסרונותיה: המרחב הדרומי יישאר בשליטה פורמלית של הממשל הלבנוני, דבר שיקשה על סגירתו מבחינה ביטחונית וייצור רקע לתביעות אפשריות מישראל כדי להקל את המשא ומתן הלבנוני-סורי כאשר ייפתח. נסיגה לא מתואמת תאפשר לישראל לסגור את המרחב מבחינה ביטחונית ולעשות זאת בלוח זמנים נוח לה. חסרונותיה העיקריים נעוצים בתחום המדיני, שכן היא תגביר סיכויים להתלקחות בשוף תוך האשמת ישראל בכך.

הסוגיה השנייה היא עיתוי ההיערכות המחודשת. מנקודת מבט ביטחונית מוטב לעשות זאת בהקדם האפשרי תוך התחשבות במגבלות שבהעתקת קו בחורף. אולם מנקודת מבט מדינית יש לתת זמן למיצוי המשא ומתן עם סוריה ולהיערכות הממשל הלבנוני לחלל שייווצר. ככל שיתברר ללבנון ולארה״ב שסרבנות סוריה אינה טקטית, יגדל הסיכוי להשיג עימן הבנה בעניין הנסיגה החד־צדדית. ככל שסרבנותה תימשך תוכל ישראל למצות את ״ירח הדבש״ עם ארה״ב, ולחציה של סוריה על הממשל הלבנוני יקרבוהו, ולו בלית ברירה, לשיתוף פעולה עם ישראל.

הסוגיה השלישית שנדונה במסמך היא אופן ביצוע ההיערכות מחדש. לביצועה בשלבים יתרונות רבים: הדבר ישפר את הסיכוי להשיג יציבות יחסית באזור שיפונה, יאפשר תיאום בין לבנון לכוח הרב־לאומי, ובמקרה שיתגלעו קשיים מדיניים או אחרים יהיה אפשר לעצור אותה טרם סיומה. ניתן יהיה להציג את הנסיגה בשלבים כחלק מביצוע ההסכם הישראלי-לבנוני, כאשר המגמה הסופית היא לפנות גם את כוחות סוריה ממנה. עם זאת המגבלה העיקרית של הנסיגה בשלבים היא התמשכותה.

הסוגיה הרביעית היא ההיערכות מחדש בבקאע. לגבי הגזרה המערבית מוערך שסוריה לא תנסה להשתלט על השטחים שישראל תפנה, אך יש לצפות לכך שתנסה להשתלט על השטחים שתפנה בגזרה המזרחית. מוערך שאין סיכוי כי סוריה תסכים להפרדת כוחות שם או להכנסת צבא לבנון או כוח רב־לאומי לאזור שתפנה ישראל. לכן מוטב להישאר בגזרה זו בהיערכות הקיימת, וניתן לשקול להציע הפרדת כוחות שם בהנחה שסוריה תדחה אותה על הסף, דבר שיחשוף את סרבנותה.

הודגש שהיערכות מחודשת של ישראל לא תביא להפסקת הלחץ עליה מכל הגורמים: סוריה תמשיך במגמה להתיש את ישראל, המחבלים ימשיכו בפיגועים הן בגזרה המרכזית והן בתחום שיישאר בשליטת ישראל, וארה״ב ולבנון לא יסכימו לקיבוע חלוקתה בפועל של לבנון וימשיכו לחפש דרכים למימוש הסכם כולל.[14]

ב־31 במאי 1983 הציג המטכ״ל לשר הביטחון את סוגיית הנסיגה החד־צדדית. עוזר ראש אמ״ן למחקר, תא״ל עמוס גלבוע, הציג את הנתונים ואת ההנחות בנוגע לעמדותיהן של לבנון, של סוריה ושל ארה״ב. בין השאר ציין כי בשטח שבו מתוכנן שצה״ל יישאר – כלומר עד נהר האוולי – חיה אוכלוסייה של כחצי מיליון נפש שרובה שיעי, והוא כולל גם את מרחב העיר צידון ובנותיה שבו מתגוררים 150,000-200,000 נפש. ממשלת לבנון החלה להכין עצמה לאפשרות של נסיגת צה״ל. היא החלה לבדוק עם הדרוזים את האפשרות שצבא לבנון יתפרס בשטח שיפנה צה״ל, ועם המדינות התורמות לכוח הרב־לאומי – את האפשרות שישגרו כוחות לשוף. ההנחה היא שכל עוד ארה״ב תראה סיכוי למשא ומתן עם סוריה להוצאת הכוחות הסוריים מלבנון, היא תתנגד לנסיגה חד־צדדית של צה״ל. אם ארה״ב ולבנון יגיעו למסקנה שאין סיכוי להתקדם בערוץ זה, הן יעדיפו נסיגה מתואמת עימן על נסיגה חד־צדדית. על יסוד זה נבחנו ארבע סוגיות: האם לעשות מאמצים לנסיגה מתואמת או לסגת

[14] אמ״ן-מחקר, מסמך מודיעין מיוחד – סיכויי הסדר חלקי ומשמעויות נסיגה חד־צדדית ישראלית בלבנון, 5 באפריל 1983, א״צ, 8-502/1988.

חד־צדדית? האם לעשות זאת מייד או להמתין לאקלים מדיני נוח יותר? האם לסגת בבת אחת או בשלבים? האם לסגת גם בבקעת הלבנון? המסקנות היו: עדיפה נסיגה מתואמת עם ארה״ב ועם לבנון על נסיגה חד־צדדית; עדיף למצות תהליך מדיני על פני נסיגה מיידית; עדיף לסגת בשלבים ולא בפעימה אחת; מוטב שלא לסגת בבקאע.[15]

בסיכומו לדיון שנערך ב־4 באוגוסט 1983 הדגיש שר הביטחון משה ארנס, כי ישראל רוצה לצאת מהר ככל האפשר מלבנון בלי לסכן את ביטחון הגליל. תוספת זו היא היוצרת את הבעיה:

> את ההסכם עם ממשלת לבנון יכולה ישראל לקבל בלב כבד: לצאת מלבנון כאשר ממשלת לבנון מקבלת עליה את האחריות. ישראל מוכנה ליטול על עצמה את הסיכונים הכרוכים בכך, שאותם היא מגדירה כסבירים. דיון זה מתקיים משום שלעת עתה אי אפשר ליישם את ההסכם, ולפיכך יש לדון כיצד לפעול בתקופת הביניים, שמשכה אינו ידוע. הנחת היסוד היא שהאזור שמדרום לאוולי, שיהיה בשליטת ישראל, יתנהל כפי שהתנהל באזור דרום לבנון (אד״ל). אם הדבר אפשרי, הכוונה להוריד את העומס מצה״ל על ידי גיוס גורמים מקומיים למילוי חלק מהתפקידים, תוך הקטנה ככל האפשר של ההתנגדות לנוכחות צה״ל שם. יש למצוא את האינטרסים המשותפים לישראל ולהם. אינטרס אחד הוא אבטחת החיים והרכוש. אינטרס שני הוא בתחום ציפיות האוכלוסייה המקומית באשר לתקופה שאחרי יציאת כוחות צה״ל: אם יוקמו מיליציות מקומיות, כגון מיליציה שיעית, הדבר יוכל לשרת את גורמי הכוח המקומיים, כגורמים מאורגנים, אל מול השלטון המרכזי. לנוכח הדעות השונות שנשמעו בדיון בסוגיה זו יש להכין מסמך שבו יועלו וינותחו החלופות השונות. בכל מקרה אין כוונה לפרוק את הנשק מכל האוכלוסייה. הרעיון הועלה בעקבות מעשים מצד גורמים שונים שאינם עולים בקנה אחד עם האינטרסים של ישראל.[16]

בסיכום הפגישה נכתב בין השאר, שהמטרה היא לצאת משטח לבנון מוקדם ככל האפשר תוך הבטחת ביטחון הגליל. כל זמן שאין ביכולתו של הממשל הלבנוני להשתלט על השטחים שצה״ל יעזוב ולהבטיח שלא תתבצע מהם פעילות נגד צה״ל, הוא ייאלץ לפעול במתכונת דומה לזו שהייתה באזור דרום לבנון תוך ניסיון להעביר את עומס הפעילות הביטחונית לכוחות מקומיים. כמו כן יש לפעול כדי לשכנע את תושבי דרום לבנון כי בכוונת ישראל לצאת מארצם, וכי שיתוף פעולה עימה יחזקם לקראת היום שהממשל המרכזי יחזור לשלוט באזור. אין לפרוק את הנשק מכל תושבי האזור, אלא רק מאלה הפועלים באופן שצה״ל אינו מאשר. המטכ״ל, בשיתוף מתאם פעולות הממשלה בלבנון אורי לוברני, המוסד והשב״כ, יפיץ מסמך שיפרט כמה חלופות להתארגנות בדרום לבנון ויציג שיטות להורדת עומס הפעולה הביטחונית מצה״ל ולהעברתו לכוחות מקומיים.[17]

בקיץ 1983 קיימו נציגי ישראל כמה פגישות עם נציגי צבא לבנון, שבחלקן השתתפו גם נציגי ארה״ב, כדי לתאם את העברת האזור שיפנה צה״ל לידי צבא לבנון. המגעים נערכו על רקע התנגשויות שאירעו בשוף בין כוחות דרוזיים לכוחות נוצריים.

---

[15] לשכת הרמטכ״ל - מזכירות הפיקוד העליון (להלן: מפ״ע), נסיגה חד צדדית – 31 במאי 83 – לשכת הרמטכ״ל, 17 בפברואר 1984 (סטנוגרמה), א״צ, 1660/1985-9.

[16] לשכת שר הביטחון, טיפול באוכלוסיה מדרום לאוָלי, לשכת שר הביטחון, הקריה, 4.8.1983 [סטנוגרמה], א״צ, 199/1983-15.

[17] לשכת שר הביטחון, האוכלוסיה בלבנון מדרום לאוולי – סיכום דיון, 4.8.83, 15 באוגוסט 1983, א״צ, 353/1986-224.

ב־3 באוגוסט 1983 נערכה הראשונה בסדרת פגישות עבודה עם המשלחת האמריקאית לעניין לבנון בראשות רוברט מקפרליין. מצד ישראל השתתפו בה מנכ״ל משרד החוץ דוד קמחי, סמנכ״ל משרד החוץ והיועץ המשפטי של המשרד אליקים רובינשטיין, מתאם פעולות צה״ל בלבנון אורי לוברני, ראש השב״כ, ראש אמ״ן וראש אג״ת.

מקפרליין דיווח על שיחותיו בלבנון וציין שהבעיה העיקרית היא מציאת תמריץ שיניע את הסורים להוציא את כוחותיהם מלבנון. נשיא לבנון הציג לפניו את העמדה הזו: לבנון חוששת מההיערכות מחדש של צה״ל, והיא רוצה לראות בה שלב בתהליך רצוף של נסיגה כוללת מלבנון. אם ישראל תקבל את העיקרון המעגן את ההיערכות מחדש כחלק מהנסיגה הכוללת, תהיה לבנון מוכנה לתיאום עימה. היא מוכנה שכוחות צה״ל יישארו בבקאע עד לנסיגת הכוחות הסוריים, אך עומדת על כך שבגזרה המערבית תיסוג ישראל עד לגבול הבין־לאומי. היא חוששת מאוד מבעיית השוף ומודעת לכך שהיא טרם הרחיבה את השפעתה מעבר למרחב ביירות.

מנגד, נציגי ישראל הציגו לפני מקפרליין את עמדתם: ההיערכות לאורך האוולי מעוגנת בהחלטת הממשלה ואינה ניתנת לשינוי. לפיכך חשוב להניע את הלבנונים להכריז על דרישתם לנסיגת הסורים. הבסיס להמשך חייב להיות הסכם ישראל-לבנון, ועל ארה״ב להשפיע על לבנון להחליף עם ישראל כתבי אשרור; צריך להגיע לאלתר לשיחות גלויות משולשות – בהשתתפותם של נציגי ארה״ב, ישראל ולבנון – ולהקים תתי־ועדות שידונו במכלול הנושאים: ההיבט הצבאי, השוף, הוצאת הסורים מלבנון ויישום ההסכם הלכה למעשה.

מקפרליין הדגיש שלהערכתו לבנון אינה מוכנה בשלב זה למגעים גלויים, ארה״ב תומכת במגעים ובצינורות עבודה, ונראה לו שיש לטפח את צינורות הקשר הקיימים: זה שבין קמחי לקסיס וזה שבין הרמטכ״לים של שני הצבאות.[18]

באותו היום נפגש מקפרליין עם שר הביטחון. בפגישה נכחו, בין השאר, שגריר ארה״ב בישראל סמואל לואיס, ובצד הישראלי – הרמטכ״ל, ראש אמ״ן, ראש אג״ת ולוברני. מקפרליין הסביר לאנשי שיחו את עמדת לבנון כפי שהסביר בשיחה הקודמת (למעט מוכנותה לכך שכוחות צה״ל יישארו בגזרה המזרחית עד לנסיגת הסורים). בין השאר הדגיש כי ממשלת לבנון חלשה ושבירה, ועל רקע זה ניתן להבין את העיכובים בחילופי המסמכים. הוא ציין כי הלבנונים דחו את העמדה שהוצגה להם, לפיה נסיגה סורית מלאה תושג על ידי החלפת כתבי אשרור ועל ידי קריאה של לבנון לנסיגה כזאת. שר הביטחון ציין שישראל הודיעה עוד קודם לכן שברצונה להוציא לפועל את ההיערכות מחדש בתיאום עם ממשלת לבנון, אלא שזו סירבה לדון בכך. מקפרליין הבהיר כי בתגובה לכך חזרו ואמרו הלבנונים שוב ושוב, כי יוכלו לשבת עם ישראל רק כאשר ישוכנעו שהמדובר בתהליך של נסיגה ישראלית מלאה, המלווה בלוחות זמנים ובתאריכי יעד.[19]

בפגישת המשך, ביום המחרת, עדכן מקפרליין כי הוא נפגש עם ראש הממשלה ועם מנכ״ל משרד החוץ בפגישות נפרדות ועדכנם בעמדת לבנון. עתה הדגיש כי הדרך לשכנע את לבנון שמדובר בתהליך של נסיגה, שסופו נסיגה מלאה של צה״ל מלבנון, הוא בציון לוח זמנים. הממשל הלבנוני, הבהיר, חושש מחלוקת לבנון לאזורי השפעה – ישראלי וסורי. הרמטכ״ל רא״ל משה לוי סיפר כי בפגישתו האחרונה עם רמטכ״ל צבא לבנון ציין האחרון שההיערכות מחדש של צה״ל נוגדת את האינטרס הלבנוני, אך דחה את הצעתו לתאם עימו את תוואי ההיערכות באופן שלא ינגוד אינטרס זה.[20]

הפגישה הבאה, שנערכה כעבור כשבוע, עמדה בסימן התנגשויות בהרי השוף בין כוחות דרוזיים לכוחות נוצריים. מקפרליין דיווח כי משורת השיחות שערך בבירות ערביות למד שיש לכלול בשיחות גם את מנהיג

[18] אג״ת-תא״ס, לבנון – הדיונים עם משלחת מקפרליין – דיווח, 3 באוגוסט 1983, א״צ, 226-353/1986.
[19] לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 3.8.73, רשם: נחמן שי [יועץ שר הביטחון לענייני תקשורת], א״צ, שם.
[20] לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 4.8.83, רשם: נחמן שי, א״צ, שם.

הדרוזים וַליד ג׳ונבלאט, אלא שנשיא לבנון מתנגד לכך. כך למשל, בדמשק הדגיש לפני הנשיא חאפז אסד את ההכרח שממשלת לבנון תרחיב את המערכת השלטונית שלה אל מעבר למרחב ביירות. ההזדמנות לכך תגיע בקרוב, כאשר צבא לבנון ייכנס למרחב שיפנה צה״ל בעאליי ובשוף. הוא הוסיף שסוריה תוכל לסייע לכך אם תוציא את כוחותיה מהרי המתן, אולם אסד דחה אפשרות זו בתקיפות. עוד אמר מקפרליין שמטרתה של סוריה היא להביא לביטול ההסכם הישראלי-לבנוני; לסוריה יש הגמוניה בלבנון, ואין בכוונתה אפילו לשקול שכוחותיה ייסוגו מלבנון עד אשר כל חיילי צה״ל ייצאו ממנה. לדבריו, אסד אינו מוכן עדיין לדבר על נסיגה, ואין לו כל בסיס לאופטימיות שיסכים לכך אי-פעם בעתיד. נשיא לבנון חזר והבהיר לו שלא יהיה מוכן לתיאום עם ישראל באשר להיערכות מחדש כל עוד זו לא תוצג כחלק מהנסיגה הכוללת – עם לוח זמנים.[21]

כעבור יומיים, בפגישה בין מקפרליין והשגריר לואיס לשר הביטחון ושר החוץ ציין מקפרליין כי לאירועי 72 השעות האחרונות בשוף (ראו להלן) הייתה השפעה מפכחת על הלבנונים. עתה הם מוכנים לדון עם ג׳ונבלאט בהשלמה עם הדרוזים, וביקשו שישראל, אשר הוכיחה את שירותיה הטובים בשחרור שלושה משרי ממשלת לבנון מידי הדרוזים, תנסה לשכנע את הדרוזים לסגת. הם אף הביעו נכונות לשיתוף פעולה מוקדם וקרוב עם ישראל באשר להיערכות מחדש, אך שבו והתנו זאת בהכרזה מפורשת של ישראל כי היערכות זו היא שלב בדרך לנסיגה כוללת של כוחות צה״ל מלבנון. שר הביטחון השיב כי לא מקובל על ממשלת ישראל שעליה להצהיר הצהרה כזאת – היא תתקבל כסימן לחולשה; מקובל עליה שעל כל הכוחות הזרים לצאת מלבנון.[22]

בפגישה הבאה שנערכה עם שר הביטחון, עם סגן שר החוץ ועם מנכ״ל המשרד ב־17 באוגוסט, נדונה טיוטה שניסחו מקפרליין ולואיס להודעה של נשיא ארה״ב, אך לא הושגה הסכמה בעניין.[23]

ההתנגשויות בשוף פרצו על רקע מאבקם של הדרוזים בממשל הלבנוני כדי לאלצו לקבל את עמדותיהם באשר להסדר בשוף בטרם ייסוג צה״ל לקו האוולי. בבוקר 10 באוגוסט תקפו הדרוזים במהלך מתואם מחסומים של צבא לבנון במרחב, שָבוּ כ־100 חיילים ולקחו שלל. בהמשך היום החלה מעורבות של הפלנגות: הן הזרימו כוחות לאזור כפר מתא, הפגיזו בארטילריה את המאחזים הדרוזיים ושבו את המוח׳תאר הדרוזי של כפר מתא. בה בעת ירו הדרוזים לעבר שדה התעופה חאלדה ומטרות נוספות וחטפו שלושה שרים לבנונים. מפקד אוגדה 36 תא״ל מתן וילנאי הגיע לשטח, ובתום משא ומתן עם הדרוזים הצליח להפסיק את האש, להחזיר את השבויים של צבא לבנון ואת השרים, להוציא את הפלנגות מהמקום ולהחזיר את צבא לבנון לשלושה מחמשת המחסומים. בדוח ועדת חקירה שמינה סגן הרמטכ״ל צוין כי האירוע המחיש את חולשתו הרבה של צבא לבנון ואת חוסר יכולתו לכפות מרות אל מול הדרוזים.[24]

ב־14 באוגוסט נערכה פגישה בביתו של רמטכ״ל צבא לבנון אבראהים טאנוס, ובה השתתפו הרמטכ״ל ואלוף פיקוד הצפון מצד ישראל, מקפרליין ואחרים מצד ארה״ב, וטאנוס וקסיס מצד לבנון. שליש הרמטכ״ל רס״ן יובל חלמיש ציין ברשימתו: ״הפגישה הייתה ידידותית מאוד״. הרמטכ״ל אמר בין השאר שצה״ל החל לארגן את הקו החדש, ושהוא ביקש מטאנוס לשלוח יחידות לשטח כל עוד כוחות צה״ל שוהים בו ולהידבר בתקופה זו עם הדרוזים כדי לסכם את כניסת צבא לבנון לשם. טאנוס השיב שבשלב הראשון יש בכוונתו לתפוס את מרחב עאליי וצופר, להמתין שבוע, להתארגן, וכשיחוש חזק מספיק – להתפרס בשוף. בתגובה הבהיר הרמטכ״ל לרמטכ״ל הלבנוני שצה״ל מוכן לפנות כל שטח במרחב ולאפשר לצבא לבנון להיכנס אליו: ״אתם רוצים את

[21] לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 10.8.83, רשם: נחמן שי, א״צ, שם.
[22] לשכת שר הביטחון, פגישה בין שר הביטחון, שר החוץ, השליח מקפרליין והשגריר לואיס, התאריך: 12.8.83, משרד הביטחון, תל אביב, רשם: נחמן שי, א״צ, שם.
[23] אג״ת-תא״ס, שיחות עם מקפרליין – 17 אוג׳ 83 – דיווח, 17 באוגוסט 1983, א״צ, 224-353/1986.
[24] אמ״ן-מחקר, תוצאות בדיקת ארוע 10 אוג׳ בקבר שמון [החותם: אל״ם אורן שחור – ראש צוות הבדיקה], א״צ, שם.

גזרת עבי-כפר מתא? אנחנו מיד נותנים לכם, אבל אל תבואו אלינו אחר כך בטענות", אמר; "לא ביקשתי זאת", השיב טאנוס.[25]

ב־19 בחודש עדכן עוזרו הצבאי של מקפרליין, סא"ל פיל דור, את נציגות צה"ל בראשות עוזר ראש אמ"ן למחקר תא"ל עמוס גלבוע, במגעים שקיים עם הגנרל הלבנוני חמדאן באשר לתיאום בין צבא לבנון ובין צה"ל בעניין היערכות צבא לבנון בשוף לאחר שצה"ל יפנה אותו. חמדאן הדגיש את חרדתו של צבא לבנון מהאפשרות שכאשר צבאו יחזור לשוף יחזרו אירועי אמצע יולי. בין השאר סיפר דור, כי הלבנונים ביקשו שהאמריקאים ישתתפו בתהליך התיאום, וכי הם מצפים לקבל מצה"ל מפות ותדרוכים באשר למוצבים ולביצורים שהוא מתכוון לעזוב או לפוצץ. הללו ציינו שהם מקיימים מגעים עם הדרוזים כדי להגיע להסדר בשוף והוסיפו ש"אם מגעים אלו ייכשלו מי יודע מה יקרה". הם חוששים גם שהסורים ינסו לחבל בכניסתם לשוף באמצעות ארגונים הקשורים אליהם, ויש מגעים עם הממשלות שכוחותיהן משתתפים בכוח הרב־לאומי לאופן שבו יוכלו לסייע לצבא לבנון כאשר ייכנס לשוף. צבא לבנון טרם סיכם דבר באשר לשלבי היערכותו בשוף, "בשל חולשתם וחוסר הביטחון העצמי". גנרל טאנוס דיבר על אפשרות שהדבר ייעשה בשני שלבים בני שלושה שבועות: בשלב הראשון תשוגר חטיבה לעאליי, ובשני – חטיבה לשוף. האמריקאים מודעים לכך שצה"ל מתנגד לכך ורוצה שהדבר ייעשה ללא שלבים. דור תהה מה השיקולים לרצונו של צה"ל להשלים את תהליך הפינוי בתוך 24 שעות, ונענה שהשיקול המנחה הוא ביטחונם של חיילי צה"ל. לטענתו, העניין יקשה מאוד על צבא לבנון בעיקר בשל השיקול הפוליטי – הדרג המדיני בלבנון מודאג מאוד מהפרשנויות העלולות להינתן לתיאום בין שני הצבאות ותהה אם ישראל תסכים להאריך את תהליך הפינוי במקרה שתיווכח כי הושגה התקדמות של ממש בתיאום עם צבא לבנון ובהסדר בין צבא לבנון לדרוזים.[26]

הרמטכ"ל הורה כי אחרי שצה"ל ייערך מחדש בקו האוולי תוקצה לחדאד גזרת פעילות כדי לנצל את כוחו בתרומה לפעילות הביטחון השוטף – תמורת ההשקעות שצה"ל משקיע בו – ולהכינו להשתלב במשימות אחרי שיושג ההסכם עם לבנון. הבסיס לגזרתו יהיה רצועת חדאד המקורית וקו קאסמיה, עקייה, חרדלה ושובא.[27]

ב־21 באוגוסט הוצגה לרמטכ"ל תוכנית הפינוי והעברת השטח לידי צבא לבנון. בסיכומו קבע רא"ל לוי בין השאר, כי מעניינה של ישראל להגיע לתוכנית מתואמת עם צבא לבנון. השאיפה היא שיהיה תיאום גם בין צבא לבנון לדרוזים, אך אי־אפשר לדעת אם העניין ימומש. צה"ל יתכנן את המהלך על פי הנחת היסוד שיום ה"ע" ושעת ה"ש" יהיו 28 באוגוסט בשעה 04:00, אך אסר לפרסם מועד זה ליחידות בשטח. התהליך יימשך שתי יממות, ויש להמשיך במגעים עם צבא לבנון, עם הפלגות הנוצריות ועם הדרוזים. אולם יש להיערך לכך שהסורים והמחבלים ינסו לחבל בתהליך, ולפיכך יש להכין תוכנית תגובה שתכלול מטרות לתקיפות של מטוסי קרב, של מסוקי קרב ושל ארטילריה. הוא אישר את התוכנית שהציג פיקוד הצפון וקבע בין השאר שפינוי 11 הכפרים הדרוזיים ייעשה רק על פי אישורו, ושאישור התוכניות בשטח בראשותו ייערך ב־24 באוגוסט.[28]

בפגישה עם שר הביטחון ב־23 באוגוסט ציין מקפרליין כי הפגישות בין הנציגים האמריקאים, הישראלים והלבנונים נמשכות, והוא מעריך מאוד את המידע שצה"ל מעביר לצוותו. לדעתו, נסיגה בסוף אותו שבוע תהיה "קטסטרופה לכל מה שאנו רוצים". רמטכ"ל צבא לבנון מודאג, הוא חושש שאם צה"ל ייסוג מהשטח ללא הסדר יחפשו הסורים קשר עם השיעים מדרום לביירות ובכך יקיפו את העיר. חשש זה אמור להיות תמריץ לנשיא

---

[25] לשכת הרמטכ"ל, פגישת הרמטכ"ל-טאנוס, 14 אוג' 83, 15 באוגוסט 1983, א"צ, שם.

[26] רמ"ח קש"ח, צה"ל-צב"ל – תאומים לכניסת הצב"ל לשוף, 19 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

[27] לשכת הרמטכ"ל, מבצעים וגיחות – סיכום הרמטכ"ל, 18 אוג' 83, 18 באוגוסט 1983, א"צ, שם.

[28] מפ"ע, דיון מטכ"ל, 21 באוגוסט 1983, א"צ, 8-1352/1988; לשכת הרמטכ"ל, "דב הקרח" – פינוי כוחותינו וכניסת צב"ל – סיכום הרמטכ"ל, 21 אוג' 83, 22 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

לבנון להשיג הסדר. הרמטכ״ל הלבנוני היה מעדיף שישראל לא תיסוג עד השבוע השלישי של ספטמבר, אך מקפרליין אמר לו שאין סיכוי כי ישראל תדחה את ההיערכות מחדש למועד כה רחוק. הוא אמר לארנס שיעריך מאוד אם ישראל תעשה זאת. שר הביטחון קבע שעל הבקשה לבוא ישירות מנשיא לבנון, אלא שבשיר ג׳ומייל אינו מוכן לדבר עם אישים ישראלים. מאחר שישראל איבדה בו אמון ומטילה ספק בהיגיון של נטילת סיכון בתמיכה בו, הסכים מקפרליין שאין סיכוי לשכנעו לשוחח עם ישראלים. הרמטכ״ל טען שאינו מאמין בדחיית הפינוי ולא ימליץ על כך.[29]

נציגי הצבאות המשיכו להיפגש כדי לתאם את פריסת צבא לבנון לאחר נסיגת צה״ל. ב־22 באוגוסט נפגשו מפקד אזור השוף ואנשיו עם אלוף פיקוד הצפון ועם אנשיו. מפקד אוגדה 36 הציע כמה שינויים בתוכנית הפריסה שהציעו הלבנונים בפגישה קודמת: פריסה בריכוזים פלוגתיים וגדודיים, ולא קטנים מאלה; תפיסת שטחים שולטים ואי־תפיסה, בשלב הראשון, של אזורים רגישים כגון מוחתרא. הלבנונים הסכימו לשינויים, ותואם סיור של המג״דים הלבנונים בגזרות שהם אמורים לתפוס. עוד סוכם במפגש שצבא לבנון ייכנס לשטח בבוקר היום שבו ייצא צה״ל, ולקראת היציאה תועבר לו תוכנית מיקוש מפורטת.[30]

באישור תוכניות להיערכות מחדש של אוגדות 36 ו־162 שנערך ב־24 באוגוסט הסביר שר הביטחון, כי הנסיגה לקו האוולי מתבססת על ההנחות שהוא נוח יותר להחזקה מהקו שבו אחז צה״ל עד לאותה עת, ושלא יהיה זה הקו האחרון: בסופו של דבר, הכוונה היא להיערך בקו הגבול הבין־לאומי – בתנאי שיהיה אפשר להבטיח בהיערכות זו את שלום הגליל ואת שלום תושביו. הכוונה היא שלא תהיה אנדרלמוסיה בשטח שצה״ל יפנה – דבר העלול לאפשר למחבלים או לגורמים עוינים לישראל להשתלט עליו ולפעול משם נגדו. כדי להבטיח זאת נדרשים שני מרכיבים: הסדר בין הדרוזים ובין הממשל הלבנוני, ותיאום בין צה״ל ובין צבא לבנון כדי להעביר את השטח לשליטתו באופן מסודר – עניינים אלה מטופלים.[31] ב־30 באוגוסט סיכם הרמטכ״ל את מועד הפינוי – ליל 3-4 בספטמבר – וקבע שאת אישורו לתחילת המהלך ייתן בעל פה.[32]

בסוף אוגוסט נענתה ישראל לבקשת ארה״ב לדחות את הפינוי. בפגישה עם ראש הממשלה, השרים, הרמטכ״ל ואחרים ביקש זאת מקפרליין בשם נשיא ארה״ב, ובפגישה בעקבותיה, ב־31 בחודש, נמסרה לו תשובת ישראל. מנכ״ל משרד החוץ אמר שיש בישראל פקפוקים רבים בדבר האפשרות להשיג הסדר בשוף בימים הקרובים, אך ראש הממשלה והשרים התרשמו מטיעוני מקפרליין ומהאופן שבו הציג את דבריו, וישראל אינה רוצה לא להיענות לבקשת הנשיא. בשל ראש השנה ההולך וקרב (8-9 בספטמבר) היא תוכל לדחות את יציאת הכוחות רק בימים מספר. הוא הוסיף שיש לנצל את הימים שנוספו ל״מאמץ אדיר״ להשגת הסדר וללחץ בלתי פוסק על נשיא לבנון. במקרה שהשיחות על הסדר בשוף ייכשלו, סביר שיאשימו את ישראל. ארה״ב יודעת שישראל עשתה ועושה את מרב המאמצים להגיע להסדר ואינה אחראית לכישלון, ולכן ישראל מבקשת ממנה לתת לכך ביטוי פומבי. מקפרליין אישר שארה״ב מודעת למאמצי ישראל, ואמר שהוא ימצא דרך לבטא זאת. ברור לו שיש להתמיד במאמצים להגיע להסדר, אלא שאי־אפשר להפיג בחמישה ימים חששות וחשדות של דורות. על כן יש להשיג הסדר שיאפשר לכוחות צבא לבנון להיכנס לשטח שצה״ל יפנה.[33]

במהלך כל אותה תקופה עמלו ארה״ב וישראל להגיע להבנות בין הממשל הלבנוני ובין הדרוזים. כך למשל, בשיחה בין שר הביטחון למקפרליין ב־17 באוגוסט הביע האחרון פסימיות לגבי סיכויי ההידברות ולהשגת הסדר

---

[29] לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם מקפרליין, 23.8.83, מלון המלך דוד, א״צ, 227-353/1986.
[30] אג״ם-מבצעים, סיכום פגישה עם נציגי צבא לבנון, 23 באוגוסט 1983, א״צ, 226-353/1986.
[31] מפ״ע, ״אבן ריחיים״ – אישור תוכניות רמטכ״ל, 24 אוגוסט 83, 24 באוגוסט 1983, א״צ, 9-1352/1988.
[32] לשכת הרמטכ״ל, ״אבן ריחיים״ – אישור תוכניות רמטכ״ל, 24 אוגוסט 83, 24 באוגוסט 1983, א״צ, 243-355/1986.
[33] מתאם נושאי ישראל בלבנון, לבנון/ פגישה עם מקפרליין ולואיס, 31 באוגוסט 1983, א״צ, 227-353/1986.

בשוף. הוא סיפר שנשיא לבנון סבור כי מנהיג הדרוזים ג׳ונבלאט הגיע למסקנה שהקשר שלו עם ישראל עדיף לטווח רחוק על קשר עם סוריה, ולכן על ישראל להשפיע על ג׳ונבלאט להסכים להסדר.[34] הישראלים והאמריקאים פעלו לתאם פגישה בין ג׳ונבלאט ובין נציג הממשל הלבנוני ודיע חדאד.[35]

בפגישה בין הרמטכ״לים של שני הצבאות ב־2 בספטמבר, שבה השתתפו גם נציגים אמריקאים, הסכימו שני הרמטכ״לים כי אין סיכוי להסדר בין הממשל הלבנוני לג׳ונבלאט. טאנוס חזר וביקש שצה״ל ידחה את יציאתו מהשטח, לוי השיב שישראל נענתה לפניות מצד ארה״ב ודחתה את הפינוי בכמה ימים, אך לא תוכל לדחותו יותר; לנוכח היעדר סיכוי להסדר בין הממשל לדרוזים בזמן הקרוב, אין טעם לדחותו עוד. טאנוס טען כי אפשר שאם יושג הסדר בין הממשל ובין נביה ברי השיעי בנוגע לביירות ישפיע הדבר על ג׳ונבלאט. הרמטכ״ל הלבנוני סיפר שנשיא לבנון שיגר שדר לסוריה בבקשה שתפנה את כוחותיה מלבנון. ראש אמ״ן אלוף אהוד ברק נתפס לעניין ואמר כי העובדה שלבנון מבקשת מסוריה לפנות את כוחותיה, ומישראל – לא להסיג את כוחותיה, לא תתקבל יפה. נציגים אמריקאים ולבנונים הסבירו מדוע חשוב שצה״ל יישאר בשטח – פינויו יגרום ללחימה בין הדרוזים, בין הפלנגות ובין צבא לבנון. הרמטכ״ל לוי חזר ואמר שצה״ל לא יוכל לדחות עוד את הפינוי.[36]

ב־4 בספטמבר בשעה 21:00 הודיע אג״ם שהסתיים מבצע ״אבן ריחיים״, וכוחות צה״ל פינו את המרחב שעד לנהר האוולי.[37]

גם לאחר נסיגה זו המשיכו הגורמים השונים לחפש הסדר. מסתיו 1983 נערכו שיחות בשני אפיקים: פגישות רשמיות במסגרת ועדה משולשת של נציגים מישראל, מלבנון ומארה״ב, ופגישות לא רשמיות בין נציגים ישראלים ללבנונים, שבחלקן השתתף גם נשיא לבנון אמין ג׳ומייל (שהחליף את אחיו אשר נרצח). כמו כן נפגשו נציגים אמריקאים עם נציגים ישראלים מזה ועם נציגים לבנונים מזה, אולם לא הגיעו להבנות.

בתחילת פברואר 1984 חלו שלוש התפתחויות ששינו את תמונת המצב בלבנון: צבא לבנון הוכה במערב ביירות – דבר שהגביר את תהליך התפוררותו; אמל, שנתמך בידי הדרוזים ובידי המחבלים הפלסטינים, השתלט על מערב ביירות, והעיר חולקה לשני חלקים. בעקבות זאת הודיעה ארה״ב על הוצאת הכוח הרב־לאומי משם. אמ״ן העריך כי ההתפתחויות הללו העמידו את ממשל ג׳ומייל במצב הגרוע ביותר שבו היה אי־פעם, ונראה שהברירה העומדת לפניו היא בין התפטרות ובין כניעה מוחלטת לסוריה. בין שתי האפשרויות בחר ג׳ומייל בשנייה, וב־4 במארס 1984, עקב המצב הקשה שאליו נקלעה, הכריזה לבנון על ביטול ההסכם עם ישראל מ־17 במאי 1983.

באותה עת כיהנה בישראל ממשלה בהובלת מפלגת הליכוד. ראש הממשלה היה יצחק שמיר, ושר הביטחון היה משה ארנס. על רקע ביטולו של נשיא לבנון את ההסכם שחתם שנה קודם לכן עם צה״ל, ועל רקע הגידול במספר הנפגעים בקרב החיילים, החלה מערכת הביטחון לבחון אפשרות להיערכות אחרת בלבנון תוך הסגת כוחות צה״ל מאזורים שונים והתבססות על ״רצועת ביטחון״ בדרום לבנון.[38]

בעקבות הבחירות בסתיו 1984 הסכימו שתי המפלגות הגדולות – מפלגת העבודה ומפלגת הליכוד – להקים ממשלת אחדות לאומית רוטציונית. הוסכם שבחלקה הראשון של הרוטציה יהיה נציג מפלגת העבודה ראש

---

[34] אג״ת-תא״ס, שיחות עם מקפרליין – 17 אוג׳ 83 – דיווח.

[35] משרד החוץ, שיחה טלפונית עם שגריר ארה״ב סם לואיס בתאריך 21.8.83 בשעה 11:15, א״צ, 224-353/1986; לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם מקפרליין מתאריך 23.8.83, מלון המלך דוד; אמ״ן-מחקר-זירה מזרחית-ענף 51, פגישת שגריר ארה״ב לואיס – עאטף סאלום – אורי לוברני, 23 באוגוסט 1983, א״צ 227-353/1986.

[36] לשכת הרמטכ״ל, פגישת הרמטכ״ל עם טאנוס, 3 בספטמבר 1983, א״צ, 269-287/1987.

[37] אג״ם-מבצעים-־זירת צפון, מבצע ״אבן ריחיים״ – סיום מבצע, 042100 בספטמבר 1983, א״צ, 243-355/1986.

[38] גולן, מִבֵּירוּת לאזור הביטחון, עמ׳ 36 ואילך.

הממשלה, ובחלקה השני יישא בתפקיד נציג הליכוד. בעקבות זאת, ב־13 בספטמבר 1984 החליף שמעון פרס את יצחק שמיר בתפקיד ראש הממשלה, שמיר מונה לממלא מקום ראש הממשלה ונותר בתפקיד שר החוץ, ויצחק רבין החליף את משה ארנס ומונה לשר הביטחון.

הממשלה החדשה המשיכה לעסוק בהיערכות מחדש של צה״ל, תוך שהיא מציבה שני עקרונות המקושרים ביניהם: להבטיח שתושבי צפון ישראל יחיו בביטחון ובחיים נורמליים, ולהסיג את כוחות צה״ל מלבנון.

בסיכומו לדיון מ־18 בספטמבר בעניין המדיניות בלבנון קבע שר הביטחון החדש רבין כי ממשלת ישראל מחויבת להבטיח את שלום הגליל, כלומר למנוע את חזרת המצב ששרר לפני מבצע ״שלום הגליל״. עם זאת, הממשלה מחויבת להוציא את צה״ל מלבנון. הוא זיהה שתי דרכים אפשריות לפתרון בעיית לבנון: האחת – שילוב פתרונות מדיניים וצבאיים, והשנייה – פתרון צבאי בדמות שינוי היערכותו של צה״ל בלבנון. לדעתו, אפשר לנסות להידבר עם הסורים בעניין אם ישראל תשנה כמה נתוני יסוד בגישתה: תהיה נכונה לדון על הסדרי ביטחון בדרום לבנון במנותק מעניינים מדיניים, תהיה מוכנה להעניק ליוניפ״ל תפקיד של ממש, ותהיה מוכנה להתחייב לנסיגה כוללת מלבנון בשני שלבים בתוך פרק זמן של שישה עד עשרה חודשים; ישראל תתנה את הנסיגה בכך שהסורים לא ישנו את פריסתם הנוכחית בלבנון ויתחייבו למנוע פעילות עוינת לישראל מהשטח שבשליטתם; שהחלק הצפוני של השטח שיפנה צה״ל ייתפס על ידי יוניפ״ל, וצד״ל יוכר ככוח לגיטימי ויקבל אחריות על האזור שבו תוכננה להתפרס החטיבה הטריטוריאלית לפי הסכם 17 במאי 1983. הוא הדגיש שהסכם עם לבנון יהיה הסכם חדש ולא חידוש של הסכם שביתת הנשק, וסיכם כי כל עוד לא תבחן ישראל מה עומד מאחורי היוזמה האמריקאית, המתבססת לטענת האמריקאים על פנייה של סוריה, וכל עוד לא נבחנה האפשרות להידבר עם סוריה כפי שפורט לעיל, אין לדבר על פתרון צבאי ואין לסגת כלל מקווי ההיערכות הנוכחיים של צה״ל בלבנון.[39]

עמדתה של ממשלה זו הייתה שונה מעמדת קודמתה בשלושה מרכיבים: הראשון – שלא כממשלת שמיר, ראתה הממשלה החדשה בסוריה גורם מפתח – היא סברה שבלעדיה אין כל משמעות להסדר ישראלי-לבנוני, ולפיכך פעלה להידבר עימה. בהנחה שאי־אפשר להידבר עימה ישירות, ביקשה ישראל את תיווכה של ארה״ב; המרכיב השני – עד לכינון ממשלת האחדות הותנתה נסיגת צה״ל בנסיגה של הכוחות הסוריים ועתה הוסרה התניה זו. במקום זאת הותנתה הנסיגה בהתחייבות של סוריה להימנע מלקדם את כוחותיה לשטחים שצה״ל יפנה ולמנוע פעילות עוינת של מחבלים כלפי צה״ל וכלפי ישראל מהשטח שבשליטת כוחותיה בלבנון; השלישי – עד לאותה עת חתרה ישראל להסדר מדיני־ביטחוני עם לבנון, אולם עתה חתרה להסדר ביטחוני שיאפשר לצה״ל לצאת משטחה ללא מרכיבים מדיניים, תוך שעמדה על כך שההסדר לא יהיה בהקשר של הסכם שביתת הנשק או מנגנון שביתת הנשק.

על בסיס גישה זו נערכו בחודשים הבאים שיחות בשלושה ערוצים: בשלב הראשון דרך נציגים אמריקאים שערכו כמה סבבי ביקורים בירושלים, בדמשק ובביירות; בשלב השני – דרך אנשי האו״ם, ובשלב השלישי – בשיחות ישירות בין נציגי צה״ל לנציגי צבא לבנון.

היוזמה באה מצד שר הביטחון רבין, בין השאר על רקע סימנים לנכונות עקרונית של סוריה להידבר עם ארה״ב בנושא. באמצע ספטמבר 1984 פנתה ישראל לארה״ב באמצעות השגריר לואיס והציעה שהאמריקאים יגששו בעניין אצל הסורים ואצל הלבנונים, ויבדקו את האפשרות להגיע להבנות לא כתובות עם סוריה ולהסכמה מדינית־צבאית עם לבנון על סידורי ביטחון. תחילה לא נטו האמריקאים להתערב, אך בעקבות טבח שעשו אנשי

[39] לשכת שר הביטחון, מדיניות בלבנון – סיכום שר הביטחון מתאריך 18/9/84, 20 בספטמבר 1984, א״צ, 254-287/1987.

צד״ל בתושבי הכפר סוחמור (ב־19 בספטמבר) ובעקבות פיצוץ בשגרירות האמריקאית בביירות (ב־20 בספטמבר) הסכימו, והחליטו לשגר לאזור את ריצ׳רד מרפי – עוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח התיכון, אשר שימש בעבר שגריר בסוריה.

בד בבד הוצגו הרעיונות של ישראל לפני תת־מזכ״ל האו״ם בריאן ארקהרט במהלך ביקורו באזור באמצע ספטמבר. נדונו עימו בפרוטרוט רעיונות להרחבת פריסת יוניפי״ל ולשימוש בו כגורם היכול להשתלב בהסדרי הביטחון בגזרה המערבית ובגזרה המזרחית גם יחד. ארקהרט ביקר בלבנון ובסוריה ב־16-17 בספטמבר, שם הובהר לו ששתי המדינות מתנגדות לפריסת יוניפי״ל כחיץ בבקאע, אך אין להן התנגדות להגדיל את יוניפי״ל ולהרחיב את תחומי פריסתו עד לגבול ישראל-לבנון. הן ארקהרט והן מזכ״ל האו״ם הביעו נכונות עקרונית לשינוי מנדט יוניפי״ל ולפריסתו באזורים שתפנה ישראל, ובכללם במחנות הפליטים בצידון, בתיאום עם יחידות צבא לבנון ועם כוחות ביטחון הפנים. ארקהרט התרשם בבירור שהסורים מוכנים להדדיות בהסדרי הביטחון.

ב־21 בספטמבר הגיע מרפי לישראל, הוצגה לו תוכנית מפורטת וסוכם עימו שהוא יציגהּ לסורים כתוכנית אמריקאית. עיקריה היו נסיגה של ישראל ללא התניה בנסיגה סורית מקבילה; סידורי ביטחון בדרום כבסיס לנסיגה ישראלית, שיבטיחו ביטחון לישראל וגם לסוריה וללבנון; סידורי הביטחון יתבססו על צד״ל ברצועת הגבול ועל יוניפי״ל ועל צבא לבנון מצפון לה – בסיס הרעיון היה יישום הפרק הביטחוני בהסכם 17 במאי על פריסתם של צד״ל ושל יוניפי״ל באזורים A ו־B; מנדט יוניפי״ל יורחב, כך שיוכל להתפרס ברצועה הצפונית שתפנה ישראל וגם בגזרה המזרחית – כחיץ בין צה״ל ובין הכוחות הסוריים; סוריה תתחייב למנוע מעבר של גורמי פח״ע דרך קוויה לעבר הקווים הישראליים ולהימנע מהכנסת כוחותיה לשטחים שתפנה ישראל; ייווצר מנגנון למשא ומתן ישיר בין ישראל ללבנון; ישראל תיסוג בשלבים, תוך בדיקת יעילותם של סידורי הביטחון.

מרפי ערך סבב שיחות בסוריה ובלבנון. בדמשק קיים שני סבבים – ב־23-24 בספטמבר וב־26 בו – ונפגש עם הנשיא אסד ועם סגנו חדאם. הסורים הביעו נכונות עקרונית לסידורי הביטחון ולתיווך של ארה״ב בעניין, אולם התנגדו למתן תפקיד לצד״ל; הם הביעו נכונות להגדיל את יוניפי״ל, אך עמדו על כך שיתפרס רק בדרום – אסד לא התנגד שיוניפי״ל יגן גם על מחנות הפליטים הפלסטיניים בדרום; הם התנגדו לפריסת יוניפי״ל בקרבת הגבול עם סוריה, בנימוק שלא ייתכן שכוח אויב יוחלף בכוח כלשהו, אפילו ניטרלי; הם התחמקו מלהתחייב למנוע הסתננות גורמי פח״ע דרך קוויהם אך לא שללו זאת, ולא התייחסו כלל לדרישה להימנע מלקדם כוחות סוריים לשטחים שצה״ל יפנה; הם הביעו נכונות לשיחות צבאיות, אך לא מדיניות, בין ישראל ובין לבנון במסגרת ועדת שביתת הנשק, והיו מוכנים לשקול שיחות צבאיות גם במסגרת אחרת; הם עמדו על כך שצבא לבנון יהיה מרכיב מרכזי בסידורי הביטחון והוא ייהנה מחופש תנועה בכל האזורים; הם לא התייחסו לעניין נסיגת ישראל בשלבים.

כפי שהציגו לו ג׳ומייל וכראמה, הם מתנגדים לשיחות ישירות עם ישראל, אך מוכנים לשיחות בוועדת שביתת הנשק, עם אונטס״ו או עם נציג מיוחד של האו״ם. אולם מרפי התרשם כי בניגוד לכראמה, ג׳ומייל מוכן לשיחות ישירות עם ישראל; הם מתנגדים בתוקף לצד״ל במתכונתו הנוכחית – לטעמם חיילי צד״ל יכולים להשתלב בצבא לבנון כבודדים; הם רוצים בהרחבת מנדט יוניפי״ל ובפריסתו לאורך הגבול – ג׳ומייל היה מוכן לפרוס אותו גם באזור הצפוני; הם הזכירו את התוכנית (לפי הסכם 17 במאי) לפרוס שתי חטיבות של צבא לבנון בשטח שתפנה ישראל – הם הקימו ועדה צבאית מיוחדת לעיבוד מתווה פריסת צבא לבנון ויוניפי״ל.

הסבב הבא נערך באו״ם בשולי העצרת הכללית בניו יורק, ושם ביקרו כראמה ושר החוץ הסורי א־שרע. ב־5 באוקטובר הם נועדו בנפרד עם מזכיר המדינה ג׳ורג׳ שולץ. העמדות שהציגו לו היו זהות עקרונית לעמדות

שהציגו למרפי. א־שרע הבחין בין "פעולות טרור", שסוריה מתנגדת להן, ובין "התנגדות לאומית לגיטימית לכיבוש הישראלי". כראמה פנה לגורמי האו"ם בבקשה שייזמו שיחות בדרג צבאי בין ישראל ללבנון בחסות האו"ם.

במהלך חודש אוקטובר התנהלו עיקר המגעים על ידי גורמי האו"ם; האמריקאים הקפיאו בינתיים את פעילותם לנוכח התקרבות מועד הבחירות לנשיאות ארה"ב. במסגרת זו ערך מפקד יוניפי"ל קלהאן סבב שיחות עם גורמים ישראליים ולבנוניים. ב־16 באוקטובר וב־18 בו נועד מפקד כוח האו"ם בגבול סוריה-ישראל, אונדו"ף, עם קצין הקישור הסורי לאו"ם גנרל טיארה, וזה הביע עמדה מרוככת במשתמע כלפי צד"ל והציגו ככוח לבנוני שסופו לציית לממשלת לבנון. באותם ימים ערך גם איש האו"ם ז'אן קלוד איימה סבב שיחות בסוריה ובלבנון, ובמסגרתו נועד ב־20 באוקטובר עם ג'ומייל. הוא הסביר ללבנונים את התנגדות ישראל לשיחות בוועדת שביתת הנשק. הלבנונים תבעו שבכל מקרה תהיה חסות של צד שלישי לשיחות והביעו נכונות לשיחות קרבה כתחליף לשיחות בוועדה זו.[40]

ב־25 באוקטובר קיבלה ממשלת ישראל את ההחלטה הזו:

הממשלה מחליטה:

1. לפעול למימוש סעיף מספר 2 בקווי היסוד של הממשלה האומר כי "ביעדיה המדיניים המרכזיים של הממשלה בתקופה זאת יציאת צה"ל מלבנון תוך הבטחת שלום יישובי הצפון", על ידי המשך המו"מ להשגת הסכמה עם סוריה באמצעות ארצות־הברית, והסכם בין ממשלות ישראל ולבנון על סידורי הביטחון בדרום לבנון.
2. ההסכמה עם סוריה באמצעות ארצות־הברית תכלול:
   א. התחייבות סוריה שכוחותיה לא יתקדמו דרומית לקו המוחזק היום ע"י צה"ל בלבנון.
   ב. סוריה לא תאפשר למחבלים להסתנן מן השטח המוחזק ע"י כוחותיה בלבנון דרומית לקו המוחזק היום ע"י צה"ל.
   ג. הסכמה זו בין סוריה לישראל אינה מותנית בנסיגת הכוחות הסוריים מלבנון.
3. ההסכם בין ממשלות ישראל ולבנון על סדרי ביטחון יכלול:
   א. אזור B כפי שהוגדר בהסכם בין שתי הממשלות מה־17 במאי 1983 ייתפס ע"י עיקר כוחות יוניפי"ל מן הים התיכון ועד לגבול הלבנוני-סורי. כוחות יוניפי"ל ימנעו הסתננות מחבלים וגורמים עוינים לישראל דרך אזור זה.
   ב. אזור A על פי ההסכם הנ"ל ייתפס על ידי צבא דרום לבנון שיקיים [את] הסדר והביטחון באזור זה וימנע הסתננות, התארגנות ופעילות של מחבלים וגורמים עוינים אחרים נגד ישראל. תתאפשר נוכחות סמלית של כוחות יוניפי"ל באזור זה תוך התחייבותם שלא למנוע חופש הפעולה מיחידות צד"ל.

[40] ללא מוען, המו"מ להסדרי ביטחון בדרום לבנון – השתלשלות ועמדות הצדדים, 25 באוקטובר 1984, א"צ, 616-287/1987.

ג. ההסכם יושג במשא־ומתן ישיר בין משלחות אנשי צבא משתי המדינות בהשתתפות קציני יוניפי״ל. אנשי האו״ם לא ישמשו כיו״ר בפגישות אלה.
ד. ההסכם יעסוק בהסדרי הביטחון ולא בנושאים בעלי אופי מדיני.

4. ישראל תשמור לעצמה את זכות ההגנה העצמית עפ״י אמנת האו״ם סעיף 51.
5. במשך 9-6 חודשים לאחר השגת ההסכמה הסורית וחתימת ההסכם הלבנוני-ישראלי ייסוג צה״ל בשני שלבים מן הקו המוחזק על ידו עתה ועד הגבול הבין־לאומי. קציני קישור של צה״ל יושארו ליד יחידות צד״ל.
6. למיצוי מהלך המשא־ומתן להשגת הסדרי הביטחון יוקצה פרק זמן מוגדר.
7. תוך כדי המהלך להשגת ההסכמה והסכם בדבר סידורי הביטחון בדרום לבנון לא ייסוג צה״ל מהקו המוחזק בידו עתה.[41]

בנובמבר 1984 נפתחו במטה יוניפי״ל שבנאקורה שיחות בין נציגי צה״ל מזה ובין נציגי צבא לבנון מזה. בשונה מגישת הממשלה הקודמת, הסכימה ישראל שהשיחות בערוץ זה ייסובו על ענייני ביטחון בלבד. ישראל ראתה אותן כמיועדות לקבוע סידורי ביטחון שיבטיחו את גבולה הצפוני, בעוד לבנון ראתה את ייעודן כהחזרת ריבונותה על כל שטח המדינה. בד בבד נמשכו מגעים עם נציגים אמריקאים, ובסדרה זו של פגישות נדונו העניינים שבמחלוקת אך לא הושג כל פתרון. ישראל ביקשה לכונן בדרום לבנון – תוך שהיא נסמכת על ההסכם ממאי 1983 שממשלת לבנון ביטלה אותו – שתי רצועות: הדרומית בהן תנוהל בידי צד״ל, ובצפונית תתפרס חטיבה של צבא לבנון. כוחות של יוניפי״ל ייפרסו בצפון הגזרה הצפונית. לבנון, שנתמכה בידי סוריה, סירבה בכל תוקף להכיר בסמכות של צד״ל ודרשה לפרוס את יוניפי״ל, על פי המנדט המקורי שנקבע לו, בגבול לבנון-ישראל.[42]

בינואר 1985 הגיעה ממשלת ישראל למסקנה שאין תוחלת לשיחות. ב־14 בינואר 1985 היא קיבלה את ההחלטה הזו: מחליטים לאשר את הצעת שר הביטחון, כדלקמן:

1. צה״ל ייערך מחדש על גבולה הצפוני של מדינת ישראל. הממשלה תעשה כל אשר דרוש להבטיח את שלום הגליל.
2. ההיערכות תבוצע בשלושה שלבים עיקריים:

שלב א׳ – בגזרה המערבית בלבנון צה״ל יפנה את מרחב צידון וייערך במרחב ליטני-נבטיה.
שלב ב׳ – בגזרה המזרחית בלבנון צה״ל ייערך במרחב חצביה.
שלב ג׳ – צה״ל ייערך לאורך הגבול הבין־לאומי ישראל-לבנון, תוך קיום אזור בדרום לבנון (אד״ל) בו יפעלו כוחות מקומיים (צד״ל) בגיבוי צה״ל.[43]

זו הייתה החלטה על נסיגה חד־צדדית. נסיגה זו, שכללה הקמת אזור ביטחון הנתון לשליטת צד״ל, הושלמה ביוני 1985.[44]

בעקבות מלחמת ״שלום הגליל״ נערכו שיחות כדי להגיע להסדר בלבנון בכמה ערוצים: שיחות ישירות בין נציגים של ישראל ושל לבנון ובתיווכה של ארה״ב. אמנם השיחות הובילו לחתימת הסכם בעל סממנים מדיניים

---

[41] החלטת הקבינט מיום 25.10.84, א״צ, שם.
[42] גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון, עמ׳ 232.
[43] מזכיר הממשלה, 291. היערכות מחדש של צה״ל לאבטחת גבולה הצפוני של מדינת ישראל – המשך הדיון, 16 בינואר 1985.
[44] גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון, עמ׳ 283.

בין שתי המדינות, אך הוא לא יושם, וכעבור פחות משנה ביטלה אותו ממשלת לבנון. שיחות ישירות שנוהלו בהמשך, לצד שיחות בערוץ משולש – ארה״ב-ישראל-לבנון – לא הביאו לתוצאות של ממש. משהגיעה ישראל למסקנה שאין תוחלת לשיחות, וכי הן לא יביאו להסכם – החליטה פעמיים על נסיגות חד־צדדיות, ללא הסכם.

סיכום

בדוגמאות דלעיל אפשר להבחין בדפוסי ההתנהלות הבאים מצד מערכת הביטחון של ישראל: ניסיונות להשיג, לאחר סיומן של מלחמות, הסכמים באחד או יותר משלושה ערוצים: שיחות ישירות; שילוב של שיחות ישירות ושיחות באמצעות גורם מתווך (ארה״ב); תיווך בלבד.

ניתן להבחין בכך שלא בכל מקרה התאפשרו שיחות ישירות. כך למשל, ביחסי ישראל-סוריה במציאות של רוב שנות קיומה של המדינה לא עלתה כלל האפשרות של שיחות ישירות, שכן היה ברור שלהבדיל מהשנים הראשונות לאחר הקמת מדינת ישראל, עת נערכו שיחות ישירות בין נציגי שני הצדדים, יסרב להן השלטון הסורי. לפיכך לא התקיימו עימו שיחות ישירות אחרי מלחמת יום הכיפורים ולא אחרי מלחמת ״שלום הגליל״, כשהיה ברור כי ללא מעורבות של סוריה לא ייתכן הסדר בלבנון. בשני המקרים נדרש גורם מתווך – ארה״ב. במקרה הראשון הצליח מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג׳ר להביא את הצדדים להסכם.

במקרים שנערכו שיחות ישירות הושגו הישגים חלקיים: במשא ומתן עם מצרים אחרי מלחמת יום הכיפורים הושגו הסכמים בשלוש מארבע הסוגיות שנדונו, אולם הסוגיה הכבדה ביותר נפתרה רק הודות לתיווכו של קיסינג׳ר.

בהקשר הישראלי־לבנוני בעקבות מלחמת ״שלום הגליל״, הביאו שיחות ישירות בין נציגי ישראל לנציגי לבנון להסכם באשר לסידורי ביטחון, אך הוא נותר על הנייר ולא יושם. לפיכך יזמה ישראל, למורת רוחן של לבנון ושל ארה״ב, נסיגה חד־צדדית חלקית, ובתוך חמישה חודשים ממועד חתימת ההסכם יישמה אותה. בשלב הבא, אחרי שלבנון ביטלה את ההסכם, נוהלו במקביל שיחות ישירות בין נציגי שתי המדינות בתיווכם של ארה״ב ואף של האו״ם. אולם משהגיעה מערכת הביטחון למסקנה ששיחות אלו עקרות, החליטה על נסיגה חד־צדדית, ללא הסכם, של צה״ל מלבנון ועל ביסוס ההגנה על אזור ביטחון בדרומה בידי כוחות צד״ל, תוך סיוע מזערי של צה״ל.

מקרה נוסף שבו העדיפה ישראל פתרון מוסכם קשור גם הוא בלבנון: היציאה מלבנון בשנת 2000. המחלקה להיסטוריה טרם חקרה את הנושא, אולם אפשר ללמוד עליו מספרו של עמוס גלבוע, ״דמדומי בוקר – הסיפור האמיתי על יציאת צה״ל מלבנון, מאי 2000״.[45] בספר לא פורטו המקורות הראשוניים שעליהם הוא מתבסס. עולה ממנו כי ראש הממשלה אהוד ברק היה נחוש בדעתו להוציא את צה״ל מלבנון בתוך שנה מהיכנסו לתפקיד בשנת 1999. הוא העדיף יציאה בהסכם, אך משהגיע למסקנה שהדבר אינו אפשרי - הורה לצה״ל לצאת מלבנון כצעד חד־צדדי, וכך היה.

[45] עמוס גלבוע, דמדומי בוקר – הסיפור האמיתי על יציאת צה״ל מלבנון, מאי 2000, אפי מלצר – הוצאה לאור, 2015.

צה"ל ואזור הביטחון בשנים 1985-2000 – תפיסה, היערכות ופעילות

חוה מודריק עברוני[1]

מבוא[2]

לבנון שלאחר מלחמת "שלום הגליל" נותרה מדינה מפולגת ומפוצלת הנתונה להשפעה סורית גוברת והולכת. נוסף על כך היו מעורבים בה גם גורמים בין־לאומיים, בהם ארה"ב, ברה"מ (עד להתמוטטות המשטר הקומוניסטי בה) ואיראן שהפכה את חזבאללה לבן טיפוחיה.

המעורבות הישראלית בדרום לבנון החלה בשנות השישים כאשר אזור זה היה נתון לשליטת ארגונים פלסטיניים בהובלת הפתח ומאוחר יותר אש"ף. מטרתם המוצהרת הייתה לפגוע במדינת ישראל, אם באמצעות ירי רקטות ואם על ידי חדירות לשטחה כדי לפגע בה. עם פינוָם של כוחות אש"ף מביירות לתוניס באוגוסט 1982 נותרו בה ארגוני הסירוב הפלסטיניים ("חזית הסירוב"), ואלה הוסיפו לפעול נגד ישראל. מתוך כך, ובשל חולשת השלטון הלבנוני המרכזי באותם ימים, כונן אזור חיץ מצפון לגבול הבין־לאומי מתוך כוונה לסכל ניסיונות חדירה לשטח ישראל כבר בדרך לגבול, ולא על גדר הגבול עצמה.

אולם ככל שנקף הזמן, ובעיקר משנת 1988, הפכו הארגונים הפלסטיניים גורם שולי וזניח שנאבק על עצם קיומו, ואת מקומם תפסו ארגונים שיעיים; תחילה אמל ובהמשך חזבאללה, והיו לגורמי הכוח המרכזיים שעימם נאלץ צה"ל להתמודד.

מאפייני פעילותם של הארגונים הללו שונים מהותית מאלה של הארגונים הפלסטיניים. המניע למאבקם היה השמירה על הריבונות הלבנונית, ועיקר פעילותם הייתה נגד הנוכחות הישראלית בלבנון בכלל ונגד קיומו של אזור הביטחון בפרט. דפוסי פעולתם תאמו נוסחה זו, ופעילי אמל או חזבאללה לא ראו בפגיעה בשטח ישראל מטרה בפני עצמה, אלא כמעט תמיד תגובה על פעילות ישראל בדרום לבנון. זו גם הסיבה שבתקופה הראשונה לא נעשו כמעט ניסיונות על ידם לחדור לישראל ולפגע בה.

למעשה, לאורך כל תקופת שהיית צה"ל בלבנון התנהלה מלחמת גרילה בין צבא סדיר – צה"ל בסיוע צד"ל (צבא דרום לבנון) - ובין ארגונים שהפכו במהלך שנות המאבק לצבאיים למחצה, ובראשם חזבאללה (משנת 1991), החמושים ומאומנים היטב. מטרתו המוצהרת של צה"ל הייתה להגן על צפון מדינת ישראל באמצעות סיוע לצד"ל, כדי למנוע את נפילת השטח לידי ארגונים אלה ומיטוט אזור הביטחון. בשל כך הוא נאלץ להחזיק מוצבים קבועים באזור הביטחון. הדבר חייב תוכנית הגנה ותפיסת לחימה שלמה, הכוללת כוחות, פעילות הגנתית והתקפית, סיוע לוגיסטי, שמירה והחזקת צירים, תמיכה באוכלוסייה ותגבור צד"ל בעת הצורך.

השהייה באזור הביטחון הייתה למאבק שהלך והתעצם ברמת הפעילות המבצעית של האויב. כדי להצר את חופש פעולתו של חזבאללה, כדי להתגונן מפני פיגועיו ולפגוע בחוליותיו התחייב שינוי בדרכי הפעולה של צה"ל ונדרש להפיק לקחים. בין השאר הבין צה"ל שעליו לשנות ולהתאים את דרכי פעולתו לאלה של האויב, ועליו

---

[1] חוה מודריק עברוני היא חוקרת במחלקה להיסטוריה וכתבה פרסומים רבים בתחום הבט"ש (הביטחון השוטף). מרבית פרסומיה מסווגים.

[2] מאמר זה נסמך על נתונים ותחקירים מסיכומי הבט"ש החודשיים (1985-2000) ועל הסיכומים השנתיים (1993-2000) של ענף חקר הבט"ש במחלקה להיסטוריה של צה"ל.

לשלב בין הגנה קבועה (מוצבים) להגנה ניידת (פשיטות, מארבים וסיכולים). כל אלה חייבו מודיעין אמין, שיטות פעולה חדשות וכוחות מאומנים.

חזבאללה נקט טקטיקות גרילה: הוא ניצל את קיומם ואת פגיעותם של המוצבים הקבועים ואת התנועה אליהם והוציא פיגועים במאפיין ״ירי מנגד״ והנחת מטענים בצירי התנועה. חזבאללה עצמו היה נייד, לא היה כבול לעמדות קבועות, ואנשיו יכלו להיטמע בקרב האוכלוסייה השיעית בדרום לבנון. עקב כך הוא היה פגיע פחות מצה״ל ונהנה מיתרונות מודיעיניים על פניו. גם התמיכה הרחבה של האוכלוסייה השיעית בארגון הכבידה על צה״ל והקשתה את פעילותו נגד חזבאללה.

לאורך כל התקופה, למעט השנתיים הראשונות להקמת אזור הביטחון, אנו עדים לשינוי בדרכי הפעולה של הארגון שפעל בשיטות גרילה מובהקות כנגד צה״ל וכנגד צד״ל כיעדים המועדפים, תוך התמקדות בכוונה לפגוע בכושר עמידתם.[3]

מטבע הדברים, היקף הפיגועים המתרחב גרם גם לריבוי נפגעים בקרב כוחותינו. מחיר הדמים הכבד שגבתה השהייה בלבנון עורר ויכוח ציבורי נוקב בישראל על הצורך בהמשך הנוכחות הישראלית באזור הביטחון והעמידה **לדיון את השאלה בדבר עמידתה של תפיסת אזור הביטחון במבחן המציאות.**

לשם כך אנו נדרשים:

- להציג את מרכיבי התפיסה של אזור הביטחון;
- להציג את היערכותו של צה״ל באזור הביטחון;
- לעמוד על מאפייני פעילות כוחותינו ולהציג את הפעילות החבלנית העוינת (להלן: פח״ע) בחלוקה לתקופות משנה לאורך שהיית צה״ל בלבנון.

אזור הביטחון בלבנון

אבני דרך בהקמת אזור הביטחון

עם פרוץ מבצע ״שלום הגליל״ ביוני 1982, ועם כניסת כוחות צה״ל ללבנון, הצהירה ממשלת ישראל חד־משמעית כי ישראל אינה מבקשת לעצמה שטחים בלבנון, וכל מבוקשה להבטיח את ביטחון תושבי הגליל.[4] לשם כך היא ניסתה להגיע להסדר עם ממשלת לבנון על יציאת צה״ל משטחי לבנון אם יקוימו שני תנאים: מתן ערבויות חד־משמעיות לכך שאזור דרום לבנון לא ישוב להיות מוקד של פעילות עוינת נגד ישראל, והבטחת שלומו של צד״ל. צד״ל נבנה על בסיס המיליציה הנוצרית המקומית של סעד חדאד שפעלה באזור מאז אמצע שנות השבעים עד תחילת המלחמה ב־1982). הוא הוקם מתוך כוונה להרחיב את הכוח הקיים ולהשתיתו על ייצוג אוכלוסיית האזור על עדותיה השונות, ובטווח הארוך - לקבל את האחריות הביטחונית על השטח מידי צה״ל.[5]

ב־17 במאי 1983 הצליחה ישראל להגיע להסכם עם לבנון בראשות נשיאה אמין ג׳ומייל. ההסכם לא זכה לאישורו של בית הנבחרים הלבנוני, והממשל ניצל את ההזדמנות הראשונה שנקרתה לפניו לנער חוצנו ממנו.[6]

---

[3] אהד לסלוי, מביטחון שוטף ללחימה בגרילה, השתנות התפיסה המבצעית בדרום לבנון ומימושה בשנים 1993-1998, אמ״ץ- תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, תמוז תשע״ז, יולי 2017, עמ׳ 25, 34.

[4] דוד טל, מדיניות הביטחון השוטף ברצועת הביטחון בדרום לבנון 1985–1993, אמ״ץ-תוה״ד- מחלקת היסטוריה, חשון התש״ס – נובמבר 2000 (להלן: טל, מדיניות הביטחון השוטף), עמ׳ 19.

[5] על המגעים עם ממשלת לבנון ועל החתירה להסכם עימה עד מאי 1983 ראו בהרחבה: שמעון גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון – קבלת ההחלטות בפיקוד העליון מהיציאה מְבֵּירוּת עד לנסיגה לאזור הביטחון (ספטמבר 1982 – מאי 1985), צה״ל – המחלקה להיסטוריה, כסלו תשע״ז, דצמבר 2016, עמ׳ 10-43 (להלן: גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון).

[6] שם, עמ׳ 142-143. נוסח ההסכם ונספחיו ראו: זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל, שוקן, 1984, עמ׳ 391-401.

נקודת התורפה של ההסכם הייתה התעלמות מהשפעתה של סוריה ומהתנגדותה הנחרצת להסכם. ואכן, ב־4 במארס 1984 ביטל הממשל הלבנוני את ההסכם עם ישראל, וסוריה הייתה לבעלת החסות הבלעדית על הממשל. בעקבות זאת הגיעה ממשלת ישראל למסקנה כי אפסו הסיכויים להגיע להסכם שלום עם לבנון או לכל הסכם אחר בעל אופי מדיני מובהק, ובחרה להסתפק בהסכם שנשא אופי ביטחוני ברור ואיפשר לצה״ל לצאת מלבנון על בסיס הסדרי ביטחון שיבטיחו את שלום יישובי הגליל.[7]

ההסלמה בפעילות הטרור של הארגונים הפלסטיניים, מחד גיסא, ושל הארגונים השיעיים בעידוד סורי ואיראני גלוי, מאידך גיסא, תבעה קורבנות רבים בקרב חיילי צה״ל בלבנון (187 הרוגים ו־919 פצועים מאוגוסט 1982 עד יוני 1985)[8] ועוררה ויכוח ציבורי נוקב בישראל באשר למטרות הנוכחות הצבאית בלבנון ובאשר ליעדיה. הוויכוח התחולל הן במערכת הפוליטית והן במערכת הצבאית.[9] בסופו של דבר, ממשלת האחדות הלאומית שהוקמה בספטמבר 1984 קבעה לה למטרה, שנוסחה בקווי היסוד שהוצגו לפני הכנסת ה־11, להביא ליציאת צה״ל מלבנון ״תוך הבטחת שלום יישובי הצפון״. הממשלה, בראשותו של שמעון פרס ולאחר מינויו של יצחק רבין לשר הביטחון בה, יזמה מהלך שהביא לשיחות צבאיות בין שתי המדינות. השיחות הללו התקיימו בנאקורה בין 5 בנובמבר 1984 למחצית השנייה של ינואר 1985, ובמהלכן הציגה ישראל תפיסת ביטחון שהייתה מבוססת על נסיגה של צה״ל מלבנון ועל שמירה של ביטחון הגליל על ידי יצירת שתי רצועות חיץ מצפון לגבול הבין־לאומי.

רצועת החיץ הראשונה אמורה הייתה להיות מורכבת מחטיבה טריטוריאלית[10] שתתבסס על צד״ל, שייערך במרחב שבין הגבול הבין־לאומי ובין נהר הזהראני, תוך נכונות לשלבו בבוא העת בצבא לבנון. רצועת החיץ השנייה אמורה הייתה להיות מורכבת מכוחות יוניפי״ל, שייערכו בשטח שיפנה צה״ל בין הזהראני לנהר האוולי, מהים התיכון ועד הגבול הלבנוני-סורי.[11] הממשל הלבנוני, בהנחיית הסורים שדרבנוהו לנקוט עמדה קשוחה ובלתי מתפשרת כלפי ישראל, סירב להיענות להצעותיה של ישראל בתואנה כי הן פוגעות בריבונות הלבנונית. לבנון סירבה להכיר בלגיטימיות של צד״ל או להתיר את פריסת יוניפי״ל מצפון לאזור ההיערכות הקיים ותבעה כי צבא לבנון, בסיוע יוניפי״ל, יהיה הגורם היחיד שיופקד על שמירת הביטחון באזורים שצה״ל יפנה, על בסיס החלטת מועצת הביטחון 425 מ־1978.

כאשר התברר כי גם השיחות בנאקורה מובילות למבוי סתום, גברה ההכרה בישראל כי אפסו הסיכויים להוציא את צה״ל מלבנון על פי סידורי ביטחון מוסכמים עם לבנון, וכי לא יהיה אפשר להימנע מיציאתו החד־צדדית בשלבים ומהיערכותו מחדש בגבול הצפון תוך קיום אזור הביטחון. משמעותה של החלטה זו הייתה התנתקות רצונית ומכוונת מן הקלחת הלבנונית והגבלת המעורבות בלבנון אך ורק לצורכי ביטחונם של יישובי הגליל; וזאת, על ידי הקמתה - או ליתר דיוק: על ידי מיסודה - של רצועת ביטחון סמוך לגבול עם ישראל. ברצועה זו תאורגן מיליציה מקומית, צד״ל (צבא דרום לבנון), בהדרכת צה״ל ובסיועו, ובמימונה של ממשלת ישראל. כוח זה יושתת על תושבים מקומיים בני כל העדות, הרואים בהמשך הקשר עם ישראל אינטרס חיוני שישרתם גם בעתיד. למפקד צד״ל מונה אנטואן לאחד, גנרל לשעבר בצבא לבנון שהחליף את מייג׳ור סעד חדאד.

הקמת אזור הביטחון

---

[7] שמעון גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון – קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית מהיציאה מבירות עד הנסיגה לאזור הביטחון, ספטמבר 1982 – מאי 1985, מודן, מערכות, צה״ל – המחלקה להיסטוריה, 2019, עמ׳ 152-159.

[8] אג״ם־תוה״ד, פעילות הבט״ש בשנים 1949-1995, מחלקת היסטוריה, סיוון תשנ״ה – יוני 1995, עמ׳ 73 (להלן: אג״ם-תוה״ד, פעילות הבט״ש).

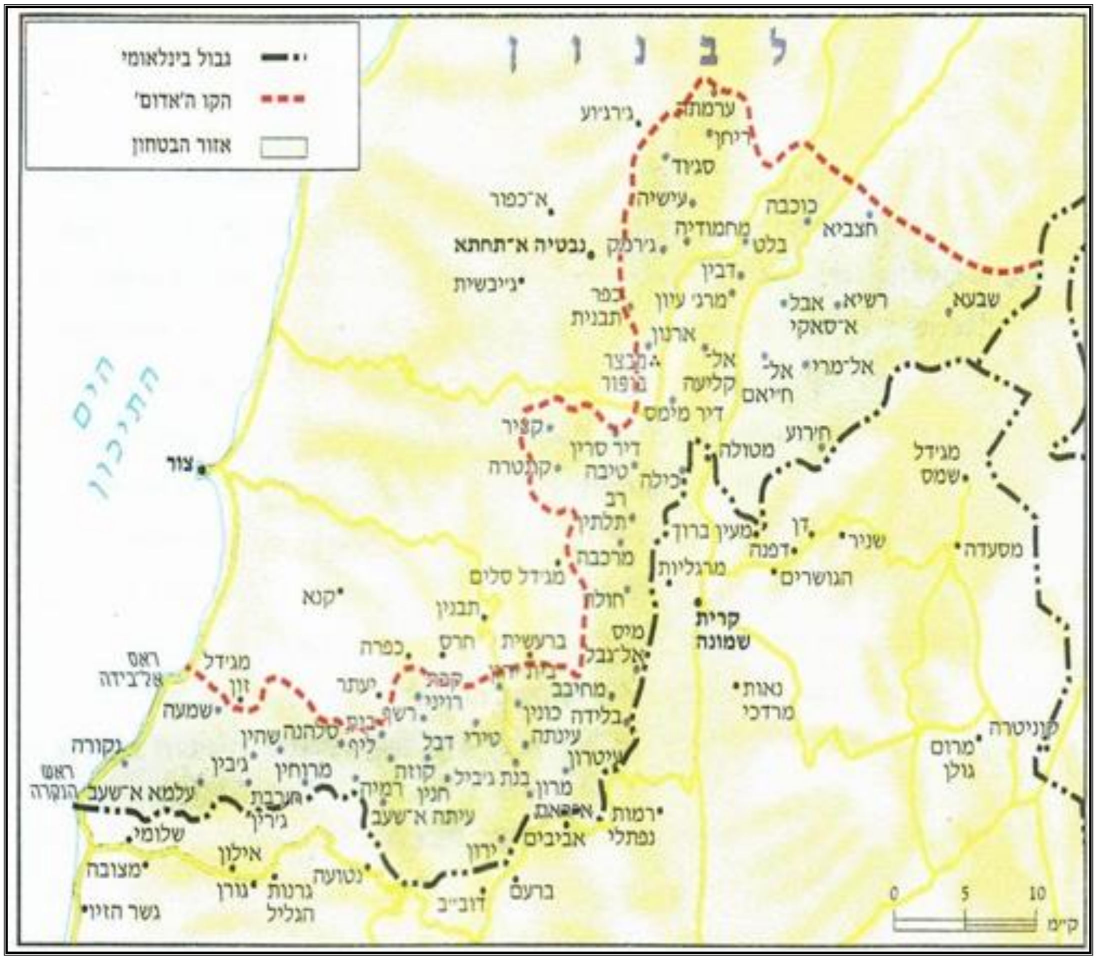
[9] יהושע אריאלי, היסטוריה ופוליטיקה, עם עובד, 1992, עמ׳ 444.

[10] גולן, מְבֵּירוּת לאזור הביטחון, עמ׳ 221.

[11] שם.

ב־14 בינואר 1985 החליטה ממשלת ישראל על היערכותו המחודשת של צה"ל על גבולה הצפוני של מדינת ישראל, וכי היא תעשה כל אשר דרוש להבטיח את שלום הגליל.[12] **אזור הביטחון הוקם בחודש מאי 1985 עם נסיגת צה"ל מלבנון.** על פי התפיסה שגובשה, שימש אזור זה חיץ צבאי בשליטת צה"ל, נמצא בשטחה של לבנון והיה תחום על ידי הקו הסגול בדרום ועל ידי הקו האדום בצפון, הים התיכון במערב והחרמון במזרח.

תרשים של אזור הביטחון בדרום לבנון

להיערכותו החדשה של צה"ל בקרבת הגבול ולא בתוככי לבנון ולעיבוי קו הגבול נצפו כמה יתרונות:

1. צמצום הסד"כ הערוך בקו, צמצום החיכוך עם האוכלוסייה המקומית וצמצום הפעילות הדרושה לקיום השגרה.
2. אזור הביטחון היה אזור חיץ משהה (buffer zone) והיה אמור "לספוג" את פעילות הטרור בעוד המערכת על הגבול תוכל, בסבירות גבוהה, לבלום פח"ע שתצליח לעבור את אזור הביטחון.
3. היערכות זו אמורה הייתה להקנות לצה"ל גמישות פעולה ותגובה באמצעות קשת רחבה של פעילות בט"ש (ביטחון שוטף) הגנתית והתקפית על ידי פעילות יזומה בשטח.

[12] החלטה 291 של ממשלת ישראל מיום 14.1.1985.

4. אזור הביטחון נועד **לאפשר לצה״ל לתת גיבוי** לצד״ל בפעילותו בלבנון. הכוונה הייתה לקבוע פרק זמן שבו תתקיים נוכחות קבועה של יחידות צה״ל עד לשלב שבו אפשר יהיה להעביר את השליטה ברצועה לידי צד״ל. עם העברת השליטה לצד״ל הוא יהיה מסוגל להחזיק מעמד בכוחות עצמו ובגיבוי מוגבל של צה״ל, אך ללא נוכחות קבועה שלו באזור הביטחון. כלומר, שר הביטחון יצחק רבין ביקש לפרוס את כל כוחות צה״ל על קו הגבול הבין־לאומי למשך פרק זמן קצר בלא שישהו שם שהיית קבע.[13]

מרכיבי תפיסת אזור הביטחון

על פי התפיסה שהתגבשה בממשלה, יהיה אזור הביטחון אמצעי לאבטח את שלומם של יישובי הגליל על ידי מניעת פעולות טרור מלבנון. מקבלי ההחלטות ציפו שאזור הביטחון יאפשר לצה״ל להתמודד באופן היעיל ביותר ובמחיר הנמוך ביותר האפשרי עם טרור מתמשך משטח לבנון, בין שהוא טרור שיעי ובין שהוא פלסטיני, עד אשר יושגו הסדרים מדיניים אשר ייתנו מענה טוב יותר לסוגיה זו.[14]

עקרונות תפיסת הביטחון, שהיו הבסיס לגיבושו של אזור הביטחון ולפעולתם שלכוחות צה״ל, עוצבו בסדרה של הנחיות שהעביר שר הביטחון לצה״ל בחודשים שלאחר החלטת הממשלה. לפי הנחיות אלה הוא הורה לפנות את כוחות צה״ל מלבנון. לדברי רבין, על התהליך להיות מבוקר, ועד יוני 1985 יתפנו לחלוטין הכוחות מלבנון כדי להבטיח כי נסיגתם לא תגרום להגברת הפעילות העוינת נגד ישראל מתחומי לבנון.[15]

כינונו של אזור הביטחון ומתכונתו נקבעו על סמך נתונים טופוגרפיים, אך המרחב כולו נועד לצמצם באופן ניכר את מידת חשיפתם של כוחות צה״ל לפגיעתם של ארגונים עוינים בלבנון. לשם כך נקבעו תבחינים שנועדו להיות בסיס להתוויית קו כללי לתיחומו של אזור הביטחון. עקרונות אלה נקבעו במהלך המגעים בין הדרג הפוליטי לדרג הצבאי ובהתאם לצורכי הצבא, והושתתו על הקביעות ועל הצרכים האלה:

1. קו הגבול של אזור הביטחון יהיה במרחק שיותיר את גבול הצפון מחוץ לטווח ירי מטל״רים. יעד זה היה קש ה ליישום, ולמעשה לא בוצע במלואו.
2. צמצום האוכלוסייה שבתחום שליטת צה״ל, ובכך יופחתו מוקדי החיכוך שבשליטתו כדי להקטין את היקף הפיגועים כנגד כוחות צה״ל בדרום לבנון.
3. הכללת יישובים לבנוניים שהתאפיינו בנטייה לשתף פעולה עם צה״ל ועם ישראל במאבק בטרור בתחומי אזור הביטחון.
4. יצירת קו טופוגרפי נוח ככל האפשר לניהול פעילות בט״ש לאורכו.[16]

כחלק מתפיסת אזור הביטחון הוחלט להקים את מובלעת ג׳זין. בינואר 1985 התבקש שר הביטחון רבין לאפשר לגנרל לאחד להגן על התושבים (הנוצרים) של אזור ג׳זין ועל החיילים המקומיים ששיתפו פעולה עם צה״ל ועם צד״ל בעת מלחמת לבנון, וזאת בגלל התגברות האיומים עליהם מצד קואליציה של ארגונים פלסטיניים ומצד ארגוני שמאל עם נסיגת צה״ל מהאזור. ב-20 באפריל 1985 השיב שר הביטחון לגנרל לאחד כי ישראל מוכנה שבג׳זין יימצא כוח מקומי שיהיה קשור לצד״ל, אך לא יהיה חלק ממנו. צד״ל יסייע לכוח הזה באמצעי לחימה, באימונים, במשכורות ובסיוע לוגיסטי. הוא קבע במפורש שבאזור ג׳זין לא יישארו חיילי צה״ל,

[13] לשכת שר הביטחון אל עוזר הרמטכ״ל, 18.3.1985, ארכיון צה״ל (להלן: א״צ) (תיק 1); לשכת שר הביטחון אל עוזר הרמטכ״ל, 22.3.1985, א״צ (תיק 1).

[14] גולן, מְבִּירוּת לאזור הביטחון, עמ׳ 313-324, 338.

[15] שם, עמ׳ 339.

[16] טל, מדיניות הביטחון השוטף, עמ׳ 41.

גם לא כחונכים לחיילי צד״ל. תשובתו זו של שר הביטחון אפשרה את היווצרותה של מובלעת ג׳זין במעמד מיוחד – היא לא נועדה להיכלל בגבולות אזור הביטחון, אך הייתה אמורה לקיים זיקה הדוקה לגנרל לאחד ולצד״ל ולמנוע בעצם קיומה השתלטות של גורמים עוינים עליה.

כאמור, מרכיב נוסף בגיבוש תפיסת אזור הביטחון היה צד״ל ומתן גיבוי של צה״ל לכוחותיו בפעילותו בלבנון. צה״ל ושר הביטחון ראו בצד״ל מרכיב מרכזי בסידורי הביטחון בדרום לבנון. על יסוד החלטת הממשלה מ-14 בינואר 1985 קבע הרמטכ״ל רא״ל משה לוי, שצד״ל יקבל את השליטה על אזור הביטחון, וכוחותיו יפעלו שם בסיוע צה״ל במשימות בט״ש. עם זאת, יש להדגיש שמלכתחילה היו לשר הביטחון ולצמרת צה״ל ספקות וסימני שאלה רבים באשר למתן האחריות על אזור הביטחון לצד״ל. אלה התייחסו הן ליכולת תפקודו לאורך זמן והן למידת נכונותו ויכולתו של גנרל לאחד לפקד עליו לאחר שצה״ל ייערך על קו הגבול.[17]

כבר בסוף 1984, כשהחלה בצה״ל עבודת מטה על יציאה חד-צדדית מלבנון, הועלתה השאלה באשר לעצם נחיצותו של אזור הביטחון. ראש אמ״ן אלוף אהוד ברק טען כי רצועת ביטחון לא תהיה יעילה, כיוון שסיכויי העמידה שלה קלושים בגלל חולשת צד״ל. להערכתו, יוכל צד״ל לפעול ימים אחדים בלבד והעריך כי אזור הביטחון יקרוס בתוך כמה שבועות לכל היותר. ברק הציע, כחלופה, כי צה״ל ייסוג אל מעבר לגבול הבין-לאומי וייערך לאורכו.[18] לעומתו, קיבלו גורמים אחרים בצה״ל את נחיצותו של אזור הביטחון אך שללו את הקשר המוצע עם צד״ל. הם טענו כי בשנת 1985 חדל להתקיים האינטרס המשותף נגד הפלסטינים, ולכן אין עוד מכנה משותף לפעילות עם צד״ל.[19] גם התחזקותה של ממשלת לבנון הריבונית יצרה עבור אנשי דרום לבנון מוקד הזדהות שלא היה קיים קודם לכן. הרמטכ״ל לוי הביע אף הוא את ספקותיו לגבי יכולתו של צד״ל להבטיח את צורכי הביטחון של ישראל. חשיבותו של צד״ל הייתה דווקא בהיבט האזרחי, ולפיכך גרס הרמטכ״ל כי שיתוף האוכלוסייה בתהליך קיום הביטחון באזור הוא בעל ערך חיוני שיש לפעול להשגתו ולשימורו בעתיד.[20]

כאמור, בהחלטת הממשלה מ-14 בינואר 1985 נקבע שצד״ל יפעל באזור הביטחון בגיבוי צה״ל. כדי לשמור על חופש הפעולה של צה״ל במלחמתו בטרור הסתפקה הממשלה בניסוח עמום ולא פירטה את אופי הגיבוי שיוענק לצד״ל ואת היקף הסד״כ שלו באזור הביטחון.

מהתבטאויות פנימיות של הפיקוד הבכיר בצה״ל (הרמטכ״ל וסגנו אלוף דן שומרון) ושל שר הביטחון רבין עולה, כי הגיבוי של צה״ל לצד״ל ופעילות הבט״ש שלו נתפסו כך:

> עיקר הכוח של צה״ל ייערך לאורך הקו הסגול (הגבול הבין-לאומי), ופעילות הבט״ש שלו – תצפיות, מוצבים, מחסומים וסיורים – תתבצע מהגבול הבין-לאומי. מקו הגבול יפעל צה״ל באזור הביטחון ואף מחוצה לו בהתאם לצורך ובהתאם להתפתחויות. את הקו הסגול הגדיר הרמטכ״ל כ״קו חזק״, ״שנועד לעכב, לשבש ולבלום פעילות כנגד שטחנו״. לקראת ההיערכות מחדש החל צה״ל לשפר ולשקם את מערכת המכשולים של הקו הסגול לאורך 140 ק״מ, מהחרמון במזרח ועד לראש הנקרה במערב (הקמת גדר, מוצבים ותצפיות, סלילת דרכים ודרכי טשטוש, הנחת מוקשים וגדר תלתלית, בניית תעלות נגד רכב וכו׳).

---

[17] שם, עמ׳ 25.
[18] יוסי פלד, איש צבא, הוצאת מעריב, 1993, עמ׳ 300-301.
[19] מטכ״ל/ אג״ם/מבצעים - ענף ממשל צבאי, ״רצועת הביטחון - המלצות״, 11.3.1985, א״צ, 349/90/534.
[20] מטכ״ל/אג״ם/מבצעים/ 88 ענף ממשל צבאי, ״פריסת צד״ל ברצועת הביטחון - סיכום דיון״, 24.1.1985, א״צ, 287/87/620.

באזור הביטחון יחזיק צה״ל תצפיות, מכ״מים וסיורים רגליים באופן קבוע, ויקיים פעילות חודרת ביבשה, בים ובאוויר המלווה בתקיפות בעומק השטח.[21] בדיונים שהתקיימו בפברואר וביוני 1985 הבהירו שר הביטחון והרמטכ״ל כי הגיבוי הצה״לי, הנדרש לכוחות המקומיים, חייב להיות מזערי, וכי ״לכל הנוגעים בדבר צריך להיות ברור כי לדבר יש גבול״.[22] בקיץ 1985 נקבע שצה״ל יאייש כמה מוצבים ומאחזים קבועים באזור הביטחון לצורכי מודיעין ומניעה. באשר למידת נחיצותם של המוצבים ושל המאחזים באזור הביטחון ובאשר להיקף הסד״כ שיש להחזיק בהם, הייתה התלבטות לא קטנה בצה״ל, וסוגיה זו שבה ונבחנה מדי פעם בצמרתו. כפי שנקבע בישיבה אצל עוזר ראש אג״ם ב-7 בדצמבר 1984, הגיבוי של צה״ל לצד״ל יישען על הדרכה, על תחזוקה ועל חניכה – סך הכול כ-200 אנשי צה״ל. לחונכי צד״ל נוספו מאבטחים, אנשי סיוע אזרחי וחיילים מיחידת הקישור לדרום לבנון, ומספרם הגיע ל-900 איש. לקראת סוף 1985 הצטמצם מספר זה עם הירידה הכוללת של מספר חיילי צה״ל באזור הביטחון,[23] אולם המציאות המבצעית הוכיחה כי זו הייתה הערכה אופטימית עד מאוד.

מרכיב נוסף בתפיסת אזור הביטחון היה האוכלוסייה הלבנונית המקומית. כפי שהתגבש במחצית הראשונה של 1985, באזור הביטחון היו 67 כפרים ועיירות, ובהם התגוררו יותר מ-150,000 תושבים, כמחציתם שיעים, 20% נוצרים והשאר דרוזים וסונים. תושבים רבים, שהתגוררו סמוך לגבול רחשו אהדה לישראל עוד מתקופת חדאד, כאשר ישראל הגישה להם סיוע הומניטרי וצבאי שאיפשר להם לשרוד מול לחציהם של הפלסטינים ושל מיליציות השמאל בעת מלחמת האזרחים.

כל אותה עת היה ברור לצה״ל כי נתוני היסוד, שאפשרו לו לקיים את אחיזתו באזור דרום לבנון עד 1982, השתנו בעקבות המלחמה בלבנון: נעלם האיום הפיזי שהציגו המחבלים הפלסטינים על האוכלוסייה המקומית, הוסר הניתוק הגאוגרפי של האוכלוסייה מהצפון, והחלה להיווצר נוכחות זוחלת של הממשל הלבנוני באזור. השינויים בנתוני היסוד בצירוף הפגיעה במשתפי הפעולה עם ישראל בשלהי מלחמת לבנון הציבו סימני שאלה בכל הנוגע לנכונות האוכלוסייה המקומית לשתף פעולה בעתיד, וכן בכל הנוגע למידת עמידותו ויציבותו של אזור הביטחון.

על רקע זה הקפיד צה״ל שלא לשוות לפעילותו באזור הביטחון אופי של כוח כובש, מתוך מודעות לחשיבות של טיפוח קשרים טובים עם האוכלוסייה המקומית, בעיקר השיעית, כדי שזו תימנע מלסייע לגורמי טרור למיניהם ותהיה בסיס תמיכה מוצק לצד״ל. אמצעי חשוב לשימור אהדתה של האוכלוסייה היה המשך הסיוע הכלכלי וההומניטרי מצד ישראל במסגרת מדיניות ״הגדר הטובה״ (בתחום הרפואה ובנושאי תשתית למיניהם) ומתן חופש תנועה מבוקר לישראל, הן ליצירת מקורות תעסוקה לאוכלוסייה המקומית והן לצורכי מסחר ובריאות.[24]

היערכות צה״ל באזור הביטחון

צה״ל נערך באזור הביטחון כך:

---

[21] ראובן ארליך, ״תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות״, בתוך: אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש, המכון ליחסים בינלאומיים ע״ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית, דצמבר 1997, עמ׳ 17.

[22] שם.

[23] שם.

[24] בהקשר זה תוזכר הקמת יחידת הקישור ללבנון (1982) שיועד לה תפקיד חשוב עם הקמת אזור הביטחון. היק״ל קיימה פעילות בט״ש באזור זה והייתה אחראית גם לפן האזרחי. התייחסות לכך ראו בהמשך מאמר זה.

- הגזרה האוגדתית בפיקודה של אוגדה 91 חולקה לשתי גזרות חטיבתיות-מרחביות: במערב, בחטיבה 300 היו שני גדודי חי״ר סדירים, ותחת פיקודו של כל גדוד עמדו יחידות שריון בסד״כ של מחלקה או של פלוגה; במזרח, בחטיבה 769 היו שלושה גדודים: שני גדודי חי״ר סדירים הופקדו על פעילות גדר המערכת, וגדוד שלישי היה אחראי למוצבים החודרים באזור הביטחון.
- הוצבו סוללות ארטילריה 175 מ״מ.
- מפקדת גדוד שריון נערכה על הקו הסגול עם שלוש פלוגות.
- נפרסו אמצעי תצפית על הקו הסגול בתוך אזור הביטחון.
- הושקע מאמץ רב בשיקום גדר המערכת על גבול הצפון ובבנייתה מחדש בקטעים מסוימים.

צה״ל נפרס על פי תפיסה הגנתית שנועדה לשמר את הישגי מלחמת ״שלום הגליל״ ולשמור על השקט ביישובי הצפון. היערכות זו התבססה על מוצבים בשטחי צה״ל וצד״ל לאורך הקו האדום ובנקודות שולטות באזור הביטחון. הסד״כ שהוקצה למשימות בט״ש לאורך הקו הסגול ובאזור הביטחון הורכב ברובו מכוחות סדירים, אך גם מפלוגות מילואים ומיחידות מקצועיות כגון סילוק פצצות ומודיעין.

נוסף על כך, מפקדת יק״ל (יחידת הקישור ללבנון), מפקדת אוגדה שנחלקה לשתי חטיבות מרחביות, פעלה כמפקדה צה״לית לאזור הביטחון והפעילה את כוחות צה״ל וצד״ל. במשך הזמן היא קיבלה גזרות אחריות מבצעיות שנשקו לגבולות הגזרה של החטיבות באוגדה 91 (חטיבה 300 וחטיבה 769) והפעילה את צד״ל לפעילות מבצעית. בשלבים מתקדמים אף קיבלה תחת פיקודה יחידות מיוחדות שהופעלו בגזרתה.[25] כמו כן פעלה להמשך הסיוע הכלכלי וההומניטרי לאוכלוסיית דרום לבנון כדי לשמר את אהדתה כלפי ישראל.

צה״ל פעל בלבנון בשיתוף פעולה הדוק עם צד״ל, שהיה חלק ממערך הבט״ש לאבטחת גבול הצפון ולשמירה על השקט בכפרים הלבנוניים שבאזור הביטחון. בעוד משימותיו של צד״ל היו החזקת מוצבים בקו המגע באזור הביטחון וסיוע לגזרת ג׳זין המבודדת - פעילות הבט״ש כללה מארבים, מחסומים, תצפיות, סיכול ומניעה של פח״ע, פעילות מודיעין ומשימות התקפיות.

מאפייני פעילות האויב ופעילות כוחותינו בשנות שהיית צה״ל בלבנון

מאפיינים כלליים של פעילות כוחותינו:

במהלך שהייתו בלבנון ניצב צה״ל לפני מציאות של עימות מוגבל ונאלץ להתמודד עם מאפיינים של לחימת גרילה המשולבת בטרור ולא בשדה קרב שיש בו הכרעה.[26] במציאות זו נאבק צה״ל בלוחמי גרילה, ונקודות התורפה שנחשפו לאויב היו צירי התנועה אל המוצבים והמוצבים עצמם. נוסף על כך היה על צה״ל להתמודד עם אויב שהיה חלק אורגני מהזירה הלבנונית, לא רק מבחינה גאוגרפית אלא גם מבחינת יחסיו עם האוכלוסייה המקומית.

מעצם טבעו של עימות מוגבל, עיקר היוזמה נתונה בידיהם של לוחמי הגרילה בלחימה אל מול צבא הפועל במסגרות גדולות, הכפוף למגבלות מדיניות. כמו כן, אצל ארגוני המחבלים המטרה היא עצם הלחימה בצה״ל ובצד״ל ולא רק הגעה להישגים ולתוצאות.

---

[25] הרחבה בנושא ראו: טל, מדיניות הביטחון השוטף, עמ׳ 50-52, 123-134.

[26] אלוף (מיל׳) יהושפט הרכבי (עורך) ואמנון רובינשטיין (עורך משנה), על הגרילה, מערכות ומשרד הביטחון, 1971, עמ׳ 15; שמואל ניר סמו, העימות המוגבל – אסופת מאמרים, אמ״ץ-תוה״ד, יולי 2004, עמ׳ 107-123.

פעילות צה״ל באזור הביטחון כללה: פעילות הגנתית ופעילות יזומה והתקפית, שכללה בין השאר מבצעים שבהם הופעלו כוחות גדולים ומבצעים מיוחדים.

פעילות הביטחון השוטף (בט״ש):

פעילות הבט״ש התבססה על מערך של מוצבים ושל תצפיות, רובם של צד״ל ומקצתם של צה״ל, שהוצבו במקומות אסטרטגיים וטקטיים רגישים. כדי להתריע על ניסיונות חדירה של מחבלים הוקם באזור הביטחון מערך של גלאים.

פעילות הבט״ש הייתה באחריותן של חטיבות חיל הרגלים הסדירות של צה״ל: ״גולני״, צנחנים, נח״ל ו״גבעתי״, והן קיימו ביניהן סבבים של כ-12-13 שבועות שירות בלבנון. משימות הביטחון השוטף של כוחות היבשה כללו איוש מוצבים ותצפיות בקו הסגול ובאזור הביטחון ופתיחת צירים באזורים אלה, סיורי יום ולילה לאורך גדר המערכת, מארבי חי״ר ומארבי ״ארטישוק״ (תצפית תרמית וירי), פעילות תו״סים (תצפית וסיור), הצבת עתודה משוריינת ניידת למקרה של היתקלות באויב ופעילות מבצעית שהחטיבה האחראית הכתיבה בעת הצורך.

יחידות השריון, בדרך כלל בהיקף של גדוד, סייעו ליחידות החי״ר ונטלו חלק פעיל בפעילות הבט״ש. משימות גדוד טנקים הוגדרו כאחריות גזרתית על מוצבים חודרים, פתיחת צירים באזור הביטחון והחזקת מוצבים וצוותי כוננות בהם ובמארבים. אנשי השריון מילאו משימות שונות, בהן ליווי וחיפוי על כוחות וכן תגבור מוצבים הנתונים תחת התקפה.[27] בשנות השמונים והתשעים נודעה חשיבות מרכזית לטנק בשל יכולת הירי המדויק לטווח רחוק ובשל אמצעי ראיית הלילה שהיה מצויד בהם.[28] לגדוד הטנקים הייתה אחריות גזרתית למוצבים חודרים, לפתיחת צירים באזור הביטחון ולהחזקת צוותי כוננות במוצבים ובמארבים.

פעילות מרכזית של השריון הייתה מארבי ה״ארטישוק״ שנפרסו לאורך הקו הסגול והקו האדום. תפקידם העיקרי היה לשמש גורם התרעה וזיהוי, ופחות מכך גורם מסכל באש. עמדותיו מוקמו בנקודות חולשות כדי לאפשר לצוות לזהות ולהתריע, ורק לאחר מכן לסכל ניסיונות חדירה באמצעות ירי. מארב ה״ארטישוק״ נערך במשולב עם מארב בטן סמוך.[29]

השימוש התכוף ב״ארטישוק״, על המורכבות היחסית הכרוכה בפעילותו המחייבת עמדה מסודרת שאליה מגיעים בציר קיים, עשו אותו ובייחוד את עמדותיו מטרה לפיגועים. הממד הנייח והקבוע בפעילותו היה נקודת תורפה, ועמדות ה״ארטישוק״ המשיכו להיות יעד לפיגועים.

במשימות הבט״ש נטלו חלק גם חיל האוויר וחיל הים.

חיל האוויר הפעיל מסוקי קרב (מסק״רים) למשימות הבט״ש. תפקידם היה לסייע לכוחות הקרקע בירי מונע, בהרתעה או בריתוק מחבלים לקרקע, באבטחת מסוקי סער ובסיוע לחיל הים בבט״ש. מסוקים אלה עמדו לרשות הכוחות בשטח, והופעלו על פי דרישה שהופנתה למפקדת האוגדה שהזניקה אותם. מטוסי החיל תקפו יעדים שונים, אם בתגובה לירי מחבלים לעבר מטרות באזור הביטחון או בישראל, ואם כצעד מנע כלפי מפקדות וכנגד בסיסי יציאה של מחבלים.

[27] אריאלי, היסטוריה ופוליטיקה, עמ׳ 444.
[28] אהוד עילם, צה״ל מול הגרילה והטרור – דפוסי פעולה מרכזיים של צה״ל ושל הגרילה והטרור במסגרת המאבק ביניהם, 2018-1948, מודן, משרד הביטחון ומערכות, 2019, עמ׳ 110 (להלן: צה״ל מול הגרילה והטרור).
[29] טל, מדיניות הביטחון השוטף, עמ׳ 78.

חיל הים נטל אף הוא חלק חשוב בביצוע משימות הבט״ש. מאז אירועי ״ספטמבר השחור״ ב-1970[30] הפכה לבנון להיות המוקד העיקרי שממנו יצאו מחבלים לפגע במדינת ישראל. הנחת היסוד של חיל הים הייתה כי מניעת פיגועים חייבת להתבצע בים, לפני הגעת הכוחות לחוף. לפיכך התבססה מדיניות הבט״ש שלו על הצורך בהגנת המרחב הימי לכל אורך החוף ובכל עת, תוך שימת דגש על אזורים שבהם יש ריכוז אוכלוסין ותשתיות. נוסף על בעיית הגילוי שנבעה מהטווחים הקצרים (בהישט ישיר), היה הכרח להתגבר על בעיית זיהוָם של כלי שיט עוינים שמטרתם לפגע. זמן התגובה וההתערבות של כוחותינו לכל גילוי בים היה הקצר ביותר האפשרי, ומערך הבט״ש נבנה כך שיענה על כל כיווני החדירה האפשריים. מתכונת פעילות זו נועדה לתת מענה לפח״ע באזורים ובנתיבים שבהם הייתה רגישות גבוהה ביותר, תוך שילוב מידע מודיעיני עם פעילות יזומה של שייטת 13, כדי לתקוף מחבלים, במידת האפשר בבסיסי ההתארגנות והיציאה שלהם. לאורך השנים נערך חיל הים אל מול איומים אלה, והיערכותו נתנה מענה מרבי למניעתם בתווך הימי.[31]

במסגרת הבט״ש נעשה גם שימוש תכוף בארטילריה, ולה היו כמה תפקידים: פגיעה במטרות נקודתיות בעקבות קבלת מידע מסוים, השמדתם של יעדי מחבלים ואמצעי ענישה, והרתעה נוכח התלקחות בגזרה. דרך נוספת ללחימה במחבלים הייתה הגדרת ״אזורי חיץ״ שנועדו להבטיח כי לא יסתובבו בהם גורמים עוינים. אם זוהתה כניסה לשם, נורתה למקום אש מרגמות וטנקים.

פעילות יזומה:

כל פעילות מצפון לקו האדום[32] חייבה אישור של סגן הרמטכ״ל, של הרמטכ״ל ואף של שר הביטחון, ואילו פעילות יזומה בתוך אזור הביטחון חייבה אישור של הפיקוד בלבד. הפעילות היזומה באזור הביטחון הייתה כפופה למטרה החשובה ביותר – מניעת פגיעה ביישובי הצפון, ונועדה לשרת אותה תוך מניעת חדירות בקו הסגול. מטרתו הראשונית של צה״ל הייתה להעביר את האחריות לצד״ל ולאפשר פינוי כוחות לאחור וצמצום של כוחותיו הפועלים בלבנון. הפעילות היזומה, בעיקר זו החודרת, נבחנה על רקע צרכים מסוימים ומוגדרים, ולא כחלק משגרת פעילות הבט״ש. היא כללה הגדלת מספר המארבים בקו וכן ייזום פעילות מנע במאפיינים שונים בתוך אזור הביטחון ומחוצה לו.

הכוחות שהוצבו לאורך הקו האדום, בתוך אזור הביטחון ועל קו הגבול ישראל-לבנון, נפרסו באופן קבוע ושוטף במארבים שמוקמו על צירי חדירה אפשריים של חוליות חודרות. כוחות האוגדה ערכו גם מארבים חודרים שנפרסו מעבר לקו האדום. אלה לא בוצעו באופן שגרתי ותוכננו כמבצעים חוצי קו לכל דבר.

החל בשנת 1987 הגבירו אנשי חזבאללה ואמל את פעילותם נגד כוחות צה״ל וצד״ל על ידי הנחת מטענים ומוקשים על דרכי התנועה של סיורים ועל הצירים באזור הביטחון, שבהם נעו הכוחות המבצעיים והלוגיסטיים. פיקוד הצפון עמד על הקושי למנוע את חדירתם של המחבלים, ולכן במקום לסכל את פעילותם באזור הביטחון - הוסט הדגש לפעילות מנע שחייבה פעילות יזומה מעבר לקו האדום.

הצורך המבצעי חרג ממה שהוגדר כמטרה העיקרית של פיקוד הצפון - אבטחת שלום הגליל - ומתוך כך התייחסות לאזור הביטחון כמרחב לחימה במחבלים. הפעילות היזומה כללה פעילות מיוחדת לשחרור חיילי צה״ל המוחזקים בלבנון (יוסף פינק ורחמים אלשייך שנלקחו בשבי ב-17 בפברואר 1986 ונווט חיל האוויר רון ארד שמטוסו הופל באוקטובר 1986).

---

[30] בספטמבר 1970 התנהל בירדן מאבק מזוין בין אש״ף לצבא ירדן. מאבק זה הסתיים באלפי הרוגים מקרב אש״ף ובסילוקו של הארגון מירדן ללבנון.
[31] חיל הים, מחלקת המבצעים, בט״ש לבנון מול מאפייני פח״ע 1970-1999, מדור היסטוריה, אפריל 2000, עמ׳ 1-2.
[32] ראו מפה בעמ׳ 188.

לסוגיית שבויי צה״ל אלה הייתה השפעה על פעילות צה״ל בלבנון. ישראל פעלה לשחרורם הן בערוצים דיפלומטיים והן על ידי הפעלת לחץ ישיר על חזבאללה. במסגרת המאמצים הדיפלומטיים היא נמנעה במוצהר מלהפציץ בסיסי חזבאללה בשל היותם פרוסים בקרב אוכלוסייה אזרחית. הימנעות זו נבעה לא רק מההשפעה הצפויה של הפגיעה על דעת הקהל, אלא מחשש לסכל את המאמצים לשחרורם של בני ערובה מערביים בכלל ושל שבויים ישראלים בפרט, שהוחזקו בידי הארגון (הדבר נכון עד לשנת 1992, שכן משנה זו ואילך חלה הסלמה ניכרת בפעילות חזבאללה, ועקב כך עלה מספר ההתקפות האוויריות נגד יעדיו). במסגרת המאמצים לשחרורם חטפו כוחותינו (בדצמבר 1988) ארבעה לוחמים שיעים, בהם ג׳וואד קצאפי, מנהיג בכיר בפלג ״ההתנגדות המאמינה״ ומי שהיה אחראי לפיגועים בגזרה המרכזית של אזור הביטחון. על פי מקורות מודיעיניים, פלג זה החזיק בידיו את רון ארד. החטיפה נועדה לשמש קלף מיקוח ולהפעיל לחץ על חזבאללה, המקורב לארגון ״ההתנגדות המאמינה״ ולהביא לשחרור השבויים. הפעולה הובילה לדעיכת פעילותה של ״ההתנגדות המאמינה״. מבצע זה היה הראשון משורת מבצעים מיוחדים שאותם נקט צה״ל כאמצעי נוסף לשחרור השבויים.

בספטמבר 1989 חטף צה״ל את השיח׳ כרים עובייד, מבכירי חזבאללה שנחשב מאז 1983 דמות מפתח של הארגון בדרום לבנון. בעקבות חטיפתו הציע שר הביטחון רבין לחזבאללה חילופי שבויים באומרו:

> ישראל חוזרת וקוראת לשחרורם של השבויים הישראלים ושל בני הערובה האחרים המוחזקים על ידי הארגונים השיעיים בלבנון. ישראל מציעה חילופי שבויים, עצורים ובני ערובה. על פי הצעה זו יוחלפו הישראלים ובני הערובה הזרים, המוחזקים ע״י הארגונים השיעיים, בכל העצורים השיעיים המוחזקים על ידי ישראל, ובכללם השיח׳ עבד אל כרים עוביד, ג׳ואד קצאפי ואחרים.[33]

כאמור, בישראל קיוו שהחטיפה תביא לאיתות חיובי מחזבאללה על נכונותו לחילופי שבויים. אולם הוא הכריז כי אין בכוונתו לשאת ולתת עם ישראל, ומי שנחטף בכוח ישוחרר בכוח. במשך תקופה ארוכה סימנה ישראל את מוסטפא דיראני – ראש ארגון ״ההתנגדות המאמינה״ שהחזיק ברון ארד עד להעברתו לידי חזבאללה ולידי האיראנים – כמועמד לחטיפה, וב-21 במאי 1994 פשט כוח צה״ל על ביתו בכפר קסר נבא, לכד אותו והעבירו לישראל.[34]

מאפייני פח״ע ופעילות צה״ל בחלוקה לתקופות משנה:

במרוצת שהיית צה״ל בלבנון חלו תמורות באויב ובארגונים שבהם נלחמו צה״ל וצד״ל, כמו גם בדפוסי הפעולה ובשיטות הלוחמה של הצדדים. על פי שינויים אלה, ניתן לחלק תקופה זו לשלוש תקופות משנה:

1988-1985 - מאבקו של צה״ל בתנועת אמל ובארגונים הפלסטיניים;

1990-1989 - תקופת הביניים (מחתימת הסכם טאיף[35] עד לפריסת צבא לבנון בדרום לבנון ופירוק אמל והפלסטינים מנשקם);

---

[33] מתוך דבריו של יצחק רבין ב־2 באוגוסט 1989 בישיבה בכנסת ה־12. ראו: http://nevo.co.il/

[34] חוה מודריק עברוני, חטיפות בגבול הלבנון, זרקור 5, מתוך אסופת זרקורים לציון עשור למלחמת לבנון השנייה 2016-2006, אמ״ץ-תוה״ד-המחלקה להיסטוריה, אייר התשע״ז – יוני 2016, עמ׳ 39.

[35] באוקטובר 1989 נחתם הסכם טאיף, שנועד להביא לסיום מלחמת האזרחים בלבנון. במסגרתו הסכימו הנוצרים לקיים בבית הנבחרים שוויון מוחלט בינם ובין המוסלמים ולצמצם את כוחו של הנשיא המרוני לטובת ראש ממשלה סוני ויו״ר בית הנבחרים השיעי. בהתאם להסכם, שוקם צבא לבנון והחל לפרוס את כוחותיו ברחבי המדינה. המיליציות הפלסטיניות ואמל נאלצו להתפרק מנשקן, והחל שיקומה הכלכלי של לבנון. החלת הסכם זה, שעיקרו היה רפורמה במערכת הפוליטית במדינה ופירוק המיליציות

2000-1991 - הלחימה בחזבאללה באזור הביטחון.

מאבקו של צה״ל באמל ובארגונים הפלסטיניים, 1988-1985

גורמים מעצבי פח״ע:

בשנים 1988-1985 היה אמל הארגון הדומיננטי בעל הגמוניה כמעט מוחלטת בעדה השיעית, ובמסגרת מאבקו על עליונותו ועל שליטתו הצליח לחסל חלק ניכר ממשלטי חזבאללה באפריל 1988.[36] מטרתו המוצהרת הייתה להביא לחיסול הנוכחות הצבאית הישראלית בדרום לבנון ולמוטט את צד״ל ואת אזור הביטחון על ידי פגיעה בצה״ל ובצד״ל. למרות זאת, ביקש אמל להימנע עד כמה שאפשר מהסלמה מול ישראל מחשש לתגובתו הקשה של צה״ל שתפגע בתושבי דרום לבנון שמצפון לאזור הביטחון. לכן הוא נקט גישה מעשית, התנגד בתוקף לירי לעבר מדינת ישראל ופעל כנגד מוצבי צד״ל וכנגד מטרות צבאיות באזור הביטחון.

בתקופה זו נמשך תהליך ההתבססות של הארגונים הפלסטיניים בדרום לבנון, בייחוד בצור ובצידון. התעצמות זו וריחוקם מקו המגע עם ישראל היו גורמים משפיעים על מאפייני הפח״ע, כאשר האיום הישן-חדש היה ירי רקטות ופיגועי הרג ומיקוח בישראל. בנובמבר 1988 הצהיר יאסר ערפאת על הפחתת הפח״ע לעבר שטח ישראל. הצהרתו הביאה להפסקת הפיגועים של הפתח מדרום לבנון לשטח ישראל ובאה לביטוי בעיקר בירידה במספר החדירות מעבר לגבול ובירי רקטות.

בהמשך, יישום הסכם ״מלחמת המחנות״ בין אמל לפלסטינים (דצמבר 1988) הביא להגברת שיתוף הפעולה בין הצדדים, למעט ארגון פתח, וסייע להם בביצוע פיגועים. הפיגוע הבולט ביותר בתקופה זו היה ״ליל הגלשונים״ ב-25 בנובמבר 1987.[37] גם האינתיפאדה הפלסטינית שפרצה בדצמבר 1987 הגבירה את המוטיבציה של הארגונים הפלסטיניים לבצע פיגועים כסולידריות עם מאבקם של אחיהם בשטחים.

לקראת סוף התקופה חלה עלייה במעמדו של חזבאללה, אשר ביסס את אחיזתו בבקעת הלבנון, במאחז ג׳בל סאפי ובאופן הדרגתי גם בכפרי דרום לבנון. הוא הצליח לבנות תשתית מבצעית חשאית בכמה אזורים מדרום לליטאני ומצפונו, תוך ניצול המבוכה ששררה באמל למול יכולת העמידה הממושכת שהפגינו הארגונים הפלסטיניים ובשל ההישגים שצברו במהלך ״מלחמת המחנות״. חזבאללה הגדיל את היקף פעילותו העוינת, ו״לזכותו״ זקף את הפיגועים הקשים והבולטים ביותר במהלך התקופה, בהם חטיפת שני חיילי צה״ל בפברואר

החמושות מנשקן, חיזקה את העדה השיעית בכלל ואת חזבאללה בפרט. הסכם טאיף הביא את הנהגת התנועה לנקוט צעדים חסרי תקדים של השתלבות בממסד הפוליטי, שאותו שאפה לקעקע מאז הקמתה. נוסף על כך חזבאללה היה הגורם היחיד, פרט לצבא לבנון, שהותר לו לשמור על מעמדו המיליציוני ולהחזיק בנשק כבד, אם כי בהגבלת אזורי פעילות. הדרך ליישום ההסכם הייתה רצופת מכשולים, בעיקר עקב התנגדותם של הנוצרים בלבנון, שסירבו לוותר על זכויות היתר שלהם. בראש מחנה המתנגדים עמד גנרל מישל עאון, מפקד הצבא וממלא מקומו של הנשיא אמין ג׳ומייל (מספטמבר 1988). עאון קרא תיגר על הנוכחות הסורית בלבנון ועל קיומן של המיליציות המזוינות. עד מהרה נקלע עאון לעימות חזיתי עם הסורים, שהסתיים ב־13 באוקטובר 1990, עם השתלטות הסורים על ארמון הנשיאות בבעבדה ובמזרח ביירות. משלב זה ואילך הייתה סוריה ל״שחקנית הדומיננטית״ בזירה הלבנונית. בנייתה מחדש של לבנון עמד בצילה של הנוכחות הסורית בלבנון, ולמעשה בצילה של שליטה מוחלטת של דמשק במתרחש בלבנון. הוצאתו לפועל של הסכם טאיף התאפשרה לאחר מלחמת המפרץ, בשנת 1991, בעקבותיה הצליחו הסורים, אשר השתתפו בקואליציה נגד עיראק, לזכות במעין השלמה מערבית וערבית לשליטתם בלבנון והיא הקנתה להם לגיטימציה להוציא את ההסכם אל הפועל. מאז הסכם טאיף העמיקו הסורים את אחיזתם הפוליטית והביטחונית בלבנון ואף עיגנוהָ באמצעות הסכמים דו־צדדיים (בילטרליים). בספטמבר 1991 נחתם ״הסכם אחווה שיתוף פעולה ותיאום״ בין סוריה ללבנון, וכפועל יוצא מכך נחתם גם ״הסכם ההגנה והביטחון״ וסדרת הסכמים בנושאים כלכליים. באוקטובר 1992 נערכו בחירות לבית הנבחרים הלבנוני, ובהן נבחרו בעיקר תומכיה של דמשק. הסורים הציבו את אנשיהם בעמדות מפתח במוסדות המדינה והיו מעורבים לפרטי פרטים בכל המתרחש בה. מהלכיו של הממשל הלבנוני בזירה הפנימית ובמדיניות החוץ תאמו את האינטרסים של סוריה ואת מדיניותה.

[36] ענת קורץ, ״החזבאללה – טרור איסלאמי וישראל״, בתוך: הפונדמנטליזם האיסלאמי – לקט מאמרים, מפח״ש-מודיעין-ענף תוד״א, פברואר 1994, עמ׳ 137.

[37] בליל הפיגוע חדר מחבל מארגון החזית העממית לשחרור פלסטין של אחמד ג׳יבריל באמצעות גלשן אוויר לשטח ישראל ונחת במחנה צבאי. הוא פתח בירי, הרג שישה חיילים ופצע שבעה. המחבל נהרג בידי כוחותינו.

1986 ופיגוע מכונית תופת ב״שער פטמה״ באוקטובר 1988, אשר גרם להרג שמונה חיילי צה״ל ולפציעתם של שבעה.

מאפייני הפיגועים:

בשלוש השנים הראשונות להקמת אזור הביטחון היו 2,427 פיגועים,[38] מרביתם במאפיין ירי רקטות ופצצות מרגמה (צד״ל היה יעד מועדף). הפיגוע המועדף על הארגונים הפלסטיניים היה חדירות לשטח ישראל (ניסיונות רבים בלמו כוחותינו). כאמור, הפיגוע הבולט בהם היה ״ליל הגלשונים״, ובעקבותיו הגבירו את מאמציהם להוציא עוד פיגועים.

מחודש פברואר 1986 ובמהלך 1987 חל שינוי בדפוס פעילותם של חזבאללה ושל אמל במאפיין תקיפת מוצבים. עד אז הותקפו בעיקר מוצבי צד״ל, אולם הצלחות צד״ל לסכל את הפיגועים הללו גרמו להפניית הפעילות כנגד כוחות צה״ל וצד״ל שנעו על הצירים ועל הדרכים. הדבר גרם אף לעלייה בהפעלת מטענים ומוקשים, בעיקר נגד צה״ל, על צירי אזור הביטחון.[39]

מאפייני פעילות צה״ל:

בתקופה זו התאפיינה פעילות צה״ל באזור הביטחון בהעדפת דפוס פעולה מניעתי ולא התקפי. רוב פעילות כוחותינו הייתה במאפיינים של מארבי חי״ר, ״ארטישוק״ ותו״ס (תצפית וסיור; חי״ר, טנקים, נ״ט) בנתיבי החדירה המסורתיים של המחבלים. נוכח הקושי למנוע את חדירתם נאלץ צה״ל להסיט את הדגש מפעילות לסיכול פח״ע באזור הביטחון לפעילות מנע של חדירות, וזו חייבה פעילות יזומה נגד יעדי המחבלים מחוץ לאזור הביטחון ופגיעה בהם טרם הגעתם לטווח הפגיעה בכוחות צה״ל. בעקבות ״ליל הגלשונים״ נערך מחדש מערך הנ״מ, תוך עיבוי ותוספת אמצעים חדישים שלא היו בשימוש קודם לכן.

פעילות צה״ל כללה גם תקיפות של חיל האוויר נגד יעדי מחבלים, בעיקר של ארגונים פלסטיניים הסמוכים למחנות הפליטים באזור צידון. באחת מהן נפגע מטוס פנטום והופל. הטייס חולץ, ואילו הנווט רון ארד נפל בשבי.

מעבר לאזור הביטחון נקט צה״ל פעילות יזומה, כגון מבצע ״צינור חשמלי״ (17-22 בפברואר 1986), שבו נסרקו 20 כפרים בדרום לבנון בניסיון לאתר את שני חיילי צה״ל שנחטפו מוקדם יותר באותו חודש, ופעילות התקפית שכללה מבצעים חוצי קו אדום שנועדו להרחיק תשתית של ארגוני המחבלים מקרבת אזור הביטחון. המבצעים הבולטים שערך צה״ל בתקופה זו היו אלה:

- ״חותמת אבן״ (דצמבר 1985) – פשיטה על מאחזי החזית העממית של אחמד ג׳יבריל בחוש א-דנייבה.
- ״חוק וסדר״ (מאי 1988) – השמדת מאחז של חזבאללה בכפר מיידון. זו הייתה הפעולה הנרחבת הראשונה של צה״ל כנגד הארגון, ולקחו בה חלק כוחות צה״ל נגד תשתית האגף הצבאי של הארגון באזור מיידון, מצפון לגזרה המרכזית של אזור הביטחון. זו הייתה פשיטה קרקעית שבוצעה על ידי כוח מחטיבה 35 וכוחות מאוגדה 36, כוחות צד״ל תחת פיקוד יק״ל בשילוב פלוגות טנקים מחטיבה 7 וסיוע של חיל האוויר. במבצע נהרגו שלושה חיילי צה״ל ונפצעו 17. לאויב נהרגו 30-50 מחבלים. הכפר מיידון הופצץ, והושמדה תשתית

[38] אג״ם-תוה״ד, פעילות הבט״ש, עמ׳ 86.
[39] שם, עמ׳ 89.

חזבאללה שהייתה פרוסה במרחב. התקפה זו באה בתגובה להסלמת פעילותו של חזבאללה נגד מוצבי צד"ל ובתגובה לניסיונות חוזרים ונשנים של הארגון לנתק את המובלעת הנוצרית שבאזור ג'זין מאזור הביטחון.[40]

- "כחול וחום" (דצמבר 1988) – פשיטה על מפקדת החזית העממית של ג'יבריל בכפר נועימה. היה זה מבצע משולב ומושט ראשון לאחר עשר שנים בעומק לבנון, והשתתפו בו כוחות אוויר, ים וחי"ר. הוא גם הראשון במבצעי הבט"ש שבו הוטל הפיקוד על מפקדת השליטה בעומק (המשמ"ם). במהלך המבצע נהרג חייל צה"ל, ושלושה חיילים נפצעו. לפי דיווחי הכוחות, נפגעו כ-20 מחבלים, מתוכם כנראה עשרה הרוגים, בהם אחד המפקדים הבכירים, אולם לא קיימים נתונים על היקף הנפגעים מהתקפות חיל האוויר.

תקופת הביניים, 1989-1990

גורמים מעצבי פח"ע:

בתקופה זו נמשכו ערעור מעמדו של ארגון אמל והעימות האלים על רקע מאבקי שליטה בעדה השיעית. מדצמבר 1989 עד נובמבר 1990 נערך סבב שני של קרבות בין אמל לחזבאללה, במה שכונה לימים "קרבות אקלים א-תופח". הקרבות החלו בבקעת הלבנון המערבית, שם חיסל חזבאללה את תשתית אמל מדרום למשע'רה, וברובו נערך באקלים א-תופח, שבו הגדיל חזבאללה את המובלעת שבשליטתו. גם הפעם הסתיימו הקרבות בהתערבות סוריה, וזו התבטאה בהסכם דמשק 2 שנועד להסדיר את היחסים בתוך העדה השיעית. כתוצאה מהקרבות פחת הפח"ע, וחלה ירידה אף בהיקף הפיגועים נגד הכוחות באזור הביטחון ולעבר שטח ישראל.

בעקבות הסכם טאיף (אוקטובר 1989) ובעקבות הפלת ממשלת המעבר בראשותו של גנרל מישל עאון באוקטובר 1990, היה צבא לבנון המאוחד לגורם כוח בעל חשיבות כחלק מתהליך בנייתה מחדש של לבנון ושיקומה, ובהמשך כאמצעי להחלת ריבונות הממשל הלבנוני על מרבית שטחי המדינה. צעדי הממשל הלבנוני להגברת ריבונותו, בשילוב המאבקים הפנימיים בין אמל לחזבאללה ובין אמל לפלסטינים, הביאו לירידה בהיקף הפח"ע עד אוגוסט 1991. התחזקות צבא לבנון ופריסתו כצבא לגיטימי בדרום לבנון פגעה גם במעמדו של צד"ל.

בעקבות החתימה על ההסכם אולצו המיליציות השונות בלבנון, בהן אמל, להתפרק מנשקן. הארגונים הפלסטיניים התפרקו מחלק מנשקם הכבד והבינוני, וצבא לבנון דחק אותם למחנות הפליטים באזור צור וצידון. כך נותר חזבאללה הגורם היחיד, פרט לצבא לבנון, שהותר לו לשמור על מעמדו הצבאי ולהחזיק בנשקו הכבד, אם כי בהגבלת אזורי הפעילות. הדבר איפשר את ביסוסו ואת התעצמותו.

במאי 1990 מוסדה המעורבות הסורית בלבנון בהסכם "אחווה וידידות" בין שתי המדינות, ובו עוגנה התלות המוחלטת של לבנון בה. בכך הושלמה למעשה השתלטותה של סוריה על שכנתה.

מאפייני הפח"ע:

בתקופת הביניים החלה להסתמן מגמת ירידה בהיקף הפעילות נגד כוחות צה"ל וצד"ל. במהלכה אירעו מעל 560 פיגועים. מגמה זו נמשכה אף במה שנוגע לכמות ניסיונות החדירה לשטח ישראל, זאת על רקע כישלונות מצטברים של ארגונים פלסטיניים לממש את כוונותיהם לפגע במאפיין זה. כישלונות אלה גרמו למספר גבוה של הרוגים בשורותיהם ועקב כך לדמורליזציה, ופגעו בנכונותם לצאת לפיגועים מסוג זה. סיבה נוספת טמונה בהגברת שיתוף הפעולה בין אמל לארגונים פלסטיניים, שתרמה לירידה בפיגועים במאפיין זה; שכן אמל - במסגרת מדיניותו להימנע מפיגועים לעבר שטח ישראל - ניתב את פעילות הארגונים האלה נגד יעדים באזור

[40] טל, מדיניות הביטחון השוטף, עמ' 141-143.

הביטחון ולאורך הקו הסגול. כמו כן פעילות בט״ש אינטנסיבית של כוחותינו ועלייה ניכרת ביכולתו המבצעית של צד״ל סיכלו ניסיונות לפיגועים מעבר לקו הסגול. מסיבות אלה שינו הארגונים הפלסטיניים את דפוסי פעולתם כנגד ישראל והתמקדו ביעדים באזור הביטחון.

באזור הביטחון התמקדו המפגעים בשלושה מאפיינים עיקריים:

- ירי מנשק קל או נגד טנקים לעבר מוצבים;
- ירי פצצות מרגמה ורקטות לעבר מוצבים;
- פיגועים במאפיין מטען.

מרבית הפיגועים בגזרת ג׳זין התאפיינו בירי מנגד של נשק קל, ירי נגד טנקים ושל מטולי רקטות לעבר מוצבי צד״ל.

מאפייני פעילות כוחותינו:

1. פעילות הגנתית ויזומה באמצעות מארבים (חי״ר וטנקים) בנתיבי החדירה ובאזורי הפעילות של חזבאללה הסמוכים לאזור הביטחון, בפרט בבקעה המערבית ובמובלעת ג׳זין;
2. החרפת המאבק בחזבאללה על ידי ניצול הקרבות בינו לבין אמל כדי להגביר את הפעילות נגדו וכנגד ארגונים פלסטיניים. פעילות זו כללה:

- חסימת צירי מעבר לאספקת חזבאללה;
- תקיפת יעדי חזבאללה ומטרות של פתח במרחב הלחימה בג׳רג׳וע-צרבה-נבטיה;
- תקיפות חיל האוויר נגד ריכוזי מחבלים: ההתקפה על בסיס חזבאללה מצפון למזרעת עין אבו צוואר באוגוסט 1989 הסבה לארגון 40 נפגעים, מתוכם 15 הרוגים.
- ריכוז מאמץ לפגוע בחזבאללה ו״לסייע״ בעקיפין לאמל במאבק בו; לשם כך הותקפו יעדי חזבאללה בא-לויזה ובאל-ח׳נדק (ב-8-9 ביולי 1990 הותקפו מוצבים קדמיים של חזבאללה מול אמל. בתקיפה נהרגו עשרה מאנשי חזבאללה).
- מבצעים מיוחדים כנגד מנהיגים בארגון; ב-28 ביוני 1989 נלכד שיח׳ עובייד, ממנהיגי חזבאללה בדרום לבנון, כקלף מיקוח להחזרת הנווט השבוי רון ארד.

הלחימה בחזבאללה, 1991-2000

תקופה זו נחלקת לארבע תקופות משנה:

1991-1993, מהחזרת פעילי חזבאללה ללבנון עד מבצע ״דין וחשבון״ – אירעו 816 פיגועים.

1993-1996, ממבצע ״דין וחשבון״ עד למבצע ״ענבי זעם״ – אירעו 1,536 פיגועים.

1996-1999, ממבצע ״ענבי זעם״ עד ל״רפואה חליפית״ – אירעו 2,866 פיגועים.

1999-2000, ממבצע ״רפואה חליפית״ עד ליציאת צה״ל מלבנון במאי 2000 – אירעו 1,577 פיגועים.

גורמים מעצבי פח״ע עד יציאת צה״ל מלבנון במאי 2000:

בתקופה זו היה חזבאללה לגורם דומיננטי וכמעט יחיד בביצוע פיגועים נגד צה״ל ונגד צד״ל באזור הביטחון. עם הכרזת הממשל הלבנוני על החלת ריבונותו בדרום לבנון בפברואר 1991, ועל תחילת פריסתו של צבא לבנון

במרחב, פירק אמל את מסגרותיו ועודד את פעיליו להשתלב במנגנוני הממשל; משלב זה ואילך הלך חזבאללה ותפס את מקומו של אמל.

התחזקות חזבאללה והגברת פעילותו התאפשרה בשל כמה גורמים:

- הממשלה הלבנונית לא ניסתה לאכוף את ריבונותה בדרום לבנון.
- ראשיתה של התקרבות בין חזבאללה לאמל אפשרה לשיעים להתמקד במאבק בישראל ולא להתיש את כוחם במלחמות פנימיות.
- הגברת תמיכתן של איראן ושל סוריה בחזבאללה.
- הקושי של צה״ל לאסוף מודיעין יעיל מנע ממנו לִצפות את מהלכי חזבאללה בפעילותו המבצעית ולהיערך מבעוד מועד כדי לסכל את מבצעיו.
- ההצלחות שנחל חזבאללה בביצוע פיגועים נגד צה״ל ונגד צד״ל העלו את קרנו בעיני האוכלוסייה בדרום לבנון.
- התרופפות השליטה הישראלית באזור הביטחון וירידה בנכונות האוכלוסייה השיעית לשתף פעולה עם צה״ל לעומת התחזקות חזבאללה והידוק אחיזתו בדרום.
- מאז מבצע ״ענבי זעם״ באפריל 1996 הועמקה בלבנון תפיסת העימות עם ישראל כ״עניין לאומי״ לבנוני, והחלה מעורבות מוגברת של הממשל בלחימה בישראל (לצד הפח״ע) ובהגשת תלונות נגדה במסגרת מנגנון הפיקוח על הבנות ״ענבי זעם״. לאחר נסיגת צד״ל ממובלעת ג׳זין הביעה ההנהגה הלבנונית, ב-3 ביוני 1999, תמיכה גלויה בפעולות ״ההתנגדות הלבנונית״ (חזבאללה והארגונים האחרים שנלחמו בישראל).41 שר ההגנה הדגיש כי ארצו לא תפסיק את פעילות ההתנגדות נגד ישראל ואמר כי שחרור ג׳זין נבע מפעולות התנגדות של התושבים ומעמידתם האיתנה.42 ממבצע ״ענבי זעם״ ואילך אותרה מגמת עלייה בנכונותו של צבא לבנון לפעול נגד צה״ל ולפתוח באש נגדו כל אימת שהתרחשה, בראייתו, פגיעה בריבונות לבנון.43
- פעילות יזומה של כוחותינו נגד יעדי מחבלים מעבר לאזור הביטחון הייתה מעצב מרכזי בתמונת הפח״ע בלבנון. פעילות זו גררה את הארגונים הפלסטיניים, ויותר מכך את חזבאללה, לירי תגובתי של רקטות לעבר היישובים הסמוכים לגבול הצפון.
- מעצב נוסף היה תהליך השלום (המגעים להסכם אוסלו שנחתם בספטמבר 1993). בעקבותיו היו הארגונים הפלסטיניים לגורם שולי בביצוע פיגועים נגד כוחותינו באזור הביטחון, ופסקו כמעט לחלוטין לפגע בשטח ישראל. עם זאת, גבר שיתוף הפעולה בין הארגונים המתנגדים לתהליך השלום לבין חזבאללה.
- פתיחת הערוץ הישראלי-סורי למשא ומתן לשלום בספטמבר 1994 היה אף הוא למעצב משמעותי. עקב כך הפכו הפיגועים עצמם לקלף מיקוח של ארגוני המחבלים, וההנהגה הסורית הכתיבה אותם בהתאם להתקדמות או להאטה במשא ומתן. סוריה ראתה בפעילות הטרור בדרום לבנון אמצעי להתיש את ישראל ומנוף לקדם את יעדיה המדיניים, במרכזם נסיגת ישראל מרמת הגולן וחזרה

[41] הארץ, 4 ביוני 1999.
[42] אמ״ץ-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף – שנת 1999, המחלקה להיסטוריה, 2001, עמ׳ 16.
[43] שם, עמ׳ 123, 165.

לקווי 4 ביוני 1967. היא ביקשה להימנע מהידרדרות כוללת בלבנון העלולה להוביל לעימות צבאי עם ישראל, ולכן עודדה פח״ע נגד אזור הביטחון אך לא עודדה ירי רקטות לשטח ישראל ופיגועים במאפיין חדירה.

– כניסתה של ישראל לתהליך המדיני בשני הערוצים חידדה את סוגיית המשך נוכחותה בדרום לבנון וערערה את מעמדו של צד״ל ואת נכונותה של האוכלוסייה המקומית לשתף עימו פעולה. נוסף על כך, שרשרת הצלחות מבצעיות של חזבאללה משנת 1997 ואילך וריבוי נפגעים לכוחותינו עוררו ויכוח ציבורי בישראל על המחיר הכבד של שהיית צה״ל בלבנון, וגברו הקולות לצאת ממנה. ואכן, ב-26 במאי 1999 הוחלט שצד״ל יפנה את מובלעת ג׳זין. בישראל הוצג המהלך כ״צעד בונה אמון״ עם לבנון, ובליל 23-24 במאי 2000 יצא צה״ל מלבנון.

מאפייני הפח״ע מ-1993 עד יציאת צה״ל מלבנון במאי 2000:

משנת 1993 עד ליציאת צה״ל מלבנון במאי 2000 הגביר חזבאללה את פעילותו, וזו התבטאה כך:

– חזבאללה החל להגיב בירי רקטות לעבר יישובי גבול הצפון על כל פעילות התקפית של צה״ל כנגד יעדי מחבלים מעבר לאזור הביטחון. עלייה חדה זו בפח״ע, ובפרט בירי לעבר שטח ישראל על כל המשתמע מכך, הובילה למבצע ״דין וחשבון״ (מבצע ״צירוף מקרים 2״) בסוף יולי 1993, ולאחריו למבצעים ״ענבי זעם״ (אפריל 1996), ״רפואה חליפית״ (פברואר 2000) ו״לפיד איתן״ (פברואר 2000).

– לאחר מבצע ״לפיד איתן״ בפברואר 2000 ועד ליציאת צה״ל מלבנון חלה עלייה הדרגתית במספר הפיגועים שהוציאו ארגוני המחבלים, ובראשם חזבאללה. כמו כן בוצע ירי לעבר מוצבי הקו הסגול ועומק אזור הביטחון, לאו דווקא כירי תגובתי לפגיעת כוחותינו באזרחים לבנונים.

– לאורך כל התקופה עלו בהתמדה תכיפות הפיגועים ותחכומם, וגם מספר הנפגעים בקרב חיילי צה״ל וצד״ל.

– משנת 1995 השתנה היחס במספר הפיגועים נגד צה״ל ונגד צד״ל, ובולטת עלייה יחסית במספר הפיגועים נגד צה״ל. מרכז הכובד של פיגועי חזבאללה התמקד בכוחות צה״ל כיעד איכותי ומועדף.

– מרבית הפיגועים היו במאפיין ״ירי מנגד״. בספטמבר 1992 החל חזבאללה לשגר טילי סאגר וטאו לעבר צה״ל ולעבר צד״ל.

– המאפיין העיקרי של פעילות חזבאללה התבטא בהנחת מטענים ומוקשים. היעד המרכזי היה תנועות רכובות ורגליות של כוחות צה״ל וצד״ל בצירים ובשטח. משנת 1994 ניכרה מגמה של עלייה בפח״ע האיכותי שביצע חזבאללה תוך שילוב אמצעי לחימה (אמל״ח) חדשים והפעלה שוטפת ומשופרת של האמל״ח הישן. מאפיין זה גרם למרבית הנפגעים בקרב כוחותינו. חזבאללה הגביר גם את תעוזתו בתקיפת מוצבים,[44] בעיקר של צד״ל,[45] ובתקיפת סיורים.

---

44 לדוגמה, ב־29 באוקטובר 1994 תקף כוח מחבלים של חזבאללה בירי נק״ל ונ״ט מטווח קצר את מוצב ״דלעת״ שאויש בידי כוח צה״ל. במהלך התקיפה הצליחו כמה מחבלים לטפס על הסוללה המערבית של המוצב ולהציב במקום את דגל הארגון . לאחר בריחתם מפאתי המוצב, נורו פצמ״רים לעבר המוצב. כ־20 דקות מתחילת התקיפה נהרג חייל צה״ל מירי המרגמות, וקצין וחייל נוסף נפצעו קל.

45 לדוגמה, תקיפת מוצב ״שומריה״ של צד״ל במאי 1992. לפנות ערב תקפוהו שש חוליות שבהן 40 אנשי חזבאללה, מ״פ המוצב ושלושה מחייליו נלקחו בשבי, וחייל צד״ל נוסף נהרג. ההתקפה לוותה בירי פצמ״רים ומטל״רים מצד חזבאללה לכל רוחב הגזרה. ב־22 ביולי 1993 תקפו פעילים של הארגון את מוצב ״רזלן״ שבגזרה המזרחית תוך ירי פצמ״רים על המוצבים ״סוג׳וד״, ״רזלן״, ״עיישיה״ ו״ריחן״, והפעלת מטען צד וירי טילי סאגר לעבר כוח צה״ל שחש לעזרת המוצב המותקף. מהירי נהרג חיילצה״ל, ואחר

מאפייני פעילות כוחותינו בחלוקה לתקופות משנה:

משובם של פעילי חזבאללה לדרום לבנון עד למבצע ״דין וחשבון״, פברואר 1991 עד יולי 1993

בתקופה זו היו 816 פיגועים בגזרת לבנון, וכוחות צה״ל התמקדו בפעילות הגנתית של סיכול פח״ע. בעקבות הפיכת מארבי צה״ל לנקודות תורפה ועקב השינוי שחל בדפוסי הפעולה של ארגוני המחבלים, ובראשם חזבאללה, הוחלט בצה״ל על ״שבירת כל דפוס פעולה קבוע על ידי יציאה למארב לעיתים ביום ולעיתים בלילה; שינוי מקום המארב [...] שינוי במסלול הגישה לנקודות המארב וכיו״ב״.[46] כמו כן הוגבר ממד ההונאה בפעילות נגד הארגונים השיעיים, הוקמו ״מארבי דמי״ ואמצעי הונאה אחרים. יתרה מזו, הוגברה ניידותם של מארבי ״ארטישוק״, והם נפרסו בנקודות חדשות כדי לקיים את אפקט ההפתעה.

נוכח ריבוי פיגועי חזבאללה במאפיין מוקשים ומטענים ונוכח העלייה ברמת תחכומם, הוחלט בצה״ל להגביר את המאמץ המודיעיני ואת הלחץ על האוכלוסייה הכפרית ועל ממשלת לבנון, כדי לאלצם לפעול למניעת פיגועים ושיתוף פעולה עם אנשי חזבאללה. בד בבד הוכנסו לשימוש כלי רק״ם ממוגנים - נגמחון, נגמשוט ונגמשון. בנוסף הוחלט להרחיב את יעדי התקיפה כנגד מטרות חזבאללה ולרכז את הפגיעה בבתיהם הפרטיים של מנהיגי הארגון בבקאע, בבעלבכ ובביירות, במחנות האימונים ובמפקדות. במסגרת פעילות זו הצליח חיל האוויר לחסל את מנהיג חזבאללה עבאס מוסאווי בפברואר 1992.[47]

מטרתם של התקיפות ושל הסיכולים הייתה להבהיר לחזבאללה גם מצפון לקו האדום, כי במענה על פעילותו יחריף צה״ל את תגובתו כדי להשיב את ההרתעה וכדי לצמצם את פעילות הארגון, מתוך הנחה כי חזבאללה יחשוש מתגובת ישראל ויימנע לפיכך מפעולות איבה. אירועים אלה היו בבחינת מפנה, שכן חזבאללה הבין כי הוא חשוף לתקיפת ישראל וניסה לשנות את כללי המשחק בלבנון באמצעות לחץ על נקודת התורפה של ישראל – שיגור קטיושות לשטחה - ואף ניסה לאכוף על צה״ל דרכי פעולה שיגבילו את חופש הפעולה שלו וימנעו ממנו לפעול נגד הארגון ונגד פעיליו.

הרחבת גזרת העימות מאזור הביטחון לשטח ישראל הביאה את צה״ל להחלטה להגביר את אמצעי הלחץ על הארגון גם באמצעות פעולות כנגד האוכלוסייה המקומית התומכת בו, כדי שתפעיל לחץ על מנהיגי הארגון להפסיק את ירי הקטיושות לעבר ישראל. לפיכך ב-25 ביולי פתח צה״ל במבצע יזום בשם ״צירוף מקרים 2״, שנודע בציבור בשם מבצע ״דין וחשבון״. המבצע נמשך מ-25 עד 31 ביולי 1993, ובמהלכו שינה צה״ל את שיטת פעולתו; לא תמרון לצורך הכרעה אלא הפעלת מנופים בלתי ישירים באמצעות מאמץ אש, שכוון לפגוע סמוך ליישובי דרום לבנון כדי לאלץ את תושביהם לנוע לעבר ביירות. בכך ביקש צה״ל להשפיע על גורמי השלטון בלבנון ובסוריה לרסן את חזבאללה. במבצע זה תקף צה״ל יעדים של חזבאללה ושל ארגוני מחבלים פלסטיניים במרחב שמצפון לאזור הביטחון עד נהר הזהראני.

נפצע. בעקבות הפעולה היבשתית הנרחבת ובעקבות ההתקפה המרוכזת של חזבאללה, שיגר צה״ל מסוקי קרב שתקפו יעדים בכפרים ג׳רג׳וע וערב סלים. בתגובה ירה חזבאללה מטחי קטיושות לעבר מנרה, מצפה עדי וקריית שמונה. נוכח ירי הקטיושות, פתח צה״ל ב־25 ביולי במבצע ״צירוף מקרים 2״ - מבצע ״דין וחשבון״.

[46] טל, מדיניות הביטחון השוטף, עמ׳ 165; עילם, צה״ל מול הגרילה והטרור, עמ׳ 49.

[47] מבצע ״ניב מדובר״ (19-21 בפברואר 1992); בעקבות חיסול עבאס מוסאווי נורו קטיושות לעבר צפון ישראל במשך כמה ימים. המבצע נועד לסכל את הירי מאזור הכפרים כפרא ויעטר על ידי תפיסת שטחים שולטים עליהם באמצעות כוח ובו גדוד 202 (חטיבת הצנחנים), מחלקת שריון וצוות מסיירת ״גולני״. כבר בתחילתו נתקל המבצע בקשיים: אחד הכוחות נעצר בידי כוח או״ם, הטנקים כולם נתקעו בבוץ בדרכם אל היעד, והוא הפך לקרב חילוץ. במבצע נהרגו שני חיילי צה״ל ושלושה נפצעו, חייל או״ם אחד נהרג ונטען שגם שישה-שמונה מחבלים נהרגו. תחקיר המבצע הצביע על ליקויים רבים בתפקודם של המפקדים ושל החיילים במבצע.

במהלך המבצע נורו 142 קטיושות לעבר שטח ישראל ו-132 קטיושות לעבר אזור הביטחון. מירי זה נהרגו שני אזרחים ו-25 נפצעו. כמו כן נהרג חייל צה״ל מירי טיל סאגר בברעשית, ותשעה נפצעו (שלושה במרג׳ עיון ושישה בברעשית).

מפעילות כוחותינו נהרגו 50 מחבלים וכ-40 נפצעו. כמו כן נהרגו כ-150 אזרחים לבנונים וכ-500 נפצעו. נוסף על כך נהרגו שלושה חיילים סורים ושבעה נפצעו; ושלושה חיילי צבא לבנון נהרגו, ונפצעו כשמונה. בתום המבצע הושגו הבנות בעל פה בין סוריה (חזבאללה) לישראל בנוגע לירי רקטות לשטח ישראל ובנוגע לתיחום גבולות העימות. המבצע הסב נזק קשה לתשתית חזבאללה בבקאע וגרם להפסקה זמנית בירי רקטות לעבר שטח ישראל (למעט ירי תגובתי של חזבאללה). הסכם ההבנות שהושג בין הצדדים נשמר כשבעה חודשים.[48]

ממבצע ״דין וחשבון״ עד למבצע ״ענבי זעם״, אוגוסט 1993 עד אפריל 1996:

מאוגוסט 1993 עד אפריל 1996 אירעו 1,536 פיגועים בגזרת לבנון.[49] כאמור, הסכם ההבנות שהושג בין הצדדים בעקבות מבצע ״דין וחשבון״ נשמר כשבעה חודשים, אולם מפברואר 1994 חל תהליך שחיקה הדרגתי בהבנות עד להסלמה שהחלה בנובמבר 1995 והובילה להתמוטטותן באפריל 1996 וליציאת צה״ל למבצע גדול נוסף – ״ענבי זעם״. בתקופה זו ראה חזבאללה את הפגיעה בכוחות צה״ל כיעד המועדף, בפרט ממאי 1994 לאחר שחיל האוויר תקף בסיס אימונים של הארגון בעין דרדרה והרג 26 מחבלים ופצע עשרות. בד בבד התנהלה המערכה לשחרורו מהשבי של נווט חיל האוויר רון ארד. במאי 1994 נחטף מוסטפא דיראני, מנהיג ״ההתנגדות המאמינה״, כאמצעי לחץ על גורמי הכוח בלבנון ובסוריה.

הממשל הלבנוני נקט צעדי ענישה, בהם צעדים כלכליים, משפחתיים ואישיים כנגד האוכלוסייה בדרום שהואשמה בשיתוף פעולה עם צה״ל ועם צד״ל. תהליכים פנים-לבנוניים אלה גרמו להתערערות היציבות באזור הביטחון וגרמו אף לירידה בנכונות צד״ל וביכולתו למלא את משימותיו. הדבר השפיע על כמות מתגייסיו, ובסופו של דבר הביא לצמצום הסד״כ שלו, דבר שהעיד על ירידה בתמיכתה של אוכלוסיית אזור הביטחון בצה״ל ובצד״ל. בה בעת ניכרה מגמת עלייה בשיתוף הפעולה של אוכלוסיית אזור הביטחון, בעיקר במגזר השיעי, עם חזבאללה.

לכל אלה הייתה השפעה על הפעילות היזומה של כוחותינו. מסוף אוגוסט 1993 הוגברה הפעילות הסיכולית של צה״ל, ופיקוד הצפון נקט פעולות יזומות כדי למלכד ולמקש את הנתיבים שבהם חדרו מחבלים מדרום לבנון לישראל, וכך להרתיע את פעילי הארגון מלנוע בחופשיות באזור הביטחון. פעילות צה״ל במאפייני גרילה או לוחמה זעירה נמשכה עד שנת 1995, ובמהלכה נערכו 30 מבצעים בשנת 1993,[50] ו-14 נערכו בשנת 1994.[51] נוסף על פעילות זו הוחדרו צוותי תצפית כדי לאתר מחבלים ולהשמידם באמצעות מטוסים ומסוקי קרב של חיל האוויר. השיא היה ביוני 1994, כאמור בעקבות תקיפת בסיס האימונים של הארגון בעין דרדרה.[52] פעילות זו נפסקה בשנת 1995.

במסגרת החרפת המאבק בחזבאללה הוחלט בפברואר 1995 להקים את יחידת ״אגוז״. הקמת יחידה שתתמחה בשטח הייתה צעד נוסף בדחיקת פעילי חזבאללה משטח המחיה שלהם. הייעוד שנקבע לה היה פעילות

[48] בפברואר 1994 החל תהליך שחיקה הדרגתי בהבנות, עד להסלמה שהחלה בנובמבר 1995 והובילה להתמוטטותן באפריל 1996 וליציאת צה״ל למבצע ״ענבי זעם״.

[49] אמ״ץ-תוה״ד, שהיית צה״ל בלבנון בשנים 2000-1985: מאפיינים ומגמות, המחלקה להיסטוריה, 2001, עמ׳ 58 (להלן: שהיית צה״ל בלבנון).

[50] אג״ם-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף שנת 1993, כרך ב׳, מחלקת היסטוריה, נובמבר 1994, עמ׳ 265- 266.

[51] אג״ם-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף שנת 1994, כרך ב׳, מחלקת היסטוריה, נובמבר 1995, עמ׳ 355-357.

[52] פעילות כוחותינו כללה גם את מבצע ״זמן אמיתי״ להחזרת 415 מאנשי חמאס שגורשו ללבנון בדצמבר 1992.

יזומה וייעודית ולוחמה זעירה נגד חזבאללה תוך פיתוח שיטות לחימה ייחודיות לגזרת לבנון בשגרה ובשעת חירום. בראשה עמד קצין בדרגת סגן-אלוף, והיא הורכבה מצוותים מיחידת ״שמשון״ ומשייטת 13 והייתה חלק מחטיבת ״גולני״. בשנת 1996 הפכה יחידת ״אגוז״ לחלק מהסד״כ המבצעי של פיקוד הצפון.[53]

השחיקה ההדרגתית של הסכם ההבנות שהושג בעקבות מבצע ״דין וחשבון״ החלה כאשר חזבאללה שיגר רקטות אל עבר ישראל – עד להתמוטטותו המוחלטת. במהלך 1995 חלה הידרדרות והגברה נוספת בכמות מקרי הירי לעבר שטח ישראל והשתנה ״רף התגובה״ של חזבאללה - כל פגיעה כואבת בו הייתה עילה לירי על יישובי הצפון. כבר בסוף 1995 ניתן היה לראות כי מציאות זו הביאה את צה״ל להתכונן לתגובה נרחבת נגד הארגון במבצע שכונה ״ענבי זעם״.

מבצע ״ענבי זעם״ התרחש בימים 11-25 באפריל 1996 בתגובה, כאמור, על פגיעה ביישובי הצפון. מטרתו הייתה לפגוע ביעדי חזבאללה בעומק לבנון ובמידת הצורך גם בתשתית הסביבה ובנוכחות האזרחית שאפשרה את פעולתם. באופן זה רצתה ישראל ליצור לחץ על גורמי הכוח בלבנון, ובעיקר על סוריה, לפעול לריסון פעולות חזבאללה נגד יישובי הצפון ונגד אזור הביטחון ולשינוי דפוסי פעילותם נגד מטרות בשטח ישראל.

מבצע זה היה רחב היקף יותר ממבצע ״דין וחשבון״. שולבו בו חיל האוויר, חיל הים וכוחות היבשה, ובמהלכו הותקפו יעדים בעומק לבנון. חיל האוויר תקף שני יעדים בבקעת הלבנון, ולראשונה מאז 1982 תקפו מסוקי אפאצ׳י את מפקדת חזבאללה בביירות. בתגובה פתח חזבאללה בירי מסיבי של רקטות לשטח ישראל ולאזור הביטחון. בעקבות זאת החל צה״ל לגרש ולפנות צפונה את האוכלוסייה האזרחית, בין השאר את תושבי העיר צור, והטיל מצור ימי. חיל האוויר תקף יעדי תשתית, בהם תחנות הטרנספורמציה בג׳מהור ובסלים שבמזרח ביירות ותחנת הרדיו ״קול המדוכאים״ שבבקאע.

יצוין כי ב-18 באפריל נורתה אש כדי לחלץ צוות מיחידת ״מגלן״ שפעל באזור כפר כנא. אחד ממטחי הפגזים פגע בשוגג במחנה האו״ם שאזרחים רבים מצאו בו מחסה. בשל מספר הנפגעים הגדול[54] החליטה ישראל לנצור את האש למשך יממה.

במבצע ״דין וחשבון״ נהרגו שלושה חיילי צה״ל, 19 לוחמי חזבאללה, שני חיילים סורים וחמישה חיילי צבא לבנון. כמו כן נהרגו בין 173 ל-192 אזרחים לבנונים.

ב-27 באפריל הסתיים המבצע לאחר שהושג מסמך הבנות אשר נוסח כמסמך אמריקאי וגובש במגעים עם ישראל ועם לבנון ובהתייעצויות עם סוריה, ולפיו הוחלט על הקמתה של ועדת מעקב ליישום ההבנות בהשתתפות ארה״ב, ישראל, לבנון, סוריה וצרפת.

ממבצע ״ענבי זעם״ למבצע ״רפואה חליפית״, אפריל 1996 עד יוני 1997:

מאפריל 1996 עד יוני 1997 אירעו 2,866 פיגועים.[55] אמנם במבצע ״ענבי זעם״ ספג חזבאללה מכה קשה, אולם הוא התאושש במהרה, השתקם וחזר לפעילות מלאה. מאז המבצע העמיקה בלבנון תפיסת העימות עם ישראל כעניין לאומי לבנוני. פעולת ישראל נתפסה כפוגעת בריבונות הלבנונית, ועקב כך החלה מעורבות מוגברת של

[53] אמ״ץ-תוה״ד, שהיית צה״ל בלבנון, עמ׳ 60.

[54] ההערכות לגבי ההרוגים באירוע נעות בין 60 ל-110, נפצעו 120 אזרחים ושלושה חיילי או״ם. האירוע גרם למפנה במדיניות האש של צה״ל בלחימה ובהפסקת הירי הארטילרי לדרום לבנון.

[55] אג״ם-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף שנת 1997, כרך ב׳, מחלקת היסטוריה, דצמבר 1998, עמ׳ 231; אג״ם-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף שנת 1998, כרך ב׳, מחלקת היסטוריה, אפריל 2000, עמ׳ 5. בשנת 1996 אירעו 508 פיגועים, בשנת 1997 – 735, ובשנת 1998 – 1,287.

הממשל הלבנוני בלחימה בישראל (לצד פח״ע) ובהגשת תלונות נגדה במסגרת מנגנון הפיקוח על הבנות ״ענבי זעם״.

שנת 1997 היא נקודת מפנה במאבק בחזבאללה. בשנה זו גבר הקושי של צה״ל להילחם בדרום לבנון – הן בפעילות המבצעית השוטפת כנגד חזבאללה והן למקרה שיידרש למבצע רחב היקף. כדי לעמוד במשימותיו נדרש צה״ל לאסטרטגיה מורכבת ועקבית נגד ארגוני הטרור ובראשם חזבאללה, שעיקרה הגנה יעילה, גישה התקפית רצופה, תחבולנית ומגוונת, ונקיטת אמצעי ענישה והרתעה.

ליוזמה ההתקפית היו כמה מטרות:

- ליטול את היוזמה מהאויב;
- לאלץ את חזבאללה לעבור מפעולות התקפיות לפעולות מגוננתיות בשלושת המרחבים שהוא פועל בהם;
- להסב נפגעים רבים לאויב;
- להעתיק את זירת הלחימה לשטח האויב ואל ריכוזי האוכלוסייה שהוא מתיימר להגן עליהם;
- לפגוע בשיטת הפעולה שחזבאללה נוקט, המאלצת את צה״ל להתגונן ולא לתקוף.

כתוצאה מפעילות התקפית זו הצליח צה״ל להסב למחבלים הרוגים ונפגעים (61 הרוגים בשנת 1997, 53 בשנת 1998 ו-44 הרוגים בשנת 1999) בפעילות בט״ש ובמבצעים מיוחדים.

לפעילות החי״ר של כוחותינו הוכנס משנת 1997 אמל״ח חדש, ששיפר את יכולת הקליעה של החי״ר. כדי לתת מענה הולם לאיום פצצות המרגמה מוגנו המוצבים, וכמו כן נמשך מיגון הרק״ם. אזור הביטחון חולק לשני מרחבים: אזור המאוים בטילים נגד טנקים (אמנ״ט) והאזור שמחוץ לו. במרחב אמנ״ט נמשכה פעילות טנקים בהתאם לנהלים, שהקפדה על קיומם אמורה הייתה לסייע להקטין את האיום של ירי הנ״ט. בתקופה זו נערכו מארבים מקדמיים,56 תו״סים ופעילות מלווה בשטחים שולטים, שהוכיחה עצמה באבטחת הצירים והשיירות ובהפחתת הסיכונים בפתיחת צירים.

במהלך שנת 1997 ובמסגרת פעילות כוחותינו אירעו שלושה אירועים קשים שהסבו נפגעים רבים לצה״ל: בפברואר 1997 אירעה התנגשות של שני מסוקי יסעור שהובילו לוחמים לאזור הביטחון, ובה נהרגו 73 לוחמים. באירוע השני, במבצע ״שירת הצפצפה״ בספטמבר 1997, נהרגו 12 לוחמי שייטת 13. האירוע השלישי היה באוגוסט 1997, כאשר בשרפה בוואדי סלוקי נהרגו חמישה חיילי צה״ל. נלוו לכך אירועים קשים, בהם מבצע ״צמצום טווח״ ב-22 בפברואר 1998 שבו נהרגו מפקד פלס״ר צנחנים רס״ן איתן בלחסן, ושני קצינים נוספים. כמו כן נפצעו חמישה חיילים. בפברואר 1999 הופעל מטען חבלה כנגד שיירת מפקד יחידת הקישור ללבנון, תא״ל ארז גרשטיין, בסוק אל-חאן (״אשמורת ראשונה״). עימו נהרגו שני חיילי צה״ל וכתב קול ישראל אילן רועה.57 במאי 1999 הותקף מוצב בית יהון של צד״ל, במהלכו נחטף חייל צד״ל ונלקח נגמ״ש של צד״ל.58

האירועים הקשים, הלחימה הבלתי פוסקת באזור הביטחון והירי התכוף לעבר יישובי הצפון ליבו את הוויכוח הציבורי בישראל על המחיר לעומת התועלת של השהייה בלבנון ושל האחיזה באזור הביטחון.

---

[56] עילם, צה״ל מול הגרילה והטרור, עמ׳ 49.
[57] אג״ם-תוה״ד, סיכום ביטחון שוטף שנתי 1999, עמ׳ 142.
[58] שם, עמ׳ 145.

בד בבד עם הדיונים על המשך השהייה בלבנון, נמשכה הלחימה ואף התעצמה והגיעה לשיא בחודש יוני 1999. לפיכך צה"ל יצא למבצע "רפואה חליפית" שבמהלכו תקפו מטוסי חיל האוויר יעדי מחבלים ומטרות תשתית בלבנון, בהם מפקדת חזבאללה בבעלבכ, שני מחסני אמל"ח בח'רבת סלם ובביר א-סנסל, תחנת חשמל בסלים, מרכזיית תקשורת בג'יה, תחנת חשמל בג'מהור, גשר כביש החוף דאמור, גשר בא-זרכיה וגשר האוולי. התקיפות גרמו להרס נרחב בלבנון ולנפגעים רבים בנפש. בתגובה ירה חזבאללה מטח רקטות לגליל המערבי ולקריית שמונה, וממנו נהרגו שני אזרחים בקריית שמונה ונפצעו שלושה.

חיל האוויר תקף כמה מטרות תשתית, וכך חתם את ההסלמה. חזבאללה לא הגיב שוב בירי מחשש להידרדרות נוספת ולמהלך רחב היקף של צה"ל. ניתן לומר כי בטווח המיידי (אשר ארך חודש ימים בלבד) הושגה המטרה העיקרית של תקיפות חיל האוויר בלבנון – ייצוב המצב במדינה זו והחזרת מאזן ההרתעה בין צה"ל לחזבאללה.

ממבצע "רפואה חליפית" עד ליציאת צה"ל מלבנון, יוני 1999 עד מאי 2000:

מיוני 1999 עד מאי 2000 היו 1,577 פיגועים.59 לאחר מבצע "רפואה חליפית" נערכו שינויים בהיערכות צה"ל וצד"ל באזור הביטחון. היערכות מחודשת זו כללה, בין השאר, העתקת מעברים (העתקת מעבר חונה לערמתה, העתקת מעבר בית יהון דרומה והעתקת מאחז ארנון).

צה"ל הצליח לסכל פיגועי איכות של חזבאללה והסב לו רצף של כישלונות מבצעיים, ואלה גרמו לעלייה בפיגועים במאפיין ירי מנגד לצד ירידה בפיגועי מטען.

בתקופה זו הנהיג צה"ל מאפייני פעילות חדשים, שכללו מיעוט תנועת כוחות בשטח, שמירה על היקף פעילות קרקעית נמוכה וריבוי פעילות חיל האוויר בתגובה על הגברת פיגועי הירי של חזבאללה ושל אמל. פעולות אלו גרמו לפגיעה מצטברת בתשתית האזרחית בלבנון. בין הפעולות הבולטות של חיל האוויר יוזכרו שני מבצעים:

"לפיד איתן" (7-9 בפברואר 2000) – המבצע יצא אל הפועל עקב הסלמת פעילותו של חזבאללה בלבנון. המצב הטעון בגבול לבנון והקריאות לנסיגה חד-צדדית של צה"ל היו בין הגורמים שהביאו להסלמה זו ולעלייה ניכרת במספר הנפגעים של צה"ל. לפיכך ב-6 בפברואר כונס הקבינט המדיני-ביטחוני וקיבל את המלצת צה"ל לנקוט יד קשה ולפגוע ביעדי תשתית בלבנון. ב-7 בפברואר הופעל חיל האוויר ותקף תחנת חשמל, מפקדה של חזבאללה באזור בעלבכ ושתי תחנות כוח הסמוכות לביירות ולטריפולי. גם ב-9 בפברואר תקף חיל האוויר עמדות של חזבאללה בלבנון, בעת שתושבי הצפון שוהים במקלטים מחשש לירי קטיושות לעבר יישוביהם. באמצעות ארה"ב הפעילה ישראל לחץ כבד על הסורים כדי שימתנו את חזבאללה וימנעו הסלמה בלתי מבוקרת. שר החוץ דוד לוי שיגר אזהרה חמורה לסוריה.

"תוכנית בנייה" (5 במאי 2000) – מבצע זה היה שונה מקודמיו בכך שהסיבה ליציאה אליו ולתקיפת יעדי תשתית הייתה פגיעה מתמשכת בכוחות צה"ל, ולא ירי קטיושות לשטח מדינת ישראל ופגיעה באוכלוסיית הצפון. תכלית היציאה למבצע ומטרתו העיקרית היו שיפור וחיזוק יכולתו של צה"ל וריסון פעילות חזבאללה כנגדו באזור הביטחון. על פי פקודת המבצע, המטרה הייתה ביטחון לגבול הצפון, ולפיה ישראל החליטה להגיב על הפגיעה בשטחה ובכוחות צה"ל על ידי פגיעה ביעדים של ארגוני המחבלים וביעדי תשתית לבנונית.

בתקופה זו המשיך צה"ל במאבקו בחזבאללה ובבכיריו. ב-16 באוגוסט נהרג פעיל בכיר בחזבאללה, אל-חאג' עלי דהאר, הידוע גם כאבו חסן, בפיצוץ שני מטענים שהונחו לצד הדרך שבה עברה מכוניתו. חזבאללה האשים

59 אמ"ץ-תוה"ד, שהיית צה"ל בלבנון, עמ' 79.

את ישראל באחריות להתנקשות ואיים בפיגועי נקמה, אולם ישראל נמנעה מלהגיב. ב-4 בפברואר 2000 ירו שני מסוקי קרב שני טילים לעבר רכב שבו נסע לבדו מפקד גזרת דרום לבנון בחזבאללה, אבראהים עקיל, במרחב הכפר בריש. עקיל נפגע באורח קל, ונפצעו גם שבעה אזרחים לבנונים שהיו במקום.

סיכום: האם עמד אזור הביטחון במבחן המציאות?

לאחר נסיגת כוחות צה״ל לאזור הביטחון האמינה ישראל שצד״ל הוא שיחזיק בו ויאייש מוצבים קבועים בתוכו, וצה״ל יסתפק במתן גיבוי למוצבי צד״ל ובסיוע מתוך שטח ישראל. אולם עד מהרה התברר כי צד״ל אינו יכול להתמודד לבדו מול חזבאללה, ומוצביו עמדו בפני סכנת כיבוש.

משום כך נאלץ צה״ל לאייש מוצבים בתוך אזור הביטחון ולקיים פעילות רבה בתוך האזור ומחוצה לו, כדי להתמודד עם איום חזבאללה וכדי למנוע את התמוטטות צד״ל. ההנחה כי ההיערכות החדשה של צה״ל תאפשר לצמצם את הסד״כ הערוך בקו ואת פעילותו ותאפשר לו לחזור לשגרה תוך סיוע נקודתי וגיבוי לצד״ל, לא יצאה אל הפועל. יתר על כן, השיפור והשינויים שחלו באופי הטרור ובצרכים המבצעיים של צה״ל אילצוהו להגדיל את הסד״כ בלבנון. גידול זה, לצד הרחבת פעילותו באזור הביטחון והשמירה על ייעודיו - גבו מחיר נפגעים יקר, וכאמור עוררו ויכוח ציבורי נוקב על המשך שהיית צה״ל בלבנון, בעיקר משנת 1997 ואילך.

אזור הביטחון, שנועד להיות אזור חיץ משהה הסופג פעילות טרור ובולם פח״ע טרם הגיעו לגבול, עמד ביעד הזה באופן כללי. מספר החדירות לשטח ישראל מאז הקמת אזור הביטחון לא היה גבוה, וכמעט שלא היו חדירות לשטח ישראל בשנים האחרונות שבהן שהתה ישראל בלבנון. טקטיקת החדירה לישראל הייתה נהוגה בידי הארגונים הפלסטיניים, ובסופו של דבר היא נבלמה. כאסטרטגיה פעל חזבאללה כ״מגן האומה״ הלבנונית וביקש לסלק את נוכחות ישראל משטחה, ולכן תקף את צה״ל ואת צד״ל באזור הביטחון.

החלופה לחדירות הייתה ירי תלול מסלול לשטח ישראל, והוא הגורם המרכזי שהפר את שלום הגליל. כזכור, הקמת אזור הביטחון נועדה להביא שקט ליישובי הצפון, אולם מלכתחילה הוא לא היה יכול וגם לא התכוון לתת מענה לשיגור רקטות לעבר ישראל. עצם קיומו הפנה את פיגועי הירי והמטענים אל מוצבי צה״ל וצד״ל ואל הדרכים המובילות אליהם באזור הביטחון. למעשה, שיגור רקטות לעבר ישראל היה כמעט תמיד בתגובה על פעילות כוחותינו בדרום לבנון או בתגובה על הניסיונות לפגוע בבכירי חזבאללה או בשל כוונתו של חזבאללה להסלים את המצב בגזרה ולהחיש את התמוטטות צד״ל ואת נסיגת צה״ל מדרום לבנון.